

2008

Broedvogels in Nederland

*Het Meetnet Broedvogels is
onderdeel van het Netwerk
Ecologische Monitoring*

2008

Broedvogels in Nederland

Broedvogels in Nederland in 2008

Arend van Dijk, Arjan Boele, Fred Hustings, Kees Koffijberg & Calijn Plate

met medewerking van

Vincent de Boer, Joost van Bruggen, Lieuwe Dijkse, Lara Marx,
André van Kleunen, Jan Schoppers, Wolf Teunissen, Chris van Turnhout,
Jan-Willem Vergeer & Dirk Zoetebier

SOVON-monitoringrapport 2010/01

Deze rapportage is samengesteld in het kader van het Netwerk Ecologische Monitoring. Het Meetnet Broedvogels vindt plaats in opdracht van de Gegevensautoriteit Natuur van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en wordt uitgevoerd door SOVON Vogelonderzoek Nederland in samenwerking met onder andere Centraal Bureau voor de Statistiek, Rijkswaterstaat Waterdienst en de provincies.

Colofon

© SOVON Vogelonderzoek Nederland

Tekst: Arend van Dijk (hfst. 6), Arjan Boele (hfst. 1, 3 en 6), Vincent de Boer (hfst. 6), Joost van Bruggen (hfst. 6), Lieuwe Dijkse (hfst. 5.1), Fred Hustings (samenvatting, hfst. 6), André van Kleunen (hfst. 5.2), Kees Koffijberg (summary, hfst. 2, 3, 4.5 en 5.1), Jan Schoppers (hfst. 6), Wolf Teunissen (hfst. 5.3), Chris van Turnhout (hfst. 6), Jan-Willem Vergeer (hfst. 4.1-4.4 en 6) (alle SOVON).

Gegevensbewerking, tabellen en figuren: Arjan Boele, Joost van Bruggen, Arend van Dijk, Kees Koffijberg, Lara Marx, Jeroen Nienhuis, Dirk Zoetebier (alle SOVON), Adriaan Gmelig Meyling, Calijn Plate, Marcel Straver & Arco van Strien (alle CBS).

Redactie: Fred Hustings & Kees Koffijberg

Lay-out: John van Betteray (binnenwerk) & Peter Eekelder (foto's)

Omslagontwerp: Van Groot tot Klein, Elden

Foto's omslag: Arie Ouwerkerk (Dwergstern), Marnix Jonker (Ruigpootuil), Harvey van Diek (Graszanger), Peter Eekelder (Noordduinen N-H) & Hans Gebuis (Roerdomp)

Foto's binnenwerk: André Eykenaar (p.3), Marnix Jonker (p. 5), Pim Wolf (p. 10), Arie Ouwerkerk (pp. 56, 70 & 82), Mark Hoekstein (p. 63), Harvey van Diek (pp. 75 & 90), Roy Slaterus (96), Peter Eekelder (p. 101), Ran Schols (pp. 104, 108 & 110), Corstiaan Beeke (p. 115) & Hans Gebuis (p. 116)

Drukwerk: Ten Brink, Meppel

Wijze van citeren gehele rapport: VAN DIJK A.J., BOELE A., HUSTINGS F., KOFFIJBERG K. & PLATE C.L. 2010. Broedvogels in Nederland in 2008. SOVON-monitoringrapport 2010/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.

Wijze van citeren delen hoofdstuk 5: VAN KLEUNEN A. 2010. Monitoring Zoete Rijkswateren. pp. 30-38. In: VAN DIJK A.J., BOELE A., HUSTINGS F., KOFFIJBERG K. & PLATE C.L. 2010. Broedvogels in Nederland in 2008. SOVON-monitoringrapport 2010/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.

Dit rapport wordt kosteloos verstrekt aan alle medewerkers die hebben deelgenomen aan het Meetnet Broedvogels in 2008. Extra exemplaren kunnen worden verkregen door €15,- (dit is inclusief portokosten) over te maken op giro 2905988 t.n.v. SOVON, Postbus 6521, 6503 GZ Nijmegen, onder vermelding van MON 2010/01-broedvogels 2008 (of zie de webwinkel op www.sovon.nl). Een pdf-bestand van het rapport is te vinden op www.sovon.nl.

ISSN 1874-169X

Inhoud

Samenvatting	3
Inleiding	3
Materiaal en methode	3
Belangrijkste ontwikkelingen in 2008	3
Summary	5
Introduction	5
Outline of this report	5
Breeding season 2008 and long term trends	5
Dankwoord	7
1. Inleiding	9
2. Methode en materiaal	11
2.1. Opzet broedvogelmonitoring	11
2.2. Telmethode	13
2.3. Organisatie en coördinatie	13
2.4. Volledigheid en kwaliteit gegevens	13
2.5. Analyses	16
3. Weer en waterstanden in het broedseizoen 2008	17
4. Algemene ontwikkelingen in 2008	19
4.1. Inleiding	19
4.2. Hoogte- en dieptepunten in 2008	19
4.3. Ontwikkeling per landschapstype	21
4.4. Rode Lijst	23
4.5. Natura 2000	24
5. Speciale projecten	27
5.1. Monitoring Waddenzee	27
5.2. Monitoring Zoete Rijkswateren	30
5.3. Monitoring Weidevogels	39
6. Soortbesprekingen	45
6.1. Inleiding	45
6.2. Uitleg bij tekst, figuren en tabellen	45
6.3. Futen tot en met reigers	49
6.4. Zwanen tot en met eenden	57
6.5. Roofvogels tot en met Kraanvogel	64
6.6. Steltlopers	71
6.7. Meeuwen en sterns	76
6.8. Uilen tot en met spechten	84
6.9. Leeuweriken tot en met lijsters	91
6.10. Zangers tot en met mezen	102
6.11. Klauwieren tot en met gorzen	111
Literatuur	117
Bijlagen	123
Bijlage 1. Tellers in 2008	124
Bijlage 2. Berekening van trends en indexen	128
Bijlage 3. Grafieken van landelijke indexen	129
Bijlage 4. Soortbesprekingen broedvogelrapporten 2000-2008	139

Samenvatting

Inleiding

In dit verslag worden de belangrijkste resultaten gepresenteerd van het landelijke Meetnet Broedvogels in 2008. De organisatie hiervan is in handen van SOVON Vogelonderzoek Nederland (SOVON) in samenwerking met het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Het meetnet is een onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM) en wordt financieel ondersteund door het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit (Gegevensautoriteit Natuur). Specifieke onderdelen worden mogelijk gemaakt door Rijkswaterstaat Waterdienst (voorheen RIZA en RIKZ) en de provincies.

Het rapport is het zesde op rij waarin op geïntegreerde wijze verslag wordt gedaan van de verschillende monitoringprojecten voor broedvogels: het Landelijk Soortonderzoek Broedvogels (LSB; kolonievogels en zeldzame soorten) en Broedvogel Monitoring Project (BMP; algemene soorten). In hoofdstuk 5 wordt voorts aandacht besteed aan speciale projecten: het Nationale Weidevogelmeetnet, Broedvogelmeetnet Zoete Rijkswateren en Meetnet Kustbroedvogels Wadden, terwijl in enkele soortteksten (hoofdstuk 6) wordt ingegaan op resultaten van het Nestkaartenproject en het Constant Effort Site project (CES; overigens geen onderdeel van het Meetnet).

Gebieds- en soortspecifieke informatie wat betreft Natura 2000 (Vogelrichtlijn) en de Rode Lijst is eveneens opgenomen.

Materiaal en methode

Net als andere jaren is het veldwerk grotendeels uitgevoerd door c. 1500 vrijwilligers en enkele tientallen professionele vogelaars, werkzaam voor terreinbeheerende instanties, provinciale diensten en Rijkswaterstaat Waterdienst. Het veldwerk geschiedt volgens de richtlijnen in de (per project verschillende) handleidingen. De coördinatie is in handen van SOVON, wat betreft het LSB in nauwe samenwerking met (vrijwillige) Districtcoördinatoren. Bij de trendberekening wordt gebruik gemaakt van het programma TRIM (Trends & Indices for Monitoring Data), waarbij inschattingen worden gemaakt voor ontbrekende data. De indexen zijn beschikbaar via de website van SOVON (www.sovon.nl) en CBS/Compendium voor de Leefomgeving (www.compendiumvoordeleefomgeving.nl).

Belangrijkste ontwikkelingen in 2008

De winter van 2007/08 was zacht en vormde de elfde (en voorlopig laatste) milde winter op rij sinds de Elfstedenwinter van 1996/97. Vooral januari was opvallend zacht. Het voorjaar kwam langzaam op gang (pas half april temperatuur van 15°C overschreden), maar kende vooral in mei en juni ideale omstandigheden om broedvogels te inventariseren: droog en zonnig.

*Juvenile Rode Wouw
op nest, 14 juli 2008
Westerwolde, Oost-Groningen
(André Eykenaar)*

Over alle 185 soorten waarvoor betrouwbare trends berekend werden, was de aantalsontwikkeling licht negatief (index 2008 dalend met 2%, vergeleken met gemiddelde index voorgaande vijf jaren), net als een jaar eerder. Desondanks was het aandeel soorten dat een relatief hoge stand had met 28% groter dan het aandeel dat duidelijk lager uitkwam (23%); bij de overige soorten waren de verschillen gering (kleiner dan 10%). Een overzicht van kolonievogels en zeldzame soorten is opgenomen in tabel 6.1.

In 2008 werd een nieuwe ondersoort als broedvogel vastgesteld (Grote Aalscholver, Neeltje Jans; partner onbekend) en ook een nieuwe exoot (Kokardezaagbek). Bijzonder waren zekere broedgevallen van Rode Wouw (eerste sinds 1988) in Groningen, Ruigpootuil (eerste sinds 1977) en Bijeneter (derde jaar op rij), in beide gevallen in Drenthe. Drie soorten die zich pas sinds de eeuwwisseling als broedvogel vestigden, nestelden ook in 2008: Wilde Zwaan (mislukt broedgeval), Zeearend (twee jongen uitgevlogen) en Kraanvogel (twee van drie paren succesvol). Over het broeden van Koereiger en Noordse Kwikstaart (mogelijk hybride vogel) werd geen zekerheid verkregen, terwijl een langdurig aanwezige Dwergooruil ongepaard bleef.

Verschillende soorten die zich in de jaren negentig van de vorige eeuw vestigden, of toen hun doorbraak kenden, deden het goed, waaronder Kleine Zilverreiger (160-180 paren), Slechtvalk (50-55) en Middelste Bonte Specht (130-150).

Record aantallen werden vastgesteld van Ooievaar (690-700), Lepelaar (1900-2000), Canadese Gans (4200), Brandgans (8300), Krooneend (370-420 paren) en IJsvogel (900-1050). Cetti's Zanger (90-120 territoria) en Graszanger (70-110) deden het goed dankzij het jarenlange uitblijven van strenge winters, maar waren grotendeels voorbehouden aan de kerngebieden in Zuidwest-Nederland. Purperreiger (c. 700 paren), Grauwe Kiekendief (48), Dwergster (825-850) en Grauwe Klauwier (330-380) bereikten niveaus die al decennia niet meer gehaald waren.

Opmerkelijk was het (begin van?) herstel van de Grauwe Vliegenvanger, een soort die (zoals meer lange afstandtrekkers) een jarenlange afname kende. De toename van Krakeend, Groene Specht en Rietzanger past in de al jaren opgaande lijn. Voor Kwartel en Sijs, twee soorten met grote jaarfluctuaties, was 2008 een relatief goed jaar.

Zorgwekkend was de aanhoudende daling van een aantal toch al zeldzame soorten, zoals Blauwe Kiekendief (34 paren) en Strandplevier (180-210). Verschillende soor-

ten naderen het punt van uitsterven: de getelde aantallen van Kempphaan (10), Draaihals (3), Kuifleeuwerik (11) en Grauwe Gors (2) zullen niet compleet zijn, maar geven de precare broedvogelstatus correct aan. Korhoen en Velduil bevinden zich eveneens in de gevarenzone. De kans dat Duinpieper, Klapekster of Ortolaan (alle verdwenen als jaarlijkse broedvogel eind jaren negentig of later) nog eens tot broeden zullen komen, wordt met het jaar kleiner.

De eerder gesignaleerde afname van verschillende betrekkelijk recente aanwinsten op de broedvogellijst houdt aan. Wanneer het tempo wordt voortgezet, zullen Brilduiker, Kramsvogel, Buidelmees en Roodmus op afzienbare termijn weer verdwijnen van het toneel. Ook aan de rond 1990 begonnen afname van de Kleine Barmseis lijkt maar geen einde te komen. De Europese Kanarie, die in het kader van de klimaatopwarming goede perspectieven zou moeten hebben, is inmiddels zelfs in het oeroude bolwerk Maastricht verdwenen.

De afname van verschillende steltlopers (Scholekster, Kievit, Wulp, Watersnip, Grutto), bosvogels (Matkop, Kuifmees) en Ekster past binnen de trend op lange termijn.

Het zal weinig verbazing wekken dat, op landschapsniveau bekeken, de trend van specialisten van agrarisch gebied het ongunstigst is (afname met 44% ten opzichte van 1990). De meeste soorten in deze groep nemen langdurig en sterk in aantal af, niet alleen de als kritisch beschouwde soorten, maar ook soorten die lange tijd algemeen waren zoals Grutto en Veldleeuwerik. Bosspecialisten kennen gemiddeld genomen fluctuerende aantallen met een neiging tot lichte toename. Veel ongunstiger is het beeld bij soorten van duinen en kust, die sinds 1998 een gestaag dalende trend kennen. Grootste zorgenkind is de Tapuit, waarvan slechts 13% van de aantallen in 1990 resteren. Ook heidevogels nemen gemiddeld genomen structureel af, al is het opmerkelijk hoezeer de Nachtzwaluw zich hersteld heeft van eerdere verliezen. Moerasvogels kennen na een periode van toename nu schommelende aantallen.

De negatieve trend van de '(ernstig) bedreigde' soorten van de Rode Lijst werd in 2008 voortgezet, maar enkele soorten (o.a. Purperreiger, Woudaap) vertoonden (enige) tekenen van herstel.

Uit een eerste verkennende analyse van de 'instandhoudingsdoelen' voor de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn (samen Natura 2000) blijkt dat in 62% van de gebieden ten minste de helft van de aangewezen soorten hun 'instandhoudingsdoel' niet bereikte. De cijfers geven aan in welke gebieden veel soorten het minder goed doen, en waar dus extra maatregelen in de inrichting of beheer nodig zijn om het tij te keren.

Summary

Introduction

This report presents the results of breeding bird censuses in The Netherlands in 2008. National breeding bird monitoring is part of a governmental ecological surveillance programme ('Netwerk Ecologische Monitoring') that includes national monitoring of various flora and fauna. In the Wadden Sea, monitoring is being conducted as part of the Trilateral Monitoring and Assessment Program (TMAP) carried out in collaboration with Germany and Denmark. Censuses for breeding birds are co-ordinated by SOVON, in close collaboration with Statistics Netherlands and local co-ordinators and specialists. Breeding birds are surveyed by two schemes, one for abundant breeding birds ('BMP') and one for 78 rare and 17 colonial breeders ('LSB')(Tab. 2). Fieldwork for BMP is carried out in about 1500 sample plots well distributed over the country (Fig. 2.1). For colonial breeders (with the exception of Common House Martin), 100% national coverage is aimed for (Fig. 2.3), whilst for rare breeding birds full coverage is at least achieved in all key-sites, including all Natura 2000 sites (Fig. 2.2). For a few species, specific schemes are running, co-ordinated by species' experts or NGOs (Tab. 2.3). In all species, fieldwork is standardised and conducted according to fixed guidelines provided in manuals. Fieldwork is mainly carried out by 1500 dedicated volunteer bird watchers, in some areas also by professional counters. Trends are presented by indices, calculated with the commonly used TRIM package (classification of trends in Tab. 2.4, trends graphs of all species in appendix 3).

Outline of this report

The major part of this report consists of species-accounts (chapter 6) presenting details on numbers, trends and distribution. Chapter 4 gives a more general overview and a quick access to the most relevant findings, e.g. on trends for habitat specialists (Fig. 4.3), Red List species (Fig. 4.4, 4.5) and Natura 2000 sites (Fig. 4.6). Chapter 5 deals with monitoring in the Wadden Sea, national freshwater bodies and meadow birds, are all covered by specific monitoring schemes. National population figures are listed in tab. 6.1. All national trend data and distribution maps of rare and colonial breeding birds are also available online at <http://www.sovon.nl/default.asp?id=233>.

Breeding season 2008 and long term trends

The breeding season 2008 followed a mild winter, the 11th in succession after 1996/97. However, spring started cold. Suitable weather conditions prevailed in May and June. Calculated over all 185 species for which reliable trends are available, the overall index in 2008 was 2% lower than in the previous five years. However, 28% of all species occurred in rather high numbers in 2008, whereas 23% was less abundant (when regarding annual changes of >10%). Great Cormorant of the race *carbo* was recorded as a new breeding bird species (partner, however unknown). Hooded Merganser was recorded as a new non-native

Ruigpootuil, Drenthe, juni 2008 (Marnix Jonker)

breeding species. Other rare breeding birds in 2008 were Red Kite (first since 1988), Tengmalm's Owl (first since 1977) and European Bee-eater (4th year in succession). Newcomers like Whooper Swan (non-successful pair), White-tailed Eagle (2 young fledged) and Common Crane (2 out of 3 pairs successful) continued to breed in 2008. Thriving numbers were observed in other species that settled in the past decades, like Little Egret (160-180 bp), Peregrine Falcon (50-55 bp) and Middle Spotted Woodpecker (130-150 bp). All-time high numbers were counted in White Stork (690-700 bp), Eurasian Spoonbill (1900-2000 bp), Red-crested Pochard (370-420 bp) and Common Kingfisher (900-1050 bp). The latter species benefited from the long series of mild winters, a phenomenon that has also pushed numbers of Cetti's Warbler (90-120 territories) and Zitting Cisticola (70-110 territories), though mainly in some strongholds in the SW-Netherlands. Purple Heron (c. 700 bp), Montagu's Harrier (48 bp), Little Tern (825-850 bp) and Red-backed Shrike (330-380 bp) bred in numbers unknown in the past decades. Numbers of Common Quail were higher than in previous years. Among the more common species, Gadwall, Green Woodpecker and Sedge Warbler continued the increase recorded in past years.

Contrary to these thriving species, full coverage of Ruff (10 females), Eurasian Wryneck (3 territories), Crested Lark (11 territories) and Corn Bunting (2 territories) be-

comes increasingly difficult, as these species are still on the brink of extinction without signs of recovery. It is likely that these species will follow Tawny Pipit, Great Grey Shrike and Ortolan Bunting, for which breeding belongs to history by now. For Hen Harrier (34 bp) and Short-eared Owl (20 bp), both mainly confined to the Wadden Sea Islands, the risk of extinction also approaches. Previously expanding species like Fieldfare, Eurasian Penduline Tit and Common Rosefinch have contracted their range in the past decade and might desert the country in near future. Common species that continued their downward trends in 2008 include Eurasian Oystercatcher, Northern Lapwing, Eurasian Curlew, Common Snipe, Black-tailed Godwit and Eurasian Magpie.

On landscape levels, farmland birds have (as in many countries) suffered major losses (44% decline since 1990; Fig. 4.3). Forest-breeding species generally show fluctuating numbers but generally tend to increase (Willow Tit and Crested Tit being exceptions). Coastal breeding birds, on the other hand, experienced declines over a wide range of species, notably in Northern Wheatear, of which in 2008 only 13% of the population in 1990 remained. Species nesting in heathland generally show downward trends as well, European Nightjar being one of the few exceptions. This species has recovered from previous declines. In marshland birds, previous increases seem to level off now.

Dankwoord

Broedvogelinventarisaties worden in Nederland veelal door vrijwilligers uitgevoerd. Zonder hun inzet is het onmogelijk uitspraken te doen over het wel en wee van vrijwel alle Nederlandse broedvogels. Ze worden daarom hartelijk bedankt voor hun werk. Een overzicht van de bijna 1500 tellers en contactpersonen staat in bijlage 1. In hoofdstuk 2 zijn de namen opgenomen van de soortgerichte werkgroepen, provincies en organisaties waarmee wordt samengewerkt en waardoor het landelijke beeld in belangrijke mate gecompleteerd wordt. De terreinbeherende instanties in het bijzonder Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Provinciale Landschappen vullen een belangrijke rol bij de completering van het landelijke beeld.

Districtscoördinatoren zorgen voor de regionale aansturing van de waarnemers in de 20 districten en zijn daarmee absoluut onmisbaar. Een speciaal woord van dank gaat daarom uit naar Jan-Joost Bakhuizen, Patrick Bergkamp, Diny Buisman, Martijn Bunschoek, Jan van Diermen, Lieuwe Dijkse, Bert Dijkstra, Gertrude van den Elzen, Ria Heemskerk, Henk-Jan Hof, Ben Hulsebos, Geert Lamers, René Oosterhuis, Wiel Poelmans, Jelle Postma, Harold Steendam, Wilco Stoopendaal, Rudi Terlouw, Hans-Peter Uebelgün, Rogier Verbeek, Jaco Walhout en Ria Winters.

De aansturing van het Meetnet Broedvogels wordt verzorgd door een begeleidingscommissie in het ka-

der van het Netwerk Ecologisch Monitoring (NEM), een samenwerkingsverband van overheidsinstellingen bij de monitoring van de natuur. Deze begeleiding vindt plaats door Ruud Bink (Gegevensautoriteit Natuur van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit), Calijn Plate en Arco van Strien (CBS), Bas van den Boogaard / Mervyn Roos en Ruud Noordhuis (Rijkswaterstaat Waterdienst) en Kees Scharringa (provincies). Rob Vogel onderhield vanuit SOVON de contacten met de NEM-partners en verzorgde de sturing van het meetnet op hoofdlijnen.

Vanuit het CBS werden trendberekeningen mede uitgevoerd door Marcel Straver en Adriaan Gmelig Meyling. Van het SOVON-bureau worden in het bijzonder Joost van Bruggen, Lara Marx en Dirk Zoetebier bedankt voor hun bijdrage aan de coördinatie, controle, bewerking van telgegevens en databeheer. Gerard Troost en Yvonne Boesten ontwikkelden de verschillende onderdelen van de online invoer en mede dankzij hen is de online invoer van gegevens een succes geworden! De opmaak van het rapport werd verzorgd door John van Betteray.

Mervyn Roos (Rijkswaterstaat Waterdienst) gaf waardevol commentaar op een eerste versie van hoofdstuk 5.2.

Allen worden zeer bedankt voor hun bijdrage!

1. Inleiding

Vanaf 1984 is een deel van het monitoringonderzoek met de komst van het Broedvogel Monitoring Project (BMP) gestandaardiseerd. Later is een specifiek project opgezet voor de monitoring van zeldzame broedvogels en kolonievogels, een voorloper van het huidige Landelijk Soortonderzoek Broedvogels (LSB) dat sinds 1993 wordt georganiseerd. De resultaten van beide projecten zijn vanaf 1992 gepubliceerd in jaarverslagen, aanvankelijk per deelmeetnet maar met ingang van verslagjaar 2003 over het Meetnet Broedvogels als geheel. Speciale hoofdstukken zijn gewijd aan broedvogelmonitoring in de Waddenzee en de Zoete Rijkswateren en monitoring van weidevogels.

SOVON organiseert het Meetnet Broedvogels in samenwerking met het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Het meetnet is een onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM) en wordt financieel ondersteund door de Gegevensautoriteit Natuur van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Specifieke onderdelen worden mogelijk gemaakt door Rijkswaterstaat Waterdienst en de provincies.

SOVON stelt zich ten doel om van zo veel mogelijk broedvogelsoorten de aantalsontwikkeling vast te leggen. De opdrachtgevers van het Meetnet Broedvogels hebben vanuit hun werkveld specifieke vraagstellingen, om de resultaten in te kunnen passen binnen het natuurbeleid. Vanuit het Netwerk Ecologische Monitoring zijn de doelstellingen als volgt geformuleerd (CBS 2009):

- bepalen van populatieontwikkelingen van soorten van Natura 2000-gebieden (zowel landelijk als in Natura 2000-gebieden, zo mogelijk op gebiedsniveau);
- bepalen van landelijke populatieontwikkelingen van soorten van soortbeschermingsplannen;
- bepalen van de populatieontwikkeling van indicatieve soorten in Zoete en Zoute Rijkswateren per hoofdwatersysteem;
- bepalen van de trends van soorten die onderdeel zijn van Natuurgraadmeters;
- bepalen van landelijke trends in broedsucces en/of timing van broeden in verband met voedselvoorziening in de Waddenzee, klimaatverandering en soortbeschermingsplannen.

Voor een aantal groepen broedvogels gelden nog aanvullende doelstellingen. Zo dienen voor de weidevogels ook trends bepaald te worden voor agrarisch gebied binnen en buiten de Ecologische Hoofdstructuur, per fysisch-geografische regio en voor diverse typen landgebruik. Voor een aantal (zeer) zeldzame broedvogels

is het streven erop gericht om jaarlijks alle broedgevalen te verzamelen, om daarmee ook de landelijke verspreiding in beeld te brengen. Broedvogelmonitoring in het Nederlandse Waddengebied vindt plaats in het kader van het *Joint Monitoring Programme for Breeding Birds in the Wadden Sea* dat internationaal gecoördineerd wordt door het *Common Wadden Sea Secretariat*. De inventarisaties zijn onderdeel van het internationale *Trilateral Monitoring and Assessment Program (TMAP)* in de Nederlandse, Duitse en Deense Waddenzee. De verzamelde gegevens worden ook gebruikt bij andere onderwerpen, zoals de bepaling van landelijke dan wel regionale broedvogelaantallen, of onderzoek naar vogelgemeenschappen.

Het voor u liggende jaarverslag biedt een overzicht van de resultaten van het broedvogelonderzoek uit het jaar 2008. Naast het BMP en het LSB gaat het om het Nationale Weidevogelmeetnet, het Meetnet Kustbroedvogels Wadden en het Broedvogelmeetnet Zoete Rijkswateren.

Dit rapport heeft dezelfde opzet als het rapport over het seizoen 2007 (van Dijk *et al.* 2009). Na de inleiding (hoofdstuk 1), een beschrijving van methode en materiaal (hoofdstuk 2) en een samenvatting van het weer en de waterstanden (hoofdstuk 3), worden in hoofdstuk 4 algemene ontwikkelingen in geheel Nederland besproken. Hierbij komen ook de Rode Lijst en Natura 2000-gebieden aan bod. In hoofdstuk 5 worden de 'speciale' projecten behandeld: Waddenzee, Zoete Rijkswateren en Weidevogels. Hoofdstuk 6 bevat de soortteksten die ingaan op zeldzame broedvogels, kolonievogels en algemenere soorten, o.a. soorten die relevant zijn in verband met het beleid betreffende het Natura 2000-netwerk en de beschermingsregimes als gevolg van de Natuurbeschermingswet, Flora- en Faunawet en de Nota Ruimte (EHS). In de soortteksten in dit hoofdstuk is gebruik gemaakt van resultaten uit het Meetnet Nestkaarten en het Constant Effort Site project (CES, geen onderdeel van Meetnet Broedvogels). In de bijlagen zijn o.a. alle ons bekende waarnemers in 2008 te vinden, naast vele indexen en een overzicht van de soorten die in de broedvogelrapporten over 2000-2008 besproken zijn.

Een rapport als dit, waarin van een groot aantal waarnemers gegevens worden gecombineerd, is nooit volledig. Ontbrekende gegevens blijven altijd welkom en worden alsnog toegevoegd aan de database. Hierdoor kunnen de in dit rapport gepresenteerde aantallen in detail afwijken van die in eerdere rapporten.

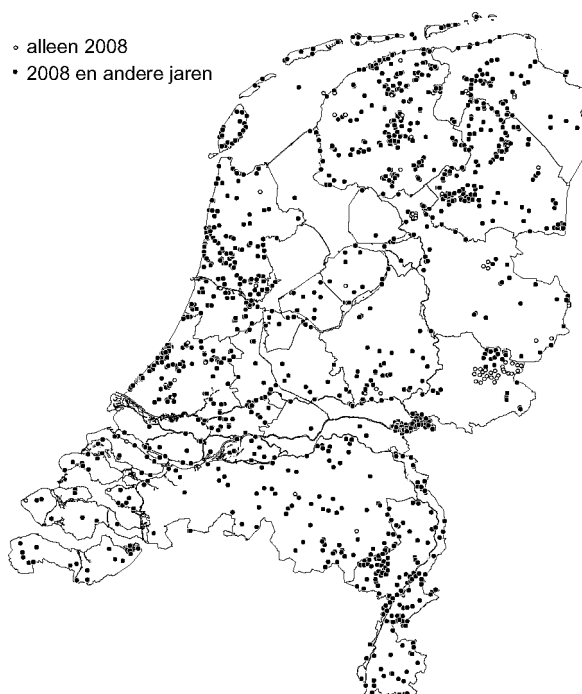

Grote Aalscholver op een strekdam in de Oosterschelde 16 mei 2008 (Pim Wolf)

2. Methode en materiaal

2.1. Opzet broedvogelmonitoring

Het broedvogelmeetnet van SOVON bestaat uit twee vaste onderdelen: het Broedvogel Monitoring Project (BMP) en het Landelijk Soortonderzoek Broedvogels (LSB). Beide zijn onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring. De organisatie van beide projecten is afgestemd op de verschillende wijze waarop soorten geteld worden (tabel 2.1). Daarnaast is er het Meetnet Urbane Soorten (MUS) dat in 2008 pas zijn tweede jaar draaide en waarvan de resultaten in een volgend broedvogelrapport zullen worden besproken. Samen dekken de drie projecten (vrijwel) alle Nederlandse broedvogelsoorten af.

Figuur 2.1. Ligging van de in 2008 geïnventariseerde meerjarige proefvlakken van het BMP (stand 1 december 2009). / Situation of sample plots of the common breeding bird census in 2008.

Het Broedvogel Monitoring Project is gericht op algemene en schaarse soorten. Waarnemers kunnen uit afzonderlijke deelprojecten kiezen, gericht op specifieke soorten, bijvoorbeeld weide- en akkervogels, roofvogels of bijzondere soorten (zie <http://www.sovon.nl/default.asp?id=26> voor overzicht en details). Nieuw in 2008 was het onderdeel BMP-Enkele soorten, dat onder andere is gericht op soorten die van belang zijn voor de monitoring van Natura 2000-gebieden en die tot nu toe niet goed in de bestaande programma's waren ondergebracht. Het richt zich overigens niet alleen op Natura 2000-soorten zoals Wespandief en Zwarte Specht, maar ook op andere soorten waarvan de steekproef aan de magere kant is, bijvoorbeeld Houtsnip (zie SOVON-Nieuws 21[4]: 15-16). Elk van de BMP-deelprojecten kent een eigen aanpak wat betreft de te tellen soorten, bezoekschema en grootte van de telgebieden. Alle onderdelen van het BMP volgen een steekproefmethode en worden uitgevoerd in proefvlakken (plots) verspreid over Nederland (figuur 2.1). De ligging van de proefvlakken is niet in alle gevallen representatief. Bos- en natuurgebieden zoals de duinen worden overbemonsterd en agrarisch gebied en steden onderbemonsterd. Bij analyse van trends wordt daarom een weging wordt toegepast (zie bijlage 2).

De ligging van de proefvlakken is vastgelegd in een Geografisch Informatie Systeem (GIS) en gekoppeld aan gegevens over landschap en habitat. Het Nationaal Meetnet Weidevogels en het Meetnet Zoete Rijkswateren zijn onderdeel van het BMP en worden in hoofdstuk 5 afzonderlijk besproken. Het Nationaal Meetnet Weidevogels combineert de weidevogelgegevens uit het BMP met die van de weidevogelmeetnetten die de afzonderlijke provincies uitvoeren (tabel 2.2). Het Meetnet Zoete Rijkswateren wordt uitgevoerd in opdracht van Rijkswaterstaat. De proefvlakken liggen onder andere in het IJsselmeergebied, langs de Randmeren en in de uiterwaarden van de Grote Rivieren. Ze worden deels door professionele karteerders geteld.

Tabel 2.1. Opzet van het Nederlandse broedvogelmeetnet, onderscheiden naar Broedvogel Monitoring Project (BMP) en Landelijk Soortonderzoek Broedvogels (LSB). / Organisation of breeding bird surveys in The Netherlands. Abundant species are covered in sample plots in a common breeding bird census scheme; rare and colonial breeding birds are mostly covered by complete national surveys or counts at core breeding sites.

Project	Telgebieden	Bezoekschema	Soorten
BMP	steekproefgebieden	5-10 bezoeken, afhankelijk van onderdeel	alle soorten, incl. exoten
LSB	integraal, kerngebied of telgebied	soort-specifiek, meestal 1-5 bezoeken	78 zeldzame soorten
LSB	integraal, alle kolonies	soort-specifiek, meestal 1-2 bezoeken	17 kolonievogels
LSB	kilometerhok	losse meldingen	(zeer) zeldzame soorten

Tabel 2.2. Overzicht van instellingen en organisaties die een grote bijdrage leverden aan het broedvogelmeetnet in 2008. / Summary of organisations who delivered major datasets for the breeding bird survey 2008.

Instelling	Project	Gegevens
RWS Waterdienst	LSB	kustbroedvogels Delta (Strucker <i>et al.</i> 2009)
Prov. Groningen	BMP	agrarisch gebied
Prov. Friesland/WMF	BMP	agrarisch gebied (Nijland 2009)
Prov. Drenthe	BMP	agrarisch gebied
	LSB	roekenkolonies
Prov. Flevoland	BMP	agrarisch gebied
Prov. Overijssel	BMP	agrarisch gebied
Prov. Gelderland	BMP	agrarisch gebied
Prov. Noord-Holland	BMP	agrarisch gebied
Prov. Zuid-Holland	BMP	agrarisch gebied
Prov. Noord-Brabant	BMP	agrarisch gebied, bos, natuurgebied
	LSB	roekenkolonies
Prov. Zeeland	BMP	agrarisch gebied
Prov. Limburg	BMP	agrarisch gebied, bos, natuurgebied
	LSB	alle LSB-soorten

Het Landelijk Soortonderzoek Broedvogels volgt 78 zeldzame soorten en 17 in kolonies broedende soorten. Het gaat in alle gevallen om vogels die zich moeilijk via een steekproefopzet laten tellen. De aanpak binnen het LSB is dan ook gericht op systematische monitoring van vaste kerngebieden of, in geval van erg zeldzame soorten en vrijwel alle koloniebroedvogels, de hele landelijke populatie. De selectie van kerngebieden is gebaseerd op gebieden die elk ten minste 5% van de landelijke populatie herbergen, inclusief alle Natura 2000-gebieden. Gegevens uit de kerngebieden worden aangevuld met die vanuit het BMP en (soortspecifieke) inventarisaties van gebieden elders (LSB-telgebieden). De verspreid voorkomende en relatief talrijke Steenuil wordt geheel gevolgd via inventarisaties van BMP-proefvlakken en LSB-telgebieden. De ligging van de telgebieden, kerngebieden en de locaties van de kolonies worden in een Geografisch Informatie Systeem op-

geslagen. Van hele zeldzame soorten worden ook alle losse meldingen verzameld, bij voorkeur via de *online* invoer op www.sovon.nl. Daarnaast worden ook gericht waarnemingsites (bijv. www.waarneming.nl) en overzichten in rapporten en tijdschriften gecontroleerd. Vooral bij zeer zeldzame soorten wordt extra aandacht besteed aan de documentatie, door middel van navraag bij de betreffende waarnemer en het vastleggen van broedcode, eventuele broedresultaten en andere bijzonderheden, inclusief fotodocumentatie. In de bestanden wordt altijd onderscheid gemaakt tussen gegevens die op systematische wijze zijn verzameld (jaarlijkse inventarisaties, vaste telmethode) en gegevens die als losse melding werden ontvangen. Soortspecifiek (landelijk) onderzoek, uitgevoerd door instellingen, werkgroepen en particulieren, vormt een belangrijke ondersteuning op het LSB (zie tabel 2.3 voor overzicht).

Tabel 2.3. Overzicht van werkgroepen en personen die landelijk onderzoek naar soorten of soortgroepen coördineren. / Summary of organisations that co-ordinate national surveys of specific species.

Organisatie / coördinator	Soort	Bron
H. van der Kooij	Purperreiger	van der Kooij 2009
Werkgroep Lepelaar / O. Overdijk	Lepelaar	
Werkgroep Ooievaarstelling / R. Rietveld	Ooievaar	Werkgroep Ooievaarstelling 2009
Werkgroep Roofvogels Nederland	roofvogels	Bijlsma 2009
Werkgroep Grauwe Kiekendief	Grauwe Kiekendief	www.grauwekiekendief.nl
Werkgroep Slechtvalk Nederland / P. van Geneijgen	Slechtvalk	
SOVON & Vogelbescherming	Kwartelkoning	Koffijberg & Schoppers 2009
Kerkuilengroep Nederland / J. de Jong & D. Siccama	Kerkuil	de Jong 2009
G. Wassink	Oehoe	Wassink 2008
Steenuil Overleg Nederland (STONE) / R. van Harxen & P. Stroeken	Steenuil	
Stichting Bargerveen / S. Waasdorp	Grauwe Klauwier	
R.L. Vogel	Raaf	

2.2. Telmethode

Het veldwerk voor zowel het BMP als het LSB volgt een gestandaardiseerde opzet die voor beide projecten is vastgelegd in een handleiding (van Dijk 2004, van Dijk *et al.* 2004). Bij het BMP wordt de uitgebreide territoriumkartering toegepast als telmethode; er wordt dus uitgegaan van territoria als maat voor het aantal broedparen (zie verder van Dijk 2004 voor details). Voor BMP-R (roefvogels) kunnen ook nestcontroles worden uitgevoerd (Bijlsma 1997). Bij het LSB wordt de methode en het bezoekschema van het telgebied afgestemd op de tellen soorten. Bij veel soorten worden nesten geteld of worden broedparen gevolgd (met indicatie van broedcode; zie van Dijk *et al.* 2004 voor details). Van in kolonies broedende soorten worden doorgaans (bewoonde) nesten geteld, of wordt het aantal in de kolonie aanwezige individuen geteld en omgerekend naar het aantal broedparen. Zangvogels en ralachtigen worden doorgaans met behulp van territoriumkartering vastgesteld, bij zeldzame soorten bij voorkeur met extra informatie omtrent de broedcode. Meestal worden meerdere bezoeken aan een telgebied gebracht, sommige kolonies worden ook éénmalig (in de voor inventarisatie optimale tijd) geteld. Nachtactieve soorten (rallen, Nachtzwaluw, uilen) worden met speciale nachtelijke karteringen gevolgd, waarbij deels gebruik wordt gemaakt van geluidsapparatuur om de roep of zang te stimuleren.

2.3. Organisatie en coördinatie

De landelijke coördinatie van het broedvogelmeetnet is in handen van SOVON, in de regio bijgestaan door 20 districtscoördinatoren (zie <http://www.sovon.nl/default.asp?id=219> voor actueel overzicht) die contact houden met de waarnemers en waken over de volledigheid van de inventarisaties. Daarnaast bestaan samenwerkingsverbanden met instellingen, organisaties of personen die hele regio's op bepaalde soortgroepen tellen, dan wel landelijk onderzoek naar afzonderlijke soorten uitvoeren. Een belangrijke bijdrage wordt ook geleverd door de grote terreinbeherende organisaties zoals Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de Provinciale Landschappen, zowel wat betreft het telwerk als de toegang van telgebieden en/of of logistieke ondersteuning bij het veldwerk. Grotere samenwerkingsverbanden zijn die met de provincies en Rijkswaterstaat Waterdienst (integrale kartering van alle kustbroedvogels in het Deltagebied; Strucker *et al.* 2009), zie tabel 2.2 voor een overzicht. Daarnaast wordt de monitoring van kustbroedvogels in de Waddenzee uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van LNV, Directie Regionale Zaken, als onderdeel van het *Trilateral Monitoring and Assessment Program (TMAP)* dat wordt georganiseerd in samenwerking met Duitsland en Denemar-

ken (Koffijberg *et al.* 2006). Onder andere de Fryske Feriening foar Fjildbiology (FFF) en Avifauna Groningen leveren hier een belangrijke bijdrage in het veldwerk.

Tabel 2.3 geeft een overzicht van alle (landelijke) soortonderzoeken waarvan in dit rapport gegevens zijn gebruikt.

Zonder de bereidwillige medewerking van talloze vrijwilligers en vogelwerkgroepen zou het grootste deel van het veldwerk niet kunnen worden uitgevoerd. Bijlage 1 geeft een overzicht van de betrokkenen bij het broedvogelwerk in 2008.

2.4. Volledigheid en kwaliteit gegevens

Broedvogel Monitoring Project

In 2007 en 2008 werden gegevens van 1669 resp. 1397 proefvlakken ingestuurd, waarvan er 1555 resp. 1291 meerjarig werden geïnventariseerd (figuur 2.1). Na jarenlange toename tot omstreeks 1998-2002, loopt het aantal proefvlakken de laatste jaren langzaam terug. Deze terugval hangt samen met veranderingen in de bijdrage van provincies in het kader van het Nationaal Weidevogelmeetnet. Tevens lijkt er structurele afname te zijn ingezet doordat tellers op leeftijd afhaken (vergrijzing), terwijl de aanwas van nieuwe tellers achterblijft. Met bijvoorbeeld de organisatie van BMP-inventarisatiecursussen wordt hierop ingesprongen.

Proefvlakken zijn in het algemeen redelijk over Nederland verdeeld, zij het niet evenredig naar landschapstype. Bos is ondervertegenwoordigd op de noordelijke en centrale Veluwe, in delen van Overijssel, Utrecht en op de Waddeneilanden. Het agrarisch gebied kent enige lacunes in Utrecht en Oost-Drenthe (bouwland), de duinen ontberen proefvlakken op de Waddeneilanden en in de Delta en voor heide/hogveen is dit het geval in de centrale Veluwe en in delen van Noord-Brabant. Moerasproefvlakken zijn vooral ondervertegenwoordigd in West-Utrecht en de Oostvaardersplassen. Stedelijk gebied wordt thans grotendeels bemonsterd in het kader van het Meetnet Urbane Soorten (MUS). Dat meetnet heeft een nog te korte looptijd om nu al in de trendbepalingen een rol te spelen.

Uitgewerkt naar Natura 2000-gebieden spitst de BMP-behoefte zich toe op nieuwe proefvlakken in sommige duinen (Ameland, Terschelling), moerassen (Leekstermeer, Zuidlaardermeer, Weerribben, Zwarte Meer, Oostvaardersplassen, Oostelijke Vechtplassen, Zouweboezem) en bos- en heidegebieden (noordelijke en centrale Veluwe, Brabantse Wal, Weerter- en Budelerbergen, Deurnse Peel & Mariapeel, Maasduinen). Een actuele lijst van gebieden waarvoor BMP-tellers gezocht worden, met details over vogelsoorten is te vinden op <http://www.sovon.nl/default.asp?id=398>.

Tabel 2.4. Aanduiding van volledigheid van de inventarisatie van LSB-soorten. / Coverage of national census of rare and colonial breeding birds.

>95%	vrijwel volledige landelijke dekking (voorbeeld: Lepelaar, Korhoen).
>90%	vrijwel volledige landelijke dekking, enkele gebieden niet (volledig) geteld (Krooneend, Zwarte Stern).
71-90%	belangrijke gebieden merendeels geteld, minder belangrijke gebieden deels niet geteld (Grote Gele Kwikstaart).
40-70%	belangrijke en overige gebieden slechts ten dele geteld (Bruine Kiekendief).
<40%	steekproefgewijze aanpak (Steenuil).
onbekend	volledigheid onduidelijk omdat omvang populatie onbekend is (Kemphaan, Draaihals) of volledige dekking onhaalbaar, aantal meldingen sterk afhankelijk is van inspanning tellers (Rouwkwikstaart)

Landelijk Soortonderzoek Broedvogels

De volledigheid van het onderzoek verschilt per soort en per district. Sommige soorten zijn lastig te inventariseren of komen voor in landschappen die bij tellers niet erg geliefd zijn. Per district bestaan er dan ook verschillen in volledigheid door variatie in het aantal actieve waarnemers, hun organisatiegraad en de inzet en ervaring van de districtscoördinator. De volledigheid van de inventarisaties is per vogelsoort aangegeven in hoofdstuk 6 (tabel 6.1, hoofdstuk 6.3), volgens de classificatie in tabel 2.4. Het gaat hierbij om een inschatting in hoeverre de landelijke populatie volledig werd geïnventariseerd. In de soorttekst wordt een toelichting gegeven op de mate van volledigheid en worden, indien relevant, belangrijke hiaten genoemd. Daarnaast wordt het getelde aantal vermeld, met zo mogelijk een schatting voor de landelijke populatie in 2008. Een populatieschatting wordt bij zeldzame soorten alleen gegeven indien het onderzoek volledig genoeg was.

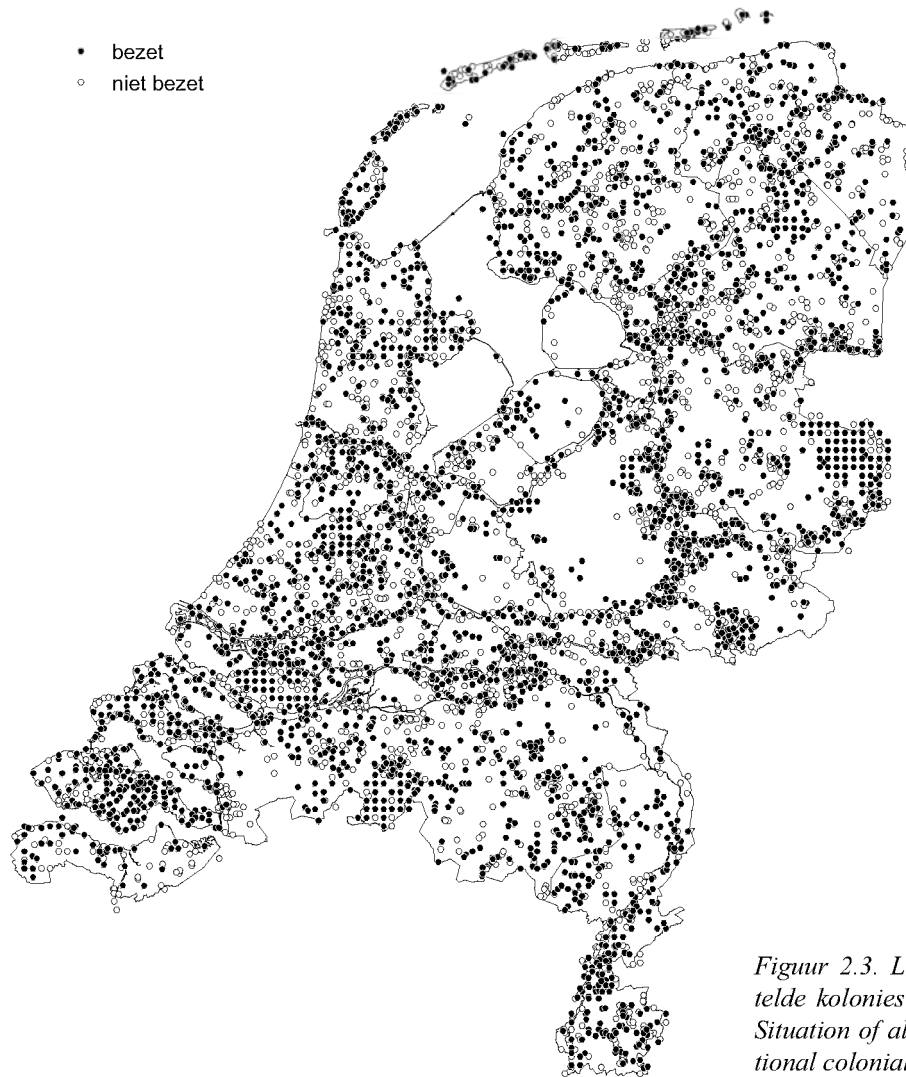

Figuur 2.2. Ligging van in 2008 getelde kerngebieden (zeldzame soorten) in het kader van het LSB (stand 1 december 2009) / Core breeding areas (all rare species) counted for the national rare breeding bird census.

Van kolonievogels wordt altijd het getelde aantal gegeven en de geschatte landelijke populatie. Bij schattingen wordt gebruik gemaakt van aanvullende informatie uit vorige en recente jaren en de (regionale en landelijke) populatie-ontwikkeling. Om mogelijke subjectiviteit (mate van ervaring van de schatter) hierbij uit te sluiten, wordt momenteel nagegaan of het programma TRIM (zie bijlage 2) voortaan objectieve en reproduceerbare schattingen kan maken. Daartoe moet onder andere de kolonievogeldatabase enigszins worden aangepast. In afwachting hiervan zijn in dit rapport geen landelijke populatieschattingen gegeven van de Blauwe Reiger, de meeste meeuwen, Visdief, Oeverzwaluw en Roek. Bij de overige vrijwel volledig getelde kolonievogels is dit wel gedaan.

Belangrijke hiaten bij kolonievogels in 2008 waren o.a. het ontbreken van goede tellingen van Stormmeeuwen, Kleine Mantelmeeuwen en Zilvermeeuwen op (delen van) Terschelling, Ameland, Schiermonnikoog, Rottumeroog en Oost-Vlieland. Daarnaast ontbraken bijvoorbeeld gegevens van belangrijke kolonies in Nieuwkoop (Kokmeeuw), delen van Noord-Holland (Stormmeeuw), Alkmaar en Leiden (Kleine Mantelmeeuw en Zilvermeeuw) en het Ketelmeer, Veluwemeer, Den Helder en Balgzand (Visdief).

In Natura 2000-gebieden was het onderzoek (van soorten waarvoor een instandhoudingsdoel is geformuleerd) in 2008 onvoldoende in: Duinen Terschelling (Bontbekplevier), Duinen Ameland (Eider), Duinen Schiermonnikoog (Paapje, Bruine Kiekendief), Noordzeekustzone (Strandplevier, Bontbekplevier), Groote Wielen (Porseleinhoen), Alde Feanen (Bruine Kiekendief), Zuidlaardermeergebied (Porseleinhoen), Uiterwaarden Zwarte Water en Vecht (Grote Karekiet, Porseleinhoen), Uiterwaarden IJssel (Porseleinhoen), Veluwe (Draaihals, IJsvogel), Oostvaardersplassen (Porseleinhoen, Woudaap), Ilperveld, Varkensland, Oostzanerveld & Twiske (Bruine Kiekendief), Oostelijke Vechtplassen (Porseleinhoen), Voornes Duin (Geeorde Fuut), Krammer-Volkerak (Bruine Kiekendief) en Brabantse Wal (Nachtzwaluw). In veel van deze gebieden was ook de inventarisatie van enkele andere zeldzame soorten onvoldoende. Een actuele lijst van gebieden waarvoor LSB-tellers gezocht worden, met details over te verwachten vogelsoorten, is te vinden op <http://www.sovon.nl/default.asp?id=398>.

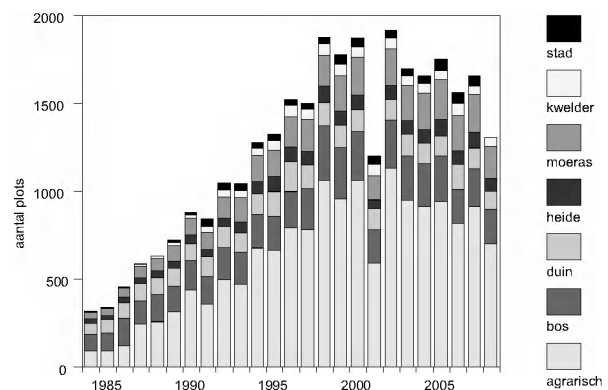

Figuur 2.3. Ligging van alle in 2008 getelde kolonies (stand 1 december 2009). / Situation of all colonies covered in the national colonial breeding bird census.

Van Porseleinhoen en Baardman zijn geen inventarisatiegegevens van 2008 voorhanden van het belangrijkste broedgebied, de Oostvaardersplassen (ontbraken ook in 2005-07), zodat het onverantwoord is een betrouwbare landelijke trend (bijlage 3) of een landelijk totaal (tabel 6.1) te publiceren. Daarnaast zijn er soorten waarvan het om allerlei redenen niet goed lukt om (jaarlijks) voldoende informatie te verzamelen. Het gaat om soorten die zeldzaam zijn of lastig te inventariseren zoals Geelpootmeeuw (determinatie, mengparen, lastig te vinden in grote kolonies meeuwen), Kleinst en Klein Waterhoen (lage trefkans, gebrekkige documentatie), Smient (overzomerende vogels) maar ook Kempshaan, Oeverloper, Draaihals, Engelse Kwikstaart, Rouwkwikstaart en Europese Kanarie. De lijst kan nog worden uitgebreid met enkele exoten en verwilderde soorten, waaraan vogelaars in doorsnee minder aandacht besteden.

De in deze rapportage weergegeven aantallen kunnen in detail verschillen van eerder gepubliceerde. Veranderingen in de begrenzing van telgebieden, het

beschikbaar komen van nieuwe aantalsopgaven, een andere toedeling van grensgevallen of fouten in het vorige databestand kunnen hiervan de oorzaak zijn.

Figuur 2.4. Aantal geïnventariseerde BMP-proefvlakken per jaar vanaf 1984, onderscheiden naar landschapstype. / Number of sample plots in the common breeding bird census counted from 1984 onwards.

Tabel 2.5. Klasse-indeling van trendindicatie met gebruikte criteria, omschrijving en symbolen. / Trend classification used in this report.

Symbool	omschrijving	criterium
++	sterke toename	significante toename van >5% per jaar (minimaal verdubbeling in 15 jaar)
+	matige toename	significante toename van <5% per jaar
0	stabiel	geen significante aantalsontwikkeling
-	matige afname	significante afname van <5% per jaar
--	sterke afname	significante afname van >5% per jaar (minimaal halvering in 15 jaar)
?	onzeker	geen betrouwbare trendklassificatie mogelijk

2.5. Analyses

Het aantal broedparen of het aantal territoria dat per jaar wordt geteld vormt het uitgangspunt voor verdere analyses. Van sommige soorten bestaan inmiddels lange reeksen van het aantal broedparen in Nederland (o.a. Aalscholver, Grote Stern), voor andere soorten is alleen van betrekkelijk recente datum (bijv. vanaf 1990) voldoende informatie beschikbaar. De trends in dit rapport worden voor alle soorten gepresenteerd vanaf het moment dat goede gegevens beschikbaar zijn: (meestal) 1984 (landelijke BMP-trends) of 1990 (overige). Het

jaarlijkse aantal broedparen of territoria wordt daarbij weergegeven als index ten opzichte van 1990 (het basisjaar, dat op 100 wordt gesteld; zie verder hoofdstuk 6.1). Deze indexen worden berekend met behulp van het door het CBS ontwikkelde programma TRIM (Pannekoek & van Strien 2001) (bijlage 2). Alle trends worden vastgesteld door het CBS. De classificatie van de trends volgt de indeling in tabel 2.5. In bijlage 2 wordt een uitgebreide toelichting gegeven op de trendanalyse en de toegepaste weging.

3. Weer en waterstanden in het broedseizoen 2008

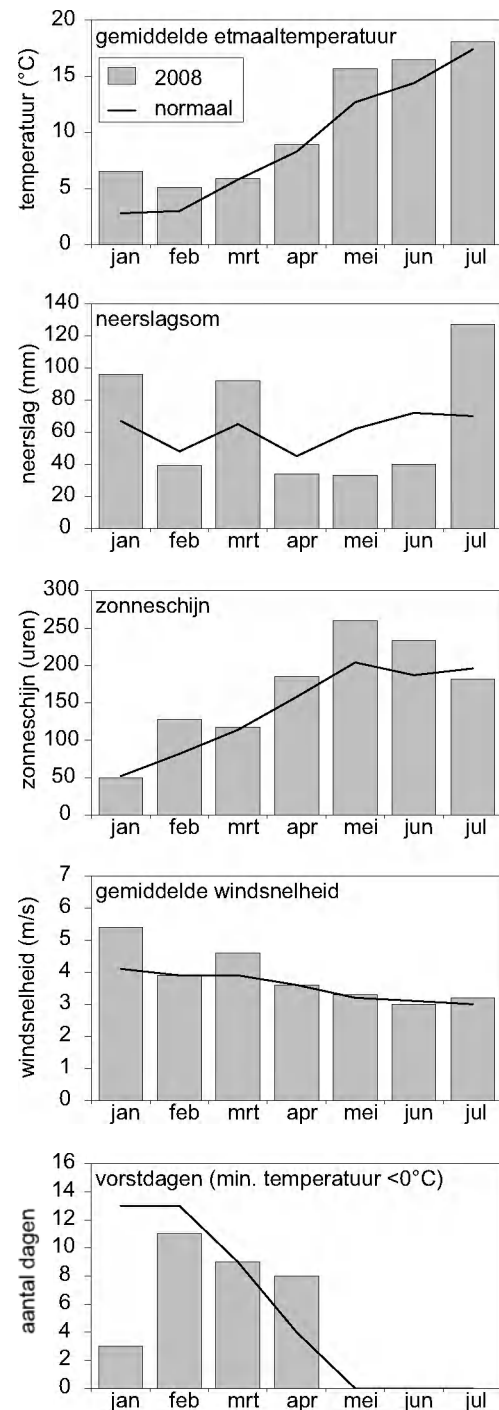
Het broedseizoen van 2008 volgde op de elfde zachte winter op een rij sinds 1996.

Hieronder wordt per maand een overzicht gegeven van de relevante weersomstandigheden en hun eventuele invloed op de telresultaten. De weersgegevens zijn ontleend aan de maandelijkse weerrapporten van het KNMI (MOW-Bulletin, www.knmi.nl). Figuren 3.1 en 3.2 vatten de weersgegevens en waterstanden samen.

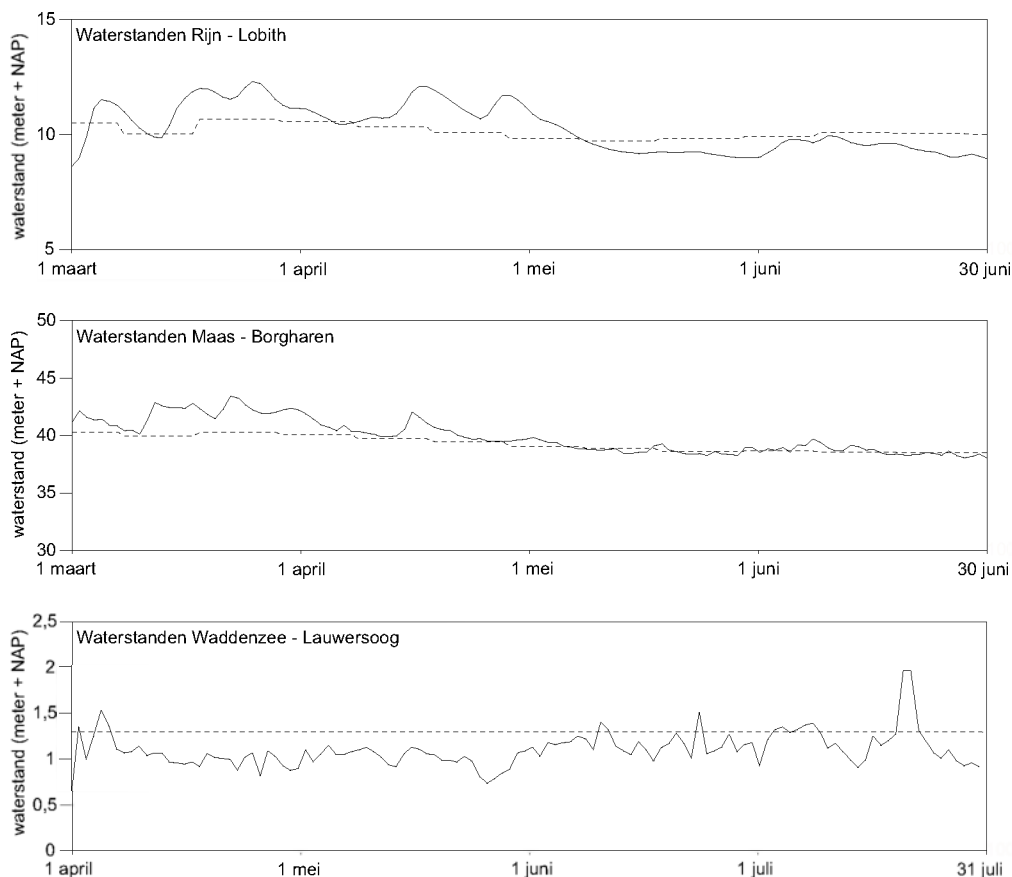
De winter 2007/08 was ‘zacht’ naar IJnsen-terminologie (IJnsen 1991). Na een zachte en sombere **november** startte **december** zeer zacht. Van 11 tot en met 24 december hadden we de enige vorstperiode van betekenis van de winter. **Januari** was nat en grotendeels zeer zacht met opvallend weinig vorstdagen (figuur 3.1). Het zachte weertype zette zich begin **februari** voort. Vanaf de 7e zette een droge en zonnige periode in, met overdag hoge temperaturen (tot 15°C in het oosten van het land op 11 februari) en 's nachts op de meeste plaatsen enkele graden vorst. Eind februari keerde de westelijke stroming terug die in januari het weer bepaalde en dit zorgde ook in de eerste helft van **maart** voor wisselvallig weer met temperaturen iets boven normaal. In de aanloop naar Pasen werd de stroming noordelijk en daalde de temperatuur sterk met op eerste Paasdag (23 maart) zelfs nog vorst van betekenis (tot -7°C plaatselijk in het oosten). Hierbij viel de neerslag in de vorm van sneeuw wat op veel plaatsen een ‘witte Pasen’ opleverde. Aan het einde van de maand steeg de temperatuur weer tot boven de normale waarde voor de tijd van het jaar. Ook toen bleef het echter wisselvallig.

April startte met relatief koud weer. Bij een overdag meest zonnig weertype koelde het de meeste nachten in de eerste helft van de maand af tot onder het vriespunt. Ook overdag waren de temperaturen aan de lage kant. In De Bilt werd pas op 20 april de grens van 15°C overschreden, iets wat sinds 1901 slechts twee maal eerder op een zo laat tijdstip voorkwam. Na 20 april volgde een periode met zacht maar licht wisselvallig lenteweer. Een flink deel van de maand verliep overwegend droog. Van 6 tot en met 22 april viel er gemiddeld over het land slechts 6 mm neerslag.

Mei was met een gemiddelde maandtemperatuur van 15,7°C tegen normaal 12,7°C de warmste meimaand in ruim een eeuw. Vooral de eerste helft van de maand verliep droog, warm en zonnig. Er bestond een groot contrast tussen het noorden en zuiden van het land. In het noorden lag de temperatuur c. 2°C boven het langjarig gemiddelde, in het zuiden c. 3°C. Het aantal warme dagen (maximumtemperatuur 20°C of hoger) kwam uit op 19 tegen 9 normaal, een evenaring van het recordaantal uit mei 1917. Op 7 mei werd in De Bilt de eerste zomerse dag (maximumtemperatuur 25°C of hoger) genoteerd. Er volgden daarna nog zeven zomerse dagen op rij. De eerste tien dagen van mei waren in tenminste

Figuur 3.1. Samenvatting van het weer gedurende het eerste halfjaar van 2008, afgeleid uit gegevens van het KNMI op station De Bilt (www.knmi.nl). Weergegeven zijn de actuele weersmetingen en de lange termijn waarden ('normalen') in 1971-2000. / Weather characteristics during the breeding season 2008. Shown are mean daily temperatures, precipitation, sunshine, average windspeed and the number of days with temperatures below zero. Bars indicate actual values in 2008, lines long term averages 1971-2000.

Figuur 3.2. Waterstanden in Rijn (Lobith) en Maas (Borgharen) in maart-juni 2008 en waterstanden in de Waddenzee (Lauwersoog) in april-juli 2008 (Rijkwaterstaat, www.waterbase.nl). Voor de rivieren zijn actuele metingen (dikke lijn) vergeleken met het lange termijn gemiddelde (stippellijn); voor de Waddenzee is het hoogste tij per dag aangegeven. De stippellijn in de Waddenzee-figuur geeft aan bij welk tij de meeste landaanwinningsoverspoelen / Water tables in Rivers Rhine (Lobith) and Meuse (Borgharen) and in the Wadden Sea. For the rivers, daily values (solid line) are compared with long-term averages (dashed line). For the Wadden Sea the dashed line marks the tide leading to inundation of (lower) salt marshes.

100 jaar niet zo zonnig geweest. Over het algemeen prima omstandigheden voor broedvogelinventariseerders. **Juni** was eveneens warm, zonnig en droog met vooral het noorden van het land een groot neerslagtekort. De eerste tien dagen van de maand verliepen warm met soms zware onweersbuien. Daarna volgde een licht wisselvallig en vrij koel tijdvak. De laatste tien dagen van de maand lieten een sterk wisselend weerbeeld zien. Juni was de derde maand op rij die gemiddeld over het land en in De Bilt droog verliep, maar lokaal viel er wel veel neerslag (>100 mm) zoals in Drenthe en Limburg en op de Veluwe. Op 2 juni hadden vooral het zuiden en midden van het land te maken met een actieve onweersstoring en viel op enkele plaatsen ruim 50 mm neerslag. Op de 22e trokken zware buien vergezeld van onweer, windstoten en hagel over het oosten van het land.

Juli was warm en nat met een normale zonneschijnduur. Warm was het vooral door zomerse temperaturen in de eerste twee dagen en de laatste week van de maand. De rest van de maand verliep uitermate wisselvallig, met een temperatuur die meestal enkele graden

beneden normaal lag. Op 2 juli werd het in een groot deel van het land, waaronder in De Bilt, tropisch warm (maximumtemperatuur 30°C of hoger). Op de meeste plaatsen was dit de eerste tropische dag van het jaar. Het aantal zomerse dagen bedroeg negen tegen zeven normaal. Maar het was soms ook uitermate koel. Op 21 juli werd het in het zuiden bij bewolkt en regenachtig weer niet warmer dan 14°C. In De Bilt werd het neerslagtekort uit april-juni enigszins aangevuld op (vooral) 7-9 juli, 19 juli en 26 juli (25 mm).

Rijn en Maas stonden in maart-april hoger dan gebruikelijk (figuur 3.2), maar dit zorgde niet voor uitgebreide overstromingen van de uiterwaarden. In de voorgaande broedseizoenen werden de lage delen van de Waddenzee in het broedseizoen diverse malen door stormvloed geteisterd. Vooral soorten die laat broeden (o.a. Scholekster, sterns) leden daarbij jongenverliezen. Zulke extreme waterstanden in het broedseizoen bleven in 2008 uit. Het hoge water op 20-21 juli kwam te laat om voor grote problemen te zorgen.

4. Algemene ontwikkelingen in 2008

4.1. Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een samenvattend beeld geboden van het wel en wee van de Nederlandse broedvogels in 2008. De meest opmerkelijke toe- en afnames komen aan bod, evenals de trend over de afgelopen vijf jaren. Doel is vooral om een toegankelijk overzicht te presenteren van de belangrijkste (korte termijn) ontwikkelingen. Voor broedvogels in de Waddenzee, broedvogels langs de Zoete Rijkswateren en het weidevogelmeetnet wordt in hoofdstuk 5 een nadere uitwerking gepresenteerd.

4.2. Hoogte- en dieptepunten in 2008

Hieronder worden de opmerkelijkste aantalsveranderingen bij broedvogels in 2008 besproken. Basis hiervoor is de vergelijking van de index van 2008 met het gemiddelde van de voorgaande vijf jaren (2003-07). Verschillen van minder dan 10% kwamen voor bij de helft van de soorten en worden hier verder als 'niet opvallend' betiteld. De gezamenlijke ontwikkeling van alle soorten samen valt met een afname van 2% ook in deze categorie.

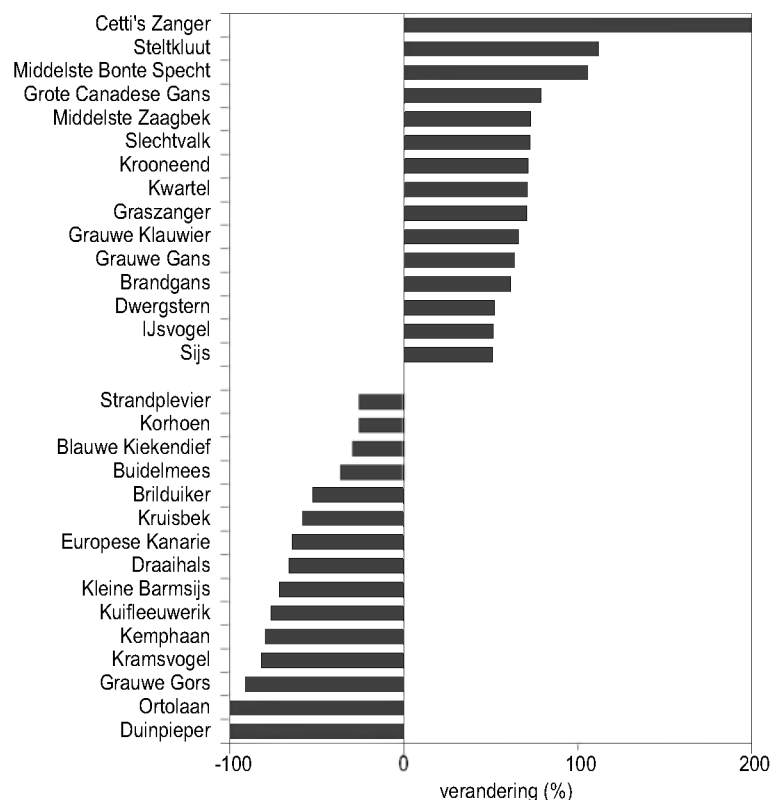
Bij 51 soorten (28%) kwalificeerde 2008 zich als een gunstig jaar, terwijl de aantalsontwikkeling bij 42 soor-

ten (23%) juist ongunstig verliep. In figuur 4.1 worden de sterkste stijgers en dalers aangegeven onder de in totaal 185 broedvogelsoorten waarvoor betrouwbare trends konden worden berekend. Hieronder zitten veel soorten met een relatief kleine landelijke populatie, waardoor jaarlijkse fluctuaties vrij snel doorwerken in de indexen. Bij algemene en schaarse (BMP-)soorten is dit veel minder het geval, wat verklaart waarom maar vijf van deze soorten in de toplijsten staan. De sterkste stijgers en dalers onder de BMP-soorten zijn uitgezet in een aparte figuur (figuur 4.2).

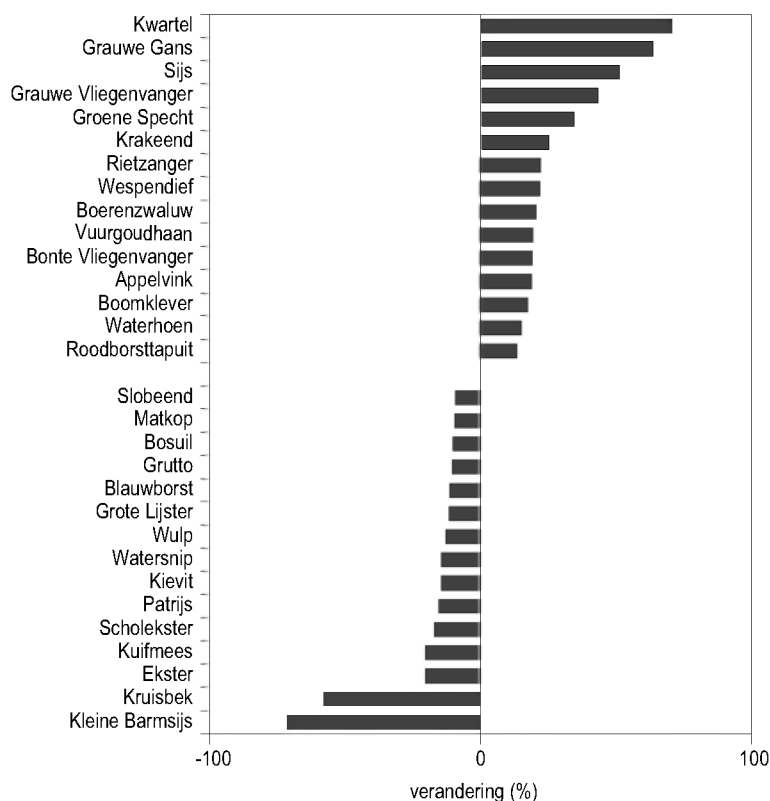
Positieve ontwikkelingen

Voor het eerst werd een zeker broedgeval vastgesteld van de nominaatvorm van de Aalscholver, ofwel de Grote Aalscholver (*Phalacrocorax c. carbo*), en wel op Neeltje Jans in het Deltagebied. Bijzonder waren de broedgevallen van Ruigpootuil (2 zekere broedgevallen in Drenthe), Bijeneter (voor het derde jaar in Drenthe, geen jongen in 2008 en 2007, 3 resp. 4 jongen in 2006) en Rode Wouw (eerste sinds 1988; 1 jong); deze soorten zijn in Nederland zeldzaam en komen niet jaarlijks tot broeden. Bij de eveneens zeldzame Dwergooruil (territorium ongepaarde man Noordwijk ZH) en Krekelzanger (territoriale vogel Wieringermeer NH) kon het broeden niet worden aangetoond. Drie prille Nederlandse broedvogels: Wilde Zwaan (nest,

Figuur 4.1. Procentuele verandering van de indexen in 2008 ten opzichte van de gemiddelde index in 2003-07. De 15 sterkste stijgers en dalers zijn aangegeven (over alle soorten gerekend). / Changes in index between 2008 and the average index 2003-07, shown for the 15 species with most pronounced population changes (all species included).

Figuur 4.2. Procentuele verandering van de indexen in 2008 ten opzichte van de gemiddelde index in 2003-07. De 15 sterkste stijgers en dalers onder de BMP-soorten zijn aangegeven. / Changes in index between 2008 and the average index 2003-08, shown for the 15 species with most pronounced population changes. Only (fairly) numerous species, included in the Common Breeding Bird Census.

geen jongen), Zeearend (nest, 2 jongen) en Kraanvogel (3 paren met nestbouw waarvan 2 met jongen) waren ook in 2008 weer present op hun bekende broedplaats. Een nieuwe exoot maakte zijn opwachting als broedvogel: de Kokardezaagbek, waarvan een paar met jongen werd waargenomen bij Mijdrecht Ut.

De populatie Kleine Zilverreigers bleef gestaag groeien, waarbij de 75 nesten in het Quackjeswater (Voorne ZH) eruit sprongen. Na het erg matige 2007 herstelden Grote Zilverreigers zich, vooral dankzij de 78 paren in de Oostvaardersplassen. De afname van de Woudaap lijkt gestopt te zijn en hoewel een aantal van 16 territoria nog niet fenomonaal is, lijkt sprake van een voorzichtig herstel met succesvolle broedparen. In 2008 bereikten Ooievaar (690-700 paren), Lepelaar (1900-2000), Purperreiger (c. 700), Canadese Gans (4200) en Brandgans (8300) record aantallen. De Krooneend bereikte voor het eerst de grens van 350 paren.

Van de roofvogels handhaafde de Grauwe Kiekendief zich op een naar vaderlandse maatstaven hoog peil (48 paren), terwijl het aantal Slechtvalken verder steeg (50-55). Beide soorten hebben hun eigen 'fanclub', die een belangrijke rol speelt bij het realiseren van betere broedmogelijkheden.

Het spreekwoordelijk wispelturige voorkomen van de Steltkluut kwam goed tot uiting: na een bijna-afwezigheid in 2007 leverde 2008 wat meer broedpogingen op. Slechts één daarvan, in de Krimpenerwaard ZH, leverde jongen op. Opvallend waren de 4 paren op Tiengemetten ZH, die echter niet bestand waren tegen stijgend water.

Goed nieuws viel te melden van de Dwergstern, die

met een aantal van 825-850 paren eindelijk terug was op het niveau van vóór de ineenstorting tengevolge van vergiftiging en verlies van broedhabitat. Een belangrijk deel van dat succes zit hem in de aanwezigheid van vele potentiële broedplaatsen in het Deltagebied (goed voor 65% van de landelijke populatie). Toch zit daar ook de achilleshiel: veel van deze broedplaatsen zijn slechts tijdelijk geschikt en naar verwachting zal er de komende jaren slechts weinig nieuwe broedgelegenheid beschikbaar komen (of biedt de Tweede Maasvlakte soelaas?).

De Middelste Bonte Specht trok de positieve lijn van de afgelopen jaren nadrukkelijk door.

Ronduit spectaculair was de toename van de Cetti's Zanger, met 86 getelde en 90-120 geschatte territoria. Het accent van de verspreiding lag in de noordelijke Delta, met onder meer 25-30 territoria in de Biesbosch en 24 in het Grevelingenmeer. Alleen in het Develgebied bij Zwijndrecht en in de Biesbosch werd voortplanting met zekerheid vastgesteld, maar dat de soort ook elders daadwerkelijk broedt, lijkt geen twijfel. De toename van de Cetti's Zanger is in lijn met de toename in Frankrijk, België en Engeland. De vaak in één adem met de Cetti's Zanger genoemde Graszanger gaat het eveneens voor de wind. Zijn uitbreiding blijft vooralsnog grotendeels beperkt tot Zeeland, waar liefst 48 territoria werden geteld. Voor beide soorten geldt dat een verdere opkomst samenhangt met het winterweer. Of de winters van 2008/09 en 2009/10 (beide met fikse vorst- en sneeuwperiodes) roet in het eten hebben gegooid, zal in volgende rapporten te lezen zijn. Het langdurig ontbreken van streng winterweer had ook een

duidelijk effect op de IJsvogel. In 2008 werd een record aantal van 797 paren geteld (schatting 900-1050) en moest de nieuwe aanwas uitzien naar wat minder optimale habitat, aangezien veel kerngebieden 'vol' zaten. De Grauwe Klauwier bereikte met 330-380 paren een niveau dat al decennia niet meer gehaald was.

Sterkste stijger onder de BMP-soorten was de Kwartel, die het beste jaar sinds 1997 beleefde. De trendgrafiek van deze enige lange afstandtrekker onder onze hoenderachtigen vertoont sterke pieken en dalen, waaruit sinds 1990 een voorzichtig opgaande lijn te destilleren valt. Dat bij de Grauwe Gans al jaren sprake is van toename, zal weinigen ontgaan zijn. De Sijs, waarvan de populatie een jojo-beweging maakt, kende een relatief goed jaar. Opvallend is de onverwachte bescheiden toename bij de Grauwe Vliegenvanger: een lange afstandtrekker die al jaren gestaag in aantal afneemt. De toename van Krakeend, Groene Specht en Rietzanger past in de al jaren opgaande lijn. In 2008 bereikten onder andere Dodaars, Nijlgans, Grote Bonte Specht, Zanglijster, Boomkruiper en Boomklever hun hoogste indexwaarde sinds de start van het BMP in 1984. In weerwil van allerlei scenario's in verband met klimaatverandering haalde de Bonte Vliegenvanger in 2008 een hoge indexwaarde van 113. Voor een vergelijkbare waarde moeten we terug naar de jaren tachtig. De Boomleeuwerik, Roodborsttapuit, Grasmus en Vink gooiden in 2008 ook hoge ogen.

Negatieve ontwikkelingen

Op de lijst van grootste dalers domineren soorten die al jaren te vinden zijn in de hoek waar de klappen vallen. Enkele soorten lopen een serieus risico om de komende jaren hun bestaan als broedvogel in Nederland te beëindigen. In deze categorie vallen Kemphaan (5 zekere broedgevallen en 5 alarmerende vrouwtjes), Draaihals (slechts 3 getelde territoria op de Veluwe en in Limburg), Kuifleeuwerik (11 territoria, waarvan 8 in Noord-Brabant, verdwenen uit de voorheen jaarlijks bezette steden Emmen, Lelystad en Amersfoort) en Grauwe Gors (2 territoria, in Noord-Brabant en Limburg). Voor Duinpieper (jaarlijks tot 2003, daarna eenmalig territorium in 2007), Klapekster (laatste broedgeval in 1999) en Ortolaan (laatste territorium in 2003) is het uur waarschijnlijk reeds gekomen.

Opvallend is voorts dat verschillende soorten die zich pas in de tweede helft van de vorige eeuw als broedvogel vestigden, nu alweer op weg zijn naar de uitgang. In deze categorie vallen onder meer Kramsvogel (20 paren, geen kolonies meer), Buidelmees (39) en Roodmus (9, waarvan 4 op Ameland). Ook de Europese Kanarie, die al wat langer in Nederland broedt, kent slechte tijden. Hij ontbrak in 2008 volledig in het voormalige bolwerk Maastricht en doet het tegenwoordig nergens meer goed.

Verscheidene andere soorten zitten eveneens diep in de problemen. Blauwe Kiekendieven namen verder

af, waarbij Texel voor het eerst in de malaise deelde. Broedbiologisch onderzoek leert dat jonge Blauwe Kiekendieven op de Waddeneilanden veelal in een matige conditie uitvliegen, hetgeen de overleving niet ten goede zal komen. Op de Sallandse Heuvelrug waren 12 Korhanen te vinden, het magerste resultaat in de afgelopen zes jaar. Eveneens zorgwekkend vergaat het de Strandplevier, die in belangrijke kerngebieden als het Grevelingenmeer fors afnam en waarvan in totaal slechts 169 paren konden worden vastgesteld. Een bescheiden lichtpuntje is dat de populatie in het Waddengebied niet verder afnam; met zo'n 20 paren bleef die echter op een erg laag peil. Grote Karekiet, Tapuit en Paapje bleven steken op hun recente, lage niveau.

Bij de BMP-soorten die het niet goed deden in 2008 springen Kleine Barmsijs en Kruisbek eruit. Bij de Kleine Barmsijs betreft het een voortzetting van een reeds sinds rond 1990 ingezette daling, terwijl de Kruisbek (met de Kwartel) een schoolvoorbeeld is van een soort met sterk wisselende aantallen. Wel moet gezegd dat het laatste goede jaar (2004) alweer enige tijd achter ons ligt; het wordt weer eens tijd! Dat verschillende steltlopers in mineur zitten (Scholekster, Kievit, Wulp, Watersnip, Grutto) zal niemand verbazen. De afname van Matkop, Kuifmees en Ekster past in de ontwikkeling op langere termijn. Twee Afrika-trekkers, Zomertortel en Koekoek, zagen in 2008 hun indexwaarde verder zakken tot een dieptepunt (index 30 en 71 punten; 1990=100). Bij twee soorten met lage indexen in 2008, Grote Lijster (index 68) en Ekster (58), gaat het om een herhaling van zetten. De lijster bereikte eerder minima in 1986, 2002 en 2008, naast maxima in 1984, 1996 en 2004. De eksterstand was vrij stabiel in 1984-90, daalde toen met eenderde tot in 1998, bleef vervolgens vrij stabiel tot 2006 om daarna weer verder terug te vallen.

4.3. Ontwikkeling per landschapstype

De ontwikkeling van de vogelstand per landschapstype wordt beschreven aan de hand van gecombineerde (via meetkundig gemiddelde bepaalde) indexen over de periode 1990-2008. Per habitat is een groep soorten geselecteerd die kenmerkend is voor dat habitat (figuur 4.3). De indeling van de broedvogels in habitatspecialisten volgt een recente analyse op basis van de *Species Specialisation Index* (van Turnhout *et al.* in voorbereiding, zie ook Julliard *et al.* 2006). Deze indeling wijkt iets af van de indeling die in voorgaande broedvogelrapporten is gebruikt en is te vinden in het achtergrond-document van de Vogelbalans 2009 (<http://www.sovon.nl/default.asp?id=404>).

Er worden vijf habitats onderscheiden: agrarisch gebied, bos, duin/kust, heide en moeras. De trend van elke habitat is een meetkundig gemiddelde van de indexen

van individuele vogelsoorten in die habitat. Indexen worden over één kam geschoren, een index van een algemene of zeldzame soort telt even zwaar mee. In de bespreking wordt ingegaan op de ontwikkeling in de meest recente jaren. Bedenk dat, bij nalevering van gegevens, trends van sommige zeldzame en schaarse vogelsoorten nog kunnen wijzigen.

In het algemeen blijkt dat de habitatrends in 2008 de lijn van de afgelopen periode volgen, waarbij vooral de voortschrijdende afname van soorten van agrarisch gebied en heide zorgen baart. Moerasspecialisten lieten, in tegenstelling tot 2007, weer een bescheiden toename zien.

Agrarisch gebied

De trend van specialisten (19 soorten) loopt de laatste jaren langzaam maar zeker terug. Na een stagnatie in 2007 werd in 2008 met een index van 56 een nieuw dieptepunt bereikt. Nog even voor de duidelijkheid: de Nederlandse populatie specialisten van agrarisch gebied is dus sinds 1990 met 44% afgenomen! Daarbij gaat het bepaald niet alleen om vogels die altijd al bijzonder waren; juist ook voorheen algemene soorten als Grutto en Veldleeuwerik zijn uitgedund.

Een gestage afname van gemiddeld op jaarbasis 1 tot 2% zien we bij Kievit, Watersnip en Gele Kwikstaart. Grotere klappen vielen bij de Patrijs, bij wie het sinds 2004 ingezette voorzichtige herstel goeddeels weer teniet is gedaan. Lichtpuntje was de bescheiden toename van de Grutto (voor het eerst sinds 1994!). Voorts deden winnaars van de laatste jaren als Ooievaar en Grauwe Kiekendief het ook in 2008 goed. Een indicatie dat soortbescherming, mits goed uitgevoerd, lonend kan zijn. De Kwartelkoning viel wat terug na het uitstekende 2007, maar beleefde toch een redelijk seizoen. De afname van de Boerenzwaluw stagneerde de laatste jaren en in 2008 viel zelfs een bescheiden plusje te noteren. Enkele typische soorten van besloten agrarisch gebied, zoals de Geelgors, deden het na een aantal goede jaren nu juist wat minder. Dat geldt ook voor de Kerkuil (slechte muizenstand).

Bos

Bosvogels laten door de jaren heen geringe schommelingen zien zonder duidelijke trend, al vertoont de indexwaarde van de specialisten (26 soorten) een bescheiden toename.

Vijf soorten scoorden tenminste 10% hoger dan in 2007. Het meest opmerkelijk was dit bij de Glanskop, die de hoogste stand sinds 1990 haalde. Kleine Bonte Specht en Boomklever, die op de lange termijn zijn toegenomen, deden het ook in 2008 goed. De Raaf is al enkele jaren vrij stabiel, terwijl de sterk fluctuerende Sijns een relatief goed jaar kende.

De stand van de Vuurgoudhaan stabiliseerde na de forse toename in 2007 op een hoog peil, terwijl de Grauwe Vliegenvanger na het dieptepunt in 2005 (een index van 61) tekenen van een bescheiden herstel liet zien (index 2008: 78). Appelvinken zijn al jaren stabiel op een tamelijk laag peil, maar nu werd voor het eerst sinds 1998 weer de grens van 100 procentpunten overschreden. Net als in 2007 vielen er bij de roofvogels geen grote schommelingen te constateren.

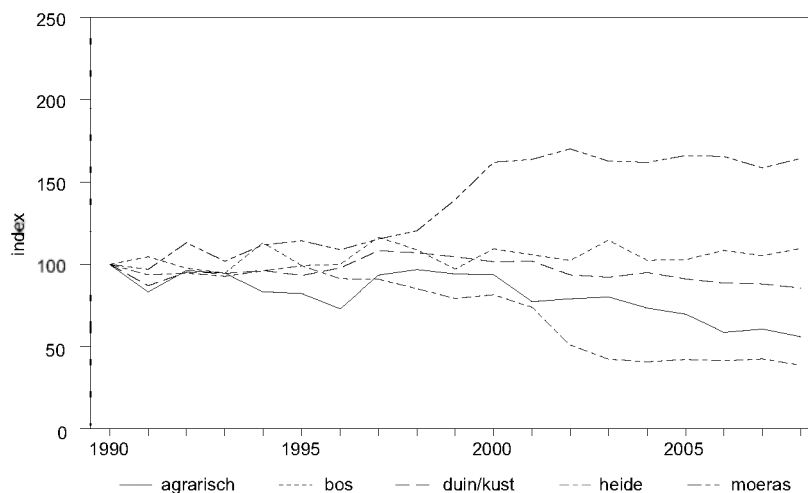
Vijf bosvogels scoorden duidelijk lager dan in 2007. Alleen bij de Kuifmees lijkt die afname trendmatig te worden, de overige soorten vertonen geregeld schommelingen.

Duin/kust

De gecombineerde trend van specialisten van duin, schor/kwelder en platen (23 soorten) vertoont sinds 1998 een langzaam dalende lijn. De indexwaarde van 2008 lag lichtjes onder die van 2007 en past dus goed in dit beeld.

Verschillende steltlopers doen het al jaren erg matig. Strandplevier en Kluut bereikten een nieuw dieptepunt in de trend sinds 1990. Goed nieuws viel te melden van ander kustvogels die het al enige tijd goed doen, zoals Lepelaar en Middelste Zaagbek. Verschillende soorten van open duin deden het matig, maar de Tapuit blijft hier met afstand het grootste zorgenkind. Weliswaar nam de soort niet verder af, maar met een afname met 87% sinds 1990 betekent dit een zeer laag populatie-

Figuur 4.3. Aantalsontwikkeling in 1990-2008 in de landschapstypen Agrarisch gebied, Bos, Duin en kust, Heide/stuifzand/hoogveen en Moeras. In elk landschapstype is de gecombineerde trend gegeven van broedvogelspecialisten. / Trend in 1990-2008 for species breeding in farmland, woodland, dunes/coast, heathland and marshland. Shown are aggregated trends (geometrical mean) for habitat specialists.

niveau. Bij de meeuwen blijven Kleine Mantelmeeuw en Zwartkopmeeuw het prima doen, terwijl de Stormmeeuw al meer dan 10 jaar op een bedenkelijk peil blijft steken. De Dwergsterne deed het nog beter dan in het ook al goede 2007. Aan de teloorgang van Blauwe Kiekendief en Velduil kwam geen einde, al zullen positief ingestelden erop wijzen dat de Velduil voor het eerst in jaren niet verder in aantal daalde. Bij de typische duinstruweelsoorten viel op dat de index van de Nachtegaal voor het eerst sinds 1997 onder de 100 bleef steken. De Kleine Barmse loopt serieus gevaar om als broedvogel uit Nederland te verdwijnen: bij het huidige tempo van afname zou het over vijf tot tien jaar al zover kunnen zijn.

Heide

Na een vederlicht herstel in 2007 deed de index van de 13 soorten heidevogels in 2008 weer wat we gewend zijn sinds 1990: dalen. Natuurlijk was het niet alleen kommer en kwel: Boomleeuwerik en Grauwe Klauwier namen ten opzichte van vorig jaar met resp. 8% en 21% toe, terwijl Nachtzwaluw en Roodborsttapuit zich op een hoog peil handhaafden. Daar staat tegenover dat de al uiterst magere populaties van Korhoen en Draaihals verder wegzakten en van een serieus herstel bij soorten als Wulp en Wintertaling beslist geen sprake was.

Moeras

Na een dipje in 2007 vertoonde de index van de moerasspecialisten (25 soorten) weer een kleine toename. Feitelijk fluctueert de index sinds 2000 op een hoog peil; van fikse stijging, zoals in de jaren daarvoor, is geen sprake meer. Enkele soorten waarvan het aantal al langer fors toeneemt deden het ook in 2008 weer goed. Dat geldt onder meer voor Grote Zilverreiger, Grauwe Gans en Krooneend. Minder spectaculair is de opgaande lijn bij de Rietzanger, die een in 2005 opgetreden dipje heeft weggewerkt en in 2008 de op één na hoogste indexwaarde sinds 1990 behaalde. Mooi is ook dat de Purperreiger het beste jaar sinds 1990 beleefde. Veel riet- en moerasvogels deden het net wat minder dan in

2007. Voor sommigen van hen, zoals Bruine Kiekendief en Grote Karekiet die hun laagste indexwaarde sinds 1990 bereikten, past dit in een al jaren aanhoudende negatieve trend.

4.4. Rode Lijst

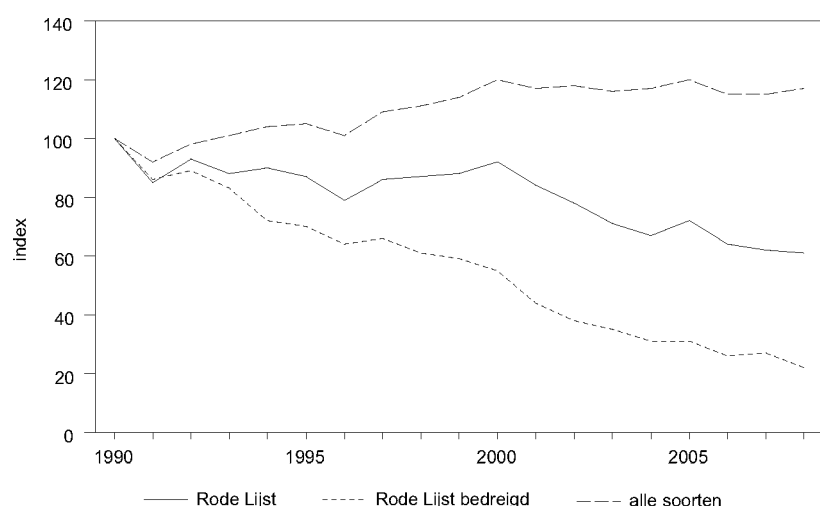
De trend van de 70 soorten samen die op de Rode Lijst staan en waarvan goede trendgegevens beschikbaar zijn, komt lager uit in vergelijking met die van alle broedvogelsoorten in ons land waarvan trends beschikbaar zijn (figuur 4.4). Dit is niet verwonderlijk; de Rode Lijst bevat immers vooral soorten die het moeilijk hebben en in aantal afnemen. Als we de lichtste categorie Rode Lijstsoorten (de 'gevoelige' soorten) eruit lichten, blijken de overgebleven soorten nog sneller in aantal af te nemen. Met andere woorden: hoe zwaarder de kwalificatie op de Rode Lijst, des te sneller de gemiddelde afname van de soorten in kwestie. Dit verschil wordt deels veroorzaakt door de aanwezigheid in de categorie 'gevoelig' van enkele soorten die zich recent gevestigd hebben in ons land en het nu aardig doen. Voorbeelden hiervan zijn Grote en Kleine Zilverreiger, Middelste Zaagbek en Grote Mantelmeeuw.

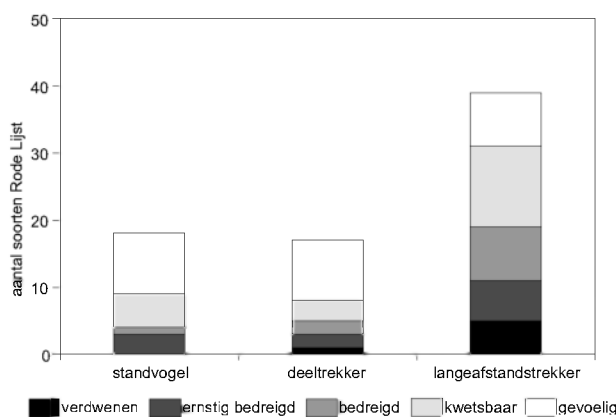
Enkele soorten uit de veel zwaardere categorieën 'bedreigd' en 'ernstig bedreigd' vertoonden in 2008 enige tekenen van herstel, namelijk Woudaap en Purperreiger. Veel soorten uit deze categorieën namen echter verder in aantal af.

De volgende 9 Rode Lijstsoorten haalden dit jaar de laagste score in de meetperiode 1990-2008: Strandplevier, Watersnip, Kempshaan, Zomertortel, Koekoek, Draaihals, Kuifleeuwerik, Tapuit en Grote Karekiet. Drie van deze soorten vallen in de categorie 'ernstig bedreigd', vier onder 'bedreigd' en twee onder 'kwetsbaar'.

Een aantal soorten nam ten opzichte van 2007 met meer dan 10% af. Dit geldt onder meer voor Pijlstaart, Kwartelkoning, Bontbekplevier, Strandplevier, Kerkuil, Draaihals en Nachtegaal. Daar staat een stijging van

Figuur 4.4. Aantalsontwikkeling in 1990-2008 van alle broedvogels samen (170 soorten), van alle Rode Lijstsoorten waarvan goede trendgegevens beschikbaar zijn (70) en van Rode Lijstsoorten zonder de categorie 'Gevoelig' (46) / Trend in 1990-2008 in all 170 breeding bird species in the Netherlands compared with trend in Red List species (70), showing all species and all species except the lowest Red List status (which includes some rare species that are actually showing strong increases).

Figuur 4.5. Trekstrategie van de 74 Rode Lijst-soorten met indeling in de vijf categorieën van gevoelig tot verdwenen. / Migration strategy (sedentary, short-distance, long-distance) and Red List status from the lowest (Gevoelig) to the highest status (Verdwenen / extinct).

meer dan 10% tegenover bij Woudaap, Purperreiger, Middelste Zaagbek, Brilduiker, Steltkluut, Oeverloper, Grauwe Klauwier, Dwergstern, Groene Specht, Grauwe Vliegenvanger en Ringmus. Met name bij de Purperreiger heeft de toename een structureel karakter gekregen. De meest onverwachte stijger is wellicht de Grauwe Vliegenvanger, die het sinds 1990 niet zo goed heeft gedaan. Het begin van een kentering, of een tijdelijke opflakkering?

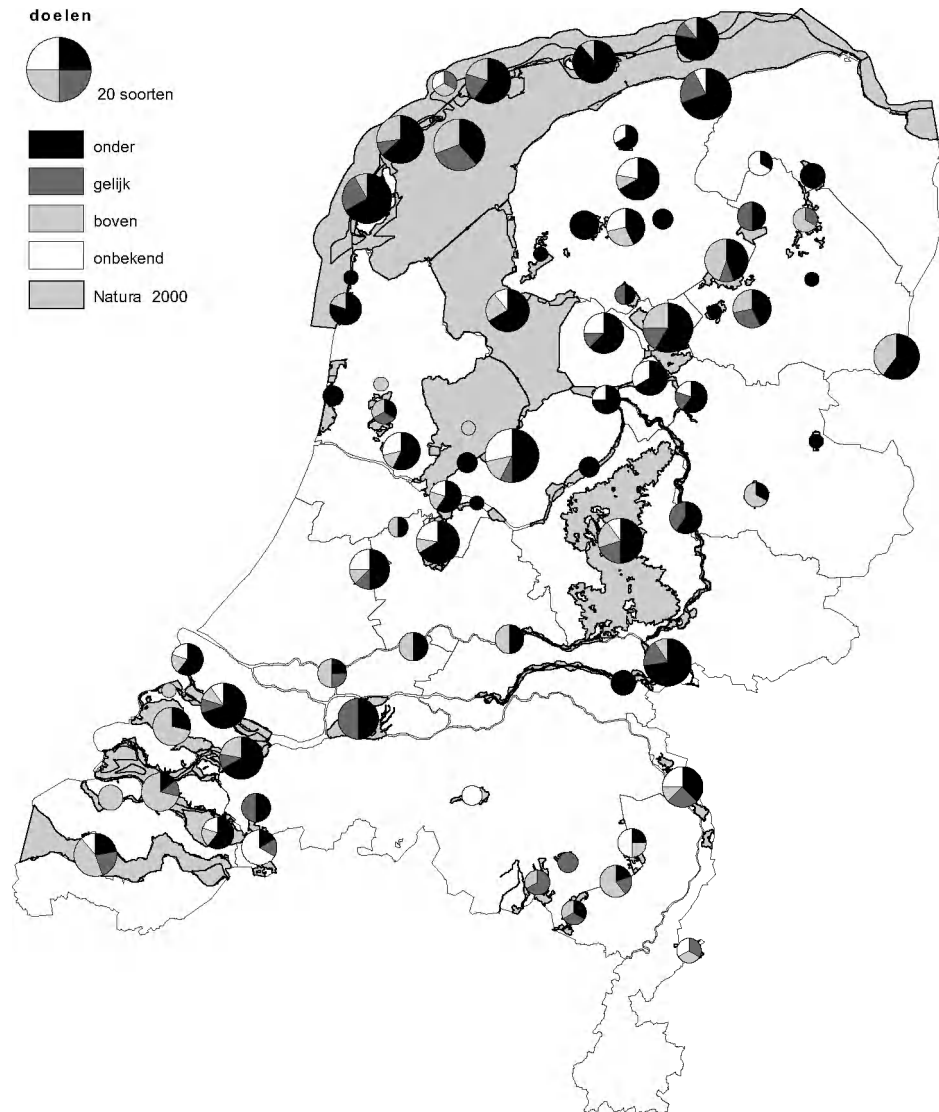
Van de 74 soorten op de Rode Lijst zijn er 39 langeafstandstrekker, 17 deeltrekker en 18 standvogel (figuur 4.5). Het valt op dat de standvogels en deeltrekkers het met een gemiddelde jaarlijkse toename in 1990-2005 van 1,9% resp. 2,6% beter doen dan de Afrikagangers die in dezelfde periode een gemiddelde jaarlijkse afname van 0,7% laten zien (van Turnhout *et al.* 2010). Van de langeafstandtrekkers valt precies de helft van de soorten in één van de drie zwaarste Rode Lijst-categorieën (verdwenen, ernstig bedreigd en bedreigd). Dat percentage ligt bij de deeltrekkers en standvogels aanmerkelijk lager (29% resp. 22%). Soorten die niet of over een beperkte afstand wegtrekken hebben waarschijnlijk kunnen profiteren van de lange reeks zachte winters. Een mooi voorbeeld hiervan is Kleine Zilverreiger waarvan de populatie na de strenge winters van 1995/96 en 1996/97 snel groeide van 3 paren in 1997 via 20 paren in 2000 tot een record-aantal van 160-180 paren in 2008. Zachte winters zijn bij zangvogels die niet of over een korte afstand wegtrekken zoals de Winterkoning gunstig voor de overleving van eerstejaarsvogels (zie soorttekst Winterkoning in Hoofdstuk 6 en figuur 5.28 in Schekkerman *et al.* 2009). Vooral in de eerste jaren na de strenge winters (met veel sterfte) in de jaren tachtig en negentig groeide de populatie sterk.

4.5. Natura 2000

De gebiedsbescherming in het kader van de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn (samen Natura 2000) vormt één van de belangrijkste peilers onder het Nederlandse natuurbeleid. Vogelgegevens waren niet alleen essentieel bij de aanwijzing en begrenzing van speciale beschermingszones in het kader van de Vogelrichtlijn, ze zijn ook belangrijk bij de uitwerking van de beheerplannen, de monitoring van de verdere ontwikkelingen, periodieke rapportages aan de Europese Commissie en het toetsen van ruimtelijke ingrepen in of nabij een Natura 2000-gebied aan de Natuurbeschermingswet (het beschermingsregime voor Natura 2000-gebieden). De implementatie van Natura 2000 is nog niet geheel voltooid; voor veel gebieden zijn de aanwijzingsbesluiten nog in concept en beheerplannen in de maak (zie www.minlnv.nl). Desondanks hebben we in deze paragraaf een eerste verkennende analyse gedaan die de zogenaamde 'instandhoudingsdoelen' voor de Natura 2000-gebieden afzonderlijk confronteert met actuele trendgegevens van broedvogels uit de periode 2003 tot en met 2007. Het betreft voorlopige cijfers met een vooralsnog beperkte zeggingskracht.

Het kaartbeeld in figuur 4.6 geeft voor elk Natura 2000-gebied dat is aangewezen voor broedvogels een indicatie of de waargenomen aantallen in de afgelopen jaren boven of onder, dan wel gelijk aan de vastgestelde 'instandhoudingsdoelen' lagen. Om rekening te houden met jaarlijkse fluctuaties is rond het 'instandhoudingsdoel' een marge van 10% aangehouden. Het blijkt dat in 2003-07 in 48 van de 74 gebieden (62%) ten minste de helft van de aangewezen soorten onder het niveau zat waarvoor later een (concept)instandhoudingsdoelstelling is geformuleerd. Hieronder bevinden zich Natura 2000-gebieden die vanwege één of enkele soorten zijn aangewezen. Echter, ook grotere en bekende natuurgebieden vallen in deze categorie. Voorbeelden zijn de duinen van Ameland (8 van de 9 soorten zaten onder het niveau van de huidige instandhoudingsdoelstelling), het Zwanenwater & Pettemer Duinen (4 van de 5 soorten), de Gelderse Poort (8 van de 11 soorten), het Haringvliet (7 van de 10 soorten), het Lauwersmeer (9 van de 13 soorten), De Wieden (7 van de 12 soorten) en de Oostvaardersplassen (7 van de 14 soorten). Het is uiteraard te vroeg om hier conclusies aan te verbinden. Beheerplannen voor deze gebieden zijn immers in de maak, en de uitvoering van deze plannen zal pas in de komende jaren zijn beslag krijgen. Niettemin geven de cijfers een goede indruk in welke gebieden naar verhouding veel soorten het slecht doen, en waar dus extra maatregelen nodig kunnen zijn om het tij te keren.

Een ander belangrijk aspect in Natura 2000 is de 'landelijke staat van instandhouding', ofwel hoe goed of slecht een soort het doet op landelijk niveau. Hiervoor heeft het Ministerie van LNV landelijke doelen ont-

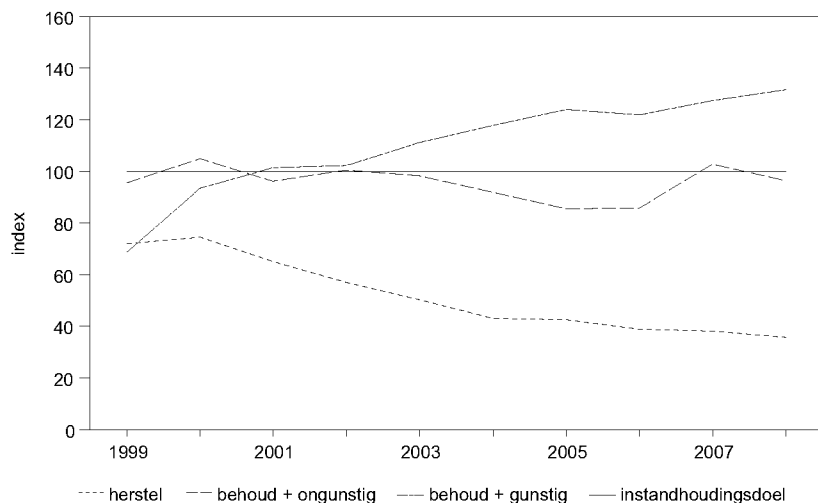

Figuur 4.6. Aantallen broedvogels in 2003-07 in verhouding tot de vastgestelde 'instandhoudingsdoelen' per Vogelrichtlijngebied (totaal 74 gebieden die voor broedvogels kwalificeren). De grootte van de bollen staat voor het aantal vogelsoorten op grond waarvan een gebied is aangewezen. De onderverdeling geeft aan hoeveel soorten (%) beneden, gelijk aan of boven het 'instandhoudingsdoel' zaten; een aantal soorten/gebieden ontbreken in de analyse vanwege nog ontoereikende monitoringgegevens (tellers gezocht!). Om rekening te houden met jaarlijkse fluctuaties zijn aantallen die minder dan 10% van het 'instandhoudingsdoel' afweken beschouwd als overeenkomend met het doel. De gegevens zijn bedoeld om ontwikkelingen te signaleren; een juridische interpretatie kan hiervan afwijken. / Breeding bird populations 2003-07 in relation to conservation objectives for each SPA. Pie sizes refer to the number of designated species. Colours indicate number of species (in %) that occur in numbers above, equal or below the formulated conservation objectives.

wikkeld voor de soorten die deel uitmaken van de instandhoudingsdoelstellingen van een of meer Natura 2000-gebieden. De relevante gebieden moeten ook een positieve bijdrage leveren aan de 1 staat van instandhouding van deze soorten.. Ook hier kunnen we de actuele aantalsontwikkelingen koppelen aan de geformuleerde landelijke doelen (figuur 4.7). In dit geval gaat het om (1) soorten met een 'verbeterdoelstelling', (2) soorten met een 'behouddoelstelling', maar een 'landelijk ongunstige staat van instandhouding' en (3) soor-

ten met een 'behouddoelstelling' en een 'gunstige staat van instandhouding' (zie Ministerie van LNV 2006). Daarvoor is per soort en per jaar het aantal broedparen geïndexeerd ten opzichte van het landelijke 'instandhoudingsdoel'. Vervolgens is voor deze indexreeksen voor elk van de drie categorieën het meetkundig gemiddelde bepaald. De 'instandhoudingsdoelen' zelf zijn op 100 gezet; de aantalsontwikkeling is dus relatief ten opzichte van deze doelen. Soorten waar het beleid gericht is op een 'behouddoelstelling' doen het

Figuur 4.7. Trend van broedvogels wat betreft soorten met resp. (1) een landelijke verbeteropgave, (2) een landelijke behouddoelstelling maar met een 'slechte staat van instandhouding', en (3) een landelijke behouddoelstelling met een 'gunstige staat van instandhouding'. Weergegeven is de gezamenlijke index (meetkundig gemiddelde) van alle soorten binnen één groep, afgezet tegen de nagestreefde landelijke doelstellingen (instandhoudingsdoel = 100). / Trends in breeding birds relative to their conservation target (either conservation of current level or recovery).

duidelijk beter dan soorten waarvoor een 'verbeterdoelstelling' is geformuleerd. De beide eerste groepen bewegen zich min of meer rond het landelijke 'instandhoudingsdoel', of nemen zelfs toe ten opzichte van dat doel (behouddoel en 'gunstige staat van instandhouding'). Onder de soorten met een 'verbeterdoel' zitten ook veel Rode Lijst-soorten (zie paragraaf 4.4), zoals

Blauwe Kiekendief, Strandplevier, Kempshaan, Velduil en Draaihals, waarvan eerder al is gewezen op de sterk negatieve trend. Voor deze soorten zal het om het gewenste doel te bereiken belangrijk zijn om snel tot maatregelen over te gaan, zolang de populatie nog een levensvatbaar niveau heeft.

5. Speciale projecten

5.1. Monitoring Waddenzee

Kees Koffijberg & Lieuwe Dijkse

Inleiding

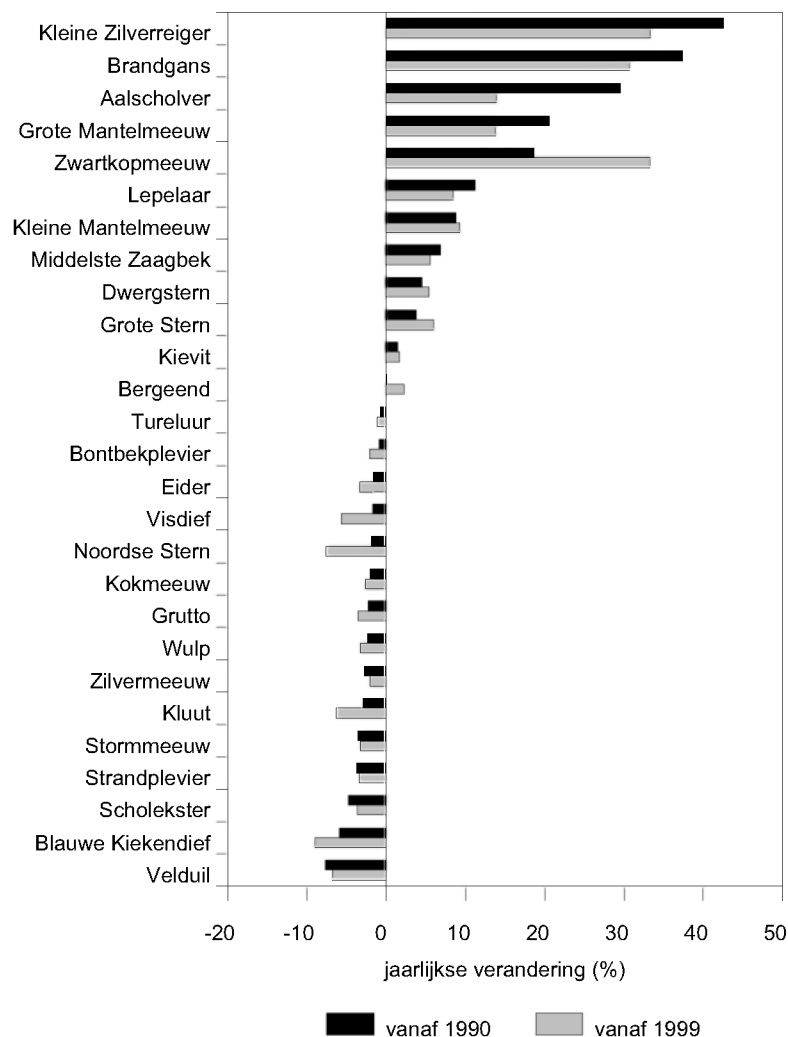
Als grootste Nederlandse natuurgebied (en grootste Natura 2000-gebied) herbergt de Waddenzee veel bijzondere broedvogels. Blauwe Kiekendief, Eider, Noordse Stern en Velduil broeden tegenwoordig vrijwel uitsluitend hier, terwijl van andere soorten soms meer dan de helft in de Waddenzee nestelt (van Dijk *et al.* 2009). Broedvogelkarteringen in de Waddenzee vinden mede plaats in het internationale kader van het *Trilateral Monitoring and Assessment Program (TMAP)* dat tevens in Duitsland en Denemarken wordt uitgevoerd (zie <http://www.waddensea-secretariat.org/>). Vanaf 2010 zullen in dit kader niet alleen broedvogels worden geteld, maar zal ook bij een selectie van tien soorten worden gekeken naar het broedsucces. Op die wijze wordt een eerste stap gezet naar een geïntegreerde populatiemonitoring, die het mogelijk maakt inzicht te krijgen in de achtergronden van de waargenomen

aantalsveranderingen (en soms ook voorspellingen te doen). In de Nederlandse Waddenzee worden metingen aan broedsucces al sinds 2005 uitgevoerd en gerapporteerd (Willems *et al.* 2005, de Boer *et al.* 2007).

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste ontwikkelingen bij de broedvogels in de Waddenzee besproken en worden ze in internationaal perspectief geplaatst.

Algemene trends

Het zijn vooral enkele in kolonies broedende soorten die het goed doen in het Waddengebied. Kleine Zilverreiger, Brandgans, Aalscholver, Grote Mantelmeeuw, Zwartkopmeeuw en Lepelaar namen sinds 1990 met jaarlijks gemiddeld meer dan 10% in aantal toe (figuur 5.1). Bij de Lepelaar wordt verwacht dat over enkele jaren de Waddenzee 'vol' raakt (met name vanwege beperkingen in het voedselaanbod) en uitbreiding dan vooral

Figuur 5.1. Aantalsontwikkelingen van Wadden-broedvogels sinds 1990 (lange termijn) en 1999 (korte termijn). Weergegeven is de gemiddelde jaarlijkse populatieverandering in %. / Trends in breeding birds in the Dutch Wadden Sea, expressed as the average annual change (in %) in breeding numbers.

zal plaatsvinden in de Duits-Deense Waddenzee, waar het de soort eveneens voor de wind gaat (Lok *et al.* 2009). Kleine Zilverreigers hebben inmiddels vaste grond onder de voeten gekregen, al is de populatie nog beduidend kleiner dan in het Deltagebied en bleef de expansie in 2008 beperkt tot nieuwe broedgevallen (3) op Ameland (Kleefstra *et al.* 2009). Beide soorten boeken vrijwel jaarlijks goede broedresultaten, al worden die bij de Lepelaar in oudere kolonies als die van Schiermonnikoog negatief beïnvloed door de grootte van de kolonie (Lok *et al.* 2009).

Met uitzondering van de Zwartkopmeeuw, waar de groei in navolging van de rest van het land na 1999 versnelde, is bij alle bovengenoemde soorten sinds 1999 sprake van verminderde groei. Dit proces is het duidelijkst bij de Aalscholver, waarvan de landelijke stand sinds 1999 stabiel is. Dit laat onverlet dat deze soort in 2007 en ook 2008 toch ineens weer uitbreiding vertoonde, waarbij o.a. de kolonie van De Geul op Texel verdubbelde (naar 235 paar). Watervogeltellingen wijzen voor Aalscholvers in de laatste jaren overigens op een afnemend bezoek aan de Waddenzee (Hustings *et al.* 2009).

Onderin figuur 5.1 vinden we de soorten die we het duidelijkst associëren met negatieve aantalsontwikkelingen in de Waddenzee: Blauwe Kiekendief, Scholekster, Strandplevier en Velduil. Bij Blauwe Kiekendief en Velduil verdient dat extra aandacht gezien het feit dat vrijwel de gehele Nederlandse populatie in het Waddengebied broedt. Bij de Blauwe Kiekendief viel het aantal ten opzichte van 2007 met liefst 19% terug (tot 29 paar, halvering gerekend vanaf 2004), voor het eerst was er nu ook een duidelijke afname op Texel, dat tot dusverre bij de neergang enigszins de dans wist te ontspringen. Daarmee is de afname sinds 1999 nog in een hogere versnelling geraakt. Het aantal uitgevlogen jongen per paar was vergelijkbaar met 2007, maar duidelijk kleiner dan in 2004-06. Slechte conditie van de jongen wijst op problemen in de voedselvoorziening (Klaassen *et al.* 2009). Het is onduidelijk of dit ook de hoofdoorzaak vormt achter de afname van de Velduil. Verrassend genoeg herstelde zich de soort enigszins van de daljaren 2006 en 2007, door een toename op Terschelling (van minimaal 2 naar 8 paren) en Ameland (van 0 naar 6 paren). Daar stonden echter afnames op Schiermonnikoog en Texel tegenover, zodat bepaald geen sprake is van algeheel herstel.

Van de Strandplevier bleef de populatie met 20 paar stabiel op een laag peil. Scholeksters bereikten in 2008 de laagste stand sinds 1990. Sinds dat jaar nam de populatie in bijna 20 jaar tijds met 62% af. Deze afname is in de Westelijke en Oostelijke Waddenzee vergelijkbaar groot, maar de (kleine) populatie in het Eems-Dollardgebied is minder sterk afgenomen (-12%). Opvallend genoeg manifesteerde zich in 2008 een op-

vallende verdere afname in de Oostelijke Waddenzee. De afname vloeit voort uit een combinatie van verminderde overleving van volwassen vogels en jarenlange slechte reproductie (de Boer *et al.* 2007). Het is twijfelachtig of herstel op korte termijn kan optreden, nu door twee recente koude winters (vooral 2009/10) waarschijnlijk ook de wintersterfte zal zijn toegenomen.

Naast dit rijtje soorten met negatieve trends lijken ook andere soorten na 1999 versneld in een neergaande spiraal te geraken. Dit speelt vooral bij Eider, Kluut, Visdief en Noordse Stern, opnieuw soorten waarvan een belangrijk deel of zelfs vrijwel de hele Nederlandse populatie (Eider) in de Waddenzee tot broeden komt. Ook deze soorten worden deels geconfronteerd met slechte broedresultaten, die structureel de laag zijn om de populatie op peil te houden (de Boer *et al.* 2007, Stienen *et al.* 2009). Gegevens verzameld op Griend suggereren voedselproblemen bij gebrek aan (geschikte) vis (Stienen *et al.* 2009). Ook is de frequentie van overstromingen toegenomen, waardoor meer broedsels op lager gelegen broedplaatsen al in het ei-stadium verloren gaan. Dit laatste is ook aangetoond voor de Scholekster (van de Pol *et al.* 2007).

Figuur 5.2. Vergelijking van trends in de Waddenzee van Denemarken, Sleeswijk-Holstein, Nedersaksen en Nederland. Weergegeven zijn 17 soorten broedvogels die in alle vier de delen van de internationale Waddenzee in grotere aantallen voorkomen, periode 1991-2006. / Comparison of trends 1991-2006 in the international Wadden Sea. Shown is the number with increasing, decreasing or stable/fluctuating trends, for 17 species breeding in larger numbers in all four sections.

Internationale vergelijking

Later dit jaar zal het trilaterale rapport met internationale broedvogelgegevens uit de Waddenzee 1991-2006 verschijnen. Uit een vergelijking van aantalsontwikkelingen in Nederland en de rest van de Waddenzee blijkt dat van de 17 soorten broedvogels die in Nederland, Duitsland en Denemarken in grotere aantallen voorkomen, er 8 in ons land een negatieve trend laten zien: Eider, Scholekster, Kluut, Strandplevier, Kievit, Grutto, Tureluur en Zilvermeeuw (figuur 5.2; Koffijberg *et al.* 2009). Afgezien van Tureluur en Zilvermeeuw, waar

tellingen van na 2006 op stabilisatie wijzen, nemen de andere zes soorten onverminderd af. Vooral Eider en Kluut doen het in de Nederlandse Waddenzee duidelijk slechter dan in Duitsland en Denemarken (bij Eider overigens kleine populaties). Scholeksters nemen weliswaar ook af in andere delen van de Waddenzee, maar de snelheid waarmee dat gebeurt ligt in ons land hoger dan in Duitsland en in Denemarken. Dit wijst er op dat de oorzaken achter de trends (in ieder geval deels) in de Nederlandse Waddenzee gezocht moeten worden.

5.2. Monitoring Zoete Rijkswateren

André van Kleunen

Voorkomen en aantalsontwikkeling van schaarse en karakteristieke broedvogels in hoofdwatersysteem Beneden Rivierengebied

Inleiding

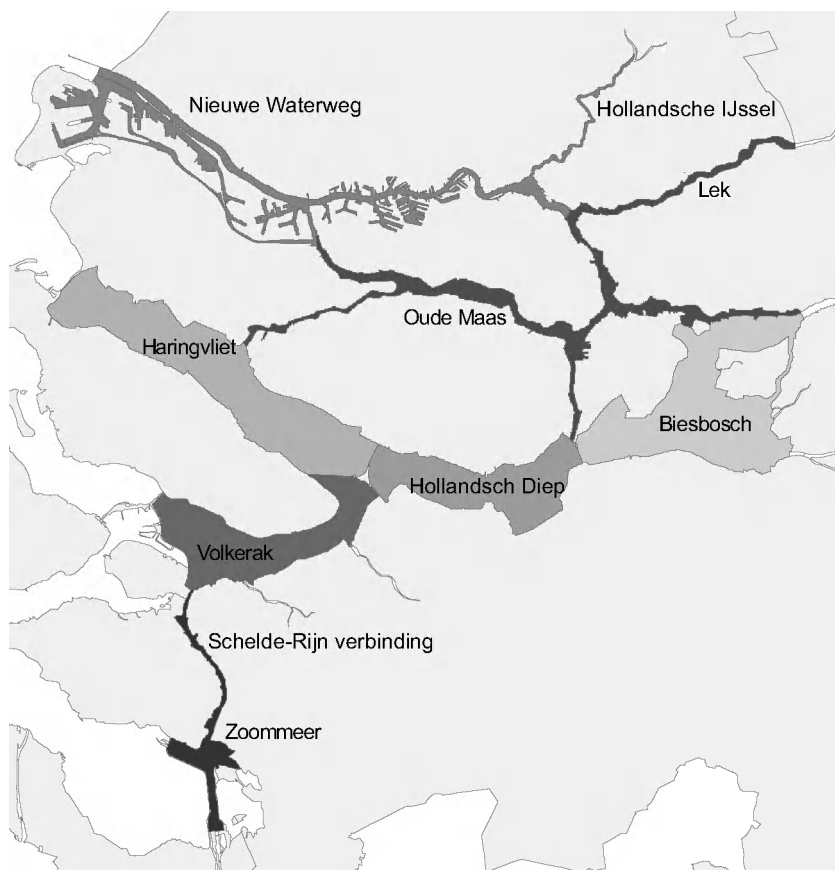
SOVON coördineert voor Rijkswaterstaat Waterdienst het Broedvogelmeetnet Zoete Rijkswateren (van Turnhout 1999a en b). Jaarlijks wordt verslag gedaan van de resultaten volgens een thematische aanpak. Afgelopen drie jaar zijn de Randmeren, het IJsselmeergebied en de Rijntakken eruit gelicht (van Dijk *et al.* 2007, 2008 en 2009). Ditmaal wordt ingezoomd op de aantalsontwikkelingen van indicatieve soorten en soortgroepen van het hoofdwatersysteem Beneden Rivierengebied en het voorkomen van zeldzame broedvogels en kolonievogels.

Gebied

Tot het Beneden Rivierengebied rekenen we *c.* 49.000 ha buitendijkse delen van de watersystemen Haringvliet & Hollands Diep, Biesbosch, het havengebied van Rotterdam (o.a. Nieuwe Waterweg), een aantal rivieren (o.a. Oude Maas, Hollandse IJssel, Lek tot Schoonhoven) en het Volkerak- en Zoommeer (figuur 5.3). Onderstaande informatie is ontleend aan Breukers *et al.* (1996), de Hoog *et al.* (1997), Tosserams *et al.* (2000) en de website <http://www.synbiosys.alterra.nl/Natura2000/gebiedendatabase.aspx?subj=n2k>

Hierin staat uitgebreide informatie over het Beneden Rivierengebied.

Als gevolg van de Deltawerken hebben zich in dit hoofdwatersysteem grote veranderingen voltrokken. Belangrijk waren de afsluiting van het Haringvliet in 1970 en de afdamming van de Oosterschelde in 1986 en 1987 door de aanleg van de Oesterdam en Philipsdam. Hierdoor verdween een groot deel van de getijdenwerking en de zoutinvloed, met grote gevolgen voor het waterecosysteem en de oeverlanden van het Haringvliet, Hollands Diep, Biesbosch, Krammer-Volkerak en Zoommeer. Door het wegvallen van dynamiek en ontzilting ontwikkelden zich op drooggevallen slikken en platen pioniervegetaties die, tenzij beheer plaatsvond, verruigden of zelfs verbosten. Hetzelfde geldt voor voormalige schorren en rietgorzen, die voor een deel ook in grasland werden omgezet. In de Biesbosch raakten veel grienden in onbruik en ontwikkelde zich opgaand bos. Vooral sinds de jaren negentig is in het Beneden Rivierengebied enige duizenden hectaren nieuwe natuur gecreëerd. Het gaat enerzijds om relatief kleinschalige projecten, zoals de aanleg van eilandjes voor kustbroedvogels of het vergroten van het areaal natuurlijke oevers. Op plaatsen waar veel erosie

Figuur 5.3. Ligging van het hoofdwatersysteem Beneden Rivierengebied met veel genoemde topografische aanduidingen. / Situation of the Lower River district and names used in this chapter.

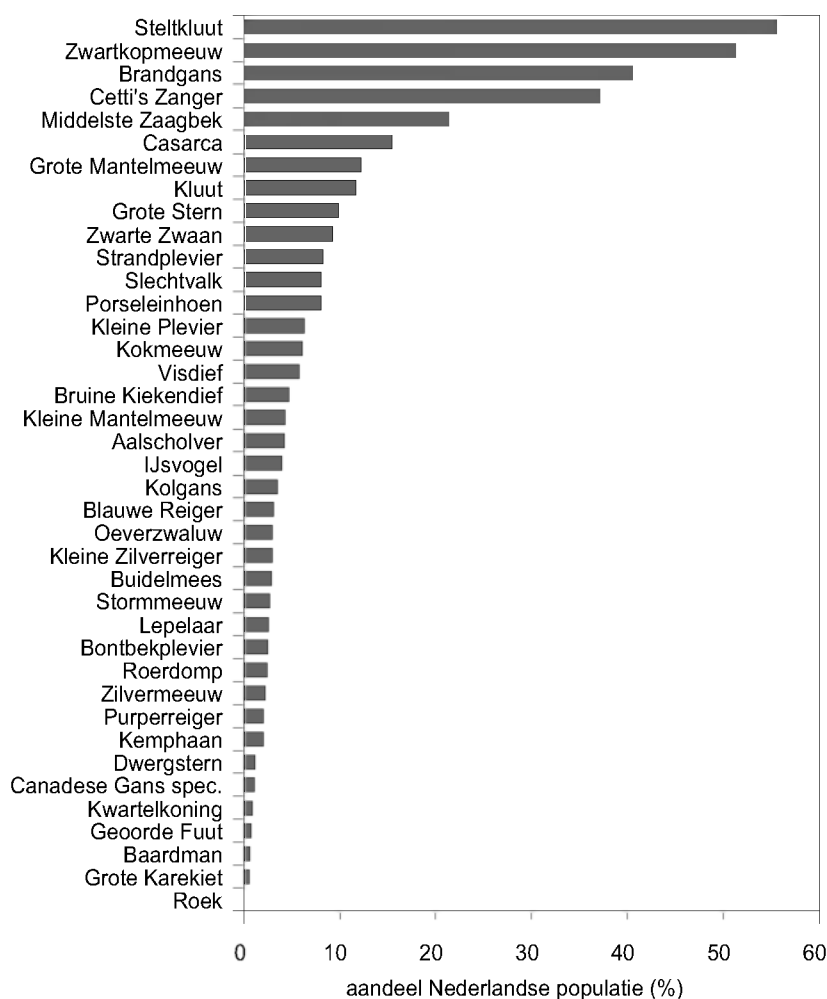
Tabel 5.1. Aantallen van kolonievogels en zeldzame broedvogels in het Beneden Rivierengebied in 2008. / Numbers of colonial and rare breeding birds in 2008 in the Lower River area.

	Haringvliet	Hollands Diep	Biesbosch	Volkerak -meer	Zoommeer inc. de Eendracht	overige gebieden	Totaal
Opp. (ha)	11233	6099	10525	6465	1799	12500	48621
Geoorde Fuut	2	0	1	0	0	0	3
Aalscholver	0	106	276	364	145	0	891
Roerdomp	1	0	5	0	0	0	6
Blauwe Reiger	9	34	173	0	0	206	422
Purperreiger	0	0	14	0	0	0	14
Kleine Zilverreiger	0	5	0	0	0	0	5
Lepelaar	14	35	0	0	0	0	49
Zwarte Zwaan	1	>=1	>=2	>=1	>=1	?	>=6
Kolgans	>=2	0	6	>=6	?	?	>=14
Canadese Gans spec.	>=16	>=3	>=16	>=12	>=15	>=1	>=63
Brandgans	2442	?	>=3	>=999	?	?	>=3802
Casarca	>=2	0	0	0	0	0	>=2
Middelste Zaagbek	15	0	0	0	0	0	15
Bruine Kiekendief	32	3	21	>=2	0?	>=6	>=64
Slechtvalk	1	0	0	0	0	3	4
Porseleinhoen	7	0?	7	0?	0?	0?	>=14
Kwartelkoning	1	0	0	0	0	1	2
Steltkluut	5	0	0	0	0	0	5
Kluut	379	0	18	203	7	0	607
Kleine Plevier	18	6	21	5	0	>=8	>=58
Bontbekplevier	3	0	0	4	1	0	8
Strandplevier	0	0	0	12	4	0	16
Zwartkopmeeuw	484	4	0	158	0	0	646
Kokmeeuw	4875	108	20	2188	0	0	7191
Stormmeeuw	0	130	0	12	0	2	144
Kleine Mantelmeeuw	1345	2.061	0	686	0	291	4383
Zilvermeeuw	226	396	0	669	20	22	1333
Grote Mantelmeeuw	2	0	0	2	0	0	4
Grote Stern	1932	0	0	0	0	0	1932
Visdief	1035	60	7	48	0	0	1150
Dwergstern	9	0	0	1	0	0	10
IJsvogel	3	>=4	>=22	0?	0?	>=8	>=39
Oeverzwaluw	51	0	450	50	0	262	813
Cetti's Zanger	6	2	28	0?	>=1	>=2	>=39
Grote Karekiet	0	0?	1	0	0?	0?	1
Baardman	5	0?	5	0?	0?	0?	10
Buidelmees	>=1	0?	1	0?	0?	0?	>=2
Roek	0	0	0	0	0	9	9
soorten	31	17	21	19	10	13	38

van oeverlanden optrad, zijn vooroeververdedigingen aangelegd. Plaatselijk heeft zich in de ondieptes achter de vooroeververdediging moerasvegetatie ontwikkeld. Anderzijds worden grootschalige projecten uitgevoerd op Tiengemeten in het Haringvliet en op diverse locaties in de Biesbosch, waarbij landbouwpolders deels worden afgegraven, onder water worden gezet en in verbinding worden gesteld met het omliggende water. Binnen het Beneden Rivierengebied speelt getijdenwerking nog wel een rol in het noordelijke deel, door de directe verbinding van de Nieuwe Waterweg met zee. Hierbinnen vormen met name de uiterwaarden van de Oude Maas een voor Nederland uniek zoetwatergetij-

dengebied met karakteristieke vloedbossen en biezen-velden. Er bestaan plannen om in de toekomst een open verbinding met de zee te herstellen. In 2010 zullen de Haringvlietstuinen op een kier gezet worden, waarbij een deel van het Haringvliet weer brak/zout zal worden. Voor het Krammer-Volkerak en Zoommeer waar de laatste jaren regelmatig sprake was van blauwalgen-problematiek, wordt hernieuwde inlaat van zout water als mogelijke oplossing gepresenteerd.

Ondanks de veranderingen in het gebied en de belangrijke economische functies van de watersystemen in het Beneden Rivierengebied (o.a. scheepvaart, landbouw, recreatie), herbergt het bijzondere natuurwaarden. In

Figuur 5.4. Geschat populatie-aandeelBenedenRivierengebied ten opzichte van Nederland. / Estimated national share of breeding population in Lower River area.

verband hiermee zijn het Haringvliet, Hollands Diep, Biesbosch, Oude Maas, Krammer-Volkerak en het Zoommeer aangewezen als Natura 2000-gebied. Met uitzondering van de Oude Maas en het Hollands Diep hebben ze instandhoudingsdoelen voor broedvogels.

Broedvogelmonitoring in het Beneden Rivierengebied

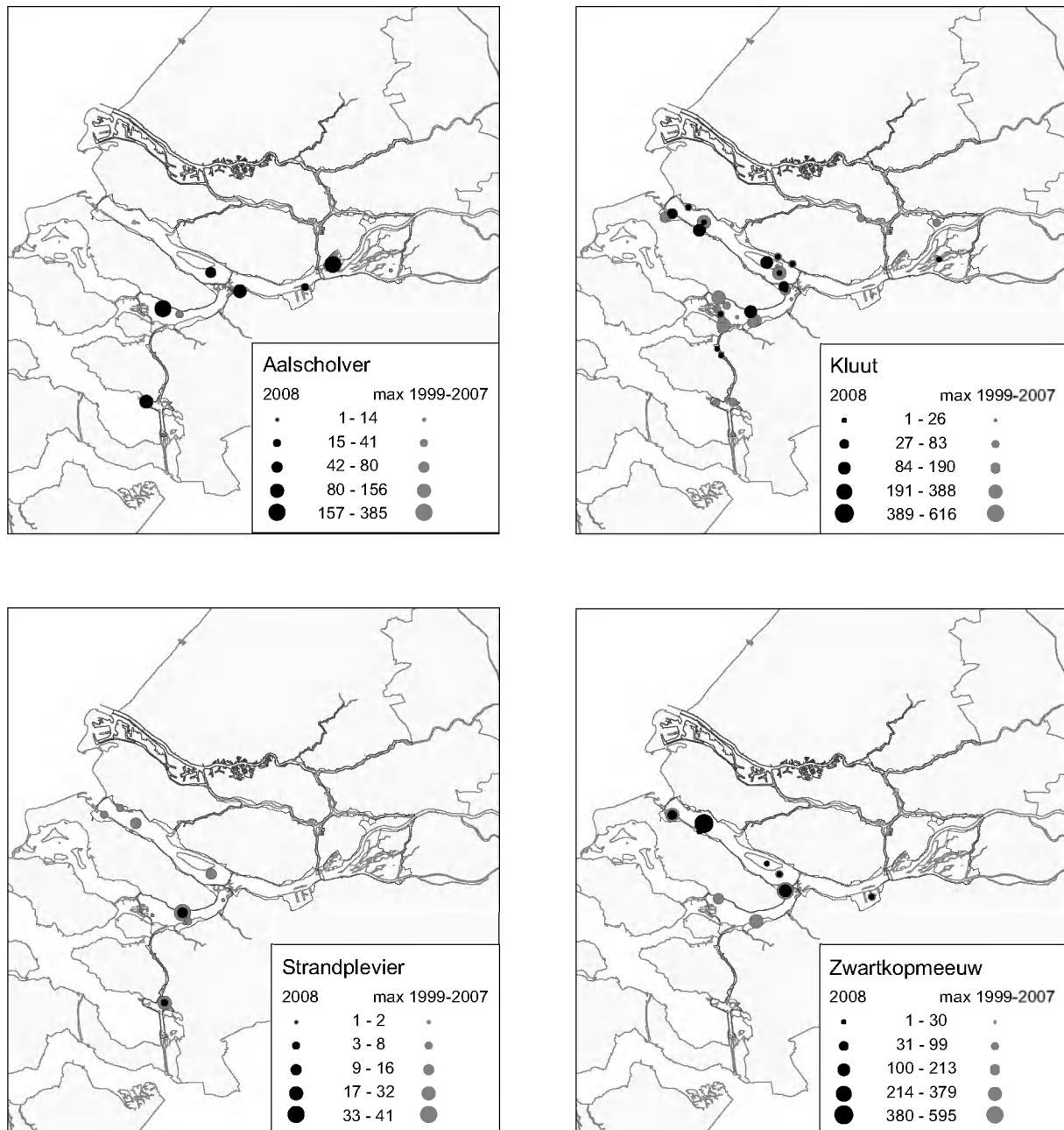
De broedvogelmonitoring richt zich op het volgen van de aantalsontwikkelingen van indicatieve soorten (alle BMP-B soorten, aangevuld met Wilde Eend, Meerkoe, Waterhoen, Kleine Karekiet en Rietgors) van de Zoete Rijkswateren: veelal water- en moerasvogels, aangevuld met schaarsere broedvogels (van Turnhout 1999a). Sinds 1999 zijn 63 BMP-plots, die verspreid over de buitendijkse terreinen van het Beneden Rivierengebied zijn gelegen, in meer dan één jaar onderzocht. Daarnaast wordt het Beneden Rivierengebied jaarlijks volledig onderzocht op de meeste kolonievogels en met wisselende volledigheid op zeldzame broedvogels. Een deel van de tellingen wordt uitgevoerd door vrijwilligers, medewerkers van provincies of van terreinbeherende instanties. Voorts worden de kustbroedvogels in het Deltagebied jaarlijks vlakdekkend geteld door medewerkers van Delta Project Management voor Rijkswaterstaat Waterdienst. Hierover wordt jaarlijks

gerapporteerd, zoals meest recent in Strucker *et al.* (2009).

De verzamelde telgegevens worden gebruikt om de aantalsontwikkelingen in het Beneden Rivierengebied van afzonderlijke soorten en soortgroepen te berekenen op basis van indexen (periode 1999-2008). Daarnaast wordt de verspreiding in beeld gebracht voor de soorten waarvan gebiedsdekkende informatie bestaat.

Huidig voorkomen van zeldzame broedvogels en kolonievogels

Van de meeste kolonievogels en zeldzame broedvogels is het mogelijk om, soms met aanvullende gegevens uit voorgaande jaren, een beeld te krijgen van het voorkomen anno 2008 in de verschillende delen van het Beneden Rivierengebied (tabel 5.1). Voor een groot deel van de zeldzame soorten die worden genoemd in deze tabel heeft het Beneden Rivierengebied een aandeel van meer dan 1% in de nationale populatie (figuur 5.4). Verschillende soorten springen in het oog door hun aandeel van meer dan 10% in de Nederlandse populatie in 2008: Zwartkopmeeuw, Brandgans, Cetti's Zanger, Middelste Zaagbek en Kluut. Voorts werd een groot aandeel van (de in zeer kleine aantallen in Nederland broedende) Steltkluut, Casarca en Grote Mantelmeeuw

Figuur 5.5. Verspreiding 2008 en maximum aantallen in 1999-2007 van Aalscholver, Kluut, Strandplevier en Zwartkopmeeuw (max = grijs / 2008= zwart). / Distribution 2008 and maximum numbers 1999-2007 of Great Cormorant, Pied Avocet, Kentish Plover and Mediterranean Gull.

binnen de grenzen van het Beneden Rivierengebied vastgesteld. Hieronder wordt het voorkomen in 2008 van zeldzame broedvogels en kolonievogels per deelgebied behandeld, met de nadruk op de voor het Beneden Rivierengebied karakteristieke soorten (figuur 5.5).

Haringvliet

De opgespoten eilandjes bij de Scheelhoek en de Slijkplaat oefenen een grote aantrekkingskracht uit op Kokmeeuwen (respectievelijk 1437 en 2905 paar) en Zwartkopmeeuwen (resp. 80 en 388 paar), Grote Sterns (resp. 283 en 1649 paar) en Visdieven (resp. 703 en 233 paar).

Het Haringvliet en met name deze eilanden zijn hiermee in het Benedenrivierengebied het enige of verreweg belangrijkste broedgebied voor deze soorten. De meeste Kleine Mantelmeeuwen en Zilvermeeuwen zaten in 2008 oostelijker op de Ventjagersplaten (resp. 1234 en 216 paar). Van de steltlopers was alleen de Kluut met 379 paar nog goed vertegenwoordigd. Kernen lagen in 2008 ook in recente natuurontwikkelingsterreinen op de Wesplaatbuitengronden ten noordwesten van Middelharnis (165 paar) en op Tiengemetten (125 paar). De Bontbekplevier is met 3 paar zeldzaam geworden en de Strandplevier is zelfs verdwenen. Alleen

de Kleine Plevier kwam er nog in substantieel aantal voor (18 paar).

Van de zich alom sterk uitgebreide ganzen valt het grote aantal Brandganzen op. In totaal ging het in 2008 om 2442 paar, verspreid over de oeverlanden en natuurontwikkelingseilanden; concentraties van resp. 1288 en 410 paar werden geteld op de Slijkplaat en de Scheelhoekseilanden.

Na het Grevelingenmeer (33 paar) is het Haringvliet met 15 paar het belangrijkste broedgebied in Nederland voor de Middelste Zaagbek. Ook voor deze soort is de Slijkplaat met 7 paar binnen het Haringvliet van belang. Met name de Scheelhoek, Quackgors, Korendijkse Slikken en Tiengemeten herbergen moerasvogels. Voor de meeste soorten ging het in 2008 om kleine aantallen. Uitzondering is de Bruine Kiekendief met 32 paar. De Cetti's Zanger was met 6 paar vertegenwoordigd (Scheelhoek 3, Meneersche Plaat, Korendijkse Slikken en Tiengemeten alle 1). De zich in de Delta uitbreidende Lepelaar heeft zich sinds 2006 gevestigd op de Ventjagersplaten. De kolonie is langzaam gegroeid tot 14 paar in 2008.

Tenslotte twee echte zeldzaamheden: 1 paar Steltkluut werd vastgesteld op de Scheelhoek (geen nestvondst) en 4 paar deden een mislukte broedpoging op Tiengemeten. Twee paar territoriale Casarca's van onbekende herkomst werden eveneens op Tiengemeten vastge-

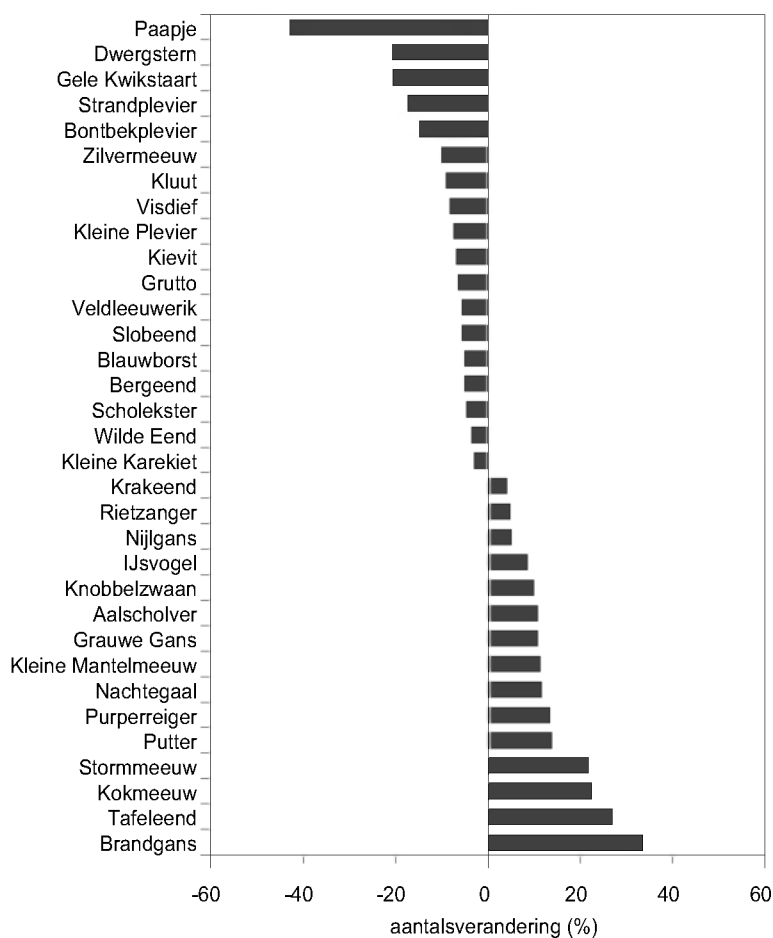
steld. Er werd voor zover bekend niet gebroed (Vergeer 2008).

Hollands Diep

De Sassenplaat en Industrierrein Moerdijk zijn binnen het Beneden Rivierengebied van belang voor een aantal soorten water- of moerasvogels en kustbroedvogels. Van de Lepelaar broedden in 2008 35 paar op de Sassenplaat; echter, vergeleken met 2007 (83) is de stand sterk afgenomen. Hier werden in 2008 ook 5 paar Kleine Zilverreigers vastgesteld en 25 paar Aalscholvers. Ook nestelden 81 paar Aalscholvers op Vlaakenhoef bij Willemstad. De enige locatie met broedende meeuwen en sterns, maar wel grote aantallen, is het industrierrein Moerdijk met in 2008 4 paar Zwartkopmeeuwen, 108 paar Kokmeeuwen, 130 paar Stormmeeuwen, 2061 paar Kleine Mantelmeeuwen, 296 paar Zilvermeeuwen en 60 paar Visdieven. Het Hollands Diep is van weinig betekenis voor moerasvogels.

Biesbosch

De Biesbosch vormt in eerste instantie een belangrijk broedgebied voor water- en moerasvogels. Een kolonie Aalscholvers is al decennia lang gehuisvest in de Dordtse Biesbosch; deze omvatte in 2008 276 paar. Door de aanwezigheid van talloze kreekjes en steile oevers is

Figuur 5.6. Jaarlijkse aantalsverandering (%) over de periode 1999-2008 van soorten die een significante aantalsverandering laten zien in het Beneden Rivierengebied. / Annual population changes (%) in 1999-2008 in species showing significant changes in Lower River area.

de Biesbosch een van de gebieden in Nederland voor IJsvogels. In 2008 werden minimaal 22 paar geteld, een niveau dat sinds 2000 regelmatig wordt gehaald in dit gebied. Kritische moerasvogels die in substantiële aantallen voorkomen zijn: Roerdomp (5 paar) en Bruine Kiekendief (21). De Purperreiger heeft zich sinds 2003 in het natuurontwikkelingsgebied Aert Eloyenbosch gevestigd en dit is hiermee formeel de enige kolonie in het Benedenrivierengebied. In 2008 werd één territorium vastgesteld van de Grote Karekiet, een soort die sinds 1990 nog sporadisch wordt vastgesteld. De Biesbosch vormt hét bolwerk voor de Cetti's Zanger in Nederland. De hervestiging begon in 2005 met een territorium op de Esseplaat. De soort heeft zich sindsdien verspreid over grote delen van de Biesbosch; in 2008 minimaal 28 territoria vastgesteld. Voor pioniers en kustbroedvogels is de Biesbosch minder in trek, al kan natuurontwikkeling daar tijdelijk verandering in brengen, zoals blijkt uit de 15 paar Kleine Plevier in het afgegraven gebied in polder Hardenhoek in 2008.

Krammer-Volkerak

Als naar de zeldzame soorten en kolonievogels wordt gekeken, is het gebied vooral van belang voor kustbroedvogels. Zwartkopmeeuw en Kokmeeuw zijn geconcentreerd op de eilanden bij de Hellegatsplaten met in 2008 resp. 158 en 2174 paar. De Krammerse Slikken bieden als een van de weinige gebieden in het Beneden Rivierengebied nog prille pionieromstandigheden, blijkens de aanwezigheid van 12 paar Strandplevieren, 4 paar Bontbekplevieren en 1 paar Dwergsterns. Hier zat in 2008 ook het gros van de Kluten (141 paar). Verspreid over de overige natuurontwikkelingseilanden, oeverlanden en kribben komen kleinere aantallen voor van in totaal 686 paar Kleine Mantelmeeuwen en 669 paar Zilvermeeuwen. De Slikken van de Heen en Dintelse Gorzen zijn vandaag de dag niet meer van betekenis voor kustbroedvogels.

Brandganzen hebben ook dit gebied gekoloniseerd. Het gaat tegenwoordig om meer dan 1000 broedparen. Een belangrijke broedplaats is de Noordplaat waar in 2008 512 nesten werden geteld. Het Krammer-Volkerak is van geringe betekenis voor moerasvogels.

Zoommeer inclusief de Schelde-Rijnverbinding

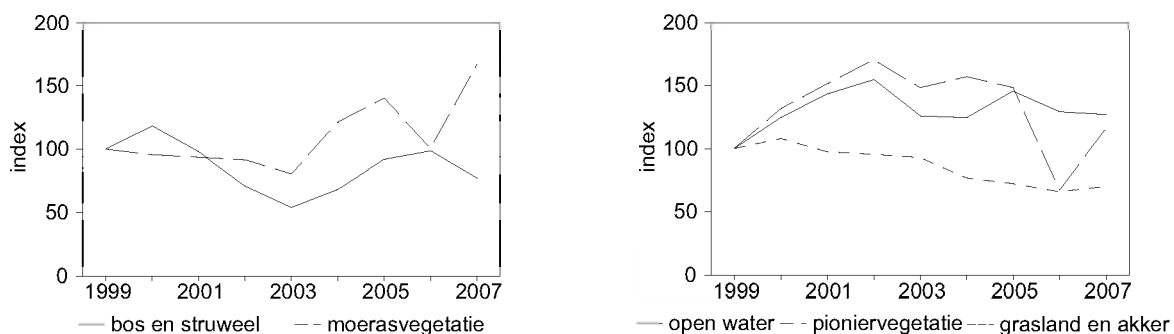
In het Zoommeer broedden in 2008 maar weinig kustbroedvogels. Alleen op de Boereplaat werden nog 20 paar Zilvermeeuwen geteld en op de Prinsesseplaat 4 paar Strandplevieren en 1 paar Bontbekplevier. Een Aalscholverkolonie is gevestigd op de Speelmansplaten met in 2008 145 paar. Van de ganzen bestaat geen goed beeld. Het gebied is van weinig betekenis voor moerasvogels. Wel werd er in 2008 een territorium van de Cetti's Zanger gemeld van de Molenplaat.

Overige gebieden

De meeste gebieden hier, zoals het Spui, Nieuwe Waterweg, Hollandse IJssel, Nieuwe Maas en de Lek tot Schoonhoven, zijn spaarzaam bedekt met buitendijkse terreinen en relatief arm aan broedvogels. Een uitzondering is de Oude Maas met zijn slikken, restanten van gorzen en vloedbossen. Hier komen soorten voor als Bruine Kiekendief (6 paar), Kleine Plevier (8) paar en Cetti's Zanger (1) (alle getallen zijn minima). De IJsvogel (8 paar) kent een grotere verspreiding en komt ook voor in het stedelijke gebied van Rotterdam en Dordrecht. De blokkendammen in de monding van de Nieuwe Waterweg vormen een broedplaats voor 291 paar Kleine Mantelmeeuwen en 22 paar Zilvermeeuwen. Een urbane soort hier is de Slechtvalk met 3 paar langs de waterlopen in Rotterdam en het havengebied. De enige roekenkolonie van het Beneden Rivierengebied is gehuisvest in de uiterwaarden van de Lek bij Ammerstol (9 paar in 2008).

Aantalsontwikkelingen

Van de indicatieve soorten die voorkomen (of voorkwamen) in het Beneden Rivierengebied ($n=70$) is de trend over de periode 1999-2008 statistisch beoordeeld. Voor 15 soorten bleek deze significant positief, maar voor 18 negatief (figuur 5.6). Van 7 soorten is de trend stabiel, van 21 onzeker en voor 12 soorten kon geen trend worden berekend. Hieronder worden de aantalsontwikkelingen toegelicht per soortgroep (figuur 5.7).

Figuur 5.7. Geïndexeerde aantalsontwikkeling van soortgroepen 1999-2008, weergegeven voor soorten van bos en struweel, moerasvegetatie, open water, pioniervegetatie en grasland en akker. / Population changes (indices) in 1999-2008) in species groups.

Pioniervogels

Behalve de soorten van prille pionieromstandigheden als Strandplevier en Dwergstern, worden ook kustbroedvogels als Kok- en Zilvermeeuw tot deze groep gerekend, soorten die een zekere mate van begroeiing van de broedplaatsen tolereren. Binnen het Beneden Rivierengebied zijn/waren vooral Haringvliet, Krammer-Volkerak en Zoommeer dermate belangrijk voor Kluut, Bontbekplevier, Strandplevier, Zwartkopmeeuw, Kleine Mantelmeeuw, Grote Stern, Visdief en Dwergstern, dat ze moeten bijdragen aan de Natura 2000-doelen voor het Deltagebied, die voor deze soorten zijn opgesteld.

Als groep laten de pioniervogels tot en met 2004 stabiele indexen zien in het Beneden Rivierengebied, maar daarna dalende (figuur 5.7). Op soortniveau laten Kokmeeuw, Stormmeeuw en Kleine Mantelmeeuw over de periode 1999-2008 een toename zien. Echter, de lijst van soorten met afnames is groter: Visdief, Kluut, Zilvermeeuw, Strandplevier, Bontbekplevier en Dwergstern. Met uitzondering van de Zilvermeeuw zijn dit Natura 2000-soorten voor bovengenoemde gebieden. Overigens kunnen de trends van deze soorten in de gehele Delta afwijken van die in het Beneden Rivierengebied (bijvoorbeeld Visdief; Strucker *et al.* 2009). Van de Grote Stern kon geen trend worden berekend; deze soort heeft zich sinds 2004 in het westelijk deel van het Haringvliet gevestigd en nam snel toe tot 2879 paar in 2007, maar in 2008 vielen de aantallen terug naar 1649 paar. De trend van de Zwartkopmeeuw is onzeker; na een aanvankelijke toename zijn de indexen na 2004 afgevlakt.

Bij afwezigheid van dynamiek door getijdenwerking komt broedhabitat voor kustbroedvogels alleen beschikbaar door natuurontwikkeling, zoals op de Slijkplaat en de eilanden bij de Scheelhoek. Pioniersoorten zijn in staat om hier snel op te reageren. Zonder ingrijpen zullen deze gebieden echter door vegetatiesuccessie ongeschikt raken (Arts *et al.* 2000). De toekomst van deze soorten in het Beneden Rivierengebied hangt dan ook in belangrijke mate af van toekomstige natuurontwikkeling, of de mate waarin vegetatiesuccessie op bestaande broedplaatsen wordt teruggezet. Voor soorten als de Visdief, die een zekere mate van begroeiing tolereert, lijkt het kort houden van de vegetatie door begrazing of maaien te kunnen werken, al kan begrazing tijdens de broedperiode tot versterking en vertrapping van nesten leiden. Voor echte pioniersoorten als plevieren, die tegenwoordig in veel gebieden ontbreken, zijn ingrijpendere maatregelen nodig. Voorbeelden zijn het periodiek volledig kaal maken van een gebied door het opnieuw op te spuiten, om te ploegen of te frezen, tenminste als de grond niet te rijk is waardoor nieuwe vegetatie snel kan ontkiemen (Meininger & Graveland 2002). Ook peilbeheer, met hoog winterpeil en lager voorjaars- en zomerpeil, kan bijdragen aan het tegengaan van successie (en kolonisatie door grondpredatoren!). Het herstellen van het getijdenregime zou tot meer dynamiek in

het systeem kunnen leiden, waardoor nieuwe pioniermilieus ontstaan of bestaande gebieden geschikt blijven. Naast de beschikbaarheid van broedhabitat geldt voor met name sterns dat visrijke foerageergebieden in de nabijheid van de kolonie aanwezig moeten zijn. De populatieomvang van deze soorten zal mede bepaald worden door voedselbeschikbaarheid in de vorm van kleine vissoorten als haring, sprut en zandspiëring in nabije foerageergebieden. Deze liggen voor een deel buiten het Beneden Rivierengebied, bijvoorbeeld in de Voordelta.

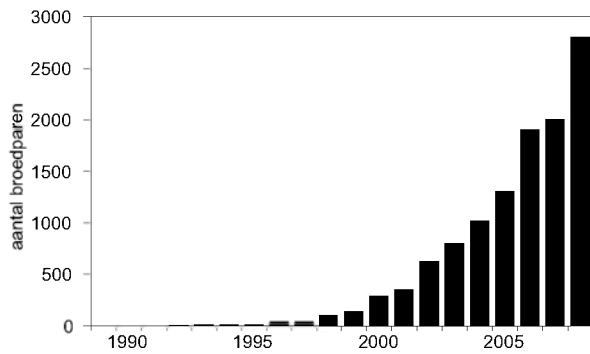
Weide- en akkervogels

In het verleden kwamen weide- en akkervogels talrijk voor op de oevers van het Haringvliet, Spui en in de Biesbosch, zowel in productiegraslanden en akkers als natuurlijker graslanden zoals op de Hellegatsplaten en Krammerse Slikken (Krammer-Volkerak). Zoals landelijk het geval is, behoren grote dichtheden op veel plaatsen tot het verleden. De indexen van broedvogels van grasland en akkers in het Beneden Rivierengebied namen tot 2002 af, maar zijn daarna gestabiliseerd, wat enigszins afwijkt van het landelijke beeld van voortdurende afname zowel in agrarisch gebied als reservaatgebied (Teunissen 2009 en elders in dit hoofdstuk). Mogelijk is het dieptepunt op sommige plaatsen bereikt en zijn de aantallen op een laag niveau gestabiliseerd. Daarnaast zou recente ontwikkeling van moerassige natuur sommige soorten weidevogels ten goede kunnen komen. Soorten die vrij stabiel bleven over de periode 1999-2008 zijn Tureluur en Graspieper. Daarentegen laten Slobeend, Grutto, Kievit en Gele Kwikstaart ook na 2002 een voortdurende afname zien.

Het Paapje kwam tot begin 2000 in minimale aantallen nog voor in de Biesbosch en langs het Krammer-Volkerak, maar is sindsdien verdwenen. De Kemphaan was van 1990 tot 2002 een regelmatige broedvogel (1-4 paar) in het Haringvliet, op de Korendijkse Slikken en incidenteel elders; sindsdien is hij verdwenen als regelmatige broedvogel. Van de populatie Kwartelkoningen in de Biesbosch (80-200 territoria in jaren zestig van de vorige eeuw) is weinig meer over. Dit wordt deels toegeschreven aan het verdwijnen van grote arealen bloemrijke hooilanden (Meijer 2007). Incidenteel duikt er in de Biesbosch of elders in het noordelijke deel van het Beneden Rivierengebied nog eentje op.

Watervogels

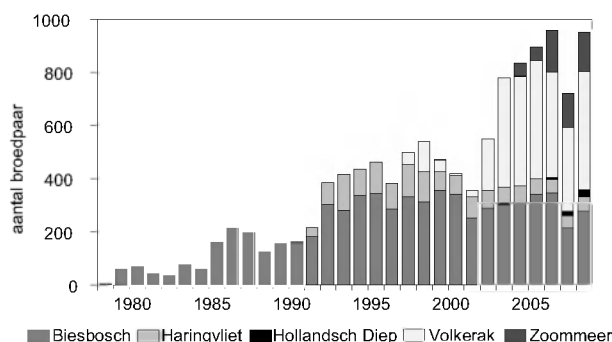
Deze groep bestaat uit futen, zwanen, ganzen, eenden en bleshoenders. Hoewel sommige soorten ook bij andere soortgroepen zouden kunnen worden ondergebracht, is in verband met hun afhankelijkheid van open water ervoor gekozen ze hier te behandelen. Het Beneden Rivierengebied is van groot belang voor deze groep. Daarom zijn voor Aalscholver en IJsvogel Natura 2000-doelen opgesteld voor de Biesbosch. De groepsindexen 1999-2008 laten overwegend een stijging zien. Acht soorten laten een significante toename zien; hier-

Figuur 5.8. Aantalsontwikkeling Brandgans in het Haringvliet (schattingen). / Estimated breeding numbers of Barnacle Goose in Haringvliet.

onder plantenetende ganzen en viseters als Aalscholver en IJsvogel. Voor de overige soorten (Fuut; eenden met uitzondering van Krakeend; Meerkoet en Waterhoen) zijn de trends onzeker of stabiel en die van Bergeend en Wilde Eend zelfs negatief.

De Brandgans is een opmerkelijk succesverhaal (figuur 5.8). Na een toename van overzomerende vogels van onzekere herkomst werd in 1989 in het Beneden Rivierengebied op de Slijkplaat in het Haringvliet het eerste broedgeval vastgesteld (Meininger & van Swelm 1994). Omstreeks 2002 werd het aantal van 1000 paar in het Beneden Rivierengebied al overschreden en in 2008 nestelden er meer dan 3400 paar Brandganzen. De aanwezigheid van vele broedeilanden voor deze koloniebroeder, in combinatie met ideale opgroei-habitat in de vorm van (natuurlijke) graslanden, verklaren de populariteit van dit gebied (van der Jeugd *et al.* 2006). De Aalscholver is na een herstel in de jaren tachtig al 15 jaren in stabiele aantallen aanwezig. Vanaf 1992 werd het Haringvliet gekoloniseerd en later ook andere watersystemen. Met name de kolonie op de Krammerse Slikken in het Krammer-Volkerak is de laatste jaren sterk gegroeid en inmiddels groter dan die in de Biesbosch (figuur 5.9). Over een lange periode bezien

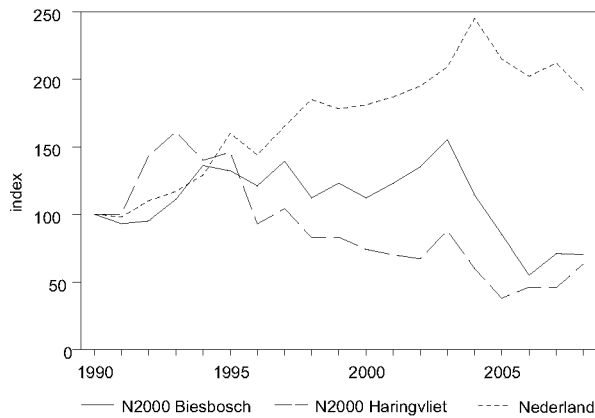
Figuur 5.9. Aantalsontwikkeling Aalscholver in het Beneden Rivierengebied. / Breeding numbers of Great Cormorant in Lower River area.

is de stand van de IJsvogel sterk verbeterd door een toename van de waterkwaliteit in combinatie met een reeks zachte winters. Behalve een dipje van 15-16 paar in de jaren 2004-06 liggen de aantallen broedparen de laatste tien jaar structureel boven de 20. Voornaamste factor die de aantallen bepaalt lijkt de strengheid van de winter, waarna binnen enige jaren weer herstel optreedt.

Moerasvogels

Deze groep bestaat uit soorten die karakteristiek zijn voor moerasstadia, variërend van biezen/zeggenvegetaties tot natte rietlanden (Roerdomp) en (verstruikende) rietruigtes. Met name de Biesbosch en de oeverlanden van het Haringvliet zijn van belang voor deze groep. Voor Roerdomp, Bruine Kiekendief, Porseleinhoen, Blauwborst, Snor en Rietzanger zijn zelfs Natura 2000-doelen opgesteld voor (een van) deze gebieden. De indexen van deze groep kennen een dip in 2004, maar daarna een lichte stijging (figuur 5.7). Op soort-niveau laten echter alleen Purperreiger en Rietzanger een significante toename zien. Daartegenover staan afnames van Blauwborst en Kleine Karkiet. De overige soorten laten fluctuerende of stabiele trends zien.

De Roerdomp is een onregelmatige broedvogel in het Haringvliet en komt stabiel met *c.* 5 territoria voor in de Biesbosch, vooral in de wat oudere natuurontwikkelingsgebieden waar zich rietkragen hebben ontwikkeld. De trend van de Bruine Kiekendief is stabiel over de periode 1999-2008. In het Haringvliet lijkt de soort de recent toegenomen (2008: 32 paar en 2000-02: 23), maar in de Biesbosch afgenomen (2000-04: 29-35 paar, 2005-08: 21-29). Het voorkomen van de Bruine Kiekendief wordt vooral bepaald door de aanwezigheid van rietvelden van enige omvang. Deze zijn in beide gebieden beschikbaar, mogelijk kan grootschalige natuurontwikkeling de soort nieuwe mogelijkheden bieden. De trend van het Porseleinhoen over de periode 1999-2008 is onzeker. Van de ontwikkelingen in het Haringvliet bestaat geen goed beeld. Historische aantalschattingen wijzen op minimale aantallen, maar in 2008 werden 7 paar gemeld. In de Biesbosch werd de soort door het dichtgroeien van veel broedplaatsen een onregelmatige broedvogel. De laatste jaren zijn de aantallen onder invloed van natuurontwikkeling toegenomen (Meijer 2007). De Blauwborst heeft vanaf de jaren zeventig een spectaculaire groei doorgemaakt door het beschikbaar komen van nieuwe habitat in de vorm van drooggevalen rietgorzen. Inmiddels lijkt er een eind gekomen aan deze groei en neemt de soort zelfs af (figuur 5.10). Oorzaken van de recente afname zijn nog niet duidelijk. De Snor komt met name in de Biesbosch voor en laat de laatste jaren wat lagere indexen zien. Er zijn geen aanwijzingen dat de kwaliteit van de broedgebieden recent is afgenomen. Mogelijk zijn deze veranderingen het gevolg van gebiedsoverstijgende processen (Meijer 2007). Na een sterk herstel in de jaren negentig is de Rietzanger wat gestabiliseerd.

Figuur 5.10. Indexen 1999-2008 Blauwborst in de Biesbosch, Haringvliet en Nederland. / Population changes of Bluethroat in Biesbosch, Haringvliet and The Netherlands.

Mogelijk is veel habitat inmiddels optimaal bezet. Nieuwe natuurontwikkeling zou weer tot een toename kunnen leiden.

Nadat een eerdere kolonisatiepoging in de jaren zeventig werd gestuit door een serie koude winters in de jaren tachtig, doet de Cetti's Zanger een nieuwe en voorals-

nog succesvolle poging in het Beneden Rivierengebied. In de Biesbosch werd in 2006 slechts één territorium vastgesteld en in 2008 al 28. In het Haringvliet zijn de aantallen kleiner maar maakte de soort in 2008 al een sprongetje van 2 naar 6 territoria. Een verdere toename ligt bij het uitblijven van (een reeks) strenge winters in het verschiet.

Bos- en struweelvogels

Bos- en struweelvogels moeten jarenlang geprofiteerd hebben van de gevolgen van de Deltawerken. Figuur 5.7 laat zien dat de groei er het laatste decennium een beetje uit is. De groepsindex wordt vooral bepaald door soorten van jong bos en roofvogels. De verwachting is dat soorten van ouder bos wel toenemen, maar voor veel van deze soorten zijn geen indexen berekend. Zo werden in 2004 op de Slikken van de Heen-West al territoria van Grote Bonte Specht, Boomkruiper en Wielewaal vastgesteld, een gebied dat voor 1987 nog uit schorren en slikken bestond (van Kleunen 2004). Naast de Putter is ook de Nachtegaal toegenomen. Verheugend, want deze soort is vanwege de sterke landelijke afname op de Rode lijst is gezet. Voor deze soort is volop geschikte habitat in met name de Biesbosch aanwezig. Waarom dit habitat niet eerder werd bezet, is onduidelijk (Meijer 2007).

5.3. Monitoring Weidevogels

Wolf Teunissen

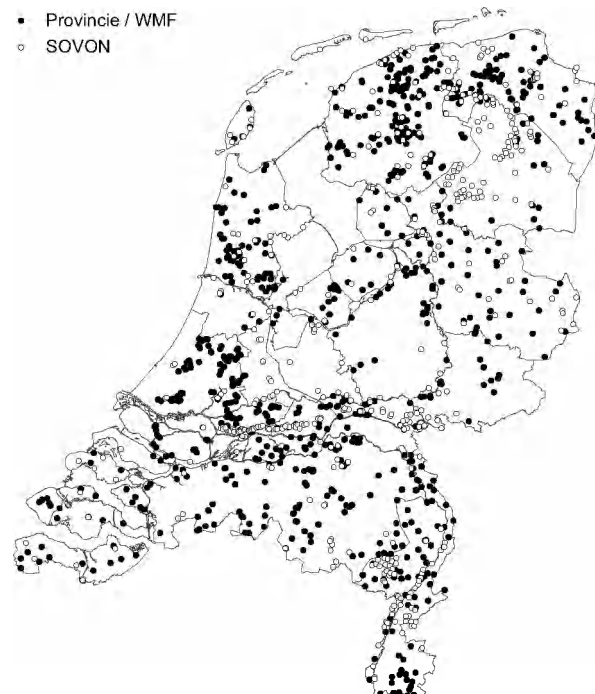
Monitoring en beleid

Weidevogels mogen zich nog steeds verheugen in een grote belangstelling, want voor veel mensen is het agrarisch gebied niet af zonder de aanwezigheid van karakteristieke weidevogels als Grutto, Kievit of Veldleeuwerik. Daarbij beperkt de belangstelling zich niet langer tot de soorten die specifiek gebonden zijn aan graslanden. Ook voor akkervogels en vogels van het kleinschalig landschap bestaat steeds meer interesse. Dat uit zich in de groeiende groep vrijwilligers die op een of andere manier actief betrokken is bij de bescherming van vogels in deze biotopen. Maar ook vanuit het beleid wordt erkend dat voor de vogels in deze biotopen meer moet worden gedaan. Dat vinden we onder andere terug in de nieuwe pakketten Agrarisch Natuurbeheer die boeren vanaf 2010 kunnen afsluiten. Die pakketten beperken zich niet langer tot maatregelen op graslanden, maar kunnen ook voor akkerbouwgebieden worden afgesloten. De nadruk ligt daarbij op de ontwikkeling van zogenaamde faunaranden. Deze randen met een minimale breedte van 6 m en bij voorkeur 12 m kennen een extensief landgebruik en bestaan meestal uit twee of meer verschillend beheerde gewassen. Vanaf 2010 loopt de regeling Agrarisch Natuurbeheer niet langer via de Rijksoverheid, maar via de provincies. Provincies zijn dan ook druk in de weer met het maken van verspreidingskaarten van boerenlandvogels in hun provincie. Steeds meer provincies zitten op de lijn om zogenaamde kerngebieden aan te wijzen. Alleen daarbinnen kan dan een regeling worden afgesloten.

Deze ontwikkelingen stellen ook andere voorwaarden aan de gegevens die worden verzameld. Enerzijds wil men de weidevogelstand blijven volgen, maar anderzijds wil men ook een beter beeld krijgen van waar de vogels zich bevinden en dan niet alleen in de graslandgebieden, maar ook in de akkerbouwgebieden. Daarvoor wil men op meer plekken binnen de provincie informatie verzamelen over de aanwezigheid van soorten. Voor dit doel is een nieuw meetnetsysteem ontwikkeld dat is gebaseerd op punttellingen zoals in de provincie Groningen wordt gehanteerd of bijvoorbeeld door de Stichting Werkgroep Grauwe Kiekendief (SWGK), die punttellingen gebruikt om het voedselaanbod voor Grauwe Kiekendieven (o.a. Veldleeuweriken) te kunnen vaststellen. Ook in het buitenland wordt veel met punttellingen gewerkt. In samenwerking met de provincies Groningen en Flevoland en de SWGK is daarom het Meetnet Agrarische Soorten (MAS) ontwikkeld en uitgetest in 2008 en 2009 (zie voor meer informatie over de opzet en methode Roodbergen *et al.* 2008). Voordeel van de methode is dat in korte tijd op veel verschillende plaatsen tellingen kunnen worden uitgevoerd, maar een nadeel is dat de methode minder betrouwbaar is voor het vaststellen van de aantallen zeldzame of schaarse soorten.

Monitoringinspanningen staan onder druk

De gegevens die worden verzameld in het Nationaal Weidevogelmeetnet worden voor een belangrijk deel door provincies in provinciale meetnetten verzameld (figuur 5.11). In de meeste gevallen worden die gegevens verzameld door professionals in dienst van de provincie of door uitbesteding aan derden. Op de provincie Utrecht na heeft elke provincie een eigen meetnet (tabel 5.2). Vooral in de jaren negentig zijn er veel meetnetten opgericht met als voornaamste doel het volgen van de weidevogelstand in de provincie en het evalueren van het gevoerde beleid. Bijna elke provincie hanteert de BMP-methode als basis voor de gegevensverzameling. Alleen in Groningen (puntturf) en Zuid-Holland (turf) worden afwijkende methoden gebruikt. In de afgelopen jaren zijn er echter wel veranderingen opgetreden in de opzet van een aantal provinciale meetnetten, meestal vanwege bezuinigingen. In sommige provincies is het aantal plots dat nog wordt geteld afgenomen, terwijl andere provincies vooral hebben bezuinigd door de telfrequentie aan te passen. Voorbeelden daarvan zijn Zuid-Holland en Noord-Brabant. Een derde van de proefvlakken wordt jaarlijks geteld en de overige proefvlakken worden om de twee jaar geteld; de helft in het ene jaar en de andere helft in het daaropvolgende jaar.

Figuur 5.11. Ligging van de plots die in de afgelopen 5 jaar zijn geteld in provinciale meetnetten of het BMP en onderdeel uitmaken van het Nationaal weidevogelmeetnet. / Distribution of plots recently surveyed (last 5 years) as part of the Meadowbird Monitoring Scheme.

Tabel 5.2. Overzicht van de afzonderlijke meetnetten die samen het Nationaal Weidevogelmeetnet vormen. / Overview of monitoring schemes participating in the Meadowbird Monitoring Scheme.

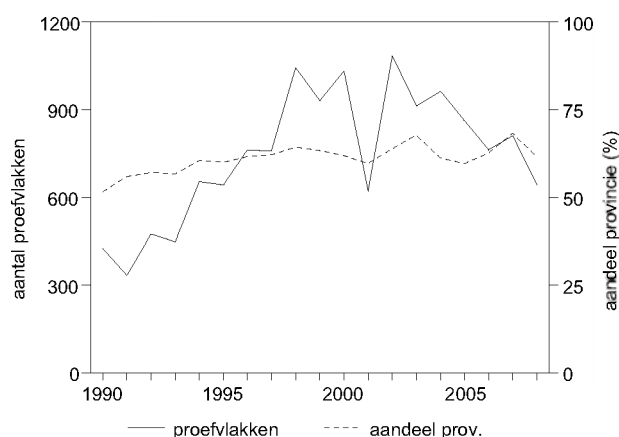
	Gronin- gen	Fries- land	Drenthe	Over- ijssel	Gelder- land	Flevo- land	Noord- Holland	Zuid- Holland	Zee- land	Noord- Brabant	Lim- burg	BMP- SOVON
startjaar	1986	1996	1998	1994	1997	2002	1987	1990	1998	1994	1998	1984
methode	puntturf	BMP	BMP	BMP	BMP	BMP/MAS	BMP	turf	BMP	BMP	BMP	BMP
frequentie	jaarlijks	jaarlijks	jaarlijks	om de drie jaar	jaarlijks/ om het jaar	jaarlijks	jaarlijks	jaarlijks/ om het jaar	jaarlijks	jaarlijks/ om het jaar	jaarlijks	jaarlijks
aantal bezoeken	5-6	5	5	5	3-5	5	5-6	4	5	5	5	5-8
aantal plots 1999	90	50	60	45(+9)	40	-	55	111	32	72	110	148
aantal plots 2009	45	110	13	45	45	22/150	71	71	17	72	69	285
plotoppervlak (ha)	30	55	50-100	67	100	100	50	50	100	100	30	120
vogelsoorten	alle	alle	alle	BMP-W+	BMP-W+	BMP-W	alle	BMP-W	31	BMP-W	alle	alle
uitvoering	prof.	vrijwil.	prof.	prof.	prof.	vrijwil./prof.	prof.	prof.	prof.	prof.	prof.	vrijwil.

Overijssel telde oorspronkelijk eens in de twee jaar en telt nu nog maar eens in de drie jaar. Gelukkig zijn er ook nog uitzonderingen. Zo heeft Noord-Holland het aantal proefvlakken juist uitgebreid en ook de vrijwilligersmeetnetten van Friesland (Weidevogelmeetnet Friesland) en SOVON laten een toename in het aantal proefvlakken zien. Flevoland is nog maar vrij recent begonnen met een meetnet voor boerenlandvogels. In eerste instantie werd hier de BMP-methode gebruikt, maar na een aantal jaren is gekozen voor een andere aanpak (MAS, zie vorige paragraaf). Dit is een ontwikkeling die mogelijk ook in andere provincies een rol kan gaan spelen, omdat dit alternatieve meetnet voor dezelfde kosten als in het verleden informatie kan verzamelen over zowel de aantalsontwikkeling als verspreiding. Dit kan voor het Weidevogelmeetnet als gevolg hebben dat voor de minder algemene soorten de aantalsontwikkeling minder nauwkeurig in beeld kan worden gebracht, omdat jaarlijks ongeveer 60% van de getelde plots afkomstig is van de provinciale meetnetten (figuur 5.12). Er zal dan ook in de komende periode

onderzocht gaan worden op welke wijze de gegevens die worden verzameld via de verschillende inventarisatiemethoden met elkaar kunnen worden gecombineerd en wat dan de betrouwbaarheid is van de geconstateerde aantalsontwikkeling.

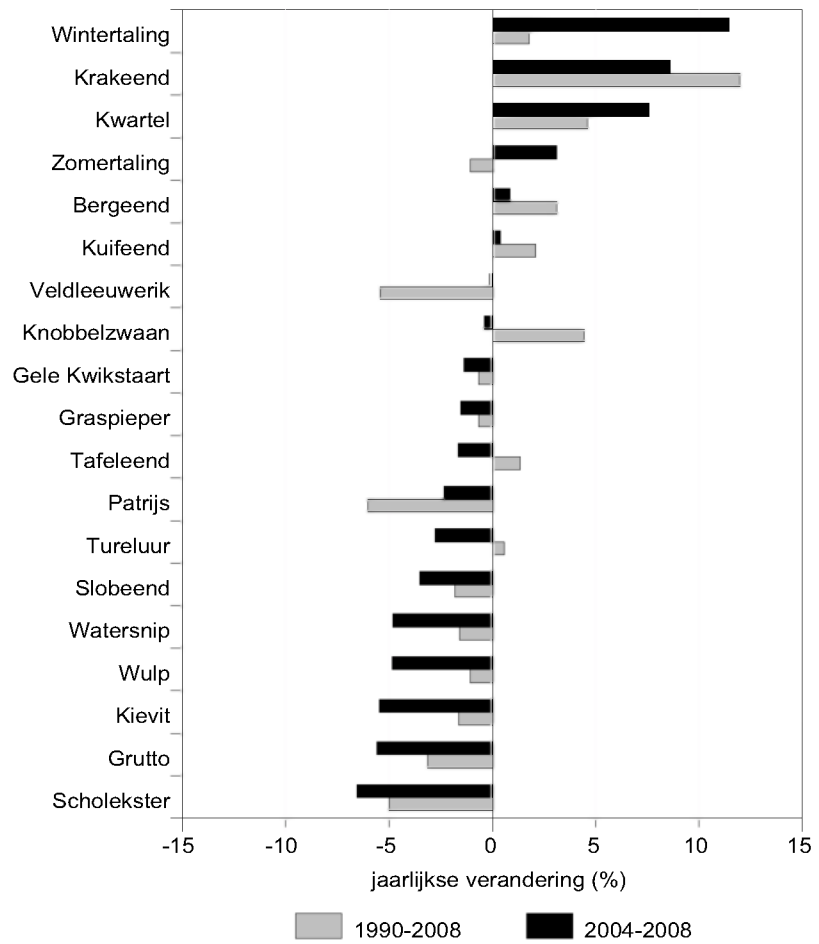
Recente aantalsontwikkelingen in het agrarisch gebied

In heel Europa, en dan vooral in de westerse landen die gekenmerkt worden door een intensieve agrarische bedrijfsvoering, gaat het slecht met de broedvogels van het agrarisch cultuurland. Ook in Nederland zien we dit patroon op basis van de trends sinds 1990. Als we kijken naar de gemiddelde jaarlijkse aantalsverandering van een 19-tal soorten in het agrarisch gebied sinds 1990, zien we echter ook lichtpuntjes (figuur 5.13). Soorten als Wintertaling, Krakeend, Kwartel, Bergeend, Kuifeend en recentelijk Zomertaling nemen in aantal toe. Opvallend is de sterke toename van de beide talingen in de laatste vijf jaar. De Krakeend is al jaren in opmars en begint een van de meest algemene weidebroedvogels te worden. De sterke toename van de Kuifeend die we in de jaren negentig zagen is aan het afzakken. Bij Knobbelswaan en Tafeleend nemen de aantallen recentelijk echter af. Opvallend is de recente drastische achteruitgang onder steltlopers. Ze vertonen alle een jaarlijkse afname van ongeveer 5% gerekend over de laatste vijf jaar, en dat betekent ook dat de achteruitgang in een steeds rapper tempo lijkt plaats te vinden. Zelfs de Tureluur, die lang de dans leek te ontspringen, neemt nu af. Van de soorten die sinds 1990 een (sterke) achteruitgang vertoonden, valt op dat de sterke afname bij Patrijs en vooral Veldleeuwerik recentelijk sterk afzwakt. Het lijkt er zelfs op dat de aantallen van de Veldleeuwerik beginnen te stabiliseren. Dat is natuurlijk hoopgevend, want dat betekent dat de kans dat de Veldleeuwerik uit Nederland gaat verdwijnen kleiner is geworden. Tegelijkertijd moeten we ons realiseren dat voor herstel van de populatie nog heel wat nodig is. Sinds 1970 is de Veldleeuwerik met ongeveer 95% afgenomen en de huidige broedpopulatie omvat naar schatting slechts 38.000 paren. Dat is minder dan de geschatte populatiegrootte van de Grutto!

Figuur 5.12. Het totaal aantal getelde proefvlakken in het Weidevogelmeetnet per jaar en het aandeel daarvan dat door provincies wordt geteld. / Total number of plots annually surveyed in the Meadowbird Monitoring Scheme (share of Provinces separately indicated).

Figuur 5.13. Gemiddelde jaarlijkse aantalsverandering (%) van weidevogels in het agrarisch gebied sinds 1990 en in de afgelopen vijf jaar. Soorten zijn gerangschikt op de aantalsontwikkeling in de laatste periode, waarbij de soorten met de sterkste toename bovenaan staan. / Mean annual population changes in meadowbirds in 1990-2008 and 2004-08.

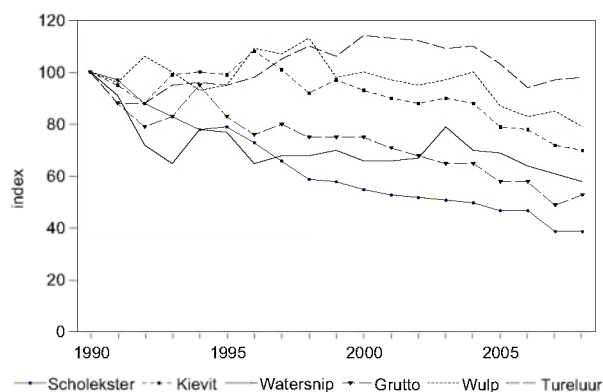
Dit zal binnenkort mogelijk weer veranderen, gezien het rappe tempo waarin de Grutto nu afneemt; jaarlijks met ongeveer 5%. De positieve ontwikkelingen bij een aantal soorten leiden er echter niet toe dat de vogelgemeenschap als geheel vooruit gaat. Want het zijn juist de talrijke soorten die het hardst in aantal achteruit gaan (figuur 5.14). Van de 19 soorten die in het meetnet worden gevolgd, gaan er over de totale periode gerekend acht soorten in aantal vooruit, maar over de laatste vijf jaar gerekend zijn dit er nog maar zes.

Regionale verschillen

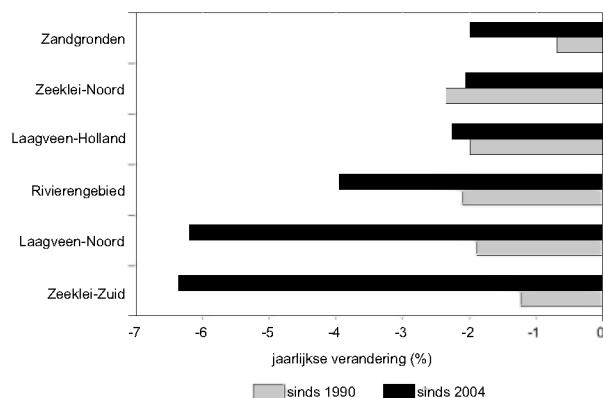
In het Weidevogelmeetnet kunnen voor negen soorten (Slobeend, Kuifeend, Scholekster, Kievit, Grutto, Tureluur, Veldleeuwerik, Graspieper en Gele Kwikstaart) ook betrouwbare trends op regionaal niveau worden bepaald. Daarbij worden de zandgronden, de noordelijke en zuidelijke zeekleigebieden, de noordelijke en westelijke veengebieden en het rivierengebied onderscheiden. De gemiddelde jaarlijkse afname voor deze negen soorten varieert sinds 1990 in de afzonderlijke regio's van c. 0,7% tot 2,4% (figuur 5.15). Alleen in de noordelijke zeekleigebieden is de jaarlijkse afname recent (laatste vijf jaren) minder groot dan gerekend over de hele periode vanaf 1990. In alle andere regio's gaat de afname recentelijk dus sneller.

In de zuidelijke zeekleigebieden en de veengebieden van Noord-Nederland gaan de aantallen jaarlijks met ruim 6% achteruit. In de zuidelijke zeekleigebieden betekent dat een vervijfvoudiging van het tempo waarin de achteruitgang zich voordoet en in de noordelijke veengebieden is dat een verdrievoudiging. Ook op de zandgronden is het tempo bijna verdrievoudigd, maar bedraagt de jaarlijkse afname sinds 2004 ongeveer 2%. Een andere regio waar de achteruitgang versnelt, is het rivierengebied. Hier is het tempo bijna verdubbeld tot bijna 2% jaarlijks. Wat vooral opvalt is de sterke afname in de zuidelijke zeekleigebieden. Tot voor kort was dit juist de regio waar weidevogels nog een positieve ontwikkeling lieten zien, maar dit is nu volledig gekeerd.

Als meer in detail wordt gekeken, blijkt dat alle soorten hier in aantal afnemen (tabel 5.3). De Slobeend is hier in de laatste vijf jaar jaarlijks zelfs met bijna 14% afgenomen. Maar eigenlijk gaan alle soorten hier hard achteruit, met uitzondering van Veldleeuwerik en Graspieper. De steltlopers in de noordelijke veengebieden gaan in een zeer rap tempo achteruit. De Kievit doet het daar nog het best met een achteruitgang van ruim 10% en de Scholekster spant de kroon met een jaarlijkse afname van bijna 15%. Alleen de zangvogels doen het relatief goed in deze regio. De Veldleeuwerik kent een beperkte

Figuur 5.14. De aantalsontwikkeling van de steltlopers in het agrarisch gebied. Scholekster, Grutto en Watersnip vertonen sinds de start van het meetnet een achteruitgang. Wulp en Kievit gaan achteruit sinds de tweede helft van de jaren negentig en de Tureluur sinds het begin van deze eeuw. / Population changes in waders breeding in farmland. Eurasian Oystercatcher, Black-tailed Godwit and Common Snipe experienced declines since the start of monitoring, Eurasian Curlew and Northern Lapwing since the mid 1990s and Common Redshank since the start of the new century.

Figuur 5.15. Gemiddelde jaarlijkse aantalsverandering van negen soorten boerenlandvogels per regio in de periode 1990-2008 en 2004-2008 in het agrarisch gebied. De sterkste afname in de laatste vijf jaar vond plaats in de zuidelijke zeekleigebieden en de kleinste afname werd aangetroffen op de zandgronden. / Mean annual population changes in nine farmland species in 1990-2008 and 2004-08 according to region. Strongest recent declines on sea clay soils in the SW-Netherlands, weakest on the sandy soils.

jaarlijkse afname van minder dan 1% en de Graspieper gaat met 'slechts' 2,5% jaarlijks achteruit. Opmerkelijk in deze regio is de opmars van de Gele Kwikstaart met jaarlijks bijna 8%. Het blijft natuurlijk speculeren waardoor deze verschillen tussen soorten in een regio of tussen regio's worden veroorzaakt. Daarvoor is meer inzicht nodig in veranderingen in landgebruik of landschap. Zeer waarschijnlijk zal ook predatie hierin een rol spelen, maar dit kan weer goed samenhangen met landschappelijke veranderingen. Vooral afname van openheid in het landschap kan predatoren helpen in het veroveren van nieuwe gebieden. Voorts worden weidevogels, als de populatiedichtheid afneemt, kwetsbaarder voor predatie (Seymour *et al.* 2003). Predatie zal dus in dat geval de afname door allerlei andere oorzaken alleen maar doen versnellen.

Positieve ontwikkelingen

Het zal duidelijk zijn dat het gevoerde beleid in de afgelopen jaren nog niet tot de gewenste ommekeer in populatieontwikkeling heeft geleid. Wat dat betreft heeft de introductie van Programma Beheer aan het begin van deze eeuw nog onvoldoende opgeleverd. Veel van de maatregelen in dat Programma zijn vooral gericht op de behoeftes van de Grutto. De Grutto heeft daar niet echt van geprofiteerd, hoewel het natuurlijk altijd mogelijk is dat hij er zonder die maatregelen nog slechter voor stond. Dat het nog enig positief effect heeft gehad voor Grutto's lijkt bevestigd te worden door het feit dat de aantallen de laatste jaren weliswaar (nog) krachtiger achteruitgaan dan voorheen, maar dat dit bij de andere steltlopersoorten nog heviger het geval is. Dit kan echter ook het gevolg zijn van de huidige maatregelen die

Tabel 5.3. Jaarlijkse aantalsverandering sinds 2004 van negen weidevogelsoorten in de verschillende regio's die in het Weidevogelmeetnet worden onderscheiden en het totale agrarisch gebied. / Annual population changes since 2004 in nine meadowbird species, on a national and regional level.

	Slob-eend	Kuif-eend	Scholkster	Kievit	Grutto	Tureluur	Veldleeuwrik	Graspieper	Gele Kwikstaart
Zandgronden	6,8%	6,1%	-9,3%	-4,9%	-12,0%	-5,8%	2,3%	-0,9%	-0,1%
Laagveen-Holland	-1,5%	6,6%	-2,7%	1,0%	-2,9%	-0,7%	-5,8%	-13,9%	-0,5%
Laagveen-Noord	-6,9%	-4,2%	-14,5%	-10,8%	-12,6%	-11,2%	-0,7%	-2,6%	7,7%
Rivierengebied	0,6%	3,4%	-1,5%	-9,4%	-8,1%	-1,5%	-5,4%	-4,2%	-9,5%
Zeeklei-Noord	-4,3%	-1,5%	-5,2%	-3,7%	-3,3%	-1,2%	-1,8%	-0,5%	3,0%
Zeeklei-Zuid	-13,8%	-7,7%	-6,0%	-8,2%	-5,9%	-4,4%	-2,1%	-1,4%	-7,8%
Agrarisch gebied	-3,5%	0,4%	-6,6%	-5,5%	-5,6%	-2,8%	-0,1%	-1,5%	-1,4%

vooral op de wensen van de Grutto zijn gericht; ze houden onvoldoende rekening met de wensen van de overige boerenlandvogels. Dat is natuurlijk ook lastig gezien de grote diversiteit tussen de vogels die tot de weidevogels worden gerekend. Een probleem waar alle soorten echter mee te maken hebben is het veel kortere broedseizoen. Door steeds intensiever landgebruik is de periode waarbinnen de vogels zich moeten vestigen, eieren uitbroeden en jongen grootbrengen korter geworden. Sommige soorten (bijv. Veldleeuwerik) moeten meer dan één legsel per seizoen kunnen grootbrengen, maar ook soorten die voldoende hebben aan één succesvol legsel komen steeds meer in de problemen. In het verleden was het door de lengte van het broedseizoen nog mogelijk om een tweede legsel te starten als het eerste

was mislukt, maar die tijd is er nu niet meer. Daardoor is het broeden nu een alles-of-niets strategie geworden. Maatregelen zouden zich dan ook, veel meer dan nu het geval is, moeten richten op het verlengen van het broedseizoen. Dit kan door een lagere mestgift of een verhoging van het waterpeil. Maatregelen die moeilijk te combineren zijn met de moderne bedrijfsvoering van een boer. Daar ligt ook een uitdaging voor de agrarische sector, als we tenminste de boerenlandvogels in het grootste deel van Nederland willen behouden. Positief in dit kader is dat dit besef nu steeds verder doordringt en er ook steeds meer onderzoek wordt uitgevoerd op verzoek van de Kenniskring Weidevogellandschap van het Ministerie van LNV om voor die nieuw te ontwikkelen maatregelen bouwstenen aan te leveren.

6. Soortbesprekingen

6.1. Inleiding

In dit hoofdstuk worden de aantallen in 2008 en trends besproken van broedvogels die een rol spelen bij Natura 2000 (Vogelrichtlijn), op de Rode Lijst staan of om andere redenen onderzocht worden. In totaal worden 116 soorten besproken (9 'algemene' BMP-soorten, 17 kolonievogels en 90 zeldzame soorten) waartussen ook Natura 2000-soorten en Rode Lijst-soorten*.

Van een selectie van kolonievogels en zeldzame broedvogels is het mogelijk de Nederlandse populatie jaarlijks (vrijwel) compleet in kaart te brengen. Tabel 6.1 presenteert een overzicht van de getelde en de (eventueel) geschatte populatie, evenals de trend vanaf 1990 en 1999. Ter bepaling van de aantallen territoria/paren (verder doorgaans 'paren' of 'broedparen' genoemd) zijn de criteria aangehouden van de handleidingen van het Landelijk Soortonderzoek Broedvogels (van Dijk *et al.* 2004) en het Broedvogel Monitoring Project (van Dijk 2004). Van een aantal zeer zeldzame soorten worden waarnemingen verzameld en beoordeeld door de Commissie Dwaalgasten Nederlandse Avifauna (CDNA; zie voor soortenlijst www.dutchbirding.nl). In soortteksten is het oordeel van de CDNA, indien beschikbaar, bij de waarneming vermeld (Grote Aalscholver, Klein Waterhoen, Ruigpootuil, Krekelzanger en Veldrietzanger, conform Ovaa *et al.* 2009). Overigens staat SOVON op het standpunt dat goede documentatie van zeldzame soorten - identificatie Pn broedgedrag - onontbeerlijk is. Wat het laatste betreft wordt sinds het rapportagejaar 2006 meer aandacht dan voorheen besteed aan het achterhalen van documentatie, bijvoorbeeld in de vorm van broedcodes. De naamgeving en het soortconcept volgen de aanbevelingen van de Commissie Systematiek Nederlandse Avifauna (CSNA, beslissingen tot februari 2009, zie 'Lijst van Nederlandse Vogelsoorten', A.B. van den Berg, versie november 2009: <http://www.dutchbirding.nl/content/page/files/webprog20091027-58.pdf>); de soortvolgorde is echter conform Voous (1980).

* Voor Natura 2000 worden in dit hoofdstuk alle zeldzame en kolonievogels beschreven die gehanteerd zijn bij de kwalificatie van gebieden (van Roomen *et al.* 2000). Rode Lijst-soorten zijn in elk geval opgenomen indien ze de status 'verdwenen' (3 soorten) of 'ernstig bedreigd' (12 soorten) hebben (van Beusekom *et al.* 2004). Daarnaast wordt aandacht besteed aan Rode Lijst-soorten met de status 'bedreigd' (alle soorten behalve Watersnip, zie daarvoor van Dijk *et al.* 2009), één soort van 'Internationale betekenis' (Rode Wouw), 15 'Gevoelige soorten' en 8 'Kwetsbare soorten'.

6.2. Uitleg bij tekst, figuren en tabellen

Tekst

De soortteksten beginnen met een vaste kop met de Nederlandse en wetenschappelijke naam en de eventuele status op de Rode Lijst en als Natura 2000-soort (Vogelrichtlijn). Vervolgens worden gegeven: het getelde aantal*, de geschatte populatie (alleen bij - vrijwel - compleet getelde soorten), de landelijke trend vanaf 1990 resp. 1999, een inschatting van de mate waarin het onderzoek volledig dekkend was en een toelichting hierop.

*Bij zeer zeldzame soorten worden soms twee getallen genoemd: het aantal territoria dat betrekking heeft op waarschijnlijk en zekere broedgevallen (minimaal broedcode 4, zie handleidingen), met daarachter tussen haakjes het totaal aantal territoria, dus inclusief meldingen met een lagere of ontbrekende broedcode (bijv. overzomerend paartje Smienten of Oeverlopers). Bij soorten die worden beoordeeld door de CDNA wordt het aantal aanvaarde gevallen vermeld en vervolgens tussen haakjes het totaal aantal meldingen, inclusief gevallen die niet zijn ingediend (niet-aanvaarde gevallen worden niet opgenomen). Bij Kleinst Waterhoen (tot 2007 door de CDNA beoordeeld) is uit het oogpunt van vergelijkbaarheid de werkwijze van de CDNA aangehouden, zodat gevallen zonder een geluidsopname of foto bij het totaal tussen haakjes zijn opgenomen.

Trendindicatie vanaf 1990 of 1999

Symbool	omschrijving	criterium
++	sterke toename	significante toename van >5% per jaar (minimaal verdubbeling in 15 jaar)
+	matige toename	significante toename van <5% per jaar
0	stabiel	geen significante aantalsontwikkeling
-	matige afname	significante afname van <5% per jaar
--	sterke afname	significante afname van >5% per jaar (minimaal halvering in 15 jaar)
?	onzeker	geen betrouwbare trendklassificatie mogelijk

Tabel 6.1. Landelijk (vrijwel) compleet getelde kolonievogels en zeldzame soorten in 2008. Achtereenvolgens worden gegeven het getelde aantal paren of territoria (dit hoeft niet hetzelfde te zijn als het aantal paren dat tot broeden overging!) in 2008, een eventuele schatting van de Nederlandse populatie in 2008 (*: schatting afkomstig uit Voslamber et al. 2010), de mate van volledigheid van het onderzoek in 2008, de landelijke populatieschatting 1998-2000 (SOVON 2002) en de landelijke trend vanaf 1990 resp. 1999. / Colonial and rare breeding birds in The Netherlands in 2008. Given are: counted numbers ('geteld 2008'; between brackets the number including possible breeding records or records lacking sufficient detail) and, in some species, estimates for the national population ('schatting 2008'), coverage ('volledigheid 2008'), estimated population in 1998-2000 ('schatting 1998-2000'; last Breeding Bird Atlas) and trend in 1990-2008 and 1999-2008.

soort	geteld 2008	schatting 2008	volledigheid 2008	schatting 1998-2000	trend 90-08	trend 99-08
Roodhalsfuut	12	12-14	>90%	5-10	?	?
Geoorde Fuut	309	350-450	71-90%	300-500	+	-
Aalscholver	20.958	20.500-21.500	>95%	18.400-19.500	+	0
Grote Aalscholver	0 (1)		onbekend	0	?	?
Roerdomp	148		onbekend	200-250	+	0
Woudaap	16	20-40	40-70%	10-30	+	+
Kwak	32	35-45	71-90%	1-6	++	++
Koereiger	1	1	>95%	0-3	?	?
Kleine Zilverreiger	159	160-180	>90%	5-20	++	++
Grote Zilverreiger	86	86-90	>95%	1-11	++	++
Blauwe Reiger	11.224		>90%	10.000-12.750	+	0
Purperreiger	702	700-720	>95%	370-445	+	+
Ooievaar	682	690-700	>95%	330-396	++	++
Heilige Ibis	7	7	>95%	0	?	?
Lepelaar	1942	1900-2000	>95%	1008-1270	++	++
Wilde Zwaan	1	1	>95%	0	?	?
Kolgans	194	745*	<40%	200-250	++	+
Canadese Gans spec.	1142	4200*	<40%	1000-1400	++	++
Brandgans	5179	8300*	40-70%	750-1100	++	++
Smient	9 (27)		onbekend	20-30	+	-
Pijlstaart	1 (8)		onbekend	20-30	+	?
Krooneend	361	370-420	>90%	120-170	++	++
Witoogeend	1		onbekend	0-3	?	?
Eider	2952		40-70%	8000-10.000	-	-
Brilduiker	0		onbekend	15-20	?	- -
Kokardezaagbek	1		onbekend	0	?	?
Middelste Zaagbek	55 (60)	60-80	71-90%	35-45	+	+
Rosse Stekelstaart	9 (15)		onbekend	1-5	++	++
Zwarte Wouw	0		onbekend	0-1	?	?
Rode Wouw	1		onbekend	0-1	?	?
Zeearend	1	1	>95%	0	?	?
Bruine Kiekendief	597		40-70%	1300-1450	-	-
Blauwe Kiekendief	34	34	>95%	85-105	-	- -
Grauwe Kiekendief	48	48	>95%	29-45	+	?
Visarend	0	0	>90%	0	?	?
Slechtvalk	50	50-55	>95%	5-7	++	++
Korhoen	12	12	>95%	15-23	- -	?
Porseleinhoen	81		onbekend	150-300	-	- -
Klein Waterhoen	0 (1)		onbekend	0-10	- -	- -
Kleinst Waterhoen	2 (5)		onbekend	2-9	- -	- -
Kwartelkoning	207	210-240	>90%	240-700	++	- -
Kraanvogel	3	3	>95%	0-1	?	?
Steltkluut	10	10	>95%	1-32	?	- -
Kluut	5010	5100-5300	>90%	7000-9000	-	-
Kleine Plevier	608		40-70%	750-1100	+	0
Bontbekplevier	326	350-380	>90%	430-470	0	0
Strandplevier	169	180-210	71-90%	270-320	-	-
Bonte Strandloper	1		onbekend	1-3	?	?

soort	geteld 2008	schatting 2008	volledigheid 2008	schatting 1998-2000	trend 90-08	trend 99-08
Kemphaan	10		onbekend	100-140	- -	- -
Oeverloper	11		onbekend	5-10	++	?
Zwartkopmeeuw	1238	1200-1300	>95%	416-850	++	+
Dwergmeeuw	0		onbekend	5-8	?	?
Kokmeeuw	94.478		71-90%	132.000-137.000	-	-
Stormmeeuw	3158		40-70%	5600-6500	-	-
Kleine Mantelmeeuw	75.757		71-90%	58.500-72.000	++	++
Zilvermeeuw	35.778		40-70%	62.000-67.000	-	-
Geelpootmeeuw	3		onbekend	16-32	?	?
Grote Mantelmeeuw	33 (35)	33-40	>90%	11-15	++	+
Drieteenmeeuw	0		niet geteld	0-3	?	?
Grote Stern	19.635	19.600-19.700	>95%	14.500	+	?
Visdief	17.037		71-90%	18.000-19.500	+	0
Noordse Stern	972	1000-1100	>90%	1900-2300	-	-
Dwergstern	832	825-850	>95%	463-512	+	+
Zwarte Stern	1184	1200-1300	>90%	1000-1250	0	0
Witvleugelstern	0		onbekend	0	?	?
Kerkuil	2923	3000-3200	>95%	1150-2000	++	++
Dwergooruil	1		onbekend	0-1	?	?
Oehoe	5	5	>95%	1-2	++	+
Steenuil	1575		<40%	5500-6500	-	?
Velduil	20	20-24	>90%	35-45	- -	-
Ruigpootuil	2		onbekend	0-1	?	?
Nachtzwaluw	964		40-70%	900-1150	+	+
IJsvogel	797	900-1050	71-90%	70-300	++	++
Bijeneter	1	1	onbekend	0	?	?
Draaihals	3		onbekend	50-65	- -	- -
Middelste Bonte Specht	112	130-150	71-90%	5-15	++	++
Kuifleeuwerik	11	11-18	71-90%	60-80	- -	- -
Oeverzwaluw	21.198		71-90%	18.500-32.000	+	0
Huiszwaluw	35.761		40-70%	110.000-125.000	+	+
Duinpieper	0	0	>90%	25-30	- -	- -
Engelse Kwikstaart	8		onbekend	40-80	?	?
Noordse Kwikstaart	1		onbekend	0	?	?
Grote Gele Kwikstaart	415	450-550	71-90%	240-300	+	++
Rouwkwikstaart	5 (8)		onbekend	20-30	?	?
Paapje	214	250-400	40-70%	500-700	-	?
Tapuit	217	230-270	71-90%	600-800	- -	- -
Kramsvogel	20	30-60	40-70%	150-200	-	?
Cetti's Zanger	86	90-120	71-90%	0-1	++	++
Graszanger	54	70-110	40-70%	3-31	++	++
Krekelzanger	1		onbekend	0-1	?	?
Veldrietzanger	0		onbekend	0	?	?
Grote Karekiet	161	170-200	71-90%	250-300	- -	-
Orpheusspotvogel	6		onbekend	0	?	?
Baardman	586		onbekend	1200-2000	-	0
Kortsnavelboomkruiper	26		onbekend	75-100	?	?
Buidelmees	39		40-70%	140-210	-	- -
Grauwe Klauwier	288	330-380	71-90%	160-200	0	++
Klapekster	0	0	>90%	1-4	- -	- -
Huiskraai	1		onbekend	1	?	?
Roek	45.220		71-90%	60.000-64.000	+	-
Bonte Kraai	3 (4)		>90%	1-2	?	?
Raaf	65	75-90	71-90%	90-100	+	0
Europese Kanarie	48		onbekend	400-450	-	?
Roodmus	9		onbekend	10-15	?	?
Ortolaan	0	0	>90%	0-5	- -	- -
Grauwe Gors	2	2-5	71-90%	50-100	- -	- -

Tabel 6.2. In 2008 getelde aantallen van enkele exoten die niet op de lijst van landelijk integraal te tellen soorten staan, met daarbij de landelijke populatieschatting in 1998-2000 (SOVON 2002) en 2008 (Voslamber et al. 2010). / Non native species incompletely counted in 2008, and estimated population in 1998-2000 and 2008.

soort	geteld 2008	schatting 2008	schatting 1998-2000
Zwarte Zwaan	22		60-70
Zwaangans	0	150	10-20
Toendrarietgans	0	2	1-5
Dwerggans	0	3	0
Keizergans	0	5	0-1
Sneeuwgans	0	3	0-1
Ross' Gans	0	1	0
Indische Gans	27	100	70-100
Casarca	7		5-20
Muskuseend	46		15-30
Carolinaeend	2		1-5
Mandarijneend	56		200-260
Halsbandparkiet	115		220
Grote Alexanderparkiet	5		0

Trendfiguur

Bij sommige soorten wordt de landelijke trend weergegeven door absolute aantallen (gemiddelden van de range van de jaarlijkse schattingen van de Nederlandse populatie, er kunnen jaren ontbreken) of jaarindexen (vanaf 1990). Jaarindexen van vrijwel alle soorten waarvan een betrouwbaar geachte trend berekend is zijn opgenomen in bijlage 2.

Verspreidingskaarten

Van een aantal soorten waarvan de verspreiding landelijk (vrijwel) dekkend in kaart is gebracht, worden verspreidingskaarten gepresenteerd. De kaarten geven de locaties en aantallen weer van de kolonies of per atlasblok (5x5 km, zeldzame soorten). De stipgrootte is een rechtstreekse maat voor de getelde aantallen. In de legenda staan enkele voorbeelden van stipgroottes met het bijbehorende aantal.

6.3. Futen tot en met reigers

ROODHALSFUUT *Podiceps grisegena*

Rode Lijst: gevoelige soort

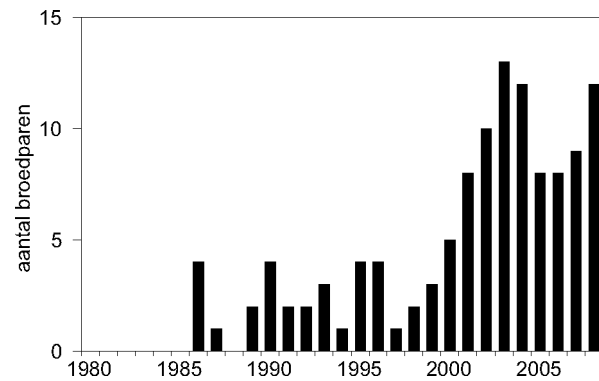
Geteld: 12 Schatting populatie: 12-14

Volledigheid: >90%, bekende gebieden goed onderzocht

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

Roodhalsfuten zijn geschapen voor een leven in ondiepe, vegetatierijke wateren, waar ze leven van ongewervelden en kleine bodemvissen. Nederland bevindt zich aan de uiterste westgrens van het Europese verspreidingsgebied. Tengevolge van een areaalverruiming die ook elders in Noordwest-Europa optreedt, broedt de soort sinds midden jaren tachtig jaarlijks in ons land. Het aantal broedparen in Nederland schommelt sinds 2000 rond de 10 paren. Dit jaar werden tenminste 12 paren gevonden, alle in kernprovincie Drenthe. De belangrijkste broedplaatsen zijn de voormalige vloeivelden van Diependal bij Smilde en de vennen in het Nationaal Park Dwingelderveld waar 6 resp. 5 paren tot broeden kwamen. In het Dwingelderveld waren de paren verdeeld over drie verschillende wateren en werden een magere vier jongen grootgebracht (Kleine 2009); in Diependal werden 6 jongen gezien (S. van der Veen). Een broedgeval in het op enkele kilometers ten oosten van het Dwingelderveld gelegen Scharreveld mislukte door de zakkende waterstand (J.W. Grotenhuis). Buiten Drenthe werd in de broedtijd alleen een solitaire vogel gemeld bij het Drontermeer (M. Jansen). Volgens Vlug

Figuur 6.1. Roodhalsfuut. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1980. / Red-necked Grebe. Dutch breeding population (pairs) since 1980.

(2009) zijn de Roodhalsfuten die in het voorjaar op de Randmeren en andere grotere wateren gezien worden vooral doortrekkers of overzomeraars.

GEOORDE FUUT *Podiceps nigricollis*

Rode Lijst: nee

Geteld: 309 Schatting populatie: 350-450

Volledigheid: 71-90%, belangrijkste gebieden onderzocht, onvolledige gegevens uit enkele gebieden in Oost-Brabant (o.a. Groote Peel, Esbeek/Netersel, Visvijvers Valkenswaard)

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 1999: + / -

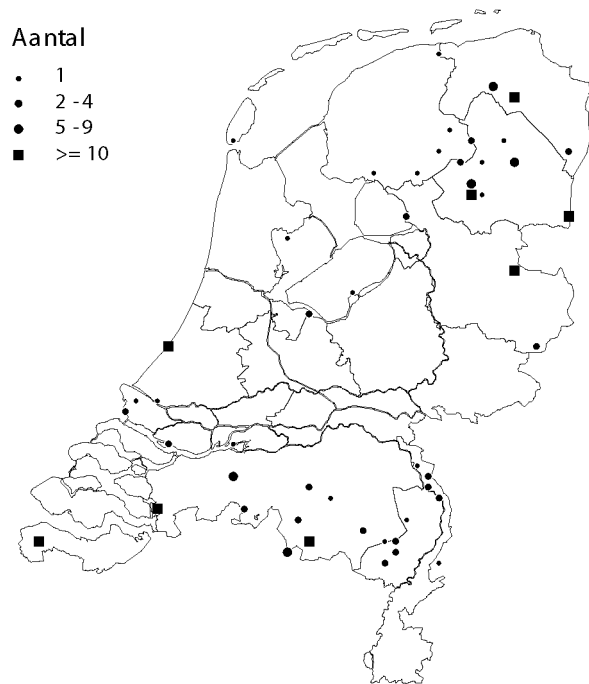
De Nederlandse populatie van deze kenmerkende broedvogel van voedselrijke, ondiepe zoete wateren staat sinds 2000 op een hoog peil, maar vertoont de laatste jaren een bescheiden afname. Geoorde Futen broeden in alle provincies, maar Noord-Brabant en Drenthe zijn veruit de belangrijkste. De afname komt deels op conto van het vrijwel verdwijnen van de soort op de Brabantse Wal bij Bergen op Zoom, waar in 2003 nog 82 paren geteld werden. Oorzaak is het reeds vroeg in het voorjaar vrijwel droogvallen van belangrijkste wateren als het Groote Meer bij Ossendrecht.

Kolonies van meer dan 10 broedparen waren in 2008 slechts te vinden in zeven gebieden, te weten het Bargerveen Dr (c. 100 paren, waarvan 60 in het Schoonebeekerveld), de Sophiapolder bij Oostburg ZI (31), het Dwingelderveld Dr (16), de Cartierheide bij Hapert NB (14), de Engbertdijksvennen Ov (12), het

Markiezaatsmeer (12) en de Westerbroeksmadepolder Gr (11).

De recente afname in Overijssel wordt geweten aan de afname van broedende Kokmeeuwen, waarmee de Geoorde Fuut in deze provincie een sterke associatie vertoont, naast de waarschijnlijk matige voedselsituatie (van den Akker 2007).

In Vlaanderen is de populatieomvang de laatste jaren stabiel, maar worden broedlocaties wisselend bezet (Vermeersch & Anselin 2009).

Figuur 6.2. Geoorde Fuut. Broedverspreiding in 2008. / Black-necked Grebe. Breeding distribution in 2008.

AALSCHOLVER *Phalacrocorax carbo (sinensis)*

Rode Lijst: nee

Natura 2000: ja

Geteld: 20.958

Schatting populatie: 20.500-21.500

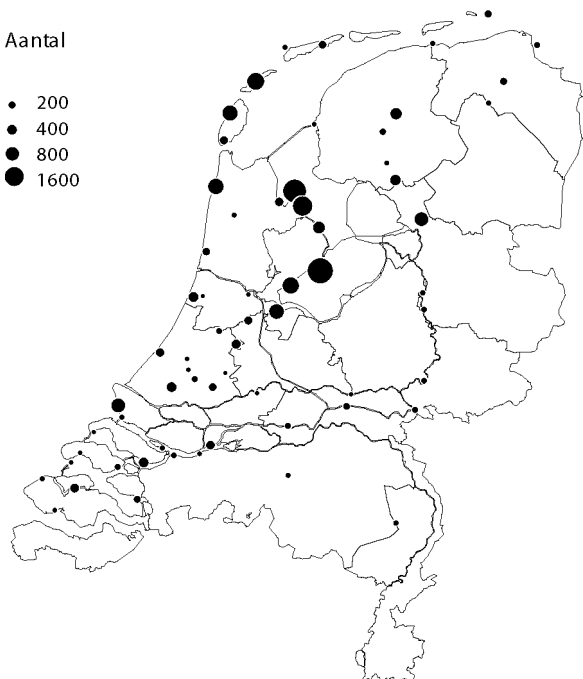
Trend vanaf 1990 resp. 1999: + / 0

Volledigheid: >95%, bijna volledig geteld; geen gegevens van de Plasserwaard bij Wageningen en de Gouden Ham bij Appelterm Gl.

Na een kleine achteruitgang in 2007 groeide de geschatte landelijke populatie in 2008 licht (toename ruim 400 paren). In totaal was er in 27 kolonies sprake van achteruitgang en in 34 van vooruitgang. De kolonies in het IJsselmeergebied tonen individueel soms verschillen in plus en min van vele honderden paren. Bij elkaar opgeteld is er de laatste jaren echter sprake van stabilisatie, met in 2007 6476 paren en in 2008 6724. De kolonie De Geul op Texel verdubbelde bijna naar 235 paren en die in De Maire, Oosterland ZI, groeide van 42 naar 102. Nieuwe kolonies werden gevonden in de Schelphoek ZI (12 paren) en in Heemstede NH (4). Daarmee telde ons land in 2008 in totaal zeker 65 kolonies.

Aantal

- 200
- 400
- 800
- 1600

Figuur 6.3. Aalscholver. Broedverspreiding in 2008. / Great Cormorant. Breeding distribution in 2008.

GROTE AALSCHOLVER *Phalacrocorax carbo carbo*

Rode Lijst: nee

Natura 2000: nee

Geteld: 0 (1)

Schatting populatie: ?

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

Volledigheid: onbekend, determinatie (erg) lastig, lage trefkans in grote kolonies; waarnemingen worden beoordeeld door de CDNA

Op Neeltje Jans ZI werd op 15 mei een broedende vogel op een grondnest gefotografeerd in de aldaar aanwezige aalscholverkolonie (ingediend bij CDNA; S. Lilipaly & P. Wolf).

Dit betreft het eerste bewezen broedgeval van de no-

minaatvorm in ons land. Het was echter niet helemaal duidelijk of het een zuiver paar betrof. In 2009 vlogen op dezelfde locatie, een strekdam in de Oosterschelde, twee en drie zuivere jongen uit van deze ondersoort van de Britse Eilanden en Noord-Europa (S. Lilipaly).

ROERDOMP *Botaurus stellaris*

Rode Lijst: bedreigde soort

Natura 2000: ja

Geteld: 148

Schatting populatie: ?

Trend vanaf 1990 resp. 1999: + / 0

Volledigheid: onbekend, geen goede gegevens uit o.a. Oostvaardersplassen en delen van Noord-Holland (Wormeren Jisperveld, Ilperveld e.o., Polder Westzaan)

Ten opzichte van 2008 bleef de Nederlandse broedpopulatie redelijk stabiel. In enkele kerngebieden nam het aantal Roerdomp-territoria toe, bij voorbeeld Rottige Meenthe & Brandemeer Fr (van 8 in 2007 naar 11 in 2008) en Meijendel/Berkheide ZH (2 in 2007, 5 in 2008). In de meeste kerngebieden is de stand stabiel tot licht afnemend, terwijl de soort dit jaar in enkele gebieden in Overijssel (Zwarte Meer, Ketelmeer & Vossemeer) geheel ontbrak.

Van een herstel van de landelijke populatie is beslist geen sprake, de lange serie van zachte winters (tot 2008/09...) ten spijt. Gezien het belang van Nederland voor de Noordwest-Europese populatie is dat zorgwekkend.

In Vlaanderen is sprake van een voorzichtig herstel, met een voorlopige piek van 20 roepende mannetjes in 2007 (Vermeersch & Anselin 2009).

WOUDAAP *Ixobrychus minutus*

Rode Lijst: ernstig bedreigde soort

Natura 2000: ja

Geteld: 16

Schatting populatie: 20-40

Trend vanaf 1990 resp. 1999: + / +

Volledigheid: 40-70%, bekende gebieden onderzocht, elders toevalstreffers; lage trefkans

Eind jaren negentig leek het er nog op dat we de Woudaap spoedig als jaarlijkse broedvogel zouden gaan verliezen, maar dat is niet bewaarheid. In 2008 werden landelijk 16 territoria geteld, een evenaring van het ook in 2003 en 2006 behaalde hoogste aantal sinds 1994. De enige zekere broedgevallen vonden plaats in het Koornmolengat bij Zevenhuizen ZH. Hier werden twee nesten gevonden (na afloop van het broedseizoen) en vlogen tenminste vijf jongen uit. De broedplaats is een in 1995-96 aangelegd helofytenfilter waarin water van de rivier de Rotte gezuiverd wordt (Bakker 2008). Een waarschijnlijk (maar mislukt) broedgeval vond plaats bij Brunssum (Quaedackers 2009). Voorts werden roepende mannetjes binnen de datumgrenzen gehoord in het Lauwersmeer (1), de Lepelaarsplassen FI (2), het Harderbroek FI (1), Meijendel ZH (1), de Breukeleveense Plas Ut (1), de Tienhovense Plassen

Ut (2), het Achtwaterschap Alblasserdam ZH (1), de Gelderse Poort (3) en het Beuven op de Strabrechtse Heide NB (1).

De afname van het Woudaapje werd veroorzaakt door droogte in de Sahel en verlies of kwaliteitsvermindering van broedhabitat (Zwarts *et al.* 2009). Herstel van de regens in het overwinteringsgebied heeft geleid tot het stoppen van de afname, maar van een overtuigend herstel van de Nederlandse broedpopulatie kan niet gesproken worden: bedenk dat in de jaren zestig nog tot 400 paren in Nederland voorkwamen (SOVON 2002)!. Ter vergelijking: de huidige Franse populatie bedraagt ongeveer 33% van die in midden jaren zestig (Marion *et al.* 2006), in Nederland is dat ongeveer 7,5%. In Vlaanderen werden in 2007 23 paren geteld (voornamelijk in Vlaams Limburg), waarmee hier sprake is van een voorzichtig herstel (Vermeersch & Anselin 2009).

KWAK *Nycticorax nycticorax*

Rode Lijst: uit Nederland verdwenen

Geteld: 32 Schatting populatie: 35-45

Volledigheid: 71-90%, onderscheid ontsnapte en wilde vogels soms onduidelijk; losse vestigingen makkelijk te missen

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ++ / ++

Locaties en aantallen kwamen goed overeen met de voorgaande jaren. De meeste broedgevallen werden geconstateerd op de bekende plekken: Artis Amsterdam (21 nesten; W. de Waal), Avifauna Alphen aan de Rijn ZH (4 nesten plus mogelijk broedgeval in directe omgeving; S. Strik) en Blijdorp Rotterdam (2 nesten; D. Hoek). Al deze gevallen betreffen ooit losgelaten maar alweer vele jaren vrij vliegende paren en hun nazaten. De werkelijk aanwezige aantallen kunnen hoger geweest zijn, omdat het hoogste aantal tegelijk bezette nesten is aangehouden (Artis) dan wel is uitgegaan van

een eenmalige nestentelling (overige locaties).

Mogelijk wilde vogels met verdacht gedrag werden gemeld uit de Lepelaarplassen FI (R. Heemskerk), Harderbroek FI (H. Raaijmakers) en bij Lopik Ut (2 paren; A. Boele). Met uitzondering van Lopik (nest met 3 jongen, geringd 19 juni, min. 2 ex. uitgevlogen 12 juli) is het onduidelijk of er ook werkelijk gebroed werd. Voorts werden er op verschillende locaties eenmalige waarnemingen gedaan zonder vervolg, zodat wordt aangenomen dat dit geen broedgevallen betreft.

KOEREIGER *Bubulcus ibis*

Rode Lijst: nee

Geteld: 1 Schatting populatie: 1

Volledigheid: >95%

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

Vanaf 3 mei werd geregeld een Koereiger gezien in de Kleine Zilverreiger-kolonie in de Braakman (Zeeuws-Vlaanderen), waar in 2006 een broedgeval plaatsvond en in 2007 een exemplaar verbleef. De vogel gedroeg zich verdacht en vloog meerdere malen met nestmateriaal de kolonie in. Er geen zeker broedgeval worden vastgesteld, ook niet samen met een van de Kleine Zilverreigers (H. Castelijns e.a.). Toch lijkt de kans groot dat we op weg zijn naar een definitieve vestiging van de Koereiger in Nederland. Dat is conform de uitbreiding van het broedgebied elders in Europa,

met name in Frankrijk (toename van 262% in 2001-07) en Vlaanderen (hoewel in 2006-07 niet broedend, wel overzomerende paren in de IJzervallei; Vermeersch & Anselin 2009).

Recent broedbiologisch onderzoek leert dat Koereigers die hoog in bomen en dicht bij de stam nestelen het beste broedsucces kennen. Nieuwe kolonies ontstaan als te veel vogels in een bestaande kolonies genoeg moeten nemen met lagere en verder van de stam gelegen locaties; veel van deze nesten mislukken doordat eieren of jongen eruit waaien (Si Bachir *et al.* 2008).

KLEINE ZILVERREIGER *Egretta garzetta*

Rode Lijst: gevoelige soort

Geteld: 159 Schatting populatie: 160-180

Volledigheid: >90%, soms lastig te tellen in gemengde kolonies met Lepelaars en Aalscholvers

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ++ / ++

Het aantal van 159 getelde paren in 2008 was wederom hoger dan het voorgaande jaar, toen 132 paren werden geteld. De toename beperkte zich echter tot twee locaties. In het Quackjeswater ZH werden na het broedseizoen maar liefst 75 nesten geteld (2007: 42; J.L. Meerman), terwijl het aantal in De Maire, Schouwen Duiveland, verdubbelde naar 30 paar (2007: 15, S. Lilipaly). Daarnaast kwam de soort in de zuidelijke helft van het land tot broeden in Zeeuws-Vlaanderen. In de Braakman werden minimaal 25 paren geteld en op het Groot Eiland bij Hulst werd één nest gevonden

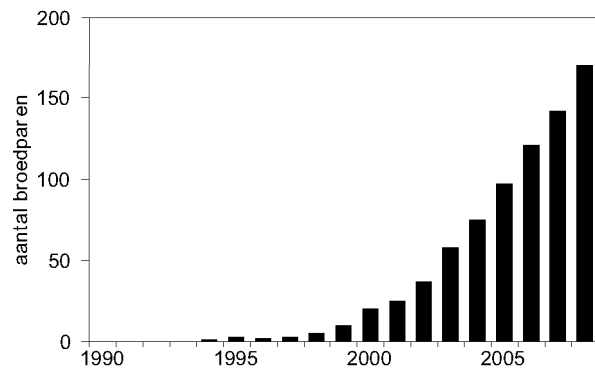
(H. Castelijns). Elders in het Deltagebied werd een nest gevonden op de Middelplaten in het Veerse Meer (S. Lilipaly). In 2007 nieuw bezette locaties op de Speelmansplaten bij Tholen, de Krammerse Slikken langs het Volkerakmeer en bij Borssele waren in 2008 verlaten. Wel werden eind april op de eerste twee locaties Kleine Zilverreigers tussen de Aalscholvers gezien, echter zonder aanwijzingen voor een broedgeval.

Deenigebinnenlandsekolonie in de Oostvaardersplassen FI werd in 2008 verlaten, de aantallen namen hier af van 15 paren in 2006 naar één paar in 2007. Waarschijnlijk

is het uitdrogen van de broedplaats debet aan het verdwijnen van de soort alhier.

In het Waddengebied bleven de aantallen nagenoeg gelijk, wel traden er enige verschuivingen op.

Er werd gebroed op Terschelling (10 paren; 2007: 5-7; A. Zonderland, Staatsbosbeheer), Schiermonnikoog (12; 2007: 17; O. Overdijk, R. Kleefstra) en het Zuiderduin bij Rottumeroog (2; 2007: 1). Op de laatste locatie vestigde de Kleine Zilverreiger zich in 2007. In 2008 was er één succesvol broedgeval en kwam er een als nestjong op Schiermonnikoog gekleurde vogel tot broeden (A. Corté). Een vestiging van 3 paren tussen de Lepelaars op Ameland was nieuw (R. Kleefstra).

Figuur 6.4. Kleine Zilverreiger. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1990. / Little Egret. Dutch breeding population (pairs) since 1990.

GROTE ZILVERREIGER *Casmerodius albus*

Rode Lijst: gevoelige soort

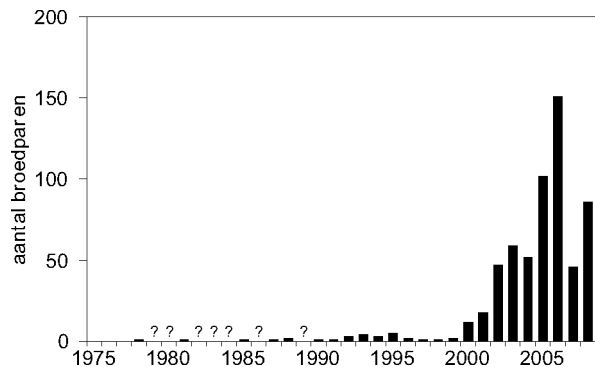
Geteld: 86 Schatting populatie: 86-90

Volledigheid: >95%, moeilijk te tellen in grote moerasgebieden

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ++ / ++

In 2008 trad weer enig herstel op ten opzichte van 2007, toen slechts 46 paren werden gemeld; dit was toen grotendeels te wijten aan het droogvallen van het moeras rond de belangrijkste broedplaats in de Oostvaardersplassen. Door dit herstel is de soort weer op weg naar het hoge niveau van 2006 (143 paren). In de Oostvaardersplassen werden dit maal 78 nesten geteld (M. Roos, Waterdienst Rijkswaterstaat). De tweede, in-middels vaste, broedplaats in De Wieden Ov was voor het zesde achtereenvolgende jaar bezet. Op een tweetal locaties werden in totaal 5 paren gemeld (2003-07: 1-8; Natuurmonumenten). Op drie locaties in het noorden van het land werden daarnaast losse paren gemeld. In de Veenhuizerstukken Gr was voor het tweede jaar een verdacht paar aanwezig (balts, bezoek mogelijke nestplaats; N. de Vries). Daarnaast werden 2 paren gemeld uit het Lauwersmeer, resp. in de Ezumakeeg Fr (P. de Boer) en de Schoenerbult Gr (R. Kleefstra).

Figuur 6.5. Grote Zilverreiger. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1990. / Western Great Egret. Dutch breeding population (pairs) since 1990.

BLAUWE REIGER *Ardea cinerea*

Rode Lijst: nee

Geteld: 11.224 Schatting populatie: ?

Volledigheid: 71-90%, grotere niet getelde kolonies zijn met name te vinden in de regio Zaandam-Wormerveer-Krommenie, het Gooi, het Vechtplassengebied en de Biesbosch.

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: + / 0

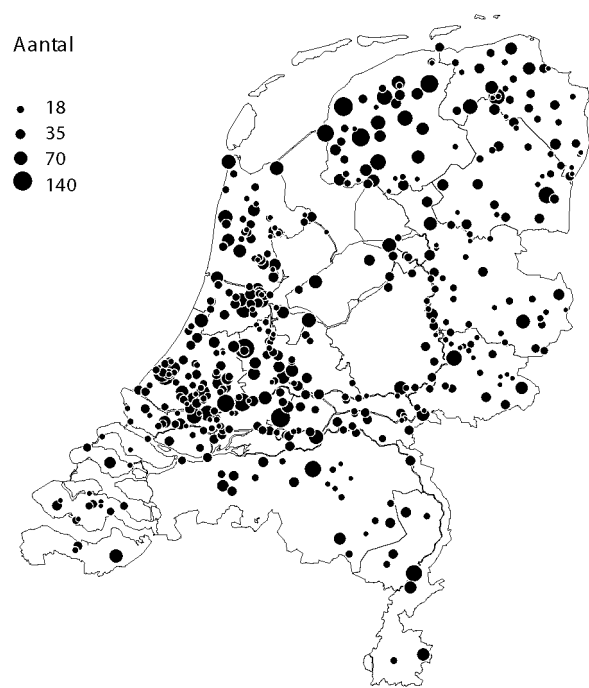
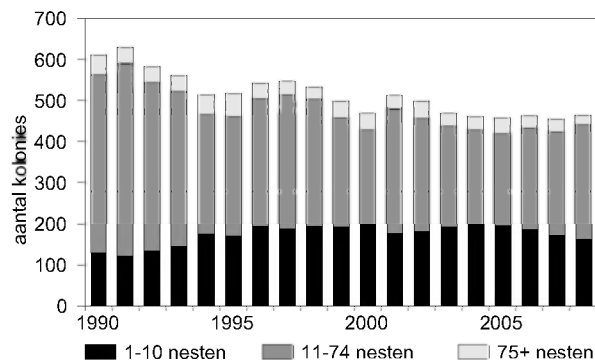
De Blauwe Reiger heeft zich na de laatste strenge winters van 1995-97 in drie jaar tijd weten te herstellen. Ondanks het almaar uitblijven van langdurige winterse koude sindsdien, neemt de stand toch niet verder toe dan 13.000-14.000 paren. Daarmee lijkt de populatie

in het huidige Nederland zijn top te hebben bereikt. Vergelijken we de gegevens met het jaar 2007 dan zien we opvallende overeenkomsten en verschillen. In 2007 werden 695 bekende kolonies bezocht, in 2008 wat minder (632). In beide jaren lag het aandeel bezette ko-

lonies rond de 75%.

Sinds 1992 neemt het aantal kolonies toe en het aantal grotere kolonies af. Fragmentatie van kolonies kan voortkomen uit verstoring, voedselgebrek of andere oorzaken. Omdat de populatie op landelijke schaal tamelijk stabiel is, zou voedselgebrek in het spel kunnen zijn. Anderzijds waren de grote kolonies van weleer ook een afspiegeling van langdurige vervolging en schaarste aan nestgelegenheid; beide factoren spelen in Nederland momenteel geen rol meer, zodat de weg open is voor meer (maar kleinere) kolonies.

Van sommige grote, vrijwel zeker nog actieve kolonies ontvingen we helaas geen telresultaten. Het gaat om kolonies in 's Graveland NH, Voorschoten ZH, de Maaslandse Vlietlanden ZH en bij Vianen Ut. In het oog springende afnames ten opzichte van het voorgaande jaar werden vastgesteld in kolonies op de Sassenplaat (NB, van 96 naar c. 25 paren) en in de Bakkerskooi, De Wieden Ov (halvering naar 62 paren). Voorspoed heerste er in de kolonies Baanackerspark-Amsterdam NH (van 6 naar 41 paren), Hengforden, Olst Ov (van 29 naar 46) en bij Strijthagen, Landgraaf Lb (ruime verdubbeling naar 54).

Figuur 6.6. Blauwe Reiger. Broedverspreiding in 2008.
/ Grey Heron. Breeding distribution in 2008.

Figuur 6.7. Blauwe Reiger. Aantal kleine (1-10 paren), middelgrote (11-74) en grote (>74) kolonies vanaf 1990. / Grey Heron, number of colonies with small (1-10 bp), moderate (11-74) and larger (>74) numbers since 1990.

PURPERREIGER *Ardea purpurea*

Rode Lijst: bedreigde soort

Geteld: 702 Schatting populatie: 700-720

Volledigheid: >95%, alle bekende kolonies zijn geteld; kleine nieuwe kolonies of geïsoleerde paren wellicht gemist.

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 1999: + / +

De laatste jaren is er veel veranderd in het beeld dat wij hebben van deze bijzondere reiger. Ten eerste is, enigszins tegen de verwachting in, de stand sinds 1990 met ongeveer 160% toegenomen: in 1990 270-280 paren in 17 kolonies en in 2008 702 in 25 kolonies. Daarmee heeft de soort zich aanzienlijk weten te herstellen van een inzinking in de jaren zeventig en tachtig, veroorzaakt door droogte in de overwinteringsgebieden (Sahel) en habitatverslechtering in de broedgebieden (Zwarts *et al.* 2009). Ten tweede weten we door informatie van gezenderde Purperreigers veel meer over hun voedselgebieden in het broedgebied en

over de trekroutes en timing van de trek; dit vloeit voort uit onderzoek van Bureau Waardenburg in opdracht van Vogelbescherming Nederland (www.buwa.nl/nl/theme/Purperreiger Onderzoek).

Dankzij Henk van der Kooij en zijn schare tellers zijn we al jarenlang goed op de hoogte van de landelijke stand. Uit zijn overzicht (van der Kooij 2009) blijkt dat de stand in de grootste kolonie, bij Ameide ZH, wat is teruggelopen ten opzichte van een jaar eerder (van c. 185 naar c. 155 nesten). De reden is onduidelijk. Goed nieuws was er uit de Kamerikse Nessen bij Zegveld Ut. Daar constateerden de tellers dat het aantal bewoonde

nesten verdubbeld was (van 14 naar 29). De toename in De Wieden Ov is schijn. In 2007 werden in de hoogwaterzone 30 paren geschat op basis van invliegende individuen. Door aanhoudende vorst in de winter van 2008/09 kregen de tellers de gelegenheid de kolonie in januari 2009 over het ijs te betreden. Zodoende kon een nauwkeurige telling van het aantal nesten van 2008

bepaald worden. In totaal telde men 75 nesten van de 'Rode Reiger'. Het grote verschil met het eerder geschatte aantal wordt ongetwijfeld (mede) veroorzaakt door deze nauwkeurige (maar niet jaarlijks herhaalbare) telmethode. Het is onzeker in hoeverre het verschil in telresultaat maatgevend is voor de (on)betrouwbaarheid van de individuentellingen.

Tabel 6.3. *Purperreiger. Aantalsontwikkeling in de grootste kolonies uit 2008. / Purple Heron. Number of breeding pairs since 2003 in the largest colonies in 2008.*

Kolonie	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Ameide, Zouweboezem (ZH)	101	154	157	174	185	155
Nieuwkoopse Plassen (ZH)	106	125	132	120	124	125
Kinderdijk (ZH)	55	56	73	86	116	113
De Wieden, Hoogwaterzone (Ov)	19	15	20	26	30	75
Naardermeer (NH)	45	57	74	72	63	44
Breukeleveensche Plassen (Ut)	28	39	30	38	35	30
Zegveld, Kamerikse Nessen (Ut)	0	0	0	14	14	29
Arkel, Linge (ZH)	17	13	16	22	29	25
Loenen, Waterleidingplas (NH)	0	1	6	12	14	18

Ooievaar *Ciconia ciconia*

Rode Lijst: nee

Geteld: 682 Schatting populatie: 690-700

Volledigheid: >95%, soortspecifiek landelijk onderzoek

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ++ / ++

De werkgroep STORK verzorgde weer een landdekkende telling. In alle provincies kwamen Ooievaars tot broeden, de minste in Groningen (1; Waterhuizen), Noord-Holland (4), Noord-Brabant (3), Zeeland (1; Sluis) en Limburg (1; Gennep). In totaal werden 682 nesten geteld. Dat is ongeveer 12% meer dan het voorgaande jaar, waarbij de winst vooral behaald werd in de noordoostelijke helft van het land. Er vlogen

tenminste 1037 jongen uit, waarvan er 623 geringd waren. Het gemiddeld aantal jongen per broedpaar bedroeg 1,52 (N=682 nesten), ongeveer gelijk aan 2007 (1,58; N=608) en met regionale verschillen variërend van 1,10 in Noord- en Noordoost-Nederland (N=68) tot 1,86 in Noordwest-Overijssel, aangrenzend Friesland en Zuidwest-Drenthe (N=265) (Werkgroep Ooievaarstelling 2009).

Heilige Ibis *Threskiornis aethiopicus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 7 Schatting populatie: 7

Volledigheid: >95%, bekende gebieden onderzocht

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

In 2008 werden in Nederland 7 broedparen van de Heilige Ibis vastgesteld. De geregeld bezette broedplaats in Botshol NH (moerasbos Kloosterkolk) telde dit jaar 5 paren (A. de Jong). Nabij vogelpark Avifauna bij Alphen aan den Rijn ZH vlogen 20-30 vogels rond, maar konden geen nesten worden gevonden (S. Strik). De broedpoging in 2007 in De Banen bij Nederweert kreeg geen vervolg; mogelijk verkasten deze vogels naar het op een twintigtal kilometers gelegen Soerendonks Goor NB, waar temidden van de Blauwe

Reigers 2 broedparen aanwezig waren (M. Pennings). In Frankrijk, waar de soort op verschillende plaatsen werd uitgezet in de jaren zeventig en tachtig, steeg de in het wild broedende populatie van 150 paren in 1994 naar bijna 2000 in 2007, terwijl Noord-Italië in 2006 minsten 400 broedparen telde (Dubois 2007, Dubois *et al.* 2008). Europese broedvogels vestigen zich in bomen (ook in urbaan gebied), in rietmoerassen en op vegetatiearme eilandjes (o.a. een kolonie van 820 paren in 2005 op een eilandje in de monding van de Loire;

Yésou & Clergeau 2005). De tot nu toe in Nederland gevonden nesten bevonden zich alle in bomen. Het blijft afwachten hoe de Nederlandse populatie zich verder gaat ontwikkelen. Interessant in dat kader is het feit dat Franse vogels periodes van streng winterweer

prima overleven door voedsel te zoeken op vuilnisbelten en bij afvalcontainers (Yésou & Clergeau 2005). In Duitsland broedt de soort voorzover bekend nog niet (Bauer & Woog 2008).

LEPELAAR *Platalea leucorodia*

Rode Lijst: nee

Geteld: 1942

Schatting populatie: 1900-2000

Natura 2000: ja

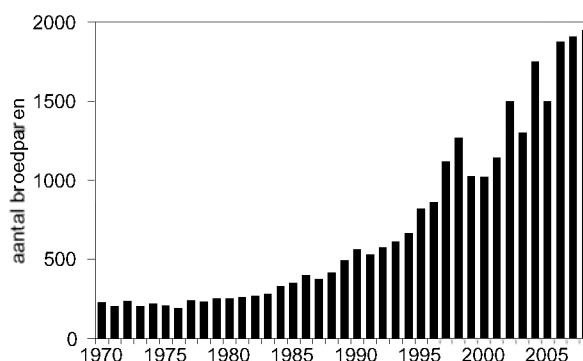
Trend vanaf 1990 resp. 1999: ++ / ++

Volledigheid: >95%, nagenoeg volledig speciaal soortgericht onderzoek; bijna alle bekende kolonies zijn geteld.

Voor het derde jaar op rij werd een nieuw record gevestigd. De gegevens van bijna 2000 nesten werden toevertrouwd aan de Werkgroep Lepelaar onder leiding van Otto Overdijk en de online-database van SOVON. Een geweldig aantal voor een soort die tot voor kort vrij schaars was. Het duurde immers tot 1988 eer de landelijke populatie weer boven de 400 broedparen kwam, een aantal dat sinds de destructie van de historische kolonies in de Wollefoppenpolder bij Nieuwerkerk aan de IJssel ZH en het Horstermeer NH niet meer gehaald was. In 1851 telde deze laatste kolonie meer dan 1000 paren en werden kruiwagens vol eieren van Lepelaars (en Aalscholvers) geroofd. Binnen enkele jaren was de kolonie verdwenen. Sinds 1988 groeide de Nederlandse populatie in slechts negen jaar tijd uit naar ruim 1150 paren in 1997 en in 2008 omvatte de stand weer een comfortabele 1900-2000 paren. Daarmee heeft de soort in Nederland de vermoedelijk hoogste stand bereikt sinds midden 19e eeuw.

Ondanks dit heuglijke bericht waren er op lokale schaal ook minder positieve klanken te horen. In de kolonie van het Zwanenwater, Callantsoog NH, viel de stand door toedoen van nestmateriaal stelende Aalscholvers terug van 19 paren in 2007 naar 6 in 2008. Ze zijn vermoedelijk verhuisd naar de Waddeneilanden. Op de Sassenplaat bij Moerdijk NB verliep het broedseizoen evenmin gunstig. Met 35 paren in 2008 was er een

gevoelige terugval ten opzichte van 2007 (83). In de Oostvaardersplassen FI werden, door middel van een vliegtuigtelling, 123 paren geteld, een verlies van ruim 25% ten opzichte van 2007. De verliezen in deze kolonies wogen echter niet op tegen de overwegend positieve ontwikkelingen in veel andere kolonies. Zo werden in de grootste kolonie van Nederland, De Geul op Texel, 270 paren geteld (2007: 239), bij Vooroever, Onderdijk NH, 85 paren (2007: 58) en in het Quackjeswater, Voorne-Putten ZH 195 paren (2007: 119).

Figuur 6.8. Lepelaar. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1970. / Eurasian Spoonbill. Dutch breeding population (pairs) since 1970.

Lepelaar Terschelling, wad Seerijp, 04 september 2008 (Arie Ouwerkerk)

6.4. Zwanen tot en met eenden

WILDE ZWAAN *Cygnus cygnus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 1

Schatting populatie: 1

Volledigheid: >95%

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

2008 was het vierde jaar op rij waarin de soort in Zuidwest-Drenthe broedde, maar er werden geen jongen grootgebracht (2005 geen vliegvlugge jongen; 2006 2 jongen; 2007 4 jongen). Van 31 maart tot 18 april werd er gebroed, maar op 21 april bleek het nest leeg en verlaten, zonder aanwijsbare oorzaak. Op 9 mei zat het vrouwtje opnieuw op het nest en bebroedde 5 eieren tot 21 juni. Op 22 juni was het broedpaar verdwenen en het nest opnieuw verlaten, geheel intact, zonder resten van eieren en ook zonder sporen van predatie. Beide gevallen doen vermoeden dat de eieren moedwil-

lig door mensen zijn weggehaald. Een potentiële predator als een Vos wordt uitgesloten omdat er totaal geen sporen zijn gevonden die daarop wijzen (van Dijk & Everts 2008). Het feit dat de eieren van het tweede legsel juist op het moment dat ze zouden uitkomen (broedduur 35-40 dagen; Rees *et al.* 1997) zijn verdwenen, maakt het extra verdacht. Sinds de vestiging als broedvogel in ons land gedragen het broedpaar en de jongen zich als standvogel. Ze verblijven op meerdere plaatsen in Drenthe, het meest in het zuidwesten.

KOLGANS *Anser albifrons*

Rode Lijst: nee

Geteld: 194

Schatting populatie: 745

Volledigheid: <40%, inventarisatie in een aantal belangrijke gebieden ontbreekt of is onvolledig (o.a. IJssel, Oude Venen, Ilperveld e.o.)

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ++ / +

Een complete telling van de soort in het kader van het Zomerganzenproject in 2005 gaf aan dat de landelijke populatie op dat moment c. 450 paren begroeg (van der Jeugd *et al.* 2006). Een schatting voor 2008, deels gebaseerd op aanvullende tellingen uit 2007 en 2009, komt uit op 745 paren met concentraties in Friesland, langs de IJssel en in Zuid-Holland (Voslamber *et al.* 2010). Niet alle gebieden laten in deze periode echter een groei zien. Zo kromp de populatie van het Sneekermere e.o. Fr recent (max. 98 paren in 2005; 2007-08 57 resp. 63), bleven de aantallen stabiel in de Zouweboezem ZH (2005: 34, 2008: 35) en de Biesbosch (6-8 in 2002-08) terwijl de kleine populatie in de Gelderse Poort fluctueerde (2005-08: 10, 2, 17, 8) Vanaf 1980, het jaar van vestiging, tot 1998-2000 liet de populatie een jaarlijkse groei zien van 32% per jaar. Vanaf 1998-2000 tot aan 2008 was de jaarlijkse groei van de populatie 15%

(Voslamber *et al.* 2010).

In de uiterwaarden van de IJssel bij Oldenburg Gl werd in 2008 een populatie Kolganzen in detail gevolgd (Schoppers 2009). Het eerste nest werd er op 1 april gevonden en het hoogste aantal nesten werd vastgesteld op 27 mei (29 nesten met eieren en/of jongen en 8 lege nesten). Daarnaast waren er nog 5 paren aanwezig zonder nest. Bij 8 van de 29 nesten was sprake van predatie van eieren of van een adulte vogel (afgebeten kop). De afstand tussen de nesten bedroeg soms enkele meters maar meestal 10-20 m. In totaal werden in de loop van het voorjaar minimaal 170 eieren gevonden. De eerste pullen verschenen op 2 mei en van de minimaal 69 pullen werden er naar schatting 40-50 groot. De soort komt er al twee decennia als broedvogel voor en neemt nog steeds toe (1989: 1; 1998-2000 resp. 6, 13 en 17; 2006: 38, 2008: 42 paren).

CANADESE GANS *spec. Branta canadensis / hutchinsii*

Rode Lijst: nee

Geteld: 1142

Schatting populatie: 4200

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ++ / ++

Volledigheid: <40%, soort te talrijk en verspreid voorkomend voor compleet landelijk beeld, extra telgebieden in het hele land wenselijk

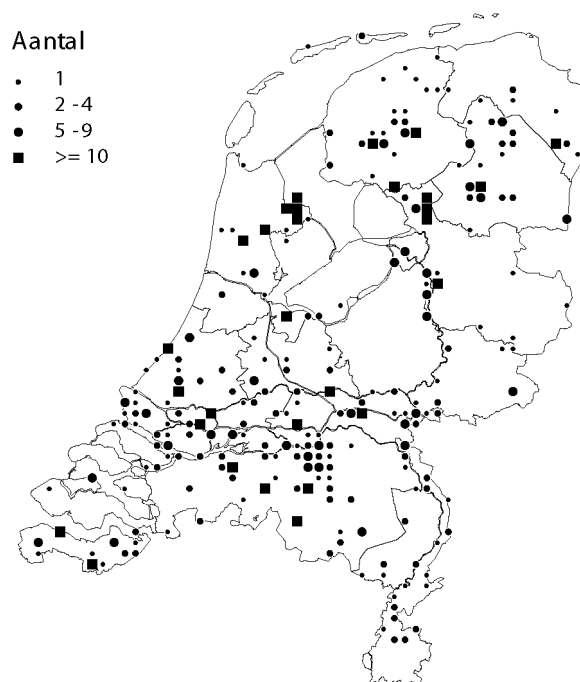
De opmars van deze opvallende en succesvolle exoot zet zicht voort, getuige ook (het beeld van) de verspreiding van broedvogels in 2008. Daarbij dient gezegd dat het gepresenteerde beeld ongetwijfeld verre van compleet is, maar het geeft wel de concentraties weer in het Beneden-Rivierengebied, langs de Grote Rivieren, in Noordwest-Overijssel, rond 's-Hertogenbosch en de omgeving van Hoorn-Enkhuizen NH. Met name in het Groene Hart is de informatie ongetwijfeld verre van volledig, terwijl de hiaten in Twente en Salland en op de Veluwe reëler zijn. Zilte wateren zijn voorts duidelijk minder in trek dan zoete.

Het leeuwendeel van de broedvogels in Nederland en elders in Noordwest-Europa betreft Grote Canadese Ganzen. Een schatting voor 2008, deels gebaseerd op tellingen in 2007 en 2009 komt uit op 4000 paren Grote Canadese Ganzen *Branta canadensis* en 200 paren Kleine Canadese Ganzen *Branta hutchinsii* (Voslamber et al. 2010). De recente jaarlijkse groei van de populatie Grote Canadese Ganzen (1999-2008, 14% per jaar) is, net als bij Kolgans, lager dan de jaarlijkse groei vanaf het jaar van vestiging tot aan 1999 (1973-1999 36% per jaar, Voslamber et al. 2010).

Meer dan 30 broedparen waren te vinden in de volgende gebieden: De Wieden OV (c. 100), de Hulk bij Hoorn NH (45), de Weelen bij Lutjebroek NH (34), Binnenpolder Terheijden NB (33) en het Goorven e.o. bij Hilvarenbeek NB (39). De favoriete broedhabitat van de Canadese Gans in Nederland lijkt te bestaan uit moerasland nabij open water en grasland. Opvallend vaak wordt gebroed op (soms piepkleine) eilandjes.

Het zou zinvol zijn om data over het broedsucces te vergaren. Anekdotische informatie accentueert een opmerkelijk hoog broedsucces; het zou goed zijn om dat beter te kunnen onderbouwen. Een voorbeeld is het onderzoek in De Wieden in 2002-2006; de 52 onderzochte paren hadden 1-11 jongen, met een gemiddeld aantal van 4 (Brandsma 2007).

De groei van onze broedpopulatie past goed in de huidige ontwikkeling in Noordwest-Europa: Groot-Brittannië meldt tenminste 90.000 ex. en een snel groeiende broedpopulatie (www.bto.org), in Frankrijk waren in 2006 circa 5000 individuen aanwezig en is sinds eind jaren negentig sprake van een snelle populatiegroei (Dubois 2007). De toename in Vlaanderen lijkt tengevolge van omvangrijke vervolging af te vlakken (Vermeersch & Anselin 2009) en in Duitsland broeden c. 1500 paren en valt vooral de toename van solitaire paren in natuurgebieden op (Bauer & Woog 2008).

Figuur 6.9. Canadese Gans. Broedverspreiding in 2008. / Canada Goose. Breeding distribution in 2008.

BRANDGANS *Branta leucopsis*

Rode Lijst: nee

Geteld: 5179

Schatting populatie: 8300

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ++ / ++

Volledigheid: 40-70%, telling in belangrijkste regio, de noordelijke Delta, onvolledig en ook elders concentraties niet geteld

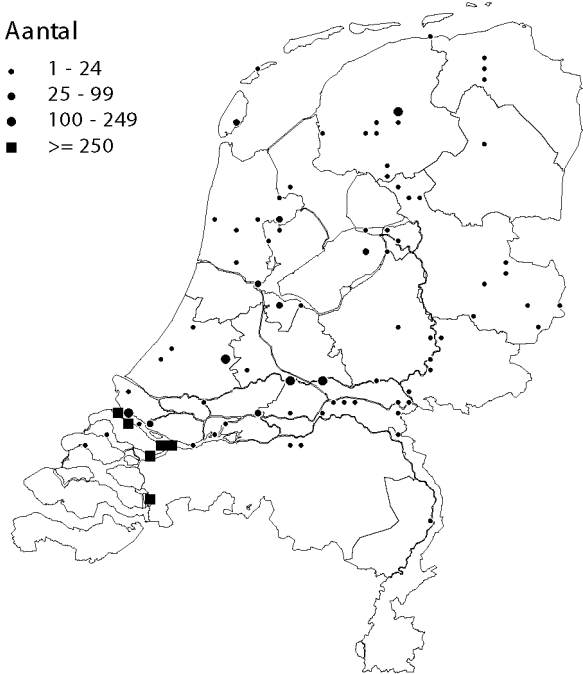
De meeste Nederlandse Brandganzen broeden op kale tot licht begroeide eilandjes. Het grondig tellen van de nesten is een behoorlijke klus, die mede door de geïsoleerde ligging van veel belangrijke broedgebieden geen sinecure is (ter illustratie: wat te denken van 'Onbereikbaar Eiland', een van de eilanden bij de Hellegatsplaten en sinds 2000 niet meer geteld; R. Strucker). Dankzij de inzet van een select groepje tellers bestaat er toch een behoorlijk beeld van de vooral in de Delta gelegen belangrijke broedkolonies (zie tabel). In de meeste grote kolonies is de omvang van de populatie in 2008 ten opzichte van 2007 verder gestegen, veelal met 5-15%. De kolonie op de lastig te tellen Noordplaat, Volkerakmeer verdubbelde echter en die op de Ventjagersplaten bijna. Een schatting voor 2008, deels gebaseerd op aanvullende tellingen uit 2007 en 2009, komt uit op 8300 paren (Voslamber et al. 2010). Vanaf 1982, het jaar van vestiging van de Brandgans als broedvogel in ons land tot aan 1999 groeide de populatie jaarlijks met gemiddeld 46%, in 1999-2005 was dat gemiddeld 37% en in 2005-2008 minder dan 10% per jaar (Voslamber et al. 2010).

Anecdotische informatie rept veelal van een behoorlijk broedsucces. Meer aandacht voor dit aspect is zeker van belang. Op basis van de huidige kennis kan evenwel al verondersteld worden dat de groei er bij de Nederlandse Brandgans-populatie nog niet uit is, al zal het tempo wat naar beneden gaan.

De mate van toename van de Brandgans in Nederland blijft uitzonderlijk voor Noordwest-Europa. In Frankrijk broeden hooguit enkele paren (Dubois et al. 2008), in

Aantal

- 1 - 24
- 25 - 99
- 100 - 249
- ≥ 250

Figuur 6.10. Brandgans. Broedverspreiding in 2008. / Barnacle Goose. Breeding distribution in 2008.

Groot-Brittannië verblijven in het zomerhalfjaar c. 1000 ex. (website RSPB) en de meest recente schatting voor Duitsland bedraagt 160 paren (Bauer & Woog 2008). In Vlaanderen neemt de soort wel toe, maar zeker niet explosief (Vermeersch & Anselin 2009).

Tabel 6.4. Brandgans. Overzicht van gebieden met minimaal 100 paren in tenminste één jaar in de periode 2000-08. Cursieve getallen staan voor waarschijnlijk incomplete tellingen. Gegevens Haringvliet en Volkerakmeer: R. Strucker, S. Lilipaly, P. Wolf, M. Hoekstein. Markiezaat: R. Teixeira. Veerse Meer: M. Hoekstein, A. Hamnewijk. Reeuwijkse Plassen: R. Terlouw. Ketelmeer en Vossemeer: S. Deuzeman & Staatsbosbeheer. Wormer- en Jisperveld: Naturomonumenten. Oude Venen: diverse waarnemers. / Barnacle Goose. Breeding areas holding at least 100 bp in 2000-08.

Gebied	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Haringvliet, Slijkplaat (ZH)	133	251	424	536	?	935	1447	1112	1288
Markiezaat (NB)	255	314	280	365	399	500	658	555	600
Volkerakmeer, Noordplaat (ZI)	?	49	74	?	267	252	?	250	512
Haringvliet, Scheelhoek-eilanden (ZH)	43	103	204	263	305	366	567	355	410
Volkerakmeer, Krib Midden-Hellegat (NB)	55	119	209	170	260	374	?	242	251
Haringvliet, Ventjagersplaten (ZH)	0	0	0	2	10	76	67	130	246
Volkerakmeer, eilanden Hellegatsplaten (ZH)	97	?	53	132	145	?	221	200	236
Reeuwijkse Plassen (ZH)	?	?	?	?	?	?	?	?	>200
Oude Venen (Fr)	3	8	11	32	43	76	83	105	100
Wormer- en Jisperveld (NH)	68	28	?	?	338	644	850	481	?
Ketelmeer & Vossemeer (FI/Ov)	?	2	8	35	49	57	>101	113	?
Middelplaten, Veerse Meer (ZI)	2	5	33	65	100	91	?	?	?

CASARCA Tadorna ferruginea

Rode Lijst: nee

Geteld: 7

Schatting populatie: ?

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

Volledigheid: onbekend, deel meldingen heeft betrekking op overzomerende paren

In 1998-2000 werd de Nederlandse broedpopulatie geschat op 5-20 paren. Ondanks het intensieve onderzoek in het kader van de Broedvogelatlas werden in drie jaar maar 7 zekere broedgevallen bekend. De huidige populatiegrootte is onbekend, maar van een sterke groei is geen sprake. In 2008 werden 7 paren bekend waarvan 2 betrekking hadden op een zeker broedgeval. In Neede Gl broedde een paartje succesvol bij een grote, natuurlijke poel (Grooters 2009). Het nest bevond zich in een singel waarin gekapt hout verwerkt was. Op 9 mei zwom het vrouwtje rond met 14 pullen terwijl het mannetje constant op de uitkijk stond. Alle jongen werden vliegvlug. Eén van de adulte vogels werd in december 2008 door een jager uit de lucht geschoten. Ook nabij Bergambacht ZH, waar al sinds 2003 een ongeringd, maar gezien het gedrag 'escape' paartje in vrijheid

leeft, werden jongen gezien (3 pullen half juli, waarschijnlijk niet groot geworden; R. Terlouw). De andere meldingen betreffen (roepende) paartjes zonder aanwijzingen voor een broedgeval in het Ellersinghuizerveld Gr, in Reeuwijk ZH, op Tiengemetten ZH (2), en op De Hamert Lb. De 7 meldingen in 2008 zijn normaal voor de soort: in 2003-07 werden er 4-9 per jaar bekend (totaal 32 paren) waartussen 5 zekere broedgevallen.

Het aantal broedvogels staat in schril contrast met het aantal ruiende vogels in ons land. Zo verbleef er op 16 juli 2008 een ruiconcentratie van maar liefst 520 vogels op het Eemmeer NH (R. van Beusekom). Deze vogels zijn mogelijk (deels) afkomstig uit Duitsland, waar de Casarca als broedvogel talrijker is dan bij ons (meer dan 50 paren in Nordrhein-Westfalen in 2007; Bauer & Woog 2008).

SMIENT Anas penelope

Rode Lijst: nee

Geteld: 9 (27)

Schatting populatie: ?

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: + / -

Volledigheid: onbekend, volledigheid regionaal variabel, belangrijk deel van meldingen heeft betrekking op overzomerende paren

Er waren 27 gevallen die voldoende gedocumenteerd waren (in ieder geval broedcode bekend). Slechts op drie locaties werd afleidingsgedrag waargenomen dat op broeden wijst (Demmerik Ut 3 paren, Workumerwaard Fr, Bilwijk ZH), terwijl geen enkel zeker(der) broedgeval (nest, vrouwtje met kleine jongen) werd vastgesteld. In de overige gevallen ging het om al dan niet baltsende paren in het broedseizoen.

Hoewel bij vervolfbezoeken soms een der partners afwezig leek te zijn (op het nest?), ontbraken aanwijzingen voor een (succesvol) broedgeval. De meeste gevallen stammen uit Groningen, Friesland, Noordwest-Overijssel, het Utrechts-Hollandse veenweidegebied en het Rivierengebied. De gevonden aantallen weken in weinig af van die in voorgaande jaren.

PIJLSTAART Anas acuta

Rode Lijst: bedreigde soort

Geteld: 1 (8)

Schatting populatie: ?

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: + / ?

Volledigheid: onbekend, geen gegevens uit bijv. Ketelmeer, matige documentatie

2008 lijkt een mager jaar te zijn geweest. Er werden 7 mogelijke broedgevallen gemeld: en wel in het Markiezaatsmeer NB (2), de Workumerbuitenwaard Fr (2), Bokkenpollenpolder Fr (1), het Verdronken Land van Saeftinghe Zl (1) en de Austerlitz-Veerhoekpolder Zl (1). Het enige waarschijnlijke broedgeval vond

plaats in de Klutenplas bij Westernieland Gr, waar onder meer een vrouwtje met afleidinggedrag werd gezien (P. de Boer). Op grond van de onvolledige gegevens is het niet mogelijk een schatting voor het aantal broedparen te geven. De soort blijft in Nederland een uitermate zeldzame broedvogel in sterk wisselend aantal.

KROONEEND *Netta rufina*

Rode Lijst: nee

Geteld: 361

Schatting populatie: 370-420

Volledigheid: >90%, Wolderwijd & Nuldernauw en Reeuwijkse Plassen onvolledig geteld

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ++ / ++

De aantallen broedparen Krooneenden in ons land nemen vanaf de jaren negentig, maar vooral sinds de eeuwwisseling, gestaag toe. De aantallen passeerden in 2008 voor de eerste maal de 350.

De belangrijkste broedgebieden zijn de Vinkeveense Plassen Ut (2008: 103 paren; S.Dirksen e.a.), waar de stand vanaf 2002 stabiel rond de 100 paar ligt, en de Randmeren. Het laatste gebied lijkt inmiddels het belangrijkste broedgebied te worden, al is het eerdere voorkomen vermoedelijk wat onderschat door onvolledig onderzoek. Er werden op het Veluwemeer en het Drontermeer resp. 129 en 49 territoria gemeld (Jansen 2008, R. Foppen). Door gericht onderzoek werd duidelijk dat de verhouding mannen/vrouwen in deze twee gebieden 2:1 is. Het daadwerkelijke aantal broedgevallen bleef laag. Slechts 17 resp. 9 vrouwtjes werden met jongen gezien. Voor bepaling van de aantallen is de gebruikelijke methode (bij gebrek aan nestindicerende waarnemingen): aantal volwassen individuen tussen de datumgrenzen aangehouden, om geen trendbreuk te krijgen. Elders langs de Randmeren werden nog eens 13 territoria gemeld.

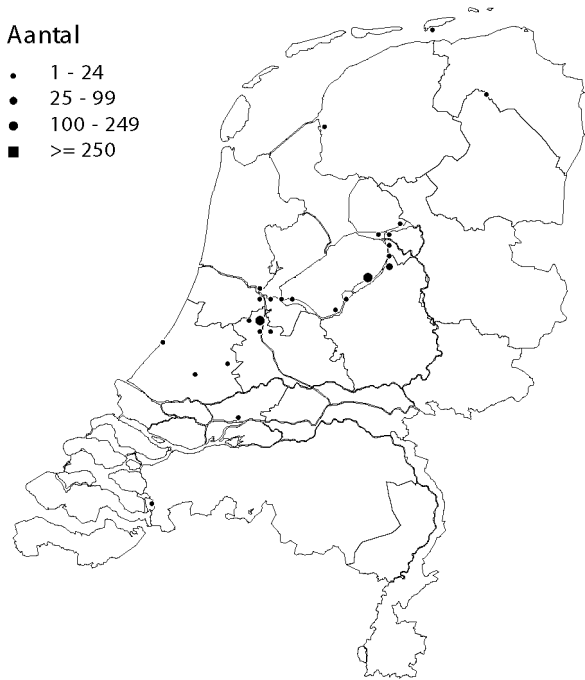
De aantallen in Meijendel ZH (22 paar) waren voor het tweede achtereenvolgende jaar hoog. Een andere opvallende concentratie werd gemeld op het IJmeer bij Amsterdam (11 vrouwtjes met pullen op drie locaties, N. Zijlmans).

Elders in den lande werden meest enkelingen gemeld, zoals in de Demmerikse Polder Ut, bij Almere

Fl, Rottemeren ZH, Sliedrechtse Biesbosch ZH en het Markiezaatsmeer NB.

Aantal

- 1 - 24
- 25 - 99
- 100 - 249
- ≥ 250

Figuur 6.11. Krooneend. Broedverspreiding in 2008. / Red-crested Pochard. Breeding distribution in 2008.

WITOOGGEEND *Aythya nyroca*

Rode Lijst: nee

Geteld: 1

Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

De twee zuivere paren Witoogeenden die in 2007 werden gemeld, kregen geen vervolg in 2008. Er werd slechts één territorium doorgegeven. In maart en april was een baltzende adulte man aanwezig op de visvij-

vers in het Leenderbos NB; later in het seizoen werd de vogel echter niet meer teruggevonden (M. Pennings). Zoals in Nederland regelmatig het geval is, baltste dit mannetje tegenover een vrouwtje Kuifeend.

EIDER *Somateria mollissima*

Rode Lijst: nee Natura 2000: ja
 Geteld: 2952 Schatting populatie: ? Trend vanaf 1990 resp. 1999: - / -
 Volledigheid: 40-70%, geen gegevens uit Schiermonnikoog, De Boschplaat (Terschelling) en onvolledige tellingen uit Rottumeroog, Ameland en de Groninger Waddenkust

Door het ontbreken van gegevens uit essentiële gebieden als de duinen van Schiermonnikoog en Terschelling (Boschplaat) is het erg lastig een volledig beeld te geven van de aantalsontwikkeling van de Eider in het Nederlandse Waddengebied. In de duinen van Vlieland steeg het aantal na de dip van 2007 (voor het eerst in jaren minder dan 1000 paren) weer tot een respectabele 1519 paren, maar er werden slechts 72 jongen geteld (P. de Boer, C. Zuhorn). Van herstel na het magere 2007 was ook sprake op Rottumerplaat (645 paren in 2007,

800 in 2008) en op Griend (69 in 2007, 90 in 2008). Op De Schorren van Texel is de stand stabiel rond 50 paren.

Buiten het Waddengebied werden overzomerende Eiders gezien in de Delta (Maasvlakte ZH, Westplaat ZH, Brouwersdam ZH, Neeltje Jans ZL en Sloegebied ZL), bij IJmuiden NH en het Gooimeer NH (diverse bronnen, waaronder Waarneming.nl), maar er werden geen broedgevallen gemeld.

BRILDUIKER *Bucephala clangula*

Rode Lijst: gevoelige soort Natura 2000: nee
 Geteld: 0 Schatting populatie: ? Trend vanaf 1990 resp. 1999: ? / - -
 Volledigheid: onbekend, zeldzaamheid lijkt reëel, langs IJssel wellicht paren gemist?

De enige melding die op broeden lijkt te wijzen was een eenmalige waarneming van een enigszins verdacht vrouwtje op 15 mei in de Duurse Waarden Ov (J. Kok). De vogel leek interesse te hebben voor een laadplatform voor schepen. Net als in 2007 ontbraken dus duidelijke bewijzen voor een broedgeval. Nadat in 1998-2000 nog jaarlijks 5-12 zekere en waarschijnlijke broedgevallen werden vastgesteld, zakte het aantal in 2001-06 naar

1-3 en 0 in 2007-08. Hoewel het eerdere piekje wat geflatteerd is door intensiever veldonderzoek voor de Atlas van de Nederlandse Broedvogels, levert ook het raadplegen van andere bronnen (Waarneming.nl) geen duidelijk hoger resultaat is. De conclusie moet dan ook luiden dat het erop lijkt dat de Brilduiker na een korte periode als broedvogel (vestiging rond 1985) weer nagenoeg verdwenen is uit ons land.

KOKARDEZAAGBEK *Lophodytes cucullatus*

Rode Lijst: nee Natura 2000: nee
 Geteld: 1 Schatting populatie: ? Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend
 Volledigheid: onbekend

Over de status in Nederland van deze fraaie Noord-Amerikaanse eend bestaat veel discussie: kan deze soort op eigen kracht ons land bereiken of niet? Wel staat inmiddels vast dat de soort in 2008 zijn debuut maakte als broedvogel.

Aan de rand van Mijdrecht Ut werd op 24 mei een paartje met 5 circa drie weken oude jongen gezien tijdens

een MUS-telling (T. van den Berg, A van Uchel). Rond deze locatie werden in de winter van 2007/08 tot maximaal 5 (1 man, 4 vrouwen) Kokardezaagbekken waargenomen, waarvan in ieder geval een deel gekleurde kooiringen droeg (P. Heijne). De herkomst van deze vogels is onduidelijk, er is in de directe omgeving geen waterwildcollectie aanwezig.

MIDDELSTE ZAAGBEK *Mergus serrator*

Rode Lijst: gevoelige soort

Geteld: 53 (60) Schatting populatie: 60-80

Volledigheid: 71-90%, sinds 2006 worden in belangrijke gebieden zoals Grevelingen ook nestindicerende vogels geteld en niet alleen vrouwtjes met jongen.

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: + / +

Broedverdachte Middelste Zaagbekken waren zoals gebruikelijk vooral te vinden in het Deltagebied. Buiten de Delta werd alleen een vijftal paren gemeld van Griend, waar broedgevallen sinds 1995 onafgebroken zijn vastgesteld. Het blijft opmerkelijk dat de soort elders in het Waddengebied geen vaste voet aan de grond krijgt.

In de Delta blijft het Grevelingenmeer met 33 paren het belangrijkste broedgebied. Met 17 paren vormt de Hompelvoet de belangrijkste broedplaats, terwijl de Stampersplaat en de Veermansplaat met elk een vijftal ook een substantieel aandeel hebben. Ten opzichte van 2007 nam het aantal Middelste Zaagbekken in de BMP-plots in het Grevelingenmeer wat af. Dit is deels een gevolg van de opkomst van de Havik in het gebied. Er

zijn waarnemingen van door Havik gepredeerde vrouwtjes Middelste Zaagbek en het aantal waargenomen kuikens neemt de laatste jaren wat af (de Kraker 2008). Overigens dient gezegd dat de Havik ook voorkomt in de twee andere bekkens waar Middelste Zaagbekken broeden: het Haringvliet (16 paren, o.a. 7 paren en 3 nestvondsten op de Slijkplaat; R. Strucker e.a.) en het Veerse Meer (5 paren; M. Hoekstein). De 2 paren op de Kwade Hoek ZH zijn de enige in de Voordelta.

De Delta vormt nog altijd een eenzaam bastion voor de Middelste Zaagbek: in Vlaanderen broedt de soort niet en in Frankrijk is de populatie beperkt tot enkele paren in Normandië (Dubois et al 2008).

Middelste Zaagbek, Middelplaten, 11 augustus 2008 (Mark Hoekstein)

ROSSE STEKELSTAART *Oxyura jamaicensis*

Rode Lijst: nee

Geteld: 9 (15) Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, bekende gebieden geteld (Markiezaat NB, Vogelplas Starrevaart, ZH), elders losse meldingen

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ++ / ++

In het belangrijkste broedgebied van Nederland, het Markiezaatsmeer NB, nam de soort af. Er waren 6 paren aanwezig tegen 9 in 2007, terwijl zekere broedgevallen ontbraken. In het nabije Belgische Kalmthout nam het aantal overzomeraars toe, waarschijnlijk vogels van de Markiezaat-populatie (Vermeersch & Anselin 2009). Op de Starrevaart bij Leidschendam ZH werd waarschijnlijk door 3 paren gebroed, waarvan er tenminste 2 jongen grootbrachten (website VWG Vlietland). Zekere broedgevallen werden voorts gemeld van de Rietputten

bij Vlaardingen ZH (sinds 2005 aanwezig, dit jaar met 2 paren en voor het eerst pullen; L.H. Batenburg), Kraaiennest De Lier ZH (div.), het Quackjeswater Voorne ZH (Waarneming.nl) en het Drontermeer zuid GI (M. Jansen). Een mogelijk broedgeval vond plaats bij de Lepelaarplassen FI (div.).

Zekere broedgevallen in Vlaanderen zijn niet bekend, terwijl in West-Frankrijk in 2006 32-39 paren en c. 150 individuen aanwezig waren (Dubois et al. 2008).

6.5. Roofvogels tot en met Kraanvogel

ZWARTE WOUW *Milvus migrans*

Rode Lijst: nee

Geteld: 0 Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ? / ?

Voor het derde achtereenvolgende jaar werd een met takken slepende vogel gezien in de Ooijpolder bij Nijmegen Gl. Helaas kon dit jaar geen nest worden vastgesteld. Ondanks langdurig posten werden verder geen nestin-dicerende waarnemingen verricht (M. van Dongen, R. Wester). Net over Duitse grens bij Kranenburg (c. 10 kilometer beoosten Oude Waal-Groenlanden) was wel een bezet nest aanwezig (R. Wester). Bij de locaties waar in 2006 (Stevensweert Lb) en 2007 (Hoekse

Waard ZH) broedpogingen plaatsvonden, werden geen verdachte Zwarte Wouwen vastgesteld.

In Vlaanderen is de Zwarte Wouw nog altijd een zeer zeldzame, niet-jaarlijkse broedvogel. De Franse populatie nam na 1989 met 50% toe, maar lijkt zich recent te stabiliseren (Vermeersch & Anselin 2009). In de nabije Duitse deelstaten In Nordrhein-Westfalen en Niedersachsen is de soort nog altijd erg zeldzaam (www.nw-ornithologen.de).

RODE WOUW *Milvus milvus*

Rode Lijst: Internationale betekenis

Geteld: 1 Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ? / ?

In 2008 vond een broedgeval plaats in de omgeving van Sellingen in Groningen. Waarnemingen van een duo vanaf 11 maart werden gevolgd door die van nestbouw op 17 april en de dagen erna. Om verstoring te voorkomen werd het nest pas vanaf begin juni bezocht. Er werd één jong grootgebracht dat op 29 juli vliegvlug op het nest zat. Ouders en jonge vogel verlieten de omgeving vermoedelijk begin augustus. Uit prooiresten (plukresten en braakballen) bleek een veelzijdig menu dat zowel vogels omvatte als zoogdieren en vissen (de Boer *et al.* 2009, Lantinga & de Vries 2009).

De Rode Wouw broedde in recente tijd in Nederland voor het eerst in 1977; tot en met 1988 werden in ieder geval 8 zekere broedgevallen geconstateerd (minstens eileg), naast enkele minder duidelijke gevallen. Daarna

brak een periode aan waaruit alleen vage meldingen voorhanden zijn, inclusief een matig gedocumenteerd broedgeval in 1998 (SOVON 2002). Net als bij de zekere gevallen stamt het merendeel van de meldingen uit de oost- en zuidrand van Nederland (Twente, Achterhoek, Limburg). In de aangrenzende delen van Duitsland (Nordrhein-Westfalen: toename in hoger gelegen gebieden, afname in laagland) en België (oostpunt Ardennen: langzame toename) kende de broedpopulatie in de afgelopen decennia sterke wisselingen. De kansen op een blijvende vestiging in Nederland, met zijn gladgestreken agrarische landschap en zucht naar landbouwhygiëne, worden klein geacht. Bovendien is de soort uitermate gevoelig voor al dan niet opzettelijke vergiftiging (de Boer *et al.* 2009).

ZEEAREND *Haliaeetus albicilla*

Rode Lijst: nee

Geteld: 1 Schatting populatie: 1

Volledigheid: >95%

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

Voor het derde jaar in successie broedde een paar in de Oostvaardersplassen, ditmaal op een nieuw nest, gebouwd op 350 m afstand van het vorige (dat overigens nog in februari werd opgehoogd). De eileg moet rond 1 maart begonnen zijn, eerder dus dan in 2006 (26 maart) en 2007 (9 maart). Dit wordt toegeschreven aan toene-mende broedervaring (het gaat vrijwel zeker nog steeds

om dezelfde vogels). Het paar bracht twee jongen groot (tegenover één in zowel 2006 als 2007) die eind juni uitvlogen. Prooiresten, verzameld tijdens het ringen van de jongen (een mannetje en vrouwtje), bestonden o.a. uit Grauwe Ganzen, Meerkoeten, Muskusratten en Karpers (de Roder & Bijlsma 2008).

BRUINE KIEKENDIEF *Circus aeruginosus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 597

Schatting populatie: ?

Volledigheid: 40-70%, onvoldoende informatie uit Oostvaardersplassen maar landelijke steekproef voldoende

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - / -

delen van het Waddengebied, Noord-Holland en

Het broedseizoen begon met een gemiddelde eileg op 24 april relatief vroeg. Dat was verrassend, gezien de lage veldmuizenstand. Legsel- en broedselgrootte waren normaal. Verstoring werd vooral in Friesland en op Schouwen geconstateerd (Bijlsma 2009).

Aan de rond de eeuwwisseling ingezette landelijke afname van de Bruine Kiekendief is nog geen einde gekomen. In 60% van zowel de in 2000 als in 2008 getelde gebieden was sprake van afname. Zo daalde de stand in het voor de soort belangrijke en goed onderzochte Oost Zeeuws-Vlaanderen van *c.* 70 paren in 2000 naar 35-40 in 2008. Andere opmerkelijke dalers in 2000-08 zijn Zuid-Beveland (van *c.* 50 naar 15-20), de Biesbosch (van 31 naar 21), de duinen van Texel (van 32 naar 21) en het Harderbroek FI (van 6-7 naar 1). Er zijn geen grote verschillen in regionale trends: de afname overheerst overal. Toch is in 23% van de in 2000 en 2008 getelde gebieden een positieve ontwikkeling zichtbaar. Belangrijke voorbeelden hier zijn Saeftinghe ZI (van 18-25 paren in 2000 naar 35-40 in 2008), het Haringvliet (van 23 naar 32) en de Zouweboezem ZH (van 2 naar 6).

Een vergelijking van de aantallen tussen 2007 en 2008 levert voor 43% van de gebieden een stabiel aantal op,

en in 31% zien we een verdere afname. In grote delen van Oost-Nederland is de Bruine Kiekendief inmiddels een zeer zeldzame broedvogel geworden. Concentraties zijn nog te vinden in de laagveenmoerassen, op de Waddeneilanden, rond het IJsselmeer en in de Delta. De afname van de Bruine Kiekendief blijft niet beperkt tot Nederland. Zo is de stand in Vlaanderen teruggelopen van 143 paren in 2005 naar 90 in 2007 (Vermeersch & Anselin 2009).

Als een van de redenen voor de afname in binnendijks Zeeuws rietland wordt de bestrijding van Grauwe Ganzen-nesten genoemd; deze acties vinden soms plaats in de precare vestigingsfase van Bruine Kiekendieven. In lijn hiermee is de in Zeeland geconstateerde toename van broedparen in akkerland (www.roofvogelszeeland.nl).

Een grondige studie in De Weerribben Ov verklaart de teloorgang van de Bruine Kiekendief van *c.* 20 paren rond 1980 naar recent 0-1 (met een recente opleving van 2 in 2008). Primaire factoren blijken het verdwijnen van door Kleine Lisdodde of Galigaan gedomineerde moerasvegetaties, in combinatie met de opkomst van een jongenpredator als de Vos en een voedselconcurrent als de Buizerd (Woets 2009).

BLAUWE KIEKENDIEF *Circus cyaneus*

Rode Lijst: gevoelige soort

Geteld: 34

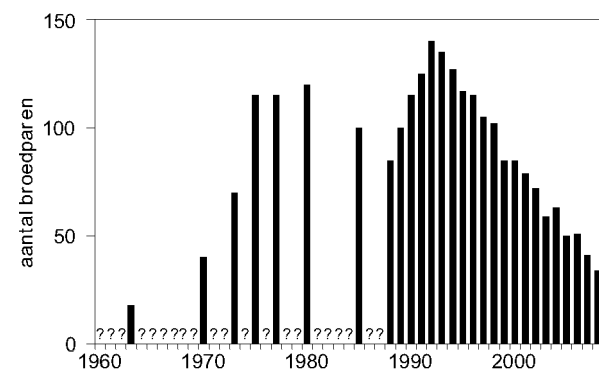
Schatting populatie: 34

Volledigheid: >95%, volledig geteld door o.a. speciale aandacht in het Waddengebied

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - / -

Aan de teloorgang van de Blauwe Kiekendief als Nederlandse broedvogel is nog geen einde gekomen. Het aantal broedparen op de goed onderzochte Waddeneilanden - met afstand de belangrijkste regio voor de soort - bedroeg 29, een afname van 19% ten opzichte van 2007 en een halvering ten opzichte van 2004. Dit jaar werden 11 territoria geteld op Texel, 1 op Vlieland, 8 op Terschelling, 5 op Ameland en 4 op Schiermonnikoog. Verontrustend was met name de afname op Texel, dat tot nu toe de dans wist te ontspringen, maar waar nu een plotse vermindering met 27% ten opzichte van het vorige jaar plaatsvond. Het totaal aantal op de Waddeneilanden uitgevlogen jongen bedroeg 41. Dat is vrijwel gelijk aan 2007, maar beduidend minder dan in 2004-06. Broedbiologisch onderzoek wees uit dat de conditie van jongen vaak matig was, waarschijnlijk als gevolg van voedselgebrek. Het opgestarte kleurringonderzoek wijst uit dat het

Figuur 6.12. Blauwe Kiekendief. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1960. / Northern Harrier. Dutch breeding population (pairs) since 1960.

leeuwendeel van de broedpopulatie op de Nederlandse waddeneilanden bestaat uit ter plaatste geboren vogels, aangevuld met enkele elders opgegroeide vogels (Klaassen *et al.* 2009).

Buiten de Wadden werden in 2008 broedgevallen vastgesteld in de Oostvaardersplassen (2; geen jongen grootgebracht; Bijlsma 2009) en de Marnewaard in het Lauwersmeer Fr (1), terwijl op het Hogerwaardschor in het Markiezaatsmeer NB een territorium aanwezig was (Bijlsma 2009, R. Teixeira).

In de meeste ons omringende landen gaat het de Blauwe Kiekendief ook niet voor de wind. In Vlaanderen is de soort altijd al zeldzaam geweest. Zowel in 2007 als in 2008 kwam hier één paar tot broeden (Vermeersch

& Anselin 2009, Klaassen *et al.* 2009). Op de Duitse Waddeneilanden daalde de stand van 55 paren in 1997 naar 26 in 2008 (J. Dierschke in Klaassen *et al.* 2009). De soort vestigde zich daar relatief recent (als jaarlijkse broedvogel sinds eind jaren zeventig, tegen vanaf 1940 op de Nederlandse eilanden), om na een voortvarende opkomst (hoogtepunt 1997) weer sterk af te nemen (Dierschke 2008). De Franse broedvogel-populatie vertoont een stijgende lijn, die deels te danken is aan het accepteren van minder hoog opgaande vegetatie als broedplaats (Dubois *et al.* 2008). Ook in Groot-Brittannië (800 paren in 2004) is sprake van een toename (www.bto.org).

GRAUWE KIEKENDIEF *Circus pygargus*

Rode Lijst: ernstig bedreigde soort

Geteld: 48 Schatting populatie: 48

Volledigheid: >95%, soortspecifiek landelijk onderzoek

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 1999: + / ?

In 2008 werden 48 broedparen van de Grauwe Kiekendief vastgesteld, een evenaring van het hoge aantal in 2007 (Werkgroep Grauwe Kiekendief). 41 paren vestigden zich in Groningen en 7 in Flevoland (2 in Oostelijk, 5 in Zuidelijk Flevoland). In Groningen waren er wel flinke verschillen ten opzichte van 2007, waarschijnlijk onder invloed van verschillen in de veldmuisstand, die in delen van Noord-Groningen erg mager was. Zo liep de stand in het Oldambt terug van 29 naar 16 paren, terwijl in Westerwolde juist een toename van 10 naar 14 paren gemeten werd. Ook de regio Hunsingo - waar recent veel natuurontwikkeling is gerealiseerd - deed het in 2008 met 9 paren opvallend goed. Het is verheugend dat er al met al op provinciale schaal geen afname optrad, ondanks de fikse terugval in kerngebied Oldambt.

Sinds 2005 worden Nederlandse Grauwe Kiekendieven met satellietzenders op de voet gevolgd (www.grauwekiekendief.nl). Hieruit blijkt dat de meeste Nederlandse vogels via Spanje naar West-Afrika trek-

ken. Winteronderzoek in Niger toonde aan dat plaatsgebonden sprinkhanen de voornaamste prooi vormen (Zwarts *et al.* 2009). Grauwe Kiekendieven kunnen hier de dupe worden van bestrijding van sprinkhanen. Hoopgevend is dat in een Senegalees overwinteringsgebied proeven met bestrijding van sprinkhanen op een voor de vogels onschadelijke wijze gunstig uitpakken (Mullié 2009).

De populatieontwikkeling van de Grauwe Kiekendief in de ons omringende landen is wisselend. In westelijk Duitsland doet de soort het nu behoorlijk, zeker op de plaatsen waar de Werkgroep Grauwe Kiekendief grensoverschrijdend bezig is. Overigens is uitwisseling tussen de Groningse en Noord-Duitse broedpopulatie bewezen (Trierweiler *et al.* 2008). In Frankrijk is de populatie, mede dankzij toegenomen bescherming, stabiel (Dubois *et al.* 2008), maar in Vlaanderen werden de laatste jaren geen zekere broedgevallen vastgesteld (Vermeersch & Anselin 2007).

VISAREND *Pandion haliaetus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 0 Schatting populatie: 0

Volledigheid: >90%

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

In de eerste week van juni waren 2 Visarenden aanwezig in de omgeving van het Drontermeer en het Vossemeer Ov; een van deze vogels bleef hier zelfs de hele maand rondhangen. Het gedrag van de vogel week af van dat van de hier geregeld pleisterende doortrekkers: zo maakte de vogel geregeld lange glijvluchten

(M. Jansen). Van een broedgeval was echter geen sprake. Toch maakt dit geval duidelijk dat de kans op een vestiging van de Visarend in deze regio aanwezig blijft. Mede gezien de voortschrijdende toename in landen als Duitsland (500 paren in 2005; Südbeck *et al.* 2007) en Frankrijk (47 paar in 2007; Dubois *et al.* 2008).

SLECHTVALK *Falco peregrinus*

Rode Lijst: gevoelige soort

Geteld: 50 Schatting populatie: 50-55

Volledigheid: >95%, soortspecifiek landelijk onderzoek

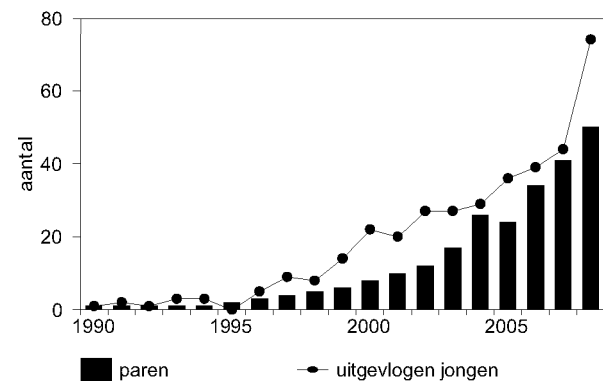
Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ++ / ++

Dankzij de inspanningen van de Werkgroep Slechtvalk Nederland weten we dat de Slechtvalk nog steeds in de lift zit (P. van Geneijgen). Er werden in totaal 50 territoriale paren bekend (2007: 41), waarvan ruim de helft uit de drie zuidelijke provincies (Zeeland 6, Noord-Brabant 12, Limburg 9). Elders werden territoria gevonden in Groningen (4), Overijssel (3; voor het eerst in Twente), Gelderland (5), Flevoland (1), Noord-Holland (5) en Zuid-Holland (5). Friesland, Drenthe en Utrecht moeten het (voorlopig?) doen zonder broedende Slechtvalken.

Tenminste 32 paren begonnen met eileg en twee maakten een vervolg- of nalegsel. Bij één paar werd geen eileg geconstateerd en bij de overige 17 werd daarover geen duidelijkheid verkregen. De legselgrootte kon bij 16 broedgevallen vastgesteld worden (1 x 1, 1 x 2, 3 x 3 en 11 x 4 eieren, gemiddeld 3,5) en er was één vervolg- of nalegsel (3 eieren). Bij 19 paren kon de broedselgrootte vastgesteld worden (gemiddeld 3,1 kuikens per nest) en bij 26 paren vlogen in totaal 74 jongen uit (gemiddeld 2,9 per nest), een record. Er werden 57 jongen geringd wat gezien de ligging van de broedplaatsen een opmerkelijke prestatie is. De geslachtsverhouding onder 61 uitgevlogen jongen was 31 mannen en 30 vrouwen. Doordat territorium zoekende vogels zich het liefst in de buurt van bestaande broedplaatsen vestigen, zijn in ons land zeven clusters ontstaan. In deze clus-

ters vond in 2008 een verdere verdichting plaats, met zelfs 2 succesvolle paren op het terrein van één elektriciteitscentrale, waarbij de nesten van het bekende paar (nestkast op koeltoren) en het nieuwe paar (nis op 52 m hoogte) slechts 700 m uit elkaar lagen! Sinds de vestiging van de Slechtvalk als broedvogel in ons land in 1990 zijn nu 364 jonge Slechtvalken uitgevlogen uit in totaal 247 territoria.

Figuur 6.13. Slechtvalk. Populatieontwikkeling (aantal paren en uitgevlogen jongen) vanaf 1990 (Werkgroep Slechtvalk Nederland). / Peregrine Falcon. Dutch breeding population (pairs and fledglings) since 1990.

 KORHOEN *Tetrao tetrix*

Rode Lijst: ernstig bedreigde soort

Geteld: 12 Schatting populatie: 12

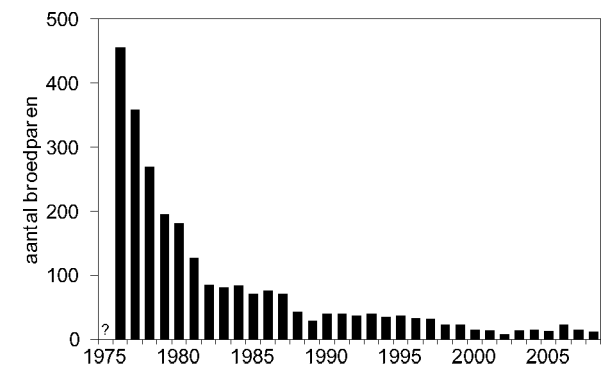
Volledigheid: >95%, uitgezette vogels (Veluwe) niet in totaal aantal opgenomen

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - - / ?

De telling op de Sallandse Heuvelrug Ov leverde 12 hanen en evenveel hennen op (G. Dommerholt). Vergeleken met de voorgaande vijf jaren is dit een matig resultaat. Het laagste aantal ooit was 8 hanen in 2002.

Op de Hoge Veluwe werden in september 2007 gefokte Korhoenders uitgezet als onderdeel van een tienjarig programma om de soort ter plekke terug te krijgen (www.korhoender.nl). Van de 29 uitgezette vogels (waarvan 10 gezenderd) waren er minimaal 11 binnen een jaar dood. Een nieuwe uitzetactie in 2008 leek vooralsnog beter aan te slaan. De vogels worden overigens niet alleen binnen het park waargenomen, maar ook in de omgeving, zoals in het Deelerwoud. Volgens een persbericht van 16 juni 2008 zouden daar in april twee hanen en drie hennen bijeen zijn gezien.

Figuur 6.14. Korhoen. Populatieontwikkeling (aantal hanen) vanaf 1975. / Black Grouse. Dutch breeding population (cocks) since 1975.

PORSELEINHOEN *Porzana porzana*

Rode Lijst: kwetsbare soort

Natura 2000: ja

Geteld: 81

Schatting populatie: ?

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - / - -

Volledigheid: onbekend, geen gegevens uit o.a. Oostvaardersplassen, elders wisselend volledig

2008 was opnieuw een mager jaar voor het Porseleinhoen. Het aantal getelde territoria lag iets boven dat in 2007, maar in geregeld onderzochte gebieden werd vaker een afname dan een toename geconstateerd. Ten opzichte van 2000 is het beeld in deze gebieden duidelijk negatief: waar de soort in vier en drie gebieden een toename resp. een gelijkblijvende stand laat zien, werd in 16 gebieden een afname opgetekend. Dit is des te opmerkelijker daar het areaal aan moeras in Nederland in deze periode juist is toegenomen. Duidelijk is dat hiermee nog niet aan de specifieke behoeftes van het Porseleinhoen wordt voldaan.

Forse afnames ten opzichte van 2000 werden onder meer gemeld van de Weerribben Ov (van 13 naar 0), het

Bargerveen Dr (van 14 naar 2) en de Zouweboezem ZH (van 9 naar 0). Uiteraard dient rekening gehouden te worden met van jaar tot jaar sterke, veelal door de waterstand veroorzaakte aantalsschommelingen. Dit fenomeen speelt een grote rol in bijv. het Fochteloërveen Fr/Dr (stand sinds 2000 schommelend tussen 28 territoria in 2001 en 0 in 2005, 2007 en 2008), de uiterwaarden van de IJssel (1-16) en de Oostvaardersplassen (5-27). Elders in Noordwest-Europa ziet de aantalsontwikkeling er niet zonnig uit. Zo is de soort ronduit zeldzaam in Frankrijk (Dubois *et al.* 2008), neemt hij sterk af in Duitsland (570-820 territoria in 2005; Südbek *et al.* 2007) en bleef de Vlaamse populatie in 2007 beperkt tot 10-15 territoria (Vermeersch & Anselin 2007).

KLEIN WATERHOEN *Porzana parva*

Rode Lijst: nee

Natura 2000: nee

Geteld: 0 (1)

Schatting populatie: ?

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - - / - -

Volledigheid: onbekend, determinatie (erg) lastig; waarnemingen worden beoordeeld door de CDNA

De enige waarneming in 2008 die mogelijk wijst op een territorium is die van een roepende vogel op 22 mei bij het Jaap Deensgat in het Lauwersmeer Gr (E. Romijn). Deze melding is (nog) niet doorgegeven aan de CDNA. Uit de gebieden waar in 2006 en/of 2007 mogelijk territoria aanwezig waren (Weerribben, Wieden, Harderbroek, Biesbosch) werden geen waarnemingen gemeld.

De positie van het Klein Waterhoen lijkt steeds marginaler te worden. Dat is overeenkomstig de trend in nabije landen. Zo is de soort in Frankrijk geen jaarlijkse broedvogel meer (Dubois *et al.* 2008). Een territorium bij Münster was het eerste in Nordrhein-Westfalen in 10 jaar tijd; elders in westelijk Duitsland is het Klein Waterhoen even zeldzaam (Lauruschkus & Kriegs 2008).

KLEINST WATERHOEN *Porzana pusilla*

Rode Lijst: uit Nederland verdwenen

Natura 2000: nee

Geteld: 2 (5)

Schatting populatie: ?

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - - / - -

Volledigheid: onbekend, determinatie (erg) lastig, lage trefkans

De enige locatie waar meerdere malen roepende vogels binnen de datumgrenzen werden vastgesteld is Polder Achteraf bij Loosdrecht Ut. Tussen 31 mei en 5 juli werden hier 2 mannetjes en (eenmalig) 3 vrouwtjes gehoord (H. Russer, M.P. Lantsheer e.a). Eenmalige waarnemingen van een roepende vogel werden gemeld van Varkensland NH (N. Dekker, Staatsbosbeheer), een natuurontwikkelingsgebied bij Oegstgeest ZH (M. Kolkman) en het Praambos (Oostvaardersplassen, G. van Elst).

Het aantal territoria wijkt niet veel af van dat in 2007 (3-6), maar ligt onder de 10 territoria in 2005. Net als in 2006 en 2007 werden geen zekere broedgevallen gemeld.

Er zijn geen recente ervaringen van de soort uit de ons omringende landen bekend. In Vlaanderen en Duitsland ontbreekt hij al jaren als broedvogel en in Frankrijk is het mogelijk geen jaarlijkse broedvogel meer (Dubois *et al.* 2008).

KWARTELKONING *Crex crex*

Rode Lijst: kwetsbare soort

Geteld: 207 Schatting populatie: 210-240

Volledigheid: >90%, soortspecifiek landelijk onderzoek

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ++ / - -

In de nachtelijke uren werden door de 'crextellers' 207 roepende mannetjes vastgesteld. In vergelijking met 2007 (313) betekende dit een afname van 34%. Het aantal was echter duidelijk hoger dan in de drie magere jaren 2004-06, toen het rond de 100 lag. Het merendeel werd in 2008 gehoord langs de IJssel (38%), in Drenthe (19%), Groningen (9%) en langs de Waal (incl. Gelderse Poort 6%). Opvallend is het lage aandeel in Groningen, vooral in het Oldambt waar slechts 2 roepende mannetjes (en 4 net erbuiten) werden gehoord. Dit zou verklaard kunnen worden doordat het noorden van het land in de maanden april-juni extreem droog was, waardoor de voedselsituatie (slakjes, wormen, grote insecten) verre van optimaal was.

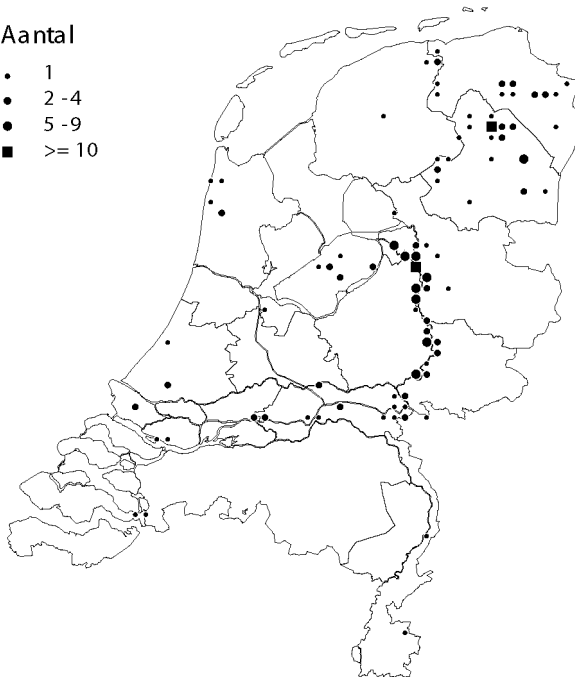
De aankomst speelde zich voornamelijk af tussen half mei en half juni, maar nieuwe vestigingen werden vastgesteld tot half juli. Het Oldambt is van de belangrijke gebieden het enige waar een (significante) afname is vastgesteld vanaf 1997. In dat gebied vindt geen actieve bescherming plaats, in tegenstelling tot de overige gebieden. Ook langs Nederrijn en Waal is de recente ontwikkeling negatief, maar langs de IJssel en in Drenthe (vooral beekdalen) vond een (in alle vier gebieden niet-significante) toename plaats (Koffijberg & Schoppers 2009). In Drenthe en langs de IJssel is de oppervlakte

hooilandreservaten (voornamelijk in beheer bij natuurbeheerders) relatief groot en bestaat veel aandacht voor de soort vanuit het beheer. Daarnaast is van de Grote Rivieren de IJssel degene met de grootste oppervlakte voor Kwartelkoningen geschikte habitat (van Weperen 2009). Wellicht dat deze factoren de soort in de kaart spelen in Drenthe en langs de IJssel. Slechts een klein deel (29% in 2001-07) van de Kwartelkoningen komt voor in Natura 2000-gebieden. Aanvullende bescherming in de kerngebieden buiten de Natura 2000-gebieden is daarom zeer belangrijk.

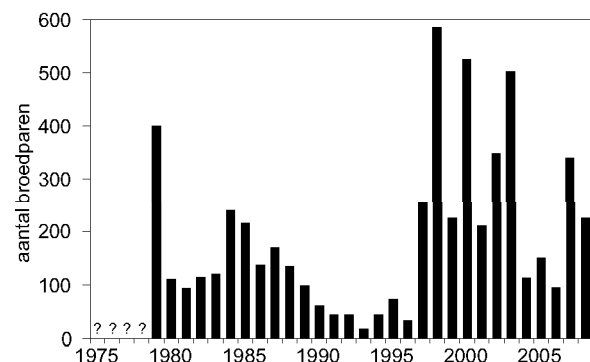
Hoe het met de reproductie stond, is onbekend. Wel waren er enkele toevallige observaties. Op een viertal locaties (driemaal langs de IJssel en eenmaal Drenthe) werd tijdens het maaien een vrouwtje met jongen gezien. Dankzij de medewerking van terreineigenaren (meest natuurbeheerder) en boeren kon in 2008 op minimaal 80% van de roepplekken in grasland het maaien worden uitgesteld tot 1 augustus of later. Een onzekere factor bij het beschermen van broedhabitat is de gehanteerde straal van 100 m (ruim 3 ha, bepaald op basis van buitenlands onderzoek) rond een roepplaats. Uit zenderonderzoek bij mannetjes langs de IJssel in 2007 (grotendeels bevestigd in 2008 en 2009) bleek dat amper de helft (47%) van alle peilingen binnen die 100 meter straal werd gedaan (Koffijberg *et al.* 2007). Hierdoor is het gevaar voor uitmaaien van mannetjes (lot vrouwtjes onbekend) nog steeds groot waardoor grotere oppervlaktes dringend aanbevolen worden. In Koffijberg & Schoppers (2009) zijn aanbevelingen gedaan voor directe beschermingsmaatregelen, de omvang en kwaliteit van de leefgebieden en vervolgonderzoek.

Aantal

- 1
- 2-4
- 5-9
- ≥ 10

Figuur 6.15. Kwartelkoning. Broedverspreiding in 2008. / Corn Crake. Breeding distribution in 2008.

Figuur 6.16. Kwartelkoning. Populatieontwikkeling (aantal territoria) vanaf 1975. / Corn Crake. Dutch breeding population (territories) since 1975.

KRAANVOGEL *Grus grus*

Rode Lijst: nee

Natura 2000: nee

Geteld: 3

Schatting populatie: 3

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ? / ?

Volledigheid: >95%, bekende en potentiële broedgebieden onderzocht

In 2008 brachten 2 paren Kraanvogels jongen groot in het Fochteloërveen Fr/Dr. Een derde paar ging wel tot nestbouw over, maar liet het daarbij (H. Feenstra e.a.). In het Dwingelderveld, waar in 2006 en 2007 door één paar werd gebroed, werden dit jaar geen broedverdachte Kraanvogels opgemerkt. Meer informatie over de in Nederland broedende Kraanvogels is te vinden op <http://home.kpn.nl/kraanvogel2001/>.

Buiten de landsgrenzen blijft de Kraanvogel lang-

zaam maar zeker oprukken. Zo vond in 2008 het eerste (succesvolle) broedgeval plaats in Nordrhein-Westfalen (Grosses Torfmoor bij Minden), terwijl in Niedersachsen 460 paren broedden en een verdere uitbreiding westwaarts werd vastgesteld (Bulk *et al.* 2008). In Frankrijk nestelden 5-6 paar in Lotharingen in 2006 (Dubois *et al.* 2008) en overzomerden sinds kort enkele vogels in de Loirevallei (Merle 2008).

Khut Terschelling, wad Seertip, 2 juni 2008 (Arie Onverkerk)

6.6. Steltlopers

STELTKLUUT *Himantopus himantopus*

Rode Lijst: gevoelige soort

Geteld: 10 Schatting populatie:

Volledigheid: >95%, aansprekende soort die in de belangstelling staat en daardoor goed wordt onderzocht

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ? / - -

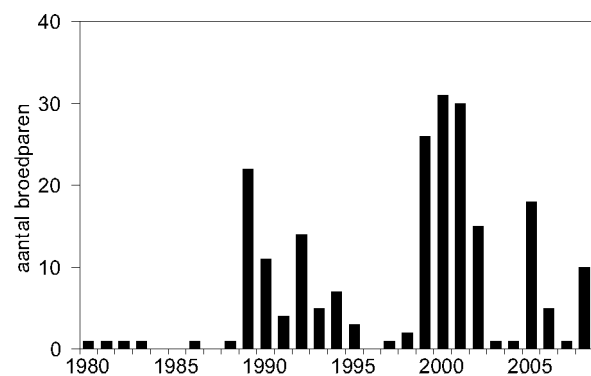
Het aantal Steltkluten dat in Nederland een broedpoging onderneemt, blijft onderhevig aan sterke schommelingen. Na twee magere jaren was 2009 met 10 paar redelijk goed te noemen, al blijft het ver verwijderd van de 30 paar in 2001. Het accent in de verspreiding lag zoals gebruikelijk op het zuidwesten des lands. Het enige succesvolle broedgeval vond plaats in het helofytenfilter in polder Den Hoek (Krimpenerwaard ZH); een vierlegsel leverde op 27 mei vier jongen op. Twee daarvan werden vliegvlug en werden tot 13 juli met hun ouders in het gebied gezien (Mourik 2008).

Op het onlangs heringerichte eiland Tiengemetten werd voor het eerst gebroed (eerste nesten op 27 mei). Het ging om vier broedparen, gevestigd op een schaars begroeid slikplaat nabij een (kleine) kokmeeuwenkolonie. Er werden geen jongen grootgebracht, deels tengevolge van overstroming. Op 27 juni was nog een groep van 16 aanwezig (Vergeer 2008). Andere territoria in de Delta werden opgemerkt in de Scheelhoek op Goeree ZH (paar aanwezig, geen nestvondst; T. Sluiter) en in de Sophiapolder in West Zeeuws-Vlaanderen (2 nesten op 22 mei en 5 juni, op 11 juni 1 nest met 2 pullen, daarna verdwenen; P. Wolf, H. Castelijns).

In de Oostvaardersplassen verbleef aan het Jan van den Boschpad tussen 27 april en 3 juli een paar dat op 21 juni op een nest werd gezien (www.waarneming.nl). Nabij de Belgische grens hield zich van 2-24 mei een paar op in De Matjens bij Achtmaal NB, dat op 22 mei waarschijnlijk broedde (E. Matthijssen e.a.).

In de meeste ons omringende landen neemt de

Steltkluit langzaam maar zeker in aantal toe. Dat geldt vooral voor Frankrijk, waar tevens een uitbreiding van het reguliere broedgebied in noordwestelijke richting zichtbaar is (26-28 paar in het meest noordwestelijke departement Nord-Pas-de Calais in 2006; Dubois *et al.* 2008). In Vlaanderen nestelde in 2006 en 2007 een paar in de Uitkerkse Polders bij Blankenberge (Vermeersch & Anselin 2009). Voorts broedde de soort in 2008 voor het eerst sinds 1986 succesvol in Nordrhein-Westfalen (Bienerer Altrhein nabij Kleve; Brühne & Giessling 2008) en voor het eerst sinds 1987 in Engeland (drie jongen, maar niet uitgevlogen; Gregory 2008).

Figuur 6.17. Steltkluit. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1980. / Black-winged Stilt. Dutch breeding population (pairs) since 1980.

KLUUT *Recurvirostra avosetta*

Rode Lijst: nee

Geteld: 5010 Schatting populatie: 5100-5300

Volledigheid: >90%, vrijwel volledig in Waddengebied en volledig in Delta; in binnenland enkele kleine vestigingen gemist

Natura 2000: ja

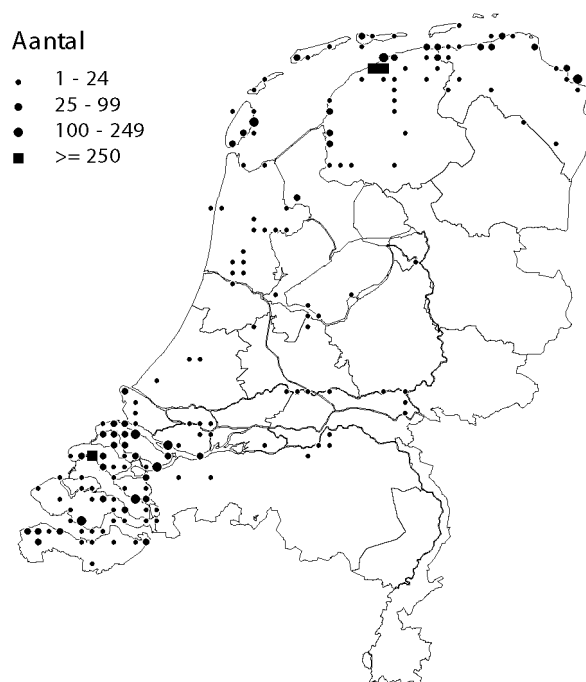
Trend vanaf 1990 resp. 1999: - / -

De landelijke aantallen kwamen weer wat lager uit dan in het voorgaande jaar. De afname sinds de eeuwwisseling is dus nog niet gestopt. Sinds het jaar 2000 (8850 paren) is de stand met ruim 40% gedaald.

De afname komt, zoals bekend, vooral op conto van de Fries-Groningse Waddenkust. De aantallen zijn daar gedaald tot 894 paren (Friese Waddenkust) resp. c. 180 (Groningse kust). Vergeleken met de situatie in 2000 betekent dat een teruggang met 40% (Friesland) resp. c. 85% (Groningen). Voor de Dollard geldt eenzelfde ver-

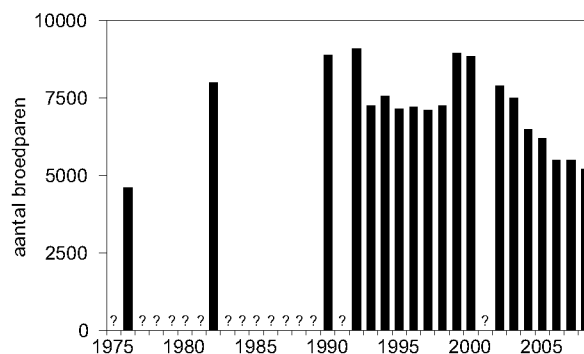
haal (1317 paren in 2000, c. 210 in 2008). Elders in het Waddengebied doen zich tegenstrijdige ontwikkelingen voor op de Noord-Hollandse kust (afname Balgzand en Wieringen) en sommige eilanden (vooral Texel: toename op aangelegde binnendijkse eilanden).

De populatie in het Deltagebied doet het veel beter. Met 2720 paren werd een niveau bereikt dat sinds 1988 normaal is (2400-3100 paren, geen duidelijke trend). Het belangrijkste broedgebied hier, de Oosterschelde, herbergde ongeveer eenderde van de totale Deltapopulatie,

Figuur 6.18. Kluit. Broedverspreiding in 2008. / Pied Avocet. Breeding distribution in 2008.

gevolgd door Haringvliet en Grevelingenmeer (ieder 14%). Ruim 58% van alle Kluten in de Delta nestelde in natuurontwikkelingsgebieden (Strucker *et al.* 2009). Als gevolg van de verschillende trends in Waddengebied en Delta begint het zwaartepunt van de verspreiding zuidwestelijk te verschuiven. Kwam rond 2000 zo'n 32% van de Nederlandse Kluten in het Deltagebied tot broeden, in 2008 was dat opgelopen tot 44%. De overige Kluten worden bijna uitsluitend aangetrof-

Figuur 6.19. Kluit. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1975. / Pied Avocet. Dutch breeding population (pairs) since 1975.

fen in het noorden en westen van het land, met concentraties in het IJsselmeergebied (vooral Friese kust, met o.a. 53 paren op de Zuidwaard bij Makkum Fr) en de Zaanstreek (met 30-32 paren een relatief goed jaar; Roos 2009).

Diep in het binnenland worden jaarlijks wel wat Kluten gevonden langs de Grote Rivieren, zonder dat er van een duidelijk toenemende tendens kan worden gesproken. In 2008 waren er meldingen in het stroomgebied van de Rijn (bij Culemborg, Amerongen, Doorwerth en Huissen, totaal 27 paren), Waal (Gelderse Poort e.o., 7 paren) en Maas (Lith-'s Hertogenbosch, 5). Van 95 in het oostelijk Rivierengebied geringde pulli in 1996-2005 werd 53% vliegvlug. Geen enkele maal werd een geringde vogel in het studiegebied teruggezien. Drie geringde vogels werden aangetroffen in de Oostvaardersplassen, bij Leidschendam ZH en broedend in Minsmere, Suffolk UK (van Diermen 2007).

KLEINE PLEVIER *Charadrius dubius*

Rode Lijst: nee

Geteld: 608

Schatting populatie: ?

Volledigheid: 40-70%, voldoende steekproef; in het hele land her en der onvolledig in potentieel geschikt habitat

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: + / 0

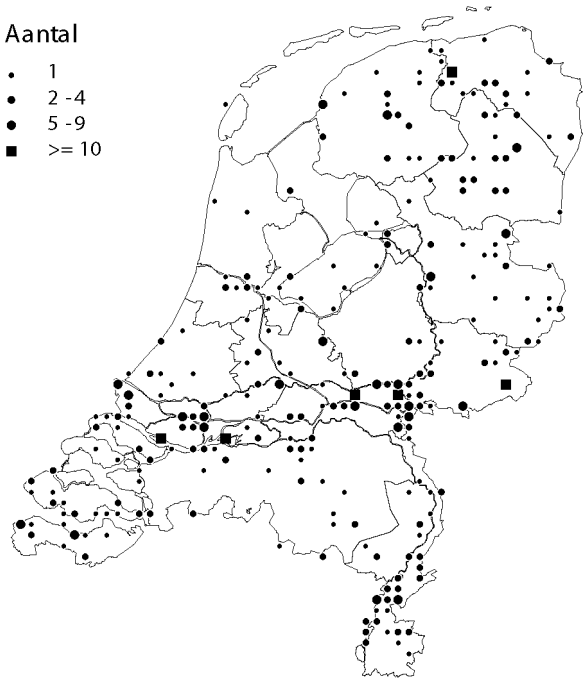
De stand van de Kleine Plevier wisselt van jaar tot jaar, maar sinds de eeuwwisseling lijkt toch sprake van een dalende trend. Conform dit beeld werd in een aantal kerngebieden een flinke afname ten opzichte van 2007 geconstateerd, onder meer in de Gelderse Poort (van 35 naar 24 paar), de Waal tussen Nijmegen en Waardenburg (van 45 naar 20) en het Hollands Diep (van 13 naar 6). Toe- of afname in deze gebieden wordt deels bepaald door de tijdelijke aanwezigheid van geschikte habitat, vaak in de vorm van net opgeleverde natuurontwikkelingsgebieden. Een typisch voorbeeld hiervan is het Haringvliet, waar het accent verschoof van de begin 2006 opgeleverde Albert-Pieter-Leendertspolder (11

paar 2006, 3 paar 2008), naar het in 2007 heringerichte Tiengemet (0 in 2006, 3 in 2007 en 10 in 2008). In het gehele Deltagebied werden 142 broedparen vastgesteld tegen 111 in 2007, met Zeeuws-Vlaanderen (25 paar) en de Biesbosch (21 paar) als belangrijkste regio's (Strucker *et al.* 2009).

De verspreidingskaart is incompleet, maar toont wel concentraties in het Limburgse Maasdal, de Gelderse Poort en de zoete Delta. Buiten de kerngebieden bevinden zich relatief veel paren op industrieterreinen en nieuwbouwwijken. Voorbeelden zijn 8 paren op de NAM-locatie Grijskerk Gr (M. Tamminga), 9 paren rond Groesbeek Gl (H. Klaassen), 11 bij Arnhem Gl (F.

Majoor) en 15 op het kassencomplex Bergerden Gl (V. de Boer). De relatief hoge aantallen hier hangen deels samen met grondig onderzoek ter plaatse. In Vlaanderen broeden de laatste jaren c. 300 paren (Vermeersch & Anselin 2009).

Aantal
 • 1
 • 2 -4
 • 5 -9
 ■ >= 10

Figuur 6.20. Kleine Plevier. Broedverspreiding in 2008.
 / Little Ringed Plover. Breeding distribution in 2008.

BONTBEKPLEVIER *Charadrius hiaticula*

Rode Lijst: kwetsbare soort

Geteld: 326 Schatting populatie: 350-380

Volledigheid: >90%, vrijwel volledig in Waddengebied en volledig in Delta; in binnenland enkele vestigingen gemist

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 1999: 0 / 0

Er werden duidelijk minder paren geteld dan een jaar eerder (toen 391). Dat ligt deels aan het ontbreken van telresultaten uit bepaalde gebieden, zoals de eilanden in het Ketelmeer/Vossemeer Ov (in 2003-07 goed voor 25-41 paren).

In het Waddengebied werden 89 paren doorgegeven. Dit is een relatief laag aantal, dat past in de licht afnemende tendens hier. Texel (27 paren) en de omgeving van Delfzijl en de Dollard (21) leverden de meest substantiële bijdrage, terwijl het aantal op de Friese wadkust (14) ongeveer gehalveerd was ten opzichte van een jaar eerder.

De Bontbekplevieren van het Deltagebied kennen van-

af midden jaren negentig (en na eerdere afname) een min of meer stabiele stand. De 161 getelde paren zitten aan de bovenkant van wat sinds 1995 wordt vastgesteld (139-171). De Oosterschelde (73 paren, 46% van de Deltapopulatie) vormt het verreweg belangrijkste broedgebied. Natuurontwikkelingsgebieden huisvesten 31% van de regionale populatie (Strucker *et al.* 2009). In het IJsselmeergebied worden de laatste jaren steeds enkele tientallen paren gevonden. In 2008 ging het o.a. om 15 paren in de Noordoostpolder, 22 in Oostelijk Flevoland (bijna allemaal in het Rivierduin ten noordoosten van Lelystad) en in het Eemmeer en bij Eemnes (19).

STRANDPLEVIER *Charadrius alexandrinus*

Rode Lijst: bedreigde soort

Geteld: 169 Schatting populatie: 180-210

Volledigheid: 71-90%, Deltagebied geheel onderzocht, in Waddengebied minder volledig onderzoek

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - / -

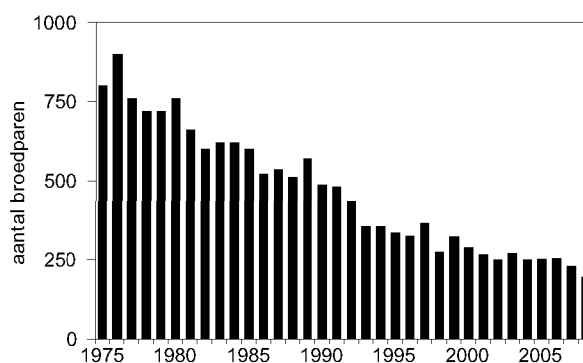
Er hangen donkere wolken boven het voortbestaan van de Strandplevier als broedvogel in Nederland. In het Deltagebied - goed voor driekwart van de Nederlandse populatie - werden 144 paren geteld, een afname van

72% sinds de start van de dekkende tellingen in 1979 (Strucker *et al.* 2009). Deze forse afname is vooral op het conto van het Grevelingenmeer en de Westerschelde te schrijven. Werden in 2007 in het Grevelingenmeer

nog een hoopvolle 91 paren geteld - het hoogste aantal sinds begin jaren negentig! -, de 59 paren in 2008 betekenden een diepterecord sinds 1998. Met name op de belangrijkste broedplaats in Noordwest-Europa – de Slikken van Flakkee – deed de soort het slecht, met 32 paren tegen 62 in 2007. Voorheen broedde de soort hier vooral op het zuidelijk deel, maar vanwege een wat lager waterpeil in het broedseizoen is nu weer langs de gehele oeverlengte geschikt broedgebied te vinden. Ten gevolge van fikse regenval in maart was het waterpeil dit jaar in de vestigingsfase echter aan de hoge kant, hetgeen de aantallen niet ten goede is gekomen (de Kraker 2008).

Slechts twee andere gebieden in het Deltagebied, te weten de Krammersche Slikken Oost in het Volkerakmeer (12) en de Slikken van Bommenede (13) in het Grevelingenmeer, herbergden meer dan 10 paren. In de Westerschelde slonk het aantal paren van 38 naar 25, waarbij de magere 6 paren op de Hooge Platen opvielen (Strucker *et al.* 2009). De situatie is des te nijpender daar er weinig nieuwe broedhabitat ontwikkeld wordt in de Delta, terwijl de vegetatieontwikkeling in een aantal broedgebieden tot een verdere afname zal leiden. Natuurontwikkeling in een zoet bekken als het Haringvliet heeft geen positief effect. Belangrijkste lichtpuntjes zijn te vinden in de Voordelta en op de Kwade Hoek, in 2008 samen goed voor 29 paren.

Met 20 paren lijkt de populatie in het Waddengebied stabiel op een laag peil. Buiten Wadden- en Deltagebied

Figuur 6.21. Strandplevier. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1975. / Kentish Plover. Dutch breeding population (pairs) since 1975.

werden alleen paren gemeld van eiland De Kreupel (IJsselmeer, 1) en de Lepelaarplassen FL (1).

Elders in Noordwest-Europa is de aantalsontwikkeling van de Strandplevier evenmin rooskleurig. De Duitse populatie neemt sterk af (180 paren in 2005; Südbeck *et al.* 2007). In Vlaanderen kwam de stand in 1998 voor het laatst boven de 100 paren, in 2007 was het aantal geslonken tot 23 (13 aan de Noordzeekust en 10 op Antwerpen-linkeroever; Vermeersch & Anselin 2009). Ook in Frankrijk overheerst een afname, zeker in meest noordwestelijke district Nord-Pas-de-Calais: 81 paren in 1996 tegen 32 in 2006 (Dubois *et al.* 2008).

BONTE STRANDLOPER *Calidris alpina*

Rode Lijst: uit Nederland verdwenen

Geteld: 1 Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, wellicht losse territoria gemist in het Waddengebied

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ? / ?

Na het voor Nederlandse begrippen goede seizoen 2007 met 3 paren werd in 2008 slechts één territorium gemeld, en wel op de Rug in het Lauwersmeer Gr, waar

een vogel afleidingsgedrag vertoonde. Een nest werd niet gevonden (R. Kleefstra).

KEMPHAAN *Philomachus pugnax*

Rode Lijst: ernstig bedreigde soort

Geteld: 10 Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, in enkele gebieden vrij volledig en Friesland) onvolledig

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - - / - -

onderzocht, elders (vooral in delen van Noord-Holland

Wie gezond leeft gaat het wellicht nog meemaken: het definitieve verdwijnen van de Kempiaan als broedvogel uit ons land. Weliswaar zijn de 10 in 2008 getelde 'paren' ongetwijfeld een ondertelling, maar het gat met de laatste schatting van 60-80 in 2004 is wel erg groot. Ook het ontbreken van territoria in voormalige bolwerken als de Oude Venen Fr, het Lauwersmeer

Gr en Van Oordt's Mersken Fr spreekt boekdelen. De enige cluster werd gemeld langs de oostkant van het Alkmaardermeer in de Westwouderpolder waar vijf hennen aanwezig waren en waar tijdens één inventarisatieronde maar liefst 4 hennen met jongen werden gezien, terwijl een vijfde hen nog op eieren zat (A. van Dorp, Staatsbosbeheer).

Alarmerende vrouwtjes werden opgemerkt in de Lange Ripen Fr (1) en De Wieden Ov (2). Verder werden territoria gemeld van 't Swin bij Balk Fr (1) en de Antoniegorzen bij Willemstad NB (1). In Duitsland is de situatie al even kritiek (17-37 wijfjes in 2005;

Südbeck *et al.* 2007), in Vlaanderen is de Kemphaan al jaren uitgestorven en Frankrijk telde in de periode 1990-2008 slechts 4 zekere broedgevallen (Dubois *et al.* 2008).

OEVERLOPER *Actitis hypoleucos*

Rode Lijst: gevoelige soort

Geteld: 11 Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, vermoedelijk hier en daar gemist

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ++ / ?

De 11 gevonden territoria betekenden, gerekend vanaf 1999, een gemiddeld jaar voor de Oeverloper, waarmee de soort één van onze zeldzaamste regelmatige broedvogels blijft.

In het riviergebied werden op enkele min of meer jaarlijks bezette plekken territoria gemeld en wel langs de Lek bij Lopik Ut (baltsend en alarmerend paar in mei-juni; A. Boele), langs de Waal bij Beneden-Leeuwen Gl (alarmerend paar; S. Deuzeman) en 2 langs de Maas bij Meers Lb (afleidingsgedrag en een alarmerend paar; R. van Dongen). Daarnaast was een paar aanwezig langs de Nederrijn bij Arnhem Gl (afleidingsgedrag; V. de Boer). Voor het eerst sinds 1997 ontbrak de soort in de Gelderse Poort, hier kwamen in 1997-2007 jaarlijks 1-4 paren tot broeden.

Buiten het normale verspreidingsgebied waren zekere broedgevallen (1 augustus 3 paren met jongen, T. Walda) in zomerpolder De Keegen bij Marrum Fr

opvallend. Een vierde zekere broedgeval vond plaats langs de Linge ten zuiden van Arnhem Gl. Hier werd op 14 juni een paar met 4 juvenielen gezien, die waarschijnlijk sneuvelden bij maaierwerkzaamheden later in de maand (V. de Boer, R. Schrijber). Beide locaties vallen buiten het normale verspreidingspatroon van de soort (stromend water langs de Grote Rivieren) en vonden plaats in (zeer) recent aangelegde natuurontwikkelingsgebieden. De twee overige (verder niet gedocumenteerde) meldingen kwamen uit de Rottige Meenthe Fr (H. Ruiter) en langs de Overijsselse Vecht bij Gramsbergen Ov (G. Lange), eveneens buiten het rivierengebied.

Hiermee wordt aangetoond dat de soort ook elders in ons land kan profiteren van geschikte terreinomstandigheden. We roepen waarnemers dan ook op om alle gebieden waar baltsende vogels in mei gezien worden, later in het seizoen nog eens te bezoeken.

Oeverloper Millingerwaard (Harvey van Diek)

6.7. Meeuwen en sterns

DWERGMEEUW *Larus minutus*

Rode Lijst: ernstig bedreigde soort

Natura 2000: nee

Geteld: 0 Schatting populatie: ?

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

Volledigheid: onbekend, recente broedgebieden onderzocht

Voor zover bekend ontbrak de Dwergmeeuw in 2008 als broedvogel in ons land. In 2004 (1), 2006 (2) en 2007 (2) werden op De Kreupel bij Andijk NH ‘verdachte paartjes’ aangetroffen, waarbij echter nooit zekerheid omtrent broeden werd verkregen in de vorm van een

nest of jongen. In 2008 ontbrak de soort op deze groep eilandjes in het IJsselmeer (L. Kelder, Staatsbosbeheer). In 2009 waren er echter 3 territoriale paren aanwezig in Nederland en werden zelfs 2 nesten gefotografeerd, de eerste sinds 2001 (Mokkebank Fr).

ZWARTKOPMEEUW *Larus melanocephalus*

Rode Lijst: nee

Natura 2000: ja

Geteld: 1238 Schatting populatie: 1200-1300

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ++ / +

Volledigheid: >95%, alle belangrijke kolonies geteld, losse paren of paren in kokmeeuwkolonies wellicht over het hoofd gezien.

De Zwartkopmeeuw heeft met een geschatte populatie van 1200-1300 paren zijn positie tussen de Kokmeeuwen stevig weten te verankeren. Deze relatieve nieuwkomer uit de Middellandse Zee (en oostelijker) nestelt in Nederland vooral in natuurontwikkelingsgebieden en op opgespoten compensatie-eilandjes in het Delta- en IJsselmeergebied. Ook op Europese schaal blijkt de Delta van belang: ongeveer de helft van de gehele Noordwest-Europese populatie broedt hier. Net

over de grens kwamen in het Antwerpse Havengebied 1100 paren tot broeden (R. Flamant *in* Strucker *et al.* 2009). In 2008 werden 64 bekende kolonies bezocht waarvan er 30 bewoond bleken. Negen daarvan, allemaal gesitueerd in het Deltagebied, vertegenwoordigen gezamenlijk bijna driekwart van de gehele populatie. Buiten het Deltagebied is vooral de kolonie bij Durgerdam NH snel in betekenis gegroeid.

Tabel 6.5. Zwartkopmeeuw. Belangrijke kolonies in 2007 en/of 2008. / Mediterranean Gull. Important colonies in 2007 and/or 2008.

Kolonie	2007	2008
Haringvliet, Slijkplaat (ZH)	41	388
Westerschelde, Hooge Platen (ZI)	1	175
Kinseldam, Durgerdam (NH)	140	160
Ooltgensplaat, eilanden Hellegatsplaten (ZH)	340	158
Stellendam, eilanden Scheelhoek (ZH)	40	80
Goes, Industrierrein (ZI)	12	60
Oostburg, Sophiapolder (ZI)	258	27
Den Bommel, Ventjagersplaten (ZH)	53	13
Ellewoutsdijk, Zuidgors (ZI)	38	7
Vogeleiland De Kreupel (NH)	30	7
Klundert, Industrierrein Moerdijk (NB)	81	4

KOKMEEUW *Chroicocephalus ridibundus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 94.478 Schatting populatie: ?

Volledigheid: 71-90%, gegevens ontbreken van Nieuwkoopse Plassen, Schiermonnikoog, Fochteloöerveen, Rovertse Heide NB en de Randmeren

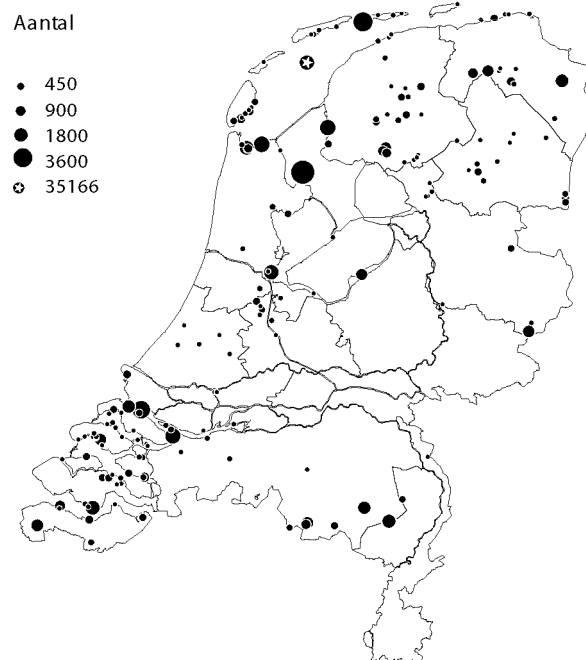
Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ? / -

Minder dan 50% is er nog over van de populatie Kokmeeuwen zoals we die kenden in 1990. Veel binnenlandkolonies zijn verdwenen of tanende. Aanhoudend slecht broedsucces (Stienen *et al.* 1998) speelt hierbij een rol. Hierbij werd vooral gewezen op verminderd voedselaanbod. Recent werd echter duidelijk dat niet voedselgebrek in de jongenfase het probleem vormt, maar grote verliezen van eieren, speciaal in binnenlandkolonies (van Dijk *et al.* 2009).

Kijkend naar de verschuivingen van de broedpopulaties in de periode 1990-2008, zien we een sterk groeiend aandeel van het Waddengebied, dat in 2008 meer dan 60% van alle Kokmeeuwen huisvestte. Ten opzichte van 2006 en 2007 bleef de populatie daar stabiel. Ook in het Deltagebied bleef het aantal met ruim 18.000 paren stabiel. Op het vasteland van Friesland nam het aantal broedende Kokmeeuwen ten opzichte van 2007 met 24% af naar 6877 paren. Die achteruitgang komt met name op conto van de kolonie in de Workumer Bûtenwaard bij Workum, die sterk terugviel (van 3960 naar 2200 paren). In het binnenland van Groningen gaat het sinds 2001 wat beter. Uit 2008 kwamen gunstige telresultaten binnen van de Suikerunie bij Groningen, van de bergboezem bij Lettelbert en uit de Blauwe Stad, Winschoten. Op binnenlands niveau boekte de soort daar met 4267 paren een vooruitgang van ruim 70% ten opzichte van 2007. Aan de Groninger kust is het beeld in 2008 met 668 paren, waarvan 402 bij Noordpolderzijl, een stuk negatiever; in 2007 waren het er nog 1156. Vergelijk dat eens met de 12.000 paren die in 1990 werden geteld! Elders in Nederland vonden op verschillende locaties opvallende veranderingen plaats van 2007 op 2008. Voorbeelden zijn een verdubbeling van de stand op de Strabrechtse Heide NB (naar

1400 paren), naast sterke afname op de Cartierheide NB (van 1850 naar 1200 paren) en in het Bargerveen (van 1220 naar 829 paren). In het Ketelmeer werd het aantal paren op basis van een individueschatting hoger begroot (1300) dan in 2007 (825). Bruine Ratten hebben het betreffende eiland inmiddels gekoloniseerd. De Kokmeeuwen en Zwartkopmeeuwen hebben er veel last gehad van predatie.

Figuur 6.22. Kokmeeuw. Broedverspreiding in 2008. / Black-headed Gull. Breeding distribution in 2008.

STORMMEEUW *Larus canus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 3158 Schatting populatie: -

Volledigheid: 40-70%, gegevens ontbreken van Terschelling, Ameland, Schiermonnikoog, delen van Noord-Holland (met name uit de driehoek Alkmaar-Heerhugowaard-Schagen) en Noordoostpolder.

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - / -

In 2008 was er na de terugval in 2007 weer sprake van licht herstel. Met een lichte achteruitgang van zo'n 5% kwam het totaal voor het Waddengebied op iets meer dan 2250 paren. Bijzonder is de opleving in twee kolonies op Texel: de Eierlandsche Duinen met 302 paren in 2008 (130 in 2007) en De Hors met 137 paren (85 in 2007). In de Bleekersvallei werden met een totaal

van 94 paren in 2008 daarentegen minder paren geteld (2007: 155). In het noordelijk deel van Noord-Holland nam de kolonie van de Bleekmeerpolder bij Oudkarspel toe van 1 naar 42 paren en aan de Diepgatweg bij Waarland werd het enige paartje van 2007 vergezeld door 26 burens in 2008. In het Deltagebied verliep het broedseizoen in meerdere kolonies gunstig. In het in-

dustriegebied Moerdijk werden 130 paren geteld, 100 meer dan in 2007. De enige substantiële kolonie diep landinwaarts, bij Budel-Dorplein NB, kon terugkijken op een groei van 11 naar 19 paren.

Negatieve berichten kwamen van Balgzand, een sterke terugval van 403 paren in 2007 naar 179 in 2008. En in de kolonie Oerd/Hon op Ameland was het met 108 paren een stuk rustiger dan in 2007 (308). Uit een aan-

tal belangrijke regio's zoals enkele Waddeneilanden, de Noordoostpolder en delen van de Kop van Noord-Holland (Alkmaar-Heerhugowaard-Schagen) is informatie zeer gewenst. In de laatste twee gebieden nestelen Stormmeeuwen vaak verspreid op akkers en gebouwen. Dat is lastig zoeken en tellen, ook al omdat ze vaak maar één of enkele jaren dezelfde percelen of bouwwerken bezetten.

KLEINE MANTELMEEUW *Larus fuscus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 75.757

Schatting populatie: ?

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ++ / ++

Volledigheid: 71-90%, gegevens ontbreken van Terschelling, Schiermonnikoog, Rotumeroog, Oost-Vlieland, Alkmaar en Leiden.

'*Hoogst zelden in den zomer*' staat er in Het Vogelboekje uit 1912 (Thijssen 1912). In 1926 werden desalniettemin de eerste broedparen in Nederland aangetroffen, en wel in drievoud op Terschelling. In de jaren zeventig trad, nadat de landelijke populatie decennia lang gestaag maar langzaam groeide, een versnelling op. De populatie groeide van minder dan 1000 paren rond 1970 naar zo'n 20.000 midden jaren negentig en stabiliseerde rond 90.000 net na de eeuwwisseling.

In 2005-08 telde Nederland ongeveer 140 bewoonde kolonies, waarvan 94% in de Delta en op de Waddeneilanden. Binnen deze twee regio's waren er 16 kolonies die in 2008 meer dan 1000 paren telden (tabel 6.6). De aantallen kunnen jaarlijks per kolonie behoorlijk verschillen, maar het totaal is redelijk stabiel. De grootste kolonies zijn van oudsher die van de Maasvlakte/Europoort (ruim 23.000 paren in 2008) en

De Geul, Texel (9900). Ook in de minder grote kolonies vonden allerlei ontwikkelingen plaats. Toename werd gevonden in Almere-Buiten (broedpoging van 90 paren op het dak van Eurodecor, tegen 40 in 2007) en Kinseldam bij Durgerdam NH (150 paren geteld tegen 60 in 2007). Ons beeld over de ontwikkeling in stedelijk gebied (bijv. Alkmaar, Leiden, Den Haag) is onvolledig en dat is niet zo verwonderlijk door het lastige telwerk en effecten van overlast en daarmee samenhangende (mogelijke) vervolging. Spijtig genoeg zijn een aantal grote kolonies op de Waddeneilanden niet geteld. Op basis van de gegevens uit 2006, toen het Waddengebied integraal onderzocht is op kolonievogels, ontbreken de gegevens van 8 kolonies die destijds ieder meer dan 1000 paren telden. In 2006 ging het hier om zo'n 30.000 paren.

Tabel 6.6. Kleine Mantelmeeuw. Aantallen vanaf 2003 in kolonies die in 2008 meer dan 1000 paren telden. / Lesser Black-backed Gull. Numbers since 2003 in colonies exceeding 1000 bp in 2008.

Kolonie	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Oostvoorne, Dintelhaven (ZH)	17.333	14.749	14.145	16.092	15.993	13.591
Texel, De Geul (NH)	12.000	11.757	12.000	10.775	10.020	9900
Oostvoorne, Maasvlakte (ZH)	11.442	10.276	10.772	8620	8515	9456
Haamstede, Meeuwenduinen (ZI)	5709	4518	5294	5403	4157	4657
Ameland, Oerd/Hon (Fr)	3210	2876	4952	4925	3736	3809
Terschelling, De Groede beweide (Fr)	2640	2640	2700	3013	3000	3000
Oosterschelde, Werkeiland Neeltje Jans (ZI)	1464	1131	1431	2011	1441	2452
Borssele, Quarleshaven (ZI)	1277	684	540	558	1120	2434
Vlieland, Oudehuizenlid (Fr)	1408	1154	1864	2351	2696	2206
Klundert, Industrierrein Moerdijk (NB)	1545	1335	2085	2489	2301	2061
Borssele, van Cittershaven (ZI)	1192	789	810	701	2078	1882
Schiermonnikoog, 4-5e slenk Willemsduin (Fr)	1740	1765	1340	1680	2656	1849
Terschelling, Punt van de Groede (Fr)	1359	1359	1400	1347	1350	1600
Oud-Sabbinge, Middelpaten (ZI)	?	560	877	639	1114	1518
Rottumerplaat (Gr)	1014	1156	1487	1150	1535	1409
Den Bommel, Ventjagersplaten (ZH)	3	54	456	51	756	1234

ZILVERMEEUW *Larus argentatus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 35.778

Schatting populatie: ?

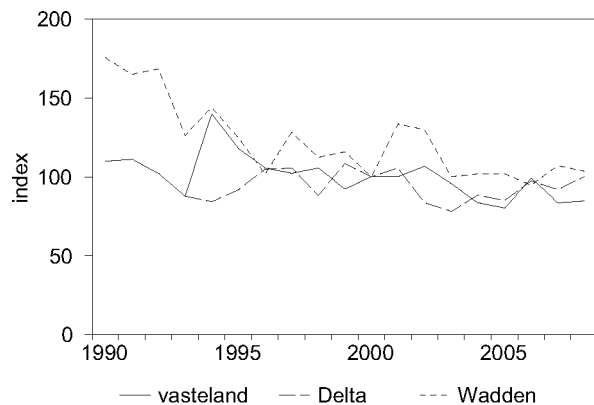
Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - / -

Volledigheid: 40-70%, gegevens ontbreken van Terschelling, Schiermonnikoog, Rottumeroog, Oost-Vlieland, Ketelmeer, Alkmaar en Leiden.

Ten opzichte van 2007 bedroeg de landelijke afname bijna 9%. Dit past in de langjarige achteruitgang van deze soort na een eerdere toename die tot midden jaren tachtig aanhield. De afname wordt in verband gebracht met verschillende factoren, waaronder interspecifieke competitie met de sterk toegenomen Kleine Mantelmeeuw (Garthe *et al.* 1999). De landelijke afname van 2007 op 2008 kwam op conto van het Waddengebied. In het Deltagebied was in 2008 sprake van een toename met ruim 6%, waarmee overigens de verliezen van een jaar eerder (-8,5%) niet werden weggewerkt. Deze toename was met name zichtbaar op de Maasvlakte (1363 paren, 294 meer dan 2007) en de Middelplaten bij Oud-Sabbinge (1865 paren, 454 meer). Afname van enige betekenis werd vastgesteld in de kolonies van Neeltje Jans/Roggenplaat (1969 paren, tegen 2261 in 2007). In het Grevelingenmeer lijken Zilvermeeuwen stuivertje te hebben gewisseld met afname op de Veermansplaten (bijna 110 paren minder dan in 2007), maar toename op het eilandje Dwars in den Weg (89 meer). Het totaal voor het Grevelingenmeer verschilde in beide jaren nauwelijks (2347 paren in 2008 en 2337 in 2007). In

de grafiek zijn de regionale verschillen zichtbaar gemaakt.

Figuur 6.23. Zilvermeeuw. Aantalsontwikkeling sinds 1990 in het Waddengebied, Deltagebied (vanaf 1993) en vasteland. / European Herring Gull. Population changes since 1990 in the Wadden area, Delta area and mainland.

GEELPOTMEEUW *Larus michahellis*

Rode Lijst: nee

Geteld: 3

Schatting populatie: ?

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

Volledigheid: onbekend, herkenning moeilijk in grote meeuwenkolonies

In twee meeuwenkolonies in het Deltagebied werden Geelpootmeeuwen opgemerkt. Het ging om een met een Kleine Mantelmeeuw gepaarde zuivere vogel op de Maasvlakte en met vrouwtjes Zilvermeeuw gepaarde hybride vogels op Neeltje Jans, die bij twee verschillende nesten werden gezien (P. Wolf in Strucker *et al.*

2009). Aangenomen wordt dat grondig onderzoek in andere kolonies van grote meeuwen mogelijk meer - al dan niet hybride - Geelpootmeeuwen op kan leveren. In Vlaanderen broedt onregelmatig een enkel paar in de grote meeuwenkolonie bij Zeebrugge (Vermeersch & Anselin 2009).

GROTE MANTELMEEUW *Larus marinus*

Rode Lijst: gevoelige soort

Geteld: 33 (35)

Schatting populatie: 33-40

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ++ / +

Volledigheid: >90%, soort mogelijk over het hoofd gezien in grote meeuwenkolonies

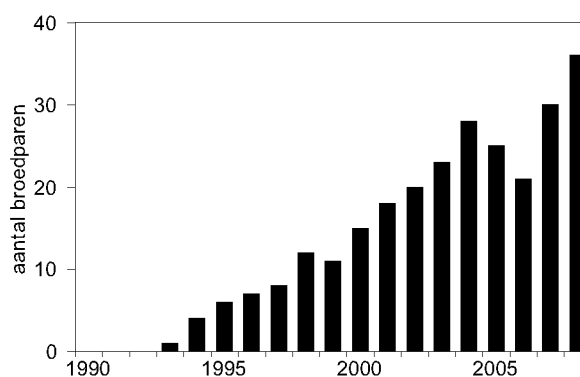
Niet eerder werden zoveel Grote Mantelmeeuwen bekend als in 2008. Paren werden vastgesteld in het Waddengebied (10 paren Boschplaat, Terschelling, 3 Griend en voor het eerst 1 op Rottumeroog), het IJsselmeergebied (Molkwerum Fr 3, Houtribdijk Fl 1)

en het Deltagebied (Dintelhaven 1, Grevelingenmeer 9, Oosterschelde 2, Haringvliet 2, Volkerakmeer 2, Veerse Meer 1, op twee na allemaal nestvondsten). Voor de Boschplaat, het belangrijkste broedgebied in ons land, betekende dit een evenaring van het recordaantal uit

2004 (2007 6-7 paren).

Interessant is de waarneming van een gekleurde vrouwje uit Europoort dat op Griend tot broeden kwam (D. Lutterop).

Figuur 6.24. Grote Mantelmeeuw. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1990. / Great Black-backed Gull. Dutch breeding population (pairs) since 1990.

DRIETEENMEEUW *Rissa tridactyla*

Rode Lijst: nee

Geteld: 0

Schatting populatie: ?

Volledigheid: niet geteld, productieplatforms in de Zuidelijke Noordzee zijn niet bezocht in het broedseizoen

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

De Drieteenmeeuw is een relatieve nieuwkomer op de lijst van Nederlandse broedvogels. De eerste (3) nesten werden in 2000 gevonden op een productieplatform in de Zuidelijke Noordzee (c. 65 km NNW van Texel) en in 2001 waren op het platform opnieuw waarschijnlijk 3 nesten aanwezig. Onderzoek in 2005 en 2006 liet een toename zien van het aantal bezette platforms (2 resp. 3)

en aantal nesten (47 resp. 40). In 2006 waren bovendien drie andere platforms bezet door 'mogelijke broedvogels' (Camphuysen & de Vreeze 2005, Camphuysen & Leopold 2007). In 2007 en 2008 werden de offshore-installaties niet bezocht (C.J. Camphuysen) maar gezien de ontwikkelingen in 2000-2006 is het aannemelijk dat de soort wel tot de Nederlandse broedvogels behoorde.

GROTE STERN *Sterna sandvicensis*

Rode Lijst: bedreigde soort

Geteld: 19.635

Schatting populatie: 19.600-19.700

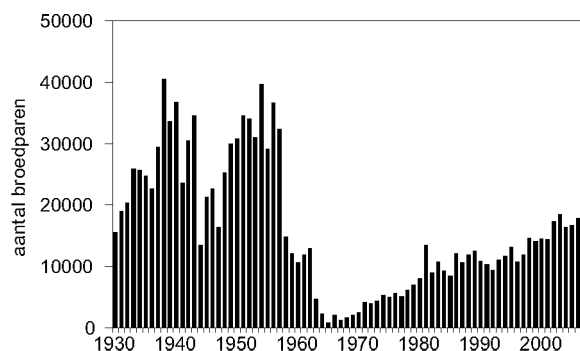
Volledigheid: >95%, voor zover bekend alle kolonies gesteld, hooguit geïsoleerde paren gemist.

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 1999: + / ?

Al vele jaren gaat het de Grote Stern voor de wind. In de acht kolonies kwamen dik 19.600 paren tot broeden. In drie daarvan zaten in 2008 meer dan 4000 paren op eieren. Op Griend, hét bolwerk van Nederland sinds de teloorgang van vogeleiland De Beer (nu Europoort), werden 8270 paren geteld, duidelijk meer dan in 2007 (6608). De kolonie Vogelpolde op Ameland, in 2005 pas ontstaan, telde 4000 paren; duidelijk minder dan in 2007 (5000). De Delta-populatie bleef over het geheel genomen in beide jaren gelijk, maar met de welhaast bekende verschillen tussen locaties. De kolonie in de Flaauwers Inlaag bij Serooskerke ZI viel terug naar 700 paren (2007: 2023) en die op de Scheelhoekseilanden bij Stellendam ZH naar 1649 (2007: 2079). Deze afname werd gecompenseerd door de sterke toename op de Hooge Platen in de Westerschelde (van 2000 paren in 2007 naar 4405 in 2008) en de vestiging op de Slijkplaat in het Haringvliet, waar voor het eerst sinds 2004 weer gebroed werd (283 paren). Dat Grote Sterns jaarlijks kunnen wisselen in de keuze van hun kolonie, is onder meer vastgesteld in de jaren tachtig. Terwijl de aantal-

len in het Deltagebied afnamen, vestigden zich forse aantallen in het havengebied van Zeebrugge, België. Uit ringonderzoek bleek dat het (ook) Nederlandse vogels waren die hier tot broeden kwamen (Strucker *et al.* 2009).

Figuur 6.25. Grote Stern. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1930. / Sandwich Tern. Dutch breeding population (pairs) since 1930.

VISDIEF *Sterna hirundo*

Rode Lijst: kwetsbare soort

Natura 2000: ja

Geteld: 17.037 Schatting populatie: ?

Trend vanaf 1990 resp. 1999: + / 0

Volledigheid: 71-90%, gegevens van grotere kolonies Schiermonnikoog, Ketelmeer, Veluwemeer, Balgzand en Mariëndal Den Helder ontbreken, evenals van diverse kleine kolonies.

De algemeenste stern van Nederland, zowel qua aantallen als verspreiding, liet in 2008 een veer. Op basis van de getelde kolonies waren er 10% minder broedparen dan een jaar eerder. Deze terugval werd vooral opgemerkt in Friesland (excl. Waddeneilanden) met 69% minder Visdieven. In het bijzonder de kolonie op de Workumerwaard verging het slecht. Telde deze kolonie in 2007 nog een royale 1100 paren, in 2008 waren het er amper 200 (-82%)! Ook in het zuidelijk deel van Noord-Holland (-53%) was het duidelijk waar de schoen wringt: bij Kinseldam (Durgerdam) zaten in 2007 nog 600 paren, maar in 2008 slechts 30. In het Waddengebied liep het verlies op tot 22%. Van de 69 getelde kolonies in 2007-08 gingen er 27 in aantal achteruit. De grootste verliezers waren de kolonies Vliehors op Vlieland (van 202 naar 32 paren), de Groede op Terschelling (387 naar 120) en Rottumerplaat (716 naar 244). Mogelijk hebben veel Visdieven zich verplaatst naar het nieuwe eiland De Kreupel in het IJsselmeer bij Medemblik. In 2008 zaten daar 5180 paren, hetgeen

betekent dat bijna 26% van de Nederlandse populatie op slechts 70 ha een broedpoging ondernam. Zou De Kreupel ook de Visdieven van de Workumerwaard hebben 'weggezogen'?

Ook in het Deltagebied (-17%) werden in 2008 beduidend minder Visdieven geteld dan een jaar eerder. Dat was echter het beste jaar in de vanaf 1979 lopende tellingenreeks. De populatie in het Deltagebied nam over de hele periode gerekend substantieel toe (van rond 2000 paren naar maximaal 7700), met echter inzinkingen in o.a. 2005 (slechts 4000 paren) en 2008 (6370). De inzinkingen hebben deels te maken met uitwisseling van Delta-broedvogels met die van de haventerreinen bij Zeebrugge, België. De grootste kolonies van het Deltagebied bevinden zich tegenwoordig op de Maasvlakte (in 2008 op de Slufter 800 paren), in het Haringvliet (recent sterk afnemende aantallen, desondanks op de Scheelhoekeilanden 700 paren in 2008) en de Westerschelde (1100 paren op Hooge Platen in 2008) (Strucker *et al.* 2009).

NOORDSE STERN *Sterna paradisaea*

Rode Lijst: nee

Natura 2000: ja

Geteld: 972 Schatting populatie: 1000-1100

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - / -

Volledigheid: >90%, erg volledig; gegevens ontbreken echter van de Julianapolder Gr, Oosterkwelder Schiermonnikoog en oostpunt Terschelling.

Met slechts 1000-1100 broedparen bereikte de Noordse Stern een dieptepunt. Zelfs wanneer we rekening houden met enige ondertelling (de soort is soms lastig te vinden tussen Visdieven) moeten we terug naar de periode 1989-91 om vergelijkbaar lage schattingen te vinden (Osieck & Hustings 1994). Sterke aantalsfluctuaties zijn echter niet ongewoon in Nederland, waar de soort aan de uiterste zuidwestrand van zijn verspreidingsgebied zit. Op Griend, waar de Noordse Stern goed gevolgd wordt, varieerden de aantallen in 2003-08 van 300-600 paren. Ze bleven in 2008 met 330 paren nagenoeg gelijk ten opzichte van 2007. Hiermee nam

Griend het stokje van grootste kolonie weer over van Vogelpolde op Ameland, waar de teller dit jaar niet verder kwam dan 287 paren (2007: 425). Ook de kolonie op het schelpenstandje van de Vliehors op Vlieland nam sterk af (2007 en 2008 103 resp. 5 paren). Het havenscherp van Delfzijl was met 35 paren eveneens duidelijk minder in trek dan in 2007 (70). Wanneer er binnen enkele jaren geen duidelijke verbetering optreedt, zal de Noordse Stern weer op het bedenkelijke niveau van de jaren zestig uitkomen en daarmee weer kandidaat zijn voor de eerstvolgende Rode Lijst.

DWERGSTERN *Sternula albifrons*

Rode Lijst: kwetsbare soort

Geteld: 832

Schatting populatie: 825-850

Natura 2000: ja

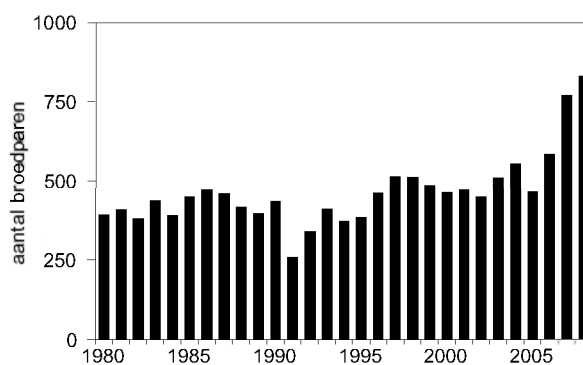
Trend vanaf 1990 resp. 1999: + / +

Volledigheid: >95%, nagenoeg volledig geteld; losse broedparen kunnen over het hoofd zijn gezien.

De verspreiding binnen onze landsgrenzen is, afgezien van een enkel paar in het IJsselmeergebied, beperkt tot het Deltagebied (65%) en Waddengebied (35%). Dit heeft uiteraard veel te maken met de beschikbare broedlocaties. De vastgelegde kustlijn van ons land en de hoge recreatiedruk op de stranden zorgen voor een sterk gereduceerde broedplaatskeus voor Dwergsternen. Ze moeten dan ook veel gebruik maken van aangelegde schelpenstrandjes in het Waddengebied en natuurontwikkelingseilandjes in het Deltagebied. De toename die in 2008 optrad, werd vooral op dergelijke locaties vastgesteld. De kolonie Vliehors op Vlieland nam van 2007 op 2008 toe van 41 naar 127 paren. In de Prunjepolder op Schouwen-Duiveland ZI werden eveneens beduidend meer paren geteld (4 resp. 36). Er waren evenwel ook negatieve berichten. Op de Stampersplaten in het Grevelingenmeer ZI viel de populatie terug van 70 naar 42 paren en ook op Werkeiland Neeltje Jans ZI kwamen met 29 paren duidelijk minder paren terug dan in 2007 (45). Op de Slikken van Flakkee ZH viel het verlies met 68 paren ten opzichte van de 80 in 2007 mee. Op de Hooge Platen in de Westerschelde zaten dit jaar 250 broedparen, ofwel bijna 30% van de Nederlandse populatie in één enkele kolonie.

Momenteel is de Dwergstern landelijk weer terug op

het niveau van de jaren veertig en vijftig van de 20e eeuw. De populatie omvatte destijds zo'n 800-900 paren (Arts & Meininger 1993) maar stortte in de jaren zestig in zeer korte tijd in. Sindsdien nam hij met ups en downs toe van 350-450 paren in 1992-96 naar 550-750 in 2004-07 en 825-850 nu.

Figuur 6.26. Dwergstern. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1980. / Little Tern. Dutch breeding population (pairs) since 1980.

Dwergstern Terschelling, Noordvaarder, 2 juni 2008 (Arie Onwerkerk)

ZWARTE STERN *Chlidonias niger*

Rode Lijst: bedreigde soort

Geteld: 1184

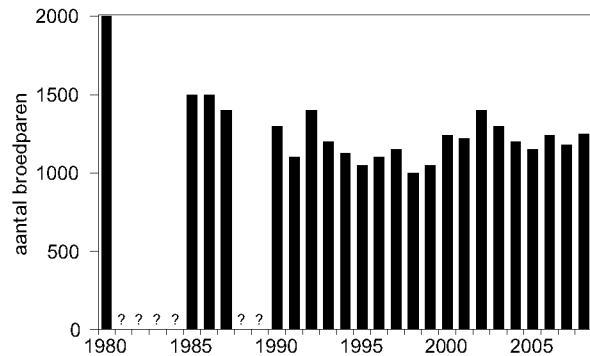
Schatting populatie: 1200-1300

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 1999: 0 / 0

Volledigheid: >90%, gegevens ontbreken van Oldeneel Zwolle Ov, Polder Kortrijk Ut, Polder Bloemendaal ZH en de Linge bij Kedichem ZH.

De thans stabiele Nederlandse populatie Zwarte Sterns huist vrijwel uitsluitend in het rivierengebied van Gelderland en de laagveengebieden van Friesland, Overijssel, Utrecht en Zuid-Holland. In het rivierengebied krabbelde de populatie als geheel met 160 paren uit het dal van 2007 (133 paren) en kwam zelfs boven het niveau van 1999-2006 uit. Met name de kolonies bij het Bergse Hoofd te Pannerden (van 41 naar 50 paren) en de Oude Waal in de Ooijpolder (van 17 naar 26) kenden een gunstige ontwikkeling. In de Ankeveense Plassen NH werden de nesten (op vlotjes) verstoord door Nijlganzen. De kolonie verhuisde waarschijnlijk naar het nabijgelegen Naardermeer, waar met een totaal van 25 paren een duidelijke toename werd geconstateerd (E. de Haan, Natuurmonumenten). In Friesland zaten aan de Tjonger nabij Langelille in 2008 geen *Blaustirns* meer (2007: 11), maar in de nabije kolonies in de Rottige Meenthe en rondom het Brandemeer nestelden 30 paren, een toename met 19. In Groningen telde de enige kolonie (op een enkel nest in de Kropswolderbuitenpolder na) in de Veenhuizerstukken bij Stadskanaal 16 paren. Veel van de daar uitgelegde vlotjes werden bezet door Kokmeeuwen, waardoor de Zwarte Sterns in woningnood kwamen. In twee gevallen moesten 2 paren één vlotje delen (N. de Vries). In

Figuur 6.27. Zwarte Stern. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1980. / Black Tern. Dutch breeding population (pairs) since 1980.

het Bargerveen Dr werd na drie jaren afwezigheid weer een nest gevonden. Goed nieuws kwam er ook uit de Vreugderijkerwaard bij Zwolle Ov, waar voor het eerst 23 vlotjes werden uitgelegd en 21 paren 42 jongen grootbrachten.

WITVLEUGELSTERN *Chlidonias leucopterus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 0

Schatting populatie: ?

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

Volledigheid: onbekend

De 4 succesvolle broedgevallen in 2007 in de Krimpenwaard ZH en Sliedrechtse Biesbosch ZH, een primeur voor ons land, kregen geen vervolg in 2008. In tegenstelling tot 2007, toen ons land in mei werd 'overspoeld' door meer dan 1000 Witvleugelsterns, was er in 2008 geen sprake van een influx, al werden enkele tientallen gezien. Vermeldenswaardig is de waarneming van een adulte vogel in de Krimpenwaard op 22-23 mei op de plek waar in 2008 succesvol gebroed werd (J. Spaargaren e.a.). Wellicht een terugkerende broed-

vogel? Vanaf 13 mei tot ten minste 24 mei verbleef er net als vorige jaren een exemplaar in een kolonie Zwarte Sterns bij Cellemuiden Ov (M. Bunschoek e.a.). De adulte vogel hield er o.a. een nestvlotje bezet en verjaagde een Tafelend maar bleef ongepaard. Vanaf 31 mei tot 7 augustus werd een exemplaar waargenomen bij een kolonie Zwarte Sterns in Kinderdijk ZH (J. Hamelink e.a.), maar ook deze vogel bleef voor zover bekend ongepaard.

6.8. Uilen tot en met spechten

KERKUIL *Tyto alba*

Rode Lijst: kwetsbare soort

Geteld: 2923

Schatting populatie: 3000-3200

Volledigheid: >95%, soortspecifiek landelijk onderzoek

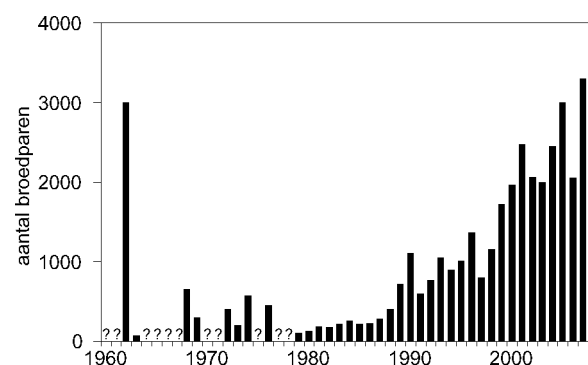
Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ++ / ++

Opnieuw een opmerkelijk jaar voor deze goed onderzochte soort (Kerkuilenwerkgroep Nederland, www.uilen.org). Na het met ruim 3100 paar voor de Kerkuil zeer geslaagde broedseizoen 2007 volgde in grote delen van het land een slecht winterhalfjaar voor prooidier nummer één: de Veldmuis. Met name in grote delen van Zeeland, het noorden van Groningen en Friesland, de Liemers en de Betuwe leverde dat voor de Kerkuilen problemen op, terwijl de gevolgen meevielen in regio's als Zuidwest-Friesland, Flevoland en Noord-Holland, waar Veldmuizen zich redelijk handhaafden. Het aantal van 2923 in 2008 getelde eerste broedgevallen lag uiteindelijk slechts 6% onder piekjaar 2007 en vormt het op één na beste resultaat sinds 1989. Groter waren de gevolgen bij het broedsucces: er vlogen 8832 jongen uit, waarmee het gemiddelde per nest terugliep van vier naar drie jongen. Nog groter was het verschil in het aantal tweede legfels: dat waren er 71 tegen 761 in 2007. De populatieontwikkeling ten opzichte van 2007 verschilde sterk tussen de regio's. Een forse afname van het aantal eerste broedsels werd gemeld in Betuwe Oost (-38%), Drenthe (-28%) en Zeeland (-19%). Opvallend was dat de recente toename van het aantal

paren in Noord-Holland niet geremd werd: hier lag het aantal paren 15% boven dat in 2007 (de Jong 2009).

De combinatie van een goede bescherming en zachte winter leidde in Vlaanderen tot populatieherstel, uitmondend in een piek van 964 broedparen in 2007 (Vermeersch & Anselin 2009).

Figuur 6.28. Kerkuil. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1960. / Western Barn Owl. Dutch breeding population (pairs) since 1960.

DWERGOORUIL *Otus scops*

Rode Lijst: nee

Geteld: 1

Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, waarnemingen worden beoordeeld door de CDNA

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

In Noordwijk ZH was tussen 22 mei en 19 juni een roepend (ongepaard) mannetje aanwezig in een parkachtige woonwijk met enkele boomgroepen (A. Marijn, B. van den Burg e.a.). Dit betrof het eerste geval sinds 1998, toen er in de Ooijpolder Gl een roepende vogel

aanwezig was tussen 17 mei en 11 juni. Ook hier betrof het een ongepaard mannetje welke vrijwel iedere avond roepend gehoord werd (van den Berg & Bosman 2001).

OEHOE *Bubo bubo*

Rode Lijst: nee

Geteld: 5

Schatting populatie: 5

Volledigheid: >95%, soortspecifiek landelijk onderzoek; bekende en diverse potentiële gebieden onderzocht

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ++ / +

Met 2 territoria in de Achterhoek en 3 in Limburg (plus 1 vlak over de grens in Duitsland) bleef de kleine Nederlandse populatie in 2008 vrijwel gelijk aan het

jaar ervoor. Zowel in de Achterhoek als Limburg bleef een Oehoe alleen achter na het verlies van een partner. Bij de overige paren vlogen 2 jongen (2x) en 3 jongen

(1x) uit. Het paar net over de grens produceerde 3 jongen. In verband met de kansen op nieuwe vestigingen in Nederland zijn de berichten uit Nordrhein-Westfalen niet gunstig. Vlak over de Gelderse grens, waar in 2008 liefst 18 territoria werden gevonden, blijkt roofvogelvervolg op te laaien en nemen ook andere praktijken (strooien van rattengif bij fazantenvoerplaatsen) een voor Oehoes dramatische wending (Oehoewerkgroep Nederland, G. Wassink e.a.). Voor het eerst werden jonge Nederlandse Oehoes ge-

zenderd. De vogel uit de Achterhoek kwam al na korte tijd om het leven. Oehoe Jo (genoemd naar de overleden Limburgse vogelaar en cineast Jo Erkens) verging het beter. Na een aarzelende start (pas op leeftijd van vier maanden voor het eerst op meer dan 500 m van het nest) vestigde hij zich na twee maanden omzwervingen in een Duitse groeve op 65 km van de geboorteplek (Wassink 2009, http://oehoe.web-log.nl/mijn_weblog/jode_gezenderde_oehoe/index.html).

STEENUIL *Athene noctua*

Rode Lijst: kwetsbare soort

Geteld: 1575

Schatting populatie: ?

Volledigheid: <40%, voldoende steekproeven in belangrijke regio's (aantal, representativiteit)

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - / ?

Sinds de monitoring van Steenuilen in 2003 onderdeel van het LSB werd, in samenwerking tussen de werkgroep Steenuilen Overleg Nederland (STONE) en SOVON, is de kennis over aantallen, verspreiding en trends met sprongen vooruitgegaan. Bovendien is er allerlei detailonderzoek naar deze soort gestart, en vertaalt de langdurige inzet van steenuilliefhebbers (STONE is opgericht in 1997) zich in gestaag uitdijende kennis. Een boeiende staalkaart van dit alles is terug te vinden in een superdikke jubileumuitgave van *Athene*, het tijdschrift van STONE, in september 2009.

Vanaf 2003 is er een snelle groei van onderzoeksgebieden waarbij de onderzochte oppervlakte verviervoudigde tot bijna 2000 km² in 2008; in dat jaar werden bijna 800 paren gevolgd. Aangezien de gebieden redelijk verdeeld zijn over het land (al zijn er met name in Utrecht en Noord-Brabant nog 'witte' gebieden), en veel tellers hun inventarisatie jarenlang volhouden (driekwart van de in 2003 gestarte gebieden is tenminste drie jaren geteld), vormt dit een goede basis voor betrouwbare monitoring. De eerste resultaten wijzen op een licht toenemende stand in 2003-08 (Boele 2009).

De toegenomen kennis maakt ook een nieuwe schatting van de Nederlandse broedpopulatie mogelijk. De stand in 2007-08 wordt geschat op 6500-8000 paren, met de grootste populaties in Gelderland (3080-3610), Overijssel (930-1140) en Noord-Brabant (900-1150). De schatting valt hoger uit dan de laatst bekende, uit de atlasjaren 1998-2000, toen deze op 5500-6500 paren uitkwam. Beide schattingen zijn echter op verschillende wijze tot stand gekomen, zodat de verschillen moeilijk te beoordelen zijn (van Harxen & Stroeken 2009). Voorts zijn er opvallende discrepanties met eerdere schattingen (o.a. Limburg) die nog niet verklaarbaar zijn.

Vergeleken met de jaren zeventig, lijdt het geen twijfel dat de Nederlandse populatie is afgenomen, mogelijk zelfs gehalveerd. Om meer zicht te krijgen op de oorzaken is een dataset van liefst 6203 nestkaarten uit 1977-2007 onder de loep genomen. De legselgrootte bleek in die periode stabiel (gemiddeld 3,7 eieren per legsel), net als het aantal uitvliegende jongen per succesvol nest (gemiddeld 3,1). Het aandeel nesten waaruit minimaal 1 jong uitvloog, is echter significant gedaald van 76% in 1977 naar 60% in 2007 (Stroeken *et al.* 2009). In dezelfde periode bleef de jaarlijkse overleving van volwassen Steenuilen op peil (75%) maar nam die van jonge dieren af (van 30% naar 18%). Hierbij kunnen factoren als toegenomen verkeer en afgenomen muisdichtheden meespelen (LeGouar *et al.* 2009). Beide factoren, afgenomen broedsucces en toegenomen mortaliteit onder jonge dieren, hebben ongetwijfeld bijgedragen aan de vastgestelde populatieafname.

De afname heeft natuurlijk ook deels te maken met verlies aan nestgelegenheid (vooral in de jaren zeventig, door het massaal rooien van hoogstamboomgaarden). Het ophangen van nestkasten of anderszins garanderen van nestgelegenheid heeft echter niet (op landelijke schaal) geleid tot populatieherstel. In hoeverre het voedsel momenteel de beperkende factor is, vormt een nieuwe uitdaging voor onderzoekers. Veelbelovende resultaten werden (in 2009) geboekt bij het systematisch protocolleren van voedselaanvoer bij een met de webcam gevolgd nest (van Harxen & Stroeken 2009a). Bij een andere studie kon dat zelfs gecombineerd worden met het zenderen van vogels, zodat exact bekend is van welke landschapselementen al dan niet gebruik werd gemaakt in de broedperiode (van den Bremer *et al.* 2009).

VELDUIL *Asio flammeus*

Rode Lijst: ernstig bedreigde soort

Geteld: 20 Schatting populatie: 20-24

Volledigheid: >90%, alle bekende broedgebieden volledig onderzocht

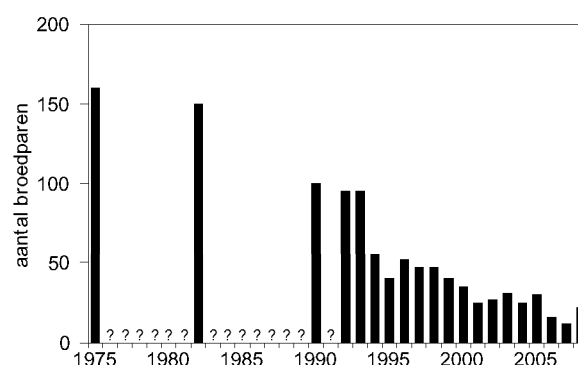
Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - - / -

Met een minimum van 20 getelde broedparen (waarvan tenminste 7 zeker broedend) herstelde de Velduil zich licht van de abominabele jaren 2006 (15-18 paren) en 2007 (10-15). Met een totaal van 18 paren blijft het Waddengebied hét bolwerk van de soort. De grootste vooruitgang werd geboekt op Terschelling (van minimaal 2 naar 8 paren) en op Ameland (0 naar 6). Naast deze positieve ontwikkeling detoneert de afname van 4 naar 1 paar op Schiermonnikoog en de verdere afkalving van voormalig bolwerk Texel: van 3 naar 1. Vlieland en Griend moesten het, net als in 2007, doen met één broedpaar. Het is niet geheel duidelijk welke rol de muizenstand speelt bij de populatieontwikkeling van Velduilen in het Waddengebied. Opmerkelijk is dat juist Ameland het goed deed, terwijl de in 2008 in grote delen van het land schaarse Veldmuis hier waarschijnlijk een belangrijk prooidier is (zie Klaassen *et al.* 2007). Op Noordse Woelmuis-eiland Texel, daarentegen, vergaat het de soort nog steeds slecht. De schaarse 'muizenplagen' in het winterhalfjaar trekken overigens nog steeds Velduilen aan (Midden-Friesland - tengevolge van braaklegging - in 2006/07; Kleefstra & Spijkstra-Scholten 2008).

Verheugend was ook dat dit jaar, na het volledig ontbreken van territoria op het vasteland in 2007, twee

paren elders in Nederland werden vastgesteld. Het ging om een succesvol broedgeval op de golfbaan bij Sint Nicolaasga Fr (R. Cazemier) en een waarschijnlijk broedend paar in Polder Mastenbroek Ov (M. Bunschoek). Verdachte vogels werden voorts gezien in het Bargerveen Dr, op Schiphol-oost NH en op de Maasvlakte ZH, maar hier kon geen hoge broedcode worden vastgesteld.

Figuur 6.29. Velduil. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1975. / Short-eared Owl. Dutch breeding population (pairs) since 1975.

RUIGPOOTUIL *Aegolius funereus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 2 Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, speciale zoektocht in geschikte bossen; waarnemingen worden beoordeeld door de CDNA

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

Spectaculaire ontwikkelingen in 2008, uitvoerig vastgelegd in Van Manen *et al.* (2009). Een gecoördineerde zoektocht naar Ruigpootuilen in de Drentse bossen leverde enkele vogelaars al op de eerste avond, 23 februari, resultaten op. Bij Schoonlo werd een zingende man vastgesteld, waarvan al snel werd vastgesteld dat hij gepaard was. Na enige verwarring bleek er zowaar een tweede territoriale vogel te zijn, op 500 m afstand, en eveneens gepaard. Beide paren gingen over tot broeden in nestholten van de Zwarte Specht. Het ene nest bevatte op 9 juni twee bijna vliegvlugge jongen en twee niet uitgekomen eieren; de beide jongen vlogen tussen 18-20 juni uit maar werden vrijwel onmiddellijk gepredeerd, vermoedelijk door een Havik. In het andere nest werden vier jongen geringd op 8 juli. Drie vlogen uit tussen 14-19 juli, waarvan er minimaal één gepredeerd werd, vermoedelijk echter alle drie (er werden geen be-

delroepjes gehoord). Het onderzoek elders in Drenthe leverde geen broedgevallen op.

De soort is in Nederland waargenomen vanaf 1971, toen een pas uitgevlogen juveniel werd gevonden in Drenthe. Tussen 1972-79 werden per jaar tot 9 territoriale mannetjes vastgesteld en minstens twee broedgevallen (1974, 1977), die echter in de eifase mislukten. Waarnemingen van zingende Ruigpootuilen in Drenthe in 1985-87, 1994 en 1999 leverden geen nieuwe indicaties voor broeden op, net zoals de schaarse meldingen elders in het land (11 door CDNA aanvaarde waarnemingen, plus de nodige die nooit ingediend zijn of onvoldoende gedocumenteerde waren).

De Drentse boswachterijen zijn – zeker in jaren met een goed aanbod van Bosmuizen en Rosse Woelmuizen – in principe geschikt voor Ruigpootuilen gezien hun samenstelling (oud loof- en naalddhout; dicht sparrenbos

vermoedelijk belangrijk in takkelingenfase), de aanwezigheid van nestholen (Zwarte Specht) en schaarste aan Bosuilen (concurrent en mogelijke predator). Het natte klimaat (vervuiling nestjongen!) en de aanwezigheid van Haviken (predatie!) kunnen echter een belemmering vormen.

In de aan ons land grenzende delen van Duitsland (Niedersachsen, Nordrhein-Westfalen) en België (Ardennen) is de Ruigpootuil een (vrij) schaarse en jaarlijks sterk in aantal fluctuerende soort. De kerngebieden liggen verder oostelijk en noordelijk.

NACHTZWALUW *Caprimulgus europaeus*

Rode Lijst: kwetsbare soort

Natura 2000: ja

Geteld: 964 Schatting populatie: ?

Trend vanaf 1990 resp. 1999: + / +

Volledigheid: 40-70%, hiaten in o.a. Veluwe (o.a. Harskampse Zand, Planken Wambuis) en Noord-Brabant (Esbeek-Netersel, Cartierheide, Strabrechtse Heide, Loonse en Drunense Heide, Weerter- en Budelerbergen, Brabantse Wal)

Na het succesvol verlopen Jaar van de Nachtzwaluw 2007, waarbij het overgrote gedeelte van de geschikte broedgebieden werd onderzocht en een goed beeld werd verkregen van de huidige aantallen broedvogels, waren de gemelde aantallen in 2008 zoals verwacht lager. Van belangrijke grote gebieden in Noord-Brabant en de noordelijke Veluwe werden geen gegevens ontvangen. Nachtelijk onderzoek, deels in voor publiek niet toegankelijke bos- en heidegebieden, vergt immers een buitengewone inspanning.

Aan de aantallen uit enkele jaarlijks getelde gebieden was te zien dat de Nachtzwaluw het nog steeds goed doet. Het aantal in Nationaal Park de Hoge Veluwe (73) was bijvoorbeeld het hoogste sinds 1997. In veel an-

dere gebieden werd een lichte toename gemeld of zijn de aantallen stabiel. In de tabel wordt ter illustratie een overzicht gegeven van de aantalsontwikkeling in enkele kerngebieden verspreid over het land.

Buiten de kerngebieden op de hoge zandgronden was ook de Hollandse duinstreek weer bezet. In de Schoorlse Duinen NH werden 5 territoria gemeld en zowel in Meijndel ZH als bij Zandvoort NH was één territorium aanwezig. Daarnaast was een melding van een zingende vogel op het Roggebotzand FI opvallend (R. Vlek, G. Boomhouwer). Het was de tiende waarneming voor Flevoland, en na meldingen uit 1992 (Knardijk), 1999 (Kuinderbos) en 2003 (Roggebotzand) de vierde die betrekking had op zang (Eggenhuizen 2009).

Tabel 6.7. Nachtzwaluw. Aantalsontwikkeling in enkele kerngebieden in de periode 1999-2008 (tussen haakjes: schatting). / European Nightjar. Numbers in 1999-2008 in some important areas (estimates between brackets).

Gebied	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
ZO Veluwe (Gl)	58	76	117	122	139	145	151	163	183	(185)
NP Hoge Veluwe (Gl)	41	45	45	45	55	61	65	61	67	73
Sallandse Heuvelrug (Ov)	43	38	41	47	56	53	56	62	62	61
Leenderbos & Groote Heide (NB)	18	16	29	47	36	34	51	56	49	56
Drents-Friese Wold (Dr/Fr)	3	2	6	9	11	10	15	15	20	(28)
Meinweg (Lb)	27	?	?	29	19	22	27	25	25	23
Bargerveen (Dr)	24	24	24	28	23	23	26	19	22	(20)
Utrechtse Heuvelrug (Ut)	11	15	12	10	11	12	15	16	18	16

IJSVOGEL *Alcedo atthis*

Rode Lijst: nee

Natura 2000: ja

Geteld: 797 Schatting populatie: 900-1050

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ++ / ++

Volledigheid: 71-90%, kerngebieden voldoende onderzocht m.u.v. randen Veluwe en sommige rivieren (IJssel, Zuidelijk Maasdal, Linge)

Anno 2008 is het bijna onmogelijk om een compleet landelijk overzicht samen te stellen van de IJsvogel. Door het wederom uitblijven van een strenge winter nam de

populatie opnieuw toe en werden er soms onverwachte plekken bezet. Het vaststellen van broedende IJsvogels werd hierdoor een arbeidsintensieve klus. Desondanks

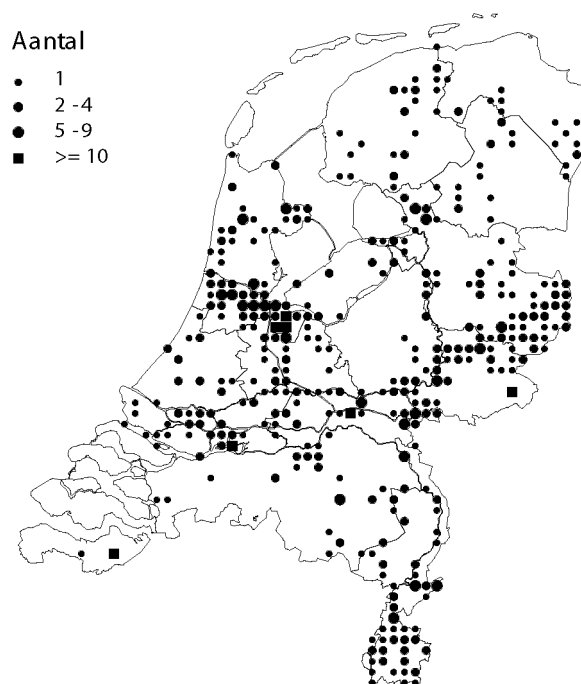
ging 2008 de boeken in als het beste IJsvogeljaar in de geschiedenis. De populatieschatting kwam ruim 200 paren uit boven die van 2007, net als het aantal gemelde paren (797 tegenover 583). Dit landelijke beeld wordt bevestigd door allerlei regionale onderzoeken.

In Twente wordt de IJsvogel goed gevolgd op een aantal beektrajecten. Hier werden in 2008 22 territoria vastgesteld, eentje meer dan in 2007. De aantallen in deze monitoringgebieden lijken inmiddels de bovengrens bereikt te hebben. Buiten de monitoringgebieden nam de soort in Twente flink toe en werden in 2008 44 (2007: 27) paren gevonden. Inmiddels is dus ook een flink aantal minder optimale gebieden bevolkt geraakt (van den Akker 2009).

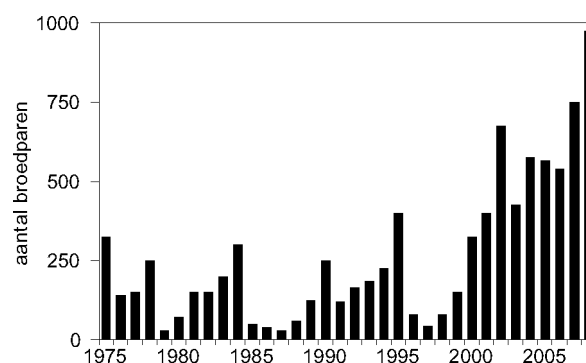
Ook elders in ons land nam de IJsvogel vooral toe buiten de jaarlijks onderzochte gebieden, waar de aantallen veelal stabiel bleven (o.a. Limburg: Bakhuizen *et al.* 2009). Illustratief voor de populatiegroei is bijvoorbeeld de ontwikkeling in Noord-Holland waar in 2008 maar liefst 175 territoria bekend werden (2006-07: 59 resp. 92, J. Harder e.a.). Voorlopig is het hoogtepunt wel bereikt, want de winter van 2008/09 kende met name in de oostelijke helft van het land strenge vorstperiodes.

Welke invloed deze eerste koude winter sinds 1996/97 op de aantallen IJsvogels in 2009 heeft gehad, moet nog blijken. Zeker is echter dat een nieuw record nog enkele jaren op zich zal laten wachten.

Figuur 6.31. IJsvogel. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1975. / Common Kingfisher. Dutch breeding population (pairs) since 1975.

Figuur 6.30. IJsvogel. Broedverspreiding in 2008. / Common Kingfisher. Breeding distribution in 2008.

BIJENETER *Merops apiaster*

Rode Lijst: nee

Geteld: 1

Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

Voor het derde jaar op rij kwam er een paar Bijeneters tot broeden in Drenthe. Op 28 mei werd een rondvliegende vogel gezien op dezelfde locatie als in 2007. De nestholte zat enige meters naast die van 2007 in een zandwal.

Op 28 juni waren beide ouders druk aan het voeren en waren er dus jongen aanwezig in het nest. Op 17 juli werd er nog steeds druk gevoerd door beide ouders en waren er bedelende jongen te horen. Net als in 2007

vlogen er echter geen jongen uit. Op 20 juli bleek het nest wederom uitgegraven door een Vos.

In 2007 en 2008 waren, in tegenstelling tot 2006 (toen 2 paren in totaal 7 jongen wisten groot te brengen), de jongen bedelend te horen tot buiten het nest. Slechtweeperperiodes in de jongenfase zorgden er waarschijnlijk voor dat de ouders niet voldoende voedsel konden aanslepen en zodoende trokken de hongerige jongen meer de aandacht – met fatale gevolgen (S. Waasdorp).

DRAAIHALS *Jynx torquilla*

Rode Lijst: ernstig bedreigde soort

Geteld: 3

Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, geen of onvoldoende informatie uit grote delen van de Veluwe

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - - / - -

Een dramatisch slecht jaar, met alleen meldingen van een territorium op het Hulshorsterzand GI (H. Raaijmakers), eenmalige zang in juni op Planken Wambuis GI (H. van der Kolk) en tweemaal een zingende vogel half mei bij Epen Lb (P. de Jong).

Hoewel deze lastig te inventariseren soort wellicht nog hier en daar ongemerkt nestelde, is het duidelijk dat de Draaihal als broedvogel in ons land op uitsterven staat. Optimisten zullen erop wijzen dat de jaarfluctuaties bij deze soort enorm zijn (voorbeeld Planken Wambuis GI: 0-16 territoria in 1974-2005; R.G. Bijlsma *in* Zwarts *et al.* 2009). Theoretisch kan daarom een toekomstige opleving niet worden uitgesloten. De soort is echter in heel West-, Noord- en Midden-Europa al decennia lang op zijn retour, terwijl de aantallen in delen van

Oost-Europa stabielere zouden zijn (met enige twijfels, vanwege het gebrek aan grootschalig telmateriaal). De afname zette in veel gebieden op zijn laatst in de jaren zestig in, en lijkt sterk te zijn beïnvloed door droogteperioden in de Sahel in de eerste helft van de jaren zeventig en midden jaren tachtig. De enigszins herstelde neerslagcijfers vanaf eind jaren tachtig in de Sahel werden echter niet gevolgd door toenemende aantallen Draaihalzen, integendeel. Daarom is het aannemelijk dat de huidige afname vooral een gevolg is van sterk verslechterde broedhabitat, waarbij naast factoren als industrialisatie van land- en bosbouw met name vermeting en verzuring van belang zijn. Hierdoor verdwijnen immers mieren – die het hoofdvoedsel vormen – als sneeuw voor de zon (Zwarts *et al.* 2009).

 MIDDELSTE BONTE SPECHT *Dendrocopos medius*

Rode Lijst: nee

Geteld: 112

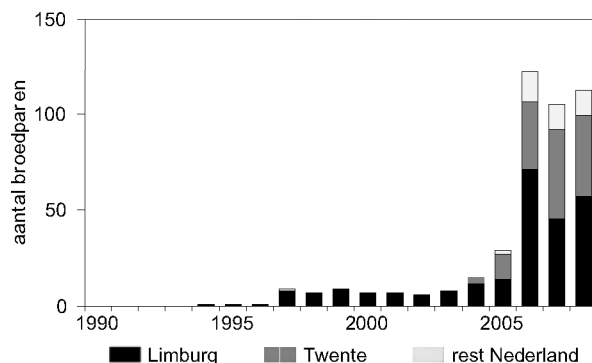
Schatting populatie: 130-150

Volledigheid: 71-90%, kerngebieden Twente en Zuid-Limburg goed onderzocht; mogelijk paren gemist in vooral Noord-Brabant, Overijssel en Gelderland

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ++ / ++

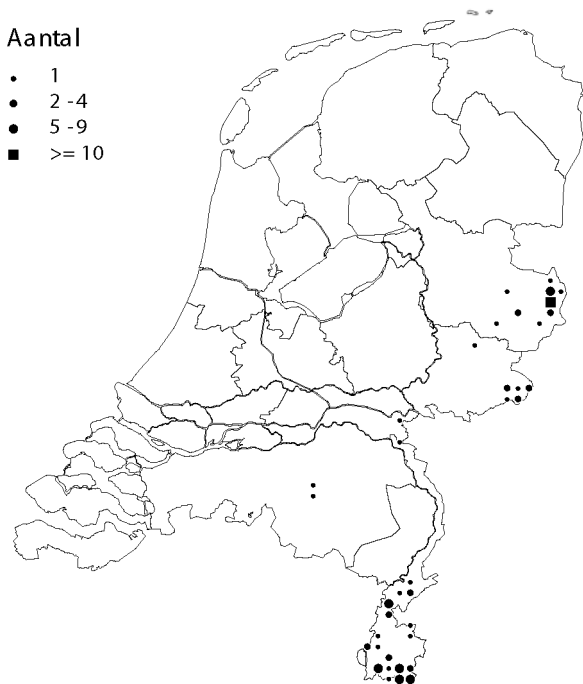
In Twente werden bij intensief onderzoek 42 paren gelokaliseerd (plus 8 meldingen zonder vervolgwaarneming), net iets minder dan een jaar eerder. De meeste paren werden gevonden in de rijke loofbossen in de gemeente Losser (31) (Hulsebos 2009). Ook in de Noord-Achterhoek (1) en Oost-Achterhoek Gld (9, waarvan tenminste 4 met zekerheid broedend) werden weer Middelste Bonte Spechten aangetroffen, terwijl het voorkomen in het Rijk van Nijmegen (eerste in 2007)

Figuur 6.33. Middelste Bonte Specht. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1990 in Limburg, Twente en Overige Nederland. / Middle Spotted Woodpecker. Dutch breeding population (pairs) since 1990.

Aantal

- 1
- 2 - 4
- 5 - 9
- ≥ 10

Figuur 6.32. Middelste Bonte Specht. Broedverspreiding in 2008. / Middle Spotted Woodpecker. Breeding distribution in 2008.

werd bestendig met territoria in Beek-Ubbergen (nest bij SOVON-kantoor!) en Mook. In Noord-Brabant was het onderzoek onvolledig. Op zeker 2-3 paren ten zuiden van Boxtel na ontbreken meldingen. In Limburg werden 61 territoria geteld, op het geval bij Mook na allemaal bezuiden Roermond. Het totaal is duidelijk hoger dan een jaar eerder (45) maar haalt niet het niveau van doorbraakjaar 2006 (72) (Bakhuizen *et al.* 2009). Ook in Vlaanderen is het hard gegaan. Pas in 2000

stond de Middelste Bonte Specht voor het eerst op de broedvogellijst, maar daarna namen de aantallen snel toe naar minimaal 87 paren in 2007. De kern van de verspreiding ligt in het zuiden, in de Voerstreek (net bezuiden Nederlands Limburg) en ten oosten van Brussel. De soort rukt echter op in de Antwerpse en Limburgse Kempen, met broedlocaties tot vlakbij de grens met Noord-Brabant (Vermeersch & Anselin 2009).

Middelste Bonte Specht op vetbol Barendrecht 14 februari 2009
(Harvey van Diek)

6.9. Leeuweriken tot en met lijsters

KUIFLEEUWERIK *Galerida cristata*

Rode Lijst: ernstig bedreigde soort

Natura 2000: nee

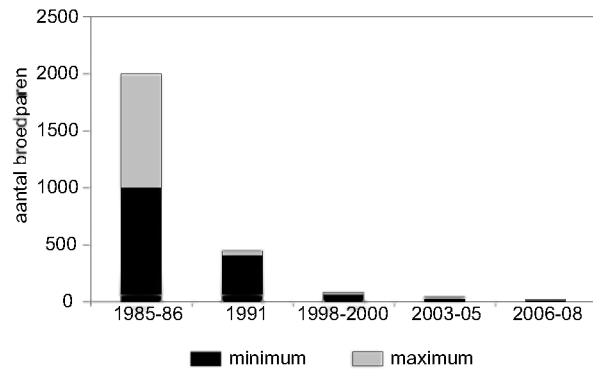
Geteld: 11 Schatting populatie: 11-18

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - - / - -

Volledigheid: 71-90%, alle bekende broedplaatsen onderzocht

Met moeite werden minimaal 11 territoria bijeengeschaapt, voornamelijk in Noord-Brabant: Tilburg (2, vermoedelijk solitaire mannetjes; W. Poelmans), 's-Hertogenbosch (2 territoria, waarin tenminste 1 jong uitvloog; J. van der Linden & Provincie Noord-Brabant), Eindhoven (2-3 paren plus territoriale maar solitaire vogel; F. Neijts) en Veldhoven (1-2 paren; F. Neijts). Elders bleef het bij meldingen op de Maasvlakte ZH (voedselaanbreng; S. Wytema, C. Brinkman e.a.) en Tradeport-west bij Venlo Lb (2-3 paren, ook uitgevlogen jongen gezien; H. Custers e.a.). In verschillende steden waar de soort lange tijd gebroed heeft en ook uit 2007 nog meldingen bekend zijn (Emmen Dr, Lelystad Fl, Amersfoort Ut), bleef het ditmaal stil.

Nog even en het is voorbij met de Kuifleeuwerik in Nederland, overigens net als in Vlaanderen (7-13 paren in 2007; Vermeersch & Anselin 2009). Een ongelooflijk idee voor oudgedienden onder de tellers, waarvan menigeen zich deze soort als een doodnormale vogel uit vervlogen tijden herinnert. Nog medio jaren zeventig waren er zeker 3000-5000 paartjes in ons land

Figuur 6.34. Kuifleeuwerik. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1986. / Crested Lark. Dutch breeding population (pairs) since 1986.

aanwezig. Het verdwijnpunt zal, in tegenstelling tot het moment van vestiging in Nederland (begin 19e eeuw, of toch eerder?), exact te bepalen zijn...

OEVERZWALUW *Riparia riparia*

Rode Lijst: nee

Natura 2000: ja

Geteld: 21.198 Schatting populatie: ?

Trend vanaf 1990 resp. 1999: + / 0

Volledigheid: 71-90%, gegevens ontbreken van Echterbosch Lb, Grensmaas tussen Borgharen-Maaseik Lb, Melick Lb, Biesbosch, Helmond NB, omg. Almere Fl, Diffelen Ov en uit de Kollumerwaard Fr.

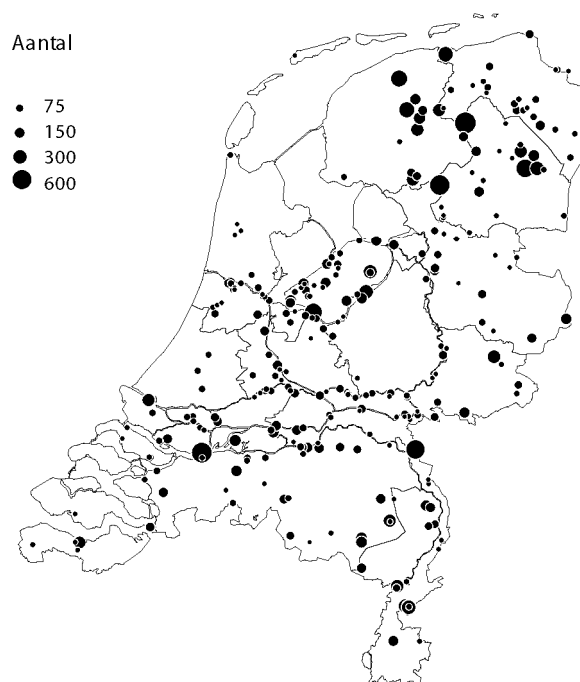
In 2008 zijn in totaal 290 bewoonde kolonies geteld en daarnaast is van 220 (oude) kolonies geconstateerd dat ze onbewoond waren. Een geweldige prestatie van de tellers!

Landelijk was er sprake van een kleine toename met 5% ten opzichte van het voorgaande jaar, maar met regionale verschillen. In de provincie Groningen werden in 49 bewoonde kolonies in 2008 1620 nestgangen geteld, meer dan in 2007 (1512). In West-Overijssel was er een achteruitgang van 865 naar 556 paren, terwijl in het oosten van deze provincie, in Twente, juist toename plaatsvond van 258 paren naar 429. In het westelijk deel van Noord-Brabant viel de stand, berekend over 26 kolonies, terug van 982 paren naar 714. Grootste verliezers hier waren De Dasseplas bij Moerstraten (van 269 naar 122) en de Boven Mark bij Breda (van 143 naar nul). Ook in deze provincie is een tweedeling

waarneembaar: in het aangrenzende oostelijke deel van Noord-Brabant (30 kolonies) was er sprake van vooruitgang van 1529 paren in 2007 naar 1648 in 2008. In Zeeland (7 kolonies) verliep het seizoen positiever dan in 2007 (286 paren). In 2008 telde men 376 paren. De grootste Zeeuwse kolonie, de Mosselbanken bij Terneuzen, telde op 4 mei een respectabel aantal van 205 nesten maar bleek op 11 mei vernield. Op nationaal niveau waren er drie kolonies met meer dan 600 paren: twee in Drenthe (tussen Een-West en Amerika 690 nesten en in Nijensleek 607) en één bij Strijensas in de Hoekse Waard ZH (623). Deze kolonies groeiden forse ten opzichte van 2007.

Grote jaarlijkse verschillen zijn niet vreemd bij deze nogal erratisch optredende zwaluw, die niet alleen graag gebruik maakt van steilwanden in rivieroever, maar ook van andere (tijdelijk geschikte) habitats als grond-

depots, zandafgravingen en nieuw aangelegde taluds. Zijn wetenschappelijke naam *Riparia* verwijst naar zijn gebondenheid aan oevers (*ripa*=oever).

Figuur 6.35. Oeverzwaluw. Broedverspreiding in 2008.
/ Sand Martin. Breeding distribution in 2008.

Tabel 6.8. Oeverzwaluw. Aantallen in 2003-08 in de tien gebieden met hoogste aantallen in 2008. / Sand Martin.
Breeding numbers in 2003-08 in the areas holding the biggest numbers in 2008.

Kolonie	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Amerika, Een West (Dr)	41	56	70	325	405	690
Hoeksche Waard, Esscheplaat (ZH)	0	0	0	0	378	623
Vledder, Nijensleek (Dr)	11	37	206	108	101	607
Milsbeek, Afgraving Teunesen (Lb)	220	135	220	350	350	540
Westdorp, Ellertshaar (Dr)	98	253	239	256	281	490
Almere, Stichtse Brug (Fl)	0	0	0	0	0	458
Oudkerk, Stienen Dam (Fr)	3	310	201	352	452	418
Kloosterburen, Panhuys Poel (Fr)	166	670	325	612	452	362
Lauwersoog (Gr)	396	490	455	425	278	319
Koningsbosch, "De Hazelaar" (Lb)	180	208	326	265	478	292

BOERENZWALUW *Hirundo rustica*

Rode Lijst: gevoelige soort

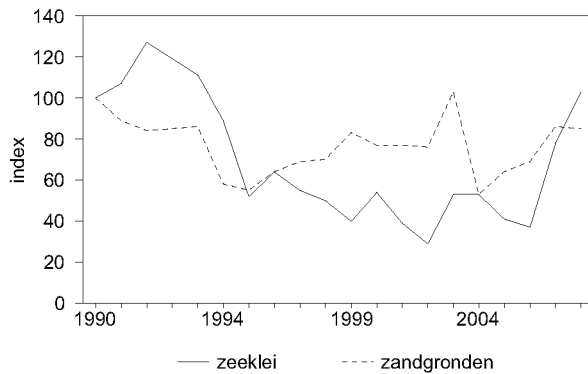
Trend vanaf 1990 resp. 1999: 0 / +

Natura 2000: nee

De broedpopulatie van de Boerenzwaluw is in de afgelopen 40 jaar met zo'n 50-75% afgenomen, reden genoeg om de soort enkele jaren geleden op de Rode Lijst te plaatsen. Boerenzwaluwen worden met vele bedreigingen geconfronteerd, waarbij die in de broedgebieden volgens Zwarts *et al.* (2009) waarschijnlijk meer invloed op de populatie hebben dan die in de Afrikaanse overwinteringsgebieden (zoals jacht op gemeenschappelijke slaapplaatsen). Met name het ontoegankelijk maken van stallen heeft vermoedelijk een grote tol geëist. Daarnaast heeft schaalvergroting in de landbouw geleid tot een toenemend belang van moderne ligboxenstallen als broedruimte. In deze open

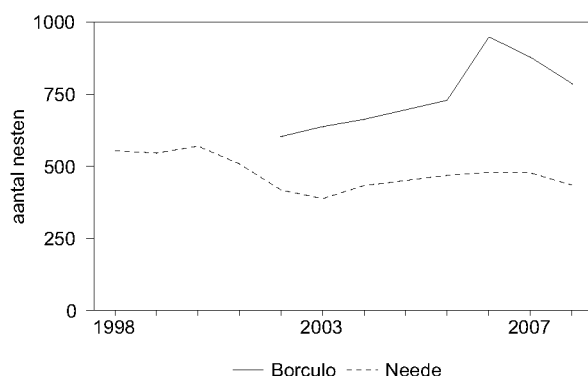
ruimtes is het aantal jongen dat gemiddeld per nest uitvliegt evenwel lager dan in kleinere, conventionele ruimten als melkstallen en koelruimten; er treedt meer sterfte van eieren en jongen op door onder andere verstoring, predatie en temperatuurwisselingen (van den Brink 2003). Andere ontwikkelingen in het hedendaagse boerenland die nest- en/of voedselaanbod reduceren zijn afname van melkveebedrijven, vergaande hygiënemaatregelen, erfverharding en gesloten mestopslag (Bijlsma *et al.* 2001).

Het is in dat licht dan ook opmerkelijk dat de landelijke trend zoals die uit het BMP naar voren komt min of meer stabiel is sinds 1990, met grote jaarlijkse fluctuaties.

Figuur 6.36. Boerenzwaluw. Aantalsontwikkeling in twee regio's in Nederland sinds 1990 (SOVON). / Barn Swallow. Population changes in two regions assessed with standard counts.

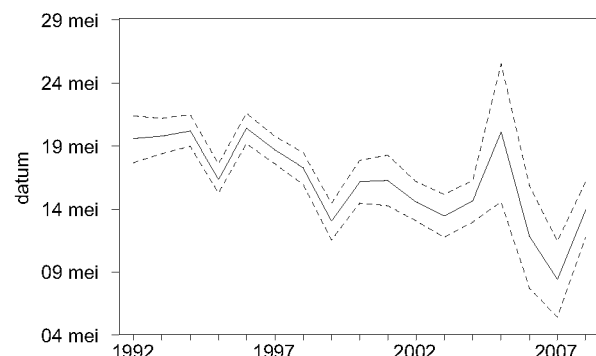
aties. Er lijkt sprake van verschillen tussen regio's (figuur 6.36): in zeekleigebieden schommelen de aantallen sterker dan op de zandgronden, en lijkt op termijn van enige afname sprake (maar met een ogenschijnlijk herstel in 2007 en 2008). De trends zijn echter gebaseerd op een relatief klein aantal gebieden waar de zwaluwen jaarlijks worden geteld. Bovendien is de methode van territoriumkartering weinig geschikt voor een soort als de Boerenzwaluw. Om meer en betere informatie over aantalsontwikkelingen te verkrijgen, verzamelen we daarom sinds 2009 ook soortgerichte nestentellingen van de Boerenzwaluw (onderdeel BMP-E). Hierbij kunnen ook in het verleden verzamelde reeksen worden aangeleverd. Langlopende nestentellingen in 13 telgebieden in de omgeving van Borculo (totaal 5572 ha) en Neede (totaal 4615 ha) in de Achterhoek GI wijzen op fluctuerende respectievelijk licht afnemende aantallen sinds 1998 (figuur 6.37, gegevens F. Weijermars). Fluctuaties bepalen ook het beeld in het afgelopen decennium in een studiegebied op de Noord-Veluwe (B. van den Brink in Zwartz *et al.* 2009). Informatie uit meer gebieden is welkom!

Figuur 6.37. Boerenzwaluw. Aantalsontwikkeling bij nestonderzoek in de Achterhoek (F. Weijermars). / Barn Swallow. Population changes in two areas assessed with nest counts.

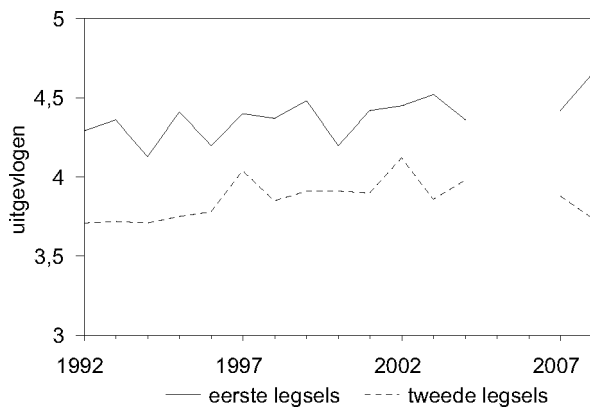
Onderzoek aan de broedbiologie van Boerenzwaluwen vindt onder andere plaats in het kader van het Nestkaartenproject. Jaarlijks worden de lotgevallen van enkele honderden nesten geregistreerd. Onlangs hebben we een groot aantal historische nestgegevens aan het bestand kunnen toevoegen. Deze zijn in de jaren negentig verzameld door Vogeltrekstation en Stichting Hirundo (o.a. Bennie van den Brink), in het kader van het internationale European Swallow Project en nationale voorlopers daarvan. In totaal beschikken we nu over gegevens van bijna 15.000 nesten, met een nadruk op de periode 1992-2004 (maximaal 1746 nesten in 1996, minimaal 118 in 2006). Zodoende kunnen nu lange termijn trends in o.a. legbegin en broedsucces gereconstrueerd worden, belangrijke informatie om aantalsontwikkelingen te verklaren.

Sinds 1992 is het gemiddelde legbegin van eerste legsels met ongeveer tien dagen vervroegd, van rond 20 mei naar rond 10 mei (figuur 6.38). De mate van vervroeging is daarmee van dezelfde omvang als die andere soorten hebben laten zien als gevolg van opwarmende voorjaren, zoals Kool- en Pimpelmees. De vervroeging van de start van tweede legsels van de Boerenzwaluw ligt in dezelfde orde van grootte, van rond 8 juli naar rond 28 juni. Hierbij dient echter te worden opgemerkt dat de steekproef klein is, en in recente jaren mogelijk niet representatief voor de landelijke situatie.

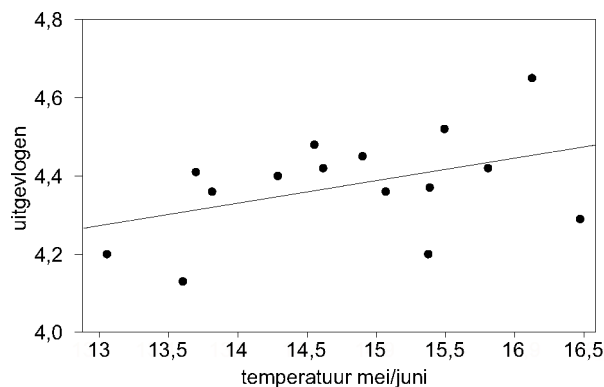

Figuur 6.38. Boerenzwaluw. Gemiddeld legbegin van eerste legsels. / Barn Swallow. Onset of egg laying (first nests).

Eerste legsels zijn gemiddeld iets groter dan tweede legsels: 4.6 (SD=1.1, n=377) resp. 4.3 (SD=1.0, n=320) eieren. Het gemiddeld aantal eieren van eerste legsels is bovendien in de periode 1992-2004 niet structureel veranderd. Ook het aandeel nesten dat uitgevlogen jongen oplevert blijkt vrij constant. Door een andere wijze van dataverzameling (niet alle bezoekdata zijn geregistreerd, met name van mislukte nesten) is het nestsucces in 1992-2004 helaas niet rechtstreeks te vergelijken met de gegevens uit recente jaren. Die hebben bovendien op een veel kleiner aantal gebieden betrekking, waardoor lokale effecten zoals predatie een relatief grote invloed op de resultaten hebben.

Figuur 6.39. Boerenzwaluw. Aantal uitgevlogen jongen per succesvol nest, uitgesplitst naar eerste en tweede legsels. / Barn Swallow. Number of fledglings in successful nests (first and second clutches separated).

Figuur 6.40. Boerenzwaluw. Aantal uitgevlogen jongen per succesvol nest in relatie tot de gemiddelde temperatuur in de maanden mei en juni (gegevens KNMI). / Barn Swallow. Number of fledglings in successful nests in relation to mean temperatures in May and June.

Er zijn geen aanwijzingen voor een verschil in aandeel succesvolle nesten tussen eerste en tweede broedsels. Wel ligt het aantal uitgevlogen jongen per succesvol nest wat hoger voor eerste dan tweede legsels: 4.3 (SD=2.0, n=5697) resp. 3.8 (SD=1.7, n=4149) jongen. Bovendien lijkt het broedsucces gedurende de periode 1992-2008 licht te zijn toegenomen, vooral van eerste legsels (figuur 6.39). Dit hangt deels samen met een toename van de gemiddelde temperaturen in de maanden mei en juni (figuur 6.40). Eerder stelden Loske & Lederer (1987) vast dat hoge temperaturen en weinig neerslag een gunstige uitwerking hebben op het uitkomst-succes van eieren en de overleving van nestjongen in een studiegebied in Duitsland. Wij vonden wel een effect van temperatuur, maar niet van neerslagduur.

Al met al zijn er meer aanwijzingen dat het broedsucces van Boerenzwaluwen sinds begin jaren negentig is toegenomen dan afgenomen. Wel kan tegelijkertijd het aantal nesten zijn afgenomen, omdat steeds minder vogels tot nestbouw overgaan door een gebrek aan nestgelegenheid. Dit uit zich niet in percentage succesvolle nesten of gemiddeld aantal uitgevlogen jongen, zoals hier berekend. Veel oude boerderijen worden gesloten of verbouwd, en zodoende ontoegankelijk voor

Boerenzwaluwen. Een enquête onder boeren begin jaren negentig wees uit dat in slechts 28% van de bezochte gebouwen genesteld werd, tegen 61% een decennium eerder (Bakker *et al.* 1996).

Hoe zou dat tegenwoordig zijn? Het kan verklaren waarom een herstel van populaties uitblijft. Bovendien wordt het broedsucces van een populatie bepaald door het aantal uitgevlogen jongen in eerste, tweede en latere legsels. Zonder gemerkte vogels is het echter lastig om een vinger te krijgen achter eventuele veranderingen in de frequentie van derde (latere) legsels. Ook over veranderingen in de overleving van Boerenzwaluwen ontbreekt recente informatie.

We moedigen vrijwilligers daarom aan om bij te dragen aan het verzamelen van meer kennis over de populatiedynamiek van Boerenzwaluwen. Dat kan op verschillende manieren: (1) jaarlijkse nestentellingen in vaste steekproefgebieden in het kader van BMP-E, (2) broedbiologisch onderzoek in het kader van het Nestkaartenproject, (3) het ringen van nestjongen in het kader van het Pullen Ringen project, of (4) het ringen en terugvangen van volwassen Boerenzwaluwen in het kader van het Retrapping Adults for Survival project. Geïnteresseerden worden uitgenodigd contact op te nemen met SOVON of het Vogeltrekstation.

HUISZWALUW *Delichon urbicum*

Rode Lijst: gevoelige soort

Natura 2000: nee

Geteld: 35.761

Schatting populatie: ?

Trend vanaf 1990 resp. 1999: + / +

Volledigheid: 40-70%, van een aantal grote kolonies (50-130 paren in 2005-07) ontbreken de gegevens: Tjuchem Gr, Blokzijl Ov, Knarsluis Fl, diverse kolonies in de Noordoostpolder, Assendelft NH, Hoek Zl, Polder de Vischplaat NB, Veldhoven NB, Budelco NB en Meerselse Peel Lb.

Raakten we met de Huiszwaluw in de jaren negentig van jaar op jaar steeds verder in mineur, sinds 2002 is de trend positief. Met ruim 35.700 getelde paren komt de indexwaarde dit jaar op 115 uit, hoger dan die in het basisjaar dat bij de indexberekening gebruikt wordt (1990=100). In de drie noordelijke provincies bleef de stand in vergelijking met 2007 nagenoeg stabiel of licht toenemend (0-7%). In andere delen van het land was het beeld wisselend. In Zuid-Limburg viel de stand in 32 getelde kolonies terug met 6%. Ook de Achterhoek kende een slecht jaar met 15% afname in 72 getelde kolonies. Met name in Zutphen, Lochem en Sinderen werden ongunstige resultaten behaald. De rest van Nederland leverde vooral positief nieuws, het meest

in het oog springend langs de Grote Rivieren met een toename van 30%, gebaseerd op 21 getelde kolonies. Grote Nederlandse kolonies (185-350 paren) kenden van 2007 op 2008 over het algemeen groei, zoals geconstateerd in de Rivierduinen bij Lelystad Fl (van 248 naar 346), Gemaal Stroink Ov (van 149 naar 185), Hindeloopen Fr (van 206 naar 237) en Muiden NH (van 232 naar 261). Als verklaring voor de gunstige ontwikkelingen wordt door tellers genoemd: nestbescherming, toenemend aanbod van kunstnesten en gunstige weersomstandigheden in de broedtijd. Dat ook de situatie in de Afrikaanse overwinteringsgebieden een (onbekende maar vermoedelijk grote) rol speelt, moge duidelijk zijn.

Tabel 6.9. Huiszwaluw. Aantallen in 2003-08 in de tien gebieden met hoogste aantallen in 2008. / Common House Martin. Breeding numbers in 2003-08 in the areas holding the biggest numbers in 2008.

Kolonie	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Lelystad, Rivierduin-coöperatie (Fl)	?	?	84	144	268	346
Groningen stad, totaal (Gr)	165	168	180	257	293	297
Muiden (NH)	174	?	185	189	232	261
Hindeloopen (Fr)	108	128	147	145	206	237
Arkervaat, Nijkerk (Ut)	159	208	224	198	216	232
Gaast (Fr)	169	163	188	162	170	188
Gemaal Stroink (Ov)	0	0	0	53	149	185
Nijemirdum (Fr)	103	110	153	178	178	176
Anna Jacobapolder dorp (Zl)	?	51	79	137	176	174
Oudemirdum (Fr)	110	128	154	185	180	171

DUINPIEPER *Anthus campestris*

Rode Lijst: ernstig bedreigde soort

Natura 2000: ja

Geteld: 0

Schatting populatie: 0

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - - / - -

Volledigheid: >90%, veel voormalige broedgebieden onderzocht

Na een jaar met een verrassende hervestiging op een Veluws heideveld waren de verwachtingen (te) hoog gespannen. In 2008 kon geen enkele territoriale Duinpieper in Nederland worden vastgesteld, zodat het er naar uitziet dat we de soort toch echt kwijt zijn (jaarlijkse broedgevallen tot en met 2003, daarna alleen de melding in 2007).

De Duinpiepers die in Nederland nog steeds op trek

worden gezien, moeten inmiddels van ver komen. De soort doet het in heel West-, Noord- en Midden-Europa uitermate slecht en is bijvoorbeeld in grote delen van West-Duitsland inmiddels verdwenen. Ook oostelijker populaties beginnen sterke afname te vertonen, zoals de Poolse, die tot voor kort als stabiel werd beschouwd maar na de eeuwwisseling keldert.

ENGELSE KWIKSTAART *Motacilla flavissima*

Rode Lijst: bedreigde soort

Geteld: 8

Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, informatie uit bollenvelden in Zuid-Holland onvolledig en elders waarschijnlijk ook paren gemist

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

Zes van de 8 in 2008 vastgestelde paren hielden zich op in de bollenstreek rond Noordwijk ZH, waar onder meer in een tulpenperceel werd gebroed. Tenminste twee nesten gingen verloren bij oogstwerkzaamheden (P. Spierenburg). In het Harderbroek FI werd op 30 april en 7 mei een zingend mannetje waargenomen, terwijl een territorium gemeld werd in Polder de Wogmeer bij Spierdijk NH.

Het blijft opmerkelijk dat in Noordwest-Frankrijk 10-12.000 paren van de Engelse Kwikstaart broeden

(Dubois *et al.* 2008), terwijl hij bij ons zeldzaam is. In Vlaanderen broeden hooguit enkele paren (Vermeersch & Anselin 2009). In Engeland zelf is sprake van een stevige afname en een matig broedsucces (www.bto.org).

Recent Brits onderzoek gaf aan de Engelse Kwikstaarten graag broeden in wintergranen (mei-juni) en aardappels (juli-augustus), terwijl het vooral uit vliegen en kevers bestaande voedsel meestal langs sloten en onverharde wegen verzameld wordt (Gilroy *et al.* 2009).

NOORDSE KWIKSTAART *Motacilla thunbergi*

Rode Lijst: nee

Geteld: 1

Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

Bij Spaarndam NH werd een broedgeval geconstateerd waarbij het onduidelijk bleef of de man een zui-

Noordse Kwikstaart 4 mei 2008 Spaarndam (Roy Slaterus).

vere Noordse Kwikstaart was dan wel een hybride. De kenmerken klopten voor Noordse Kwikstaart, maar de vogel had een vrij brede wenkbrauwstreep, weinig uitgesproken donkere borsttekening en relatief lichte oogring. De vogel werd waargenomen vanaf 21 april, bleek gepaard te zijn (soortdeterminatie bij vrouw was onmogelijk) en bracht in een perceel wintertarwe tenminste twee jongen groot (observatie van afstand, uitvliegmoment rond 3 juni). De laatste waarneming dateert van 20 juni (Slaterus 2009).

De soort is hiermee nog steeds niet onomstotelijk als Nederlandse broedvogel te beschouwen. Bij intrigerende waarnemingen in Griendtsveen Lb (1994) kon een broedgeval niet worden bewezen. Meldingen van vogels met voer in de snavel (Zuidwolde Dr 1975, 1977) en met een uitgevlogen jong (Terschelling 1979) zijn onvoldoende gedocumenteerd om als eerste broedgevallen in aanmerking te komen (Bijlsma *et al.* 2001).

GROTE GELE KWIKSTAART *Motacilla cinerea*

Rode Lijst: nee

Geteld: 415

Schatting populatie: 450-550

Volledigheid: 71-90%, kerngebieden vrij goed onderzocht, randen van de Veluwe en delen Limburg onvolledig

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: + / ++

De drie belangrijkste populaties werden goed onderzocht. In Twente was 2008 met 80 getelde paren, net als zijn voorganger, een topjaar. Het aantal wordt gezien als een minimum, aangezien niet alle 200 km

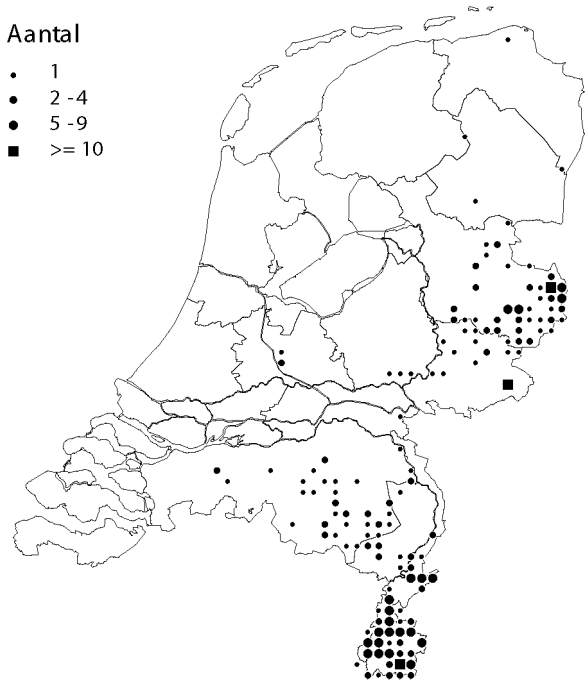
geschikte beekoevers kon worden onderzocht. Langs de Dinkel, met 21 paren goed bezet, vlogen uit nestkasten opgehangen door IVN Losser gemiddeld 4,8 jongen/paar uit (van den Akker 2009, Hulsebos 2009).

In de Zuidoost-Achterhoek waren ongeveer 65 paren aanwezig, regionaal een subliem jaar vertegenwoordigend (25-55 in 1998-2007) (R. Kwak, Vogelwerkgroep Zuidoost-Achterhoek). In Limburg werden 204 paren geteld. Langs de jaarlijks getelde beken bleef het aantal ongeveer gelijk aan de voorgaande jaren, maar in de normaliter niet of amper bezette noordelijke helft van de provincie vond uitbreiding plaats (Bakhuizen *et al.* 2009).

Ver buiten de kerngebieden om werden Grote Gele Kwikstaarten gemeld uit Groningen (2 zekere broedgevallen, Uithuizen en Ter Apel), Drenthe (2 zekere broedgevallen, Bankensbosch bij Veenhuizen en Hoozevee) en Utrecht (3 zekere broedgevallen en mogelijk territorium Utrecht-stad). Speciaal onderzoek in Noord-Brabant (coördinatie A. Braam & J. Rahder) leverde 38 paren op, voor die provincie een spectaculair aantal. Hoewel het merendal in het zuidoosten geconcentreerd was, werd de soort westelijk tot in Breda aangetroffen. De soort werd tot eind 20e eeuw zelden als broedvogel gevonden in Noord-Brabant. Na de eeuwwisseling ging het plotseling hard, met 6 paren in 2002, 39 in 2006 en 48 in 2007, waarvan 24 in de Kempen en 12 in de Peel. Hoewel intensiever onderzoek deels verantwoordelijk is voor de stijging, staat het buiten kijf dat een reële toename heeft plaatsgevonden (de Veer 2009).

Aantal

- 1
- 2 - 4
- 5 - 9
- ≥ 10

Figuur 6.41. Grote Gele Kwikstaart. Broedverspreiding in 2008. / Grey Wagtail. Breeding distribution in 2008.

ROUWKWIKSTAART *Motacilla yarrellii*

Rode Lijst: nee

Geteld: 5 (8) Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

Zekere broedgevallen werden waargenomen in de Workumerwaard Fr (oudervogel voert 3 jongen; J. Weel), slibdepot IJsseloog Fl (mengpaar met man Rouwkwikstaart, voedselvluchten; J. Nap, A. Wielink), Hoogkarspel NH (3 jongen gevoerd in bloemkoolperceel; A.L. Roobeek), Lutjebroek NH (balts en voedselvluchten; A.L. Roobeek), en in de Lekuiterwaard bij Lopik Ut (vrouw met jong; A. Boele). Verdachte vogels

werden voorts gemeld van De Hon op Ameland, de Eemponders NH en de Maasvlakte ZH.

In Noordwest-Frankrijk broeden enkele tientallen paren (Dubois *et al.* 2008), terwijl in Duitsland en Vlaanderen jaarlijks enkele (meng)paren opduiken (Südbeck *et al.* 2007, Vermeersch & Anselin 2009). De trend in 'moederland' Groot-Brittannië is onduidelijk (www.bto.org).

WINTERKONING *Troglodytes troglodytes*

Rode Lijst: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: + / +

Natura 2000: nee

De Winterkoning is een van de meest verbreide broedvogels in ons land, die alleen lokaal ontbreekt in open landschappen zonder opgaande bomen en struiken. Dit blijkt ook uit het BMP, want met jaarlijks ongeveer 7000-8000 territoria is hij op de Fitis na de meest geregistreerde zangvogel in de proefvlakken.

De populatie van de Winterkoning laat al decennia

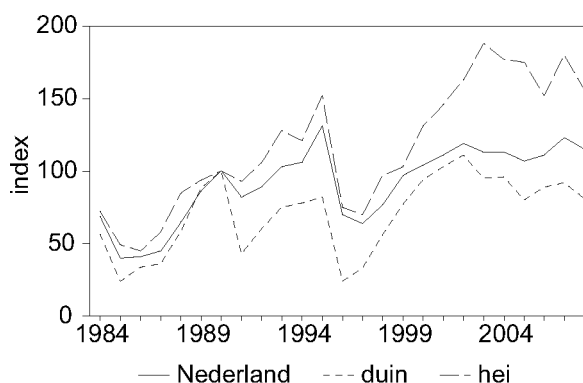
lang een matige toename zien. Deze is al bekend vanaf ongeveer 1970 (SOVON 2002) en heeft vanaf de start van het BMP in 1984 doorgezet met ongeveer een verdubbeling van de aantallen. De toename en de brede verspreiding hangen nauw samen met het langzaam veranderende Nederlandse landschap, met op steeds meer plekken bomen, struiken, ruigte en ander groen,

een kolfje naar de hand van de Winterkoning.

De Winterkoning mag zich dan verheugen in een toename, maar het is er wel een met vallen en opstaan (figuur 6.42). Het aantalsverloop is grillig door effecten van strenge winters. Tijdens strenge winters, vooral die met veel sneeuwval en ijzelvorming, lukt het deze kleine standvogel vaak niet om dagelijks voldoende voedsel (energie) te vinden, met onherroepelijk de dood tot gevolg. De BMP-reeksen laten dat goed zien na de strenge of koude winters van 1985-87, 1991 en 1996-97, met landelijke afnames van 20-51%. In enkele zeer strenge winters vóór de start van het BMP, zoals in 1978/79 en 1962/63, zijn lokaal afnamepercentages van 80-100% vastgesteld. Grote gebieden moesten het toen gedurende één seizoen vrijwel zonder Winterkoningen stellen. Na strenge winters volgen meestal weer zachte, en binnen enkele jaren weet de soort het winterverlies weer volledig weg te werken.

Na de winter van 1996/97 bleven strenge winters uit. De Winterkoning herstelde snel en kende vanaf 2000 een blijvend hoge stand. Dit stabiele beeld doet vermoeden dat de soort aan zijn top zit en dat andere factoren een verdere toename in de weg staan.

Misschien geven cijfers van overleving en reproductie vanaf 1994 hier enig zicht op. Sinds 1994 zijn alleen na de strenge en koude winters van 1995/96 en 1996/97 lage overlevingscijfers van adulte en juveniele gevonden (veel sterfte dus). De overleving van adulten laat in de periode 1994-2008 geen trend zien, terwijl die van juvenielen iets is toegenomen. Dit laatste kan samenhangen met de zachte winters van de afgelopen periode. Bij de kortlevende Winterkoning bepalen reproductie en overleving (van juvenielen) in belangrijke

Figuur 6.42. Winterkoning. Populatieontwikkeling (indexen) in Nederland en in duinen en op heide sinds 1984. / Winter Wren. Population trends (indices) since 1984 in The Netherlands and in coastal dunes and heathland separately.

mate de populatiegrootte in het volgende voorjaar. De overleving van adulte vogels speelt een veel kleinere rol (zie ook figuur 5.28 in Schekkerman *et al.* 2009).

De indexen van de Winterkoning laten in alle landschapstypen dezelfde wintereffecten zien. De trends in bos, moeras, halfopen agrarische landschap en bebouwing vertonen veel overeenkomst met de landelijke. Alleen in de duinen valt de trendlijn steevast lager uit en op heide hoger.

In de gecombineerde Europese trend, waarin gegevens uit veel landen zijn opgenomen, laat de Winterkoning in grote lijnen hetzelfde beeld zien als bij ons: een lichte toename met sterke fluctuaties (PECBMS 2009).

HEGGENMUS *Prunella modularis*

Rode Lijst: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: 0 / +

Natura 2000: nee

De Heggenmus komt vrijwel overal in ons land als broedvogel voor, alleen in grote open gebieden in vooral de noordelijke provincies is hij dun gezaaid. Als standvogel kan de Heggenmus op zachte dagen in februari soms al volop zingen. Dat is dan vooral zo in tuinen en parken in het stedelijke gebied, want bijvoorbeeld in bossen en agrarische gebieden laten ze zich dan nog weinig horen. Deze habitats worden vermoedelijk deels verlaten in de winter.

De landelijke trend van de Heggenmus staat te boek als stabiel en hetzelfde geldt voor de trend in bos, hei en stedelijk gebied (figuur 6.43). In het halfopen cultuurlandschap en in moeras is sprake van matige en gestage toename, terwijl de soort in de duinen matig afneemt. Toename in halfopen cultuurlandschap kan samenhangen met aanplant van struiken en bomen, in moeras met verstruiking en verbossing. Laatstgenoemde processen

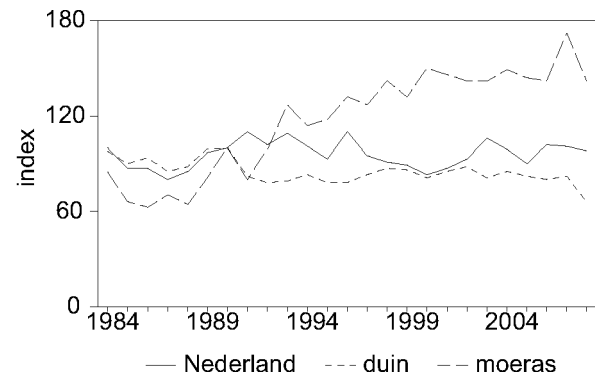
geven in de duinen echter een andere uitslag. Kijken we verder terug in de tijd, speciaal in de duinen, dan neemt de soort daar tussen 1970 en 1990 toe (SOVON 2002), om in 1991 plotseling met 20% terug te vallen. Daarna blijft de stand stabiel, maar op dat lagere niveau. Plotselinge terugval in 1991 is ook geconstateerd op heide (-31%) en in moeras (-20%), alleen zien we hier vervolgens herstel. In het halfopen agrarisch gebied, in stedelijk gebied en ook landelijk gaf de Heggenmus in 1991 geen krimp. De plotselinge terugval en het herstel nadien doet vermoeden dat winterse koude hiervoor verantwoordelijk kan worden gehouden. Na een reeks zachte winters leek ook de winter 1990/91 zich in dit rijtje te voegen, maar dat pakte anders uit. Februari kende drie weken met matige en strenge vorst, koude oostenwind en forse sneeuwval. Dat dit zijn uitwerking had op de Heggenmussen in moeras, duin en hei,

lijkt erop te wijzen dat zulke habitats minder optimaal zijn. Het ontbreken van herstel in de duinen is moeilijk te verklaren maar heeft wellicht deels te maken met landschappelijke veranderingen (enerzijds veroudering struwelen, anderzijds verwijdering struwelen in het kader van duinherstel; beide factoren ongunstig voor Heggenmus).

Effecten van koude en strenge winters zijn af te lezen in de landelijke indexen in 1985-87 en 1996-97. De Heggenmus mag dan wintergevoelig lijken, eenduidig is het effect niet, want negatieve veranderingen in de indexen in bijvoorbeeld 1994-95, 2005 of 2008 zijn niet terug te voeren op winterverliezen door koude. Metingen sinds 1994 van reproductie en van overleving van adulten en juvenielen laten geen trends zien, waardoor er geen duidelijk verband is aan te geven met de jaarlijkse populatieveranderingen van het BMP.

De aantalsontwikkeling van de Heggenmus in Duitsland in 1989-2003 vertoont overeenkomst met de stabiele stand in ons land (Flade & Schwarz 2004). In Groot-Brittannië daartegen is de populatie in 1975-85 gehalveerd en vertoont daarna licht herstel. De oorzaak hiervan is onbekend, maar misschien spelen veranderingen

in bosbeheer (minder verjonging door afgenomen kaalkap) een rol (www.bto.org/birdtrends). De ontwikkeling in Denemarken sinds 1976 lijkt op de Britse alleen blijft de stand daar na 1985 laag (Heldbjerg 2005).

Figuur 6.43. Heggenmus. Populatieontwikkeling (indexen) in Nederland en in duinen en moeras sinds 1984. / Dunnock. Population trends (indices) since 1984 in The Netherlands and in coastal dunes and marshland separately.

PAAPJE *Saxicola rubetra*

Rode Lijst: bedreigde soort

Geteld: 214

Schatting populatie: 250-400

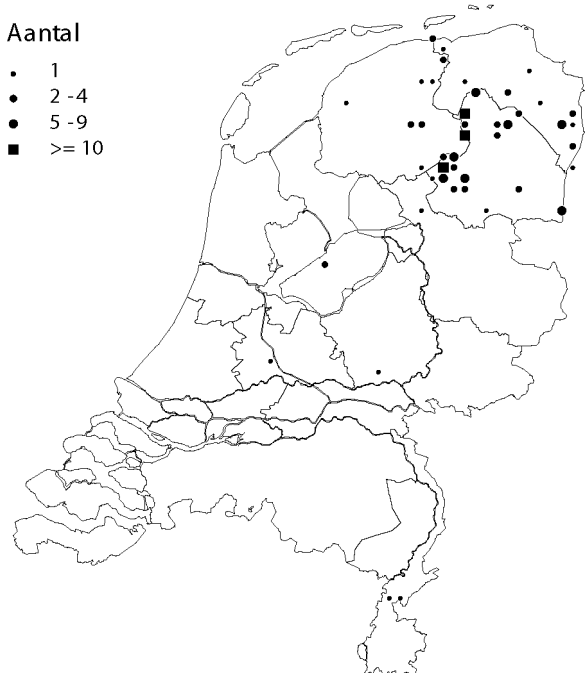
Volledigheid: 40-70%, kerngebieden vrij goed onderzocht, Zuid-Drenthe onvolledig

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - / ?

In de kerngebieden in Noordoost-Nederland lagen de aantallen min of meer op hetzelfde niveau als vorige jaren; voorbeelden uit Drenthe zijn de Vledder- en Wapserveense Aa (13 paren, tegen 12-13 in 2005-07), het Drents-Friese Wold (12, tegen 11-15) en het Dwingelderveld (10, tegen 13-15). Alleen in het Fochteloërveen, met 86 paren goed voor 40% van alle getelde Paapjes, maakte de soort een stijgende lijn door (56-76 in 2005-07, 45-67 in 1994-2004). Buiten (het vasteland van) Friesland, Groningen en vooral Drenthe was het zoeken naar Paapjes. Geen enkele melding uit de duinen en de Waddeneilanden! De enige meldingen stammen uit De Wieden Ov, het Praambos Fl, Wolfheze Gld, IJsselstein Ut, Susteren Lb en Echt Lb, waarbij geen zekere broedgevallen zijn vastgesteld, wat bij succesvolle nesten niet zo moeilijk is (prooiaanvoer, alarm bij uitgevlogen jongen). De schaarste in Zuid-Nederland vindt een voortzetting in Vlaanderen, waar de soort zo goed als uitgestorven is (0-1 territoria in 2006-07; Vermeersch & Anselin 2009).

Aantal
 • 1
 • 2-4
 • 5-9
 ■ ≥ 10

Figuur 6.44. Paapje. Broedverspreiding in 2008. / Whinchat. Breeding distribution in 2008.

TAPUIT *Oenanthe oenanthe*

Rode Lijst: bedreigde soort

Geteld: 217

Schatting populatie: 230-270

Volledigheid: 71-90%, kerngebieden goed onderzocht m.u.v. Terschelling, delen van Ameland

Natura 2000: ja

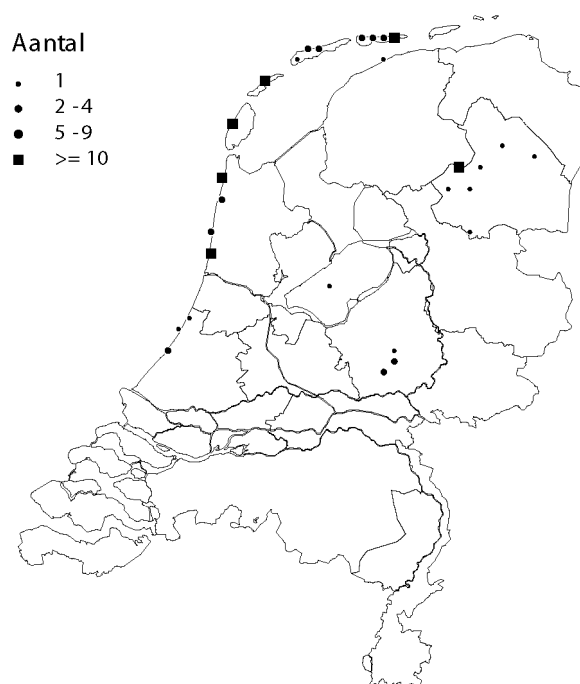
Trend vanaf 1990 resp. 1999: - / - -

Aantallen en verspreiding weken weinig af van het voorgaande jaar. Vrijwel alle Tapuiten werden aangetroffen in de bekende gebieden: de Noord-Hollandse duinen benoorden Velsen, de Waddeneilanden en het Drents-Friese Wold. Daarbuiten is de soort maar mondjesmaat aangetroffen, o.a. op de Friese Waddenkust, de Zuid-Hollandse duinen (4 territoria in drie gebieden), de Veluwe (7 territoria in drie gebieden) en de Oostvaardersplassen.

Opnieuw werd op verschillende locaties gedetailleerd onderzoek uitgevoerd dat meer licht kan werpen op de afname in ons land. Het betrof onderzoek van een duinpopulatie en de enige in het binnenland florerende populatie. In de Kop van Noord-Holland (KNH) en het Vogelduin in het Noord-Hollands Duinreservaat (VD) werden 58 resp. 13 territoria gevonden, iets meer dan het voorgaande jaar (46 resp. 13), al zijn toen wel enkele territoria gemist. In 50 resp. 13 territoria werd een eerste legsel geproduceerd, in 9 resp. 7 ook een tweede legsel of vervolglegsel. De eileg (start begin mei) begon een kleine week later dan in 2007, het uitkomstsucces (klassieke methode, 85% in KNH, 70% in VD) was vergelijkbaar met dat jaar. Het aantal uitgevlogen jongen per paar (3,4 resp. 2,7) was iets hoger dan het voorgaande jaar (3,1 resp. 2,4) maar in vergelijking met Britse literatuur aan de lage kant. Van de in 2007 geringe mannetjes keerde 52% terug (N=42); bij vrouwtjes (45%, N=42) en vooral juvenielen (16%, N=171) lag dat lager. Vergeleken met de literatuur is het aandeel terugkerende juveniele vogels opvallend laag (C. van Turnhout, H. van Oosten & F. Majoor *in* Van Oosten *et al.* 2008).

Ook de broedvogels van het Aekingerzand in het Drents-Friese Wold werden aan nader onderzoek onderworpen. Dit is de enige populatie in het binnenland die floreert. Dat dit volgde op herstelmaatregelen om weer stuivend zand te creëren (boskap, verwijderen organische bovenlaag), is maar een deel van het verhaal. Op vergelijkbare maatregelen elders in het land werd immers niet gereageerd. In 2009 werden 48 paren vastgesteld (44 in 2007) waarvan er 29 (63%) een succesvol broedgeval kenden. Eerste en tweede broedsels (de laatste overigens bijna allemaal mislukt, vermoedelijk vanwege droogte) samen genomen vlogen 3,1 jongen per

paar uit. Verliezen door predatie (vooral Vossen, maar ook marters en roofvogels) waren relatief hoog (16 nesten), waarbij vrijwel steeds het vrouwtje en/of eieren en jongen omkwamen. Deze verliezen zijn hoger dan in de duinen, waar ook veel Vossen zitten. Dit komt doordat de broedparen op het Aekingerzand noodgedwongen veelal in ingerotte boomstronken zitten (en niet, zoals in de duinen in konijnenholen), waaruit het bij gevaar moeilijk ontsnappen is. Van de 19 in 2007 geringde adulte vogels keerde 58% terug op de broedplaats (veel meer mannen dan vrouwen) en 17% van de 57 juvenielen. Bij voedselonderzoek met camera-opstellingen bij 3 nesten bleken rupsen, Kleine Junikevers en veldsprinkhanen ongeveer 70% van het dieet uit te maken. Het prooiaanbod op het Aekingerzand bleek aanmerkelijk hoger te zijn dan op de Hoge Veluwe (1 broedpaar Tapuiten op monsterlocatie) en het Kootwijkerzand (geen broedparen) (M. Nijssen *in* Sparrius *et al.* 2009).

Figuur 6.45. Tapuit. Broedverspreiding in 2008. / Northern Wheatear. Breeding distribution in 2008.

KRAMSVOGEL *Turdus pilaris*

Rode Lijst: gevoelige soort

Natura 2000: nee

Geteld: 20

Schatting populatie: 30-60

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - / ?

Volledigheid: 40-70%, fragmentarisch onderzocht in kerngebied Zuid-Limburg, elders losse meldingen

Op een zeker broedgeval in Groningen na (ouders met jong te Usquert; D. Veenendaal), stammen alle meldingen uit Limburg. Tweederde van die gevallen komt uit het Maasdal, de rest voornamelijk uit beekdalen. Kolonievorming is inmiddels een verdwenen fenomeen; dat er 3 paren bijeen nestelen (Oost-Maarland; P. Alblas), is tegenwoordig al bijzonder. Uiteraard is het overzicht niet volledig, want vooral solitair broedende Kramsvogels kunnen lastig te vinden zijn. Het

is evenwel duidelijk dat de landelijke populatie tot enkele tientallen paren is teruggevallen. De soort stevent rechtstreeks af op verdwijning uit Nederland. Een verrassend slot voor een soort die, na zijn vestiging als regelmatige broedvogel begin jaren zeventig en pijlsnelle opkomst (rond 800 paren in 1990), een gouden toekomst leek te hebben. De parallel dringt zich op met andere soorten die uit het oosten oprukten maar inmiddels op hun retour zijn (Buidelmees, Roodmus).

*Tapuit, Noordduinen (N-H),
8 juni 2008 (Peter Eekelder)*

6.10. Zangers tot en met mezen

CETTI'S ZANGER *Cettia cetti*

Rode Lijst: nee

Geteld: 86

Schatting populatie: 90-120

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ++ / ++

Volledigheid: 71-90%, enkele kerngebieden volledig onderzocht, overigens losse meldingen maar soort staat wel in belangstelling waardoor veel informatie beschikbaar komt

De spectaculaire opkomst van de Cetti's Zanger zette in 2008 door: het aantal gemelde territoria groeide ten opzichte van recordjaar 2007 met 47% en de schatting van het totaal aantal overschrijdt voor het eerst de mijlpaal van 100.

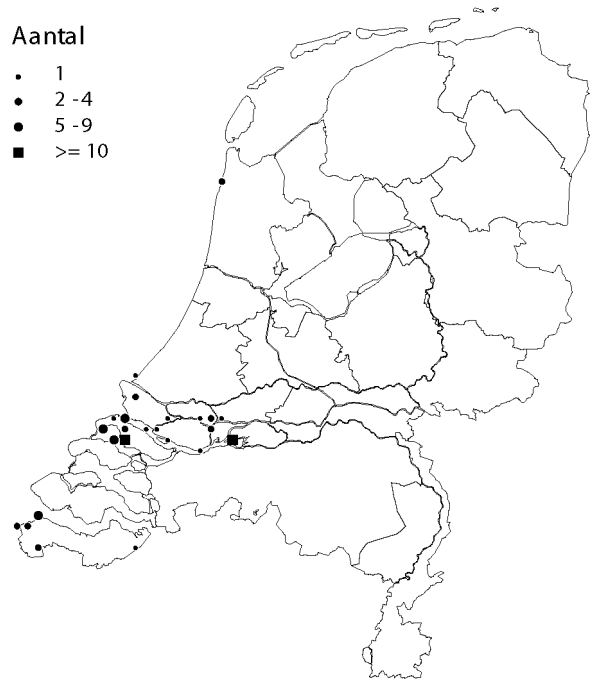
Kerngebieden zijn het Grevelingenmeer (24 territoria, o.a. 12 Slikken van Flakkee en 8 Veermansplaat, maar verdwenen uit de in 2007 bezette BMP-plots De Punt en Kabbelaarsbank; de Kraker 2008), de Biesbosch (25-30) en West Zeeuws-Vlaanderen (13). Zuid-Holland herbergt de meeste territoria. Buiten de Biesbosch waren dat er 37, tegen 25 in Zeeland. De noordelijkste enclave was het Zwanenwater NH, met 1-2 territoria die, getuige de vangst van juvenielen aldaar in de nazomer, waarschijnlijk jongen hebben grootgebracht (van Lunsen 2009). Nestvondsten zijn verder alleen bekend van het Develgebied bij Zwijndrecht ZH (E. Schumm) en de Biesbosch (T. Muusse, R. Meijer), maar het leidt geen twijfel dat ook in de kerngebieden gebroed wordt. Als al te strenge winters uitblijven ligt een verdere expansie van de Cetti's Zanger voor de hand. Het wordt erg spannend om mee te maken hoever deze ontwikkeling zal reiken!

Brits ringonderzoek in 1995-2005 toonde aan dat juveniele vogels gemiddeld 39 km van de ringplaats trokken, tegen 11 km voor adulten. Opmerkelijk is dat vooral jonge vrouwtjes avontuurlijk zijn ingesteld: zij legden gemiddeld 45 km af, tegen 33 km voor de mannen. In de loop van de onderzoeksperiode nam de gemiddelde afstand wat af; een indicatie voor de opkomst van een vast gevestigde populatie (Robinson *et al.* 2007).

In Frankrijk was de populatie na de strenge winters van 1985-87 beperkt tot een handvol territoria langs de mediterrane kust; terwijl de schatting voor de periode

Aantal

- 1
- 2 -4
- 5 -9
- >= 10

Figuur 6.46. Cetti's Zanger. Broedverspreiding in 2008. / Cetti's Warbler. Breeding distribution in 2008.

2000-06 uitkomt op 100.000-250.00 paren, waarbij de gehele westkust tot aan de noordgrens bezet is (Dubois *et al.* 2008). In Vlaanderen is sprake van een snelle toename van hooguit enkele paren in 2000 naar 100-140 in 2006 en 180-220 in 2007. De soort broedt vooral langs de kust, maar steeds vaker ook landinwaarts, bijv. langs de Schelde (Vermeersch & Anselin 2009).

GRASZANGER *Cisticola juncidis*

Rode Lijst: nee

Geteld: 54

Schatting populatie: 70-110

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: ++ / ++

Volledigheid: 40-70%, kerngebied Verdrongen Land van Saeftinghe onvolledig geteld; elders waarschijnlijk enkelingen gemist; relatief veel eenmalige waarnemingen die deels betrekking zullen hebben op territoria

Tot en met 2006 waren territoriale Graszangers vrijwel geheel voorbehouden aan Zeeuws-Vlaanderen, maar in 2007 maakte de soort de sprong naar de noordo-

ver van de Westerschelde. Ook in 2008 was de soort aanwezig langs een groot deel van de zuidkust van Zuid-Beveland. Tussen Rilland en Rammekenshoek

bij Ritthem werden niet minder dan 16 territoria gevonden, vooral in het havengebied van Vlissingen-Oost (10). Dit is een lichte toename ten opzichte van 2007, toen er 14 territoria werden gemeld (2005-06 0 resp. 1). In het noordelijke Deltagebied is de soort nog altijd schaars. Net als in voorgaande jaren werden territoria gevonden bij de Westenschouwse Inlaag (3) en in de Prunje (1). In Zeeuws-Vlaanderen werden uiteraard de meeste territoria gevonden. Het Verdrongen Land van Saeftinghe werd niet volledig geteld, maar desondanks werden er 29 zangposten genoteerd. Hierbij ging het echter 16 keer om een eenmalige zangwaarneming en slechts in 11 gevallen ging het om bevestigde territoria (bijv. twee waarnemingen tussen de datumgrenzen). Eerder genoemde aantallen voor 2007 (mogelijk 40-50 territoria) kloppen mogelijk niet. Net als in 2007 deed de soort het erg goed in de natuurontwikkelingsgebieden in het Braakmangebied (9 territoria met daarbij geslaagd broedgeval; H. Castelijns). Elders in Zeeuws-Vlaanderen werden nog 15 zangposten gevonden, waarvan 8 zekere territoria met daarbij vermoedelijk een geslaagd broedgeval (7 ex. bijeen te Breskens op 22 september; M. Renders). Al met al werden in heel Zeeland 48 territoria vastgesteld. Dit is exclusief zeker 38 eenmalige waarnemingen van zingende vogels,

waarvan een deel eveneens betrekking zal hebben gehad op territoria.

Buiten deze 'Graszanger-provincie' werden zingende mannetjes gemeld langs de IJmeerdijk FI (mei-juni), in de Lakerpolder, Kagerplassen ZH (mei-juni), in de Broekpolder, Vlaardingen ZH (juni-juli) en bij Beugen NB (september-november). Een zingend mannetje in het Rode Beekdal, Schinveld Lb, van 30 augustus tot en met 8 september aan beide zijden van de Nederlandse-Duitse grens en opnieuw op 29 september net in Duitsland, was pas de vijfde voor de provincie (Kurstjens *et al.* 2009). De vogel hield zich op in voormalige, uit productie genomen graslanden op veraarde veengrond die sinds enkele jaren worden begraasd door Schotse Hooglanders. In het gebied groeien onder meer veel pollen Pitrus (*Juncus effusus*), een plant van een geslacht *Juncus* waaraan de vogel zijn wetenschappelijke soortnaam (*juncidis*) ontleent. Een geslaagd broedgeval werd gemeld in Bossche Broek, 's Hertogenbosch (vanaf 17 juni een zingend mannetje met vanaf 19 augustus 4-5 jongen; J. van der Linden). Geslaagde broedgevallen zijn in Zeeland bijzonder en daarbuiten rondt zeldzaam, al zijn ze eerder gemeld in o.a. 1974-77 (6 gevallen; Teixeira 1979) en 1995 (Vlieland, 6 ex., vermoedelijk paar met 4 jongen).

KREKELZANGER *Locustella fluviatilis*

Rode Lijst: nee

Geteld: 1

Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, waarnemingen worden beoordeeld door de CDNA

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

De enige Krekelzanger die voorjaar 2008 lang genoeg binnen de datumgrenzen werd gehoord om van een territorium te spreken, was de vogel die zich tenminste van 1-12 juni ophield in het Dijkgatbos in de Wieringermeer NH (O. de Vries e.a.). Zingende vogels werden voorts aangetroffen bij Borgsweer, Delfzijl Gr (3-5 juni; D. Moerbeek e.a.), in het Bremerbergerbos bij Elburg GI (27 mei – 1 juni; J. van Bruggen & S. Deuzeman) en het Krimpenerhout, Krimpenerwaard ZH (18-23 juni; G. Mourik e.a.). Opmerkelijk was de van 23-28 mei zingende vogel bij Brunssum Lb, op een locatie waar ook in 2007 kortstondig een Krekelzanger

verbleef. Het gaat om de tweede en derde Krekelzanger voor Limburg (Zeegers 2008).

Alle genoemde vogels zijn ingediend en positief beoordeeld door de CDNA. De kans op een werkelijk broedgeval neemt met de jaarlijkse terugkeer van zingende vogels toe, maar vooralsnog ontbreken bewijzen hiervoor. De meldingen in Nederland passen bij een uitbreiding van de soort in Noord Duitsland. De Europese trend is echter stabiel, hoewel een vergelijking van cijfers tussen 1980 en 2006 eerder een ongunstige ontwikkeling lijkt te indiceren (EBCC/Bird Life 2008).

VELDRIETZANGER *Acrocephalus agricola*

Rode Lijst: nee

Geteld: 0

Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, waarnemingen worden beoordeeld door de CDNA

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

In het Zwanenwater NH werd op 2 en 4 juni een vogel gevangen en werd deze ook zingend gehoord (F. Koning e.a.). De waarnemingen voldeden niet aan de

criteria voor een territorium maar zijn niettemin intrigerend, na het succesvolle broedgeval op Vlieland in 2007. Tevens was er een vangst van een man op 30 mei

bij Terwispe Fr (O. Dijk & W. Bil). Beide waarnemingen zijn aanvaard (CDNA).
 Waarnemers houdt uw oren gespitst voor deze onopval-

lende, als een Bosrietzanger, zingende soort, aangezien er ook in het voorjaar van 2009 weer enkele vangsten waren.

BOSRIETZANGER *Acrocephalus palustris*

Rode Lijst: nee

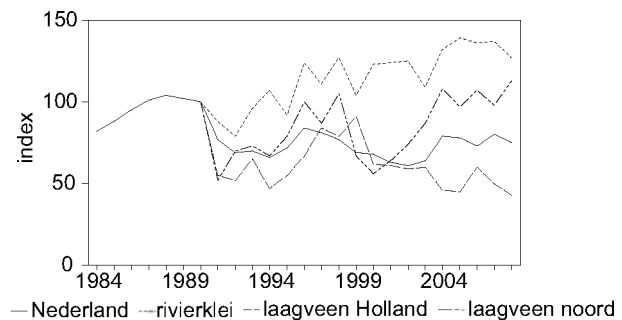
Trend vanaf 1990 resp. 1999: 0 / +

Deze melodieuze zanger en imitator arriveert meestal tussen half mei en begin juni en verblijft niet langer dan enkele maanden in ons land. Uit zijn Zuidoost-Afrikaanse overwinteringsgebied bereikt hij ons land via het Midden-Oosten en Zuidoost-Europa. De Noordzeekust vormt de westgrens van het areaal, een kleine Britse enclave daargelaten. In Nederland is de soort wijd verbreid, maar met grote lacunes in droge en beboste gebieden zoals de Veluwe, Utrechtse heuvelrug en Salland. Klei- en laagveengebieden vormen het optimale landschap.

Trends van Bosrietzangers laten bijna altijd een grillig verloop zien. Dat zal veel te maken hebben met de dynamische milieus die deze vogels prefereren. Zo kennen uit de productie genomen landbouwgronden (natuurontwikkeling) op rijke bodems een kortstondige explosie van brandnetels en andere ruigtekruiden, en als gevolg daarvan ook een explosie van Bosrietzangers. Door verstruiking, verbossing of beheersmaatregelen zoals begrazing lopen de aantallen daarna weer terug. Hetzelfde speelt bij de aanplant van loofbos, dat vooral op kleigrond tijdelijk veel Bosrietzangers kan huisvesten. Zodra de bomen ouder worden, verdwijnt de kruidenrijke ondergroei en daarmee de nestgelegenheid.

De landelijke aantalsontwikkeling van de Bosrietzanger vanaf 1990 wordt statistisch als stabiel beoordeeld, maar in het verloop zijn golfbewegingen zichtbaar (figuur 6.47). De trend in moeras en agrarisch gebied,

Natura 2000: nee

Figuur 6.47. Bosrietzanger. Populatieontwikkeling (indexen) in Nederland en op rivierklei en laagveen (regio's Holland en Noord) sinds 1984. / Marsh Warbler. Population trends (indices) since 1984 in The Netherlands and in several regions (river clay area, fenland in the west and north of the country).

waar de meeste Bosrietzangers zijn te vinden (in ruigten), vertoont veel overeenkomst met de landelijke. Kijken we naar landschappelijke regio's dan komen verschillen naar boven tussen zeeklei (matige afname na 1997) en rivierklei (grillig verlopende toename). Een exponent van de zeeklei is de Biesbosch, waar de Bosrietzanger tussen 1985 en 1995 zijn top bereikte met 2200-3000 paren en daarna in aantal terugliep tot 1500-1800 in 2005 (Meijer & Weel 2007). Verruiging met brandnetels en jonge stadia van verstruiking hebben de Bosrietzanger hier tijdelijk in de kaart gespeeld. Op laagveengronden is er verschil tussen West- en Noord-Nederland: tot 2000 lopen de trends in west en noord grotendeels parallel, maar daarna gaan ze uiteen.

Uit cijfers van Constant Effort Sites uit 1994-2008 blijkt dat de overleving van volwassen Bosrietzangers vrij constant is (ongeveer 35%; de overleving van jonge vogels is onvoldoende bekend). Veranderingen in het aantal Bosrietzangers worden voor een groot deel verklaard door de reproductie en de overleving van de volwassen vogels.

De gecombineerde Europese trend van de Bosrietzanger laat vanaf 1980 geen grote veranderingen zien (PEC-BMS 2009). De trend in Denemarken vanaf 1976 heeft een grillig verloop maar is per saldo positiever dan de Nederlandse. Het verloop komt in grote lijnen overeen met die van rivierkleigronden bij ons (Heldbjerg 2005).

Bosrietzanger (Ran Schols)

GROTE KAREKIET *Acrocephalus arundinaceus*

Rode Lijst: bedreigde soort

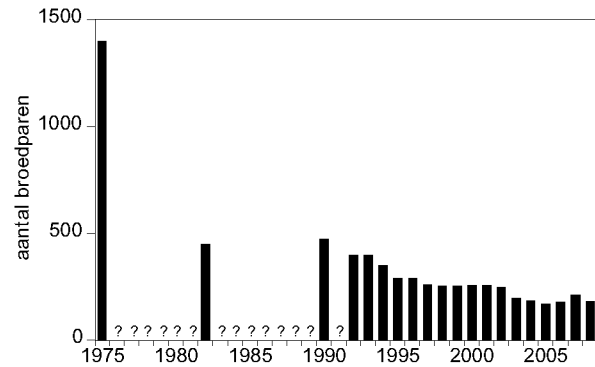
Geteld: 161 Schatting populatie: 170-200

Volledigheid: 71-90%, kerngebieden nagenoeg volledig onderzocht m.u.v. Gooimeer en Wolderwijd/Nulderauw

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - - / -

Na een jaar met een kleine opleving volgde geen verder herstel: in 2008 zakten de aantallen in veel gebieden weer tot aan de ondergrens van de voorgaande jaren. Dat geldt voor verschillende kerngebieden langs de Randmeren, zoals het Zwarte Meer (28 territoria, tegen 33-40 in 2004-07) en Ketelmeer & Vossemeer (26, tegen 24-34), maar ook voor de oostelijke Vechtplassen (27, tegen 31-32). Alleen in het Drontermeer (25, tegen 19-24) wist de soort goed stand te houden. Buiten de Randmeren, Noordwest-Overijssel en de Vechtplassen werden maar weinig territoria gevonden, met de Gelderse Poort (9) als meest noemenswaardige locatie. Ten zuiden van de Grote Rivieren is de Grote Karekiet tegenwoordig een zeldzaamheid, en als er al een territoriale vogel wordt gevonden (zoals in 2009 op Noord-Beveland ZI), zou het goed om een ongepaarde man kunnen gaan. Nog iets zuidelijker, in Vlaanderen, is de soort sinds eind jaren tachtig een onregelmatige broedvogel. Ook in Frankrijk zou de stand sterk achteruitgaan (Vermeersch & Anselin 2009).

Figuur 6.48. Grote Karekiet. Populatieontwikkeling (aantal paren) vanaf 1975. / Great Reed Warbler. Dutch breeding population (pairs) since 1975.

ORPHEUSSPOTVOGEL *Hippolais polyglotta*

Rode Lijst: nee

Geteld: 6 Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, soort wordt niet altijd herkend

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

Na twee magere jaren weer een wat beter jaar, al bleef het voorkomen geheel beperkt tot Zuid-Limburg. Hier werden voor het eerst sinds 1997 weer duidelijke aanwijzingen gevonden voor een broedgeval: aandragen van voedsel voor nestjongen in het Gerendal bij Oud-Valkenburg (R. van Dongen). Broeden is ook aanneemelijk bij gevallen op de Vrakelberg-Wijlre (paartje aanwezig, in ieder geval van 10-20 juni en op de eerste twee dagen hevig alarmerend; R. van Dongen) en Schweiberg-Epen (vermoedelijk paar aanwezig, op 18 en 20 juni fel alarmerend; M. Berlijn e.a.). Voorts wer-

den op verschillende locaties zingende vogels aanwezig die bij de Pietersplas-Maastricht (31 mei - 14 juni; J. van der Coelen), Wijlre (10-26 juni; R. van Dongen) en Epen (11-21 juni; M. Berlijn e.a.) lang genoeg ter plekke bleven om als territorium te worden gehonoreerd. Op zeven locaties werden Orpheusspotvogels korter vastgesteld (maar waren ze deels mogelijk langer aanwezig). Hiermee werd 2008 het beste jaar ooit in Limburg (Bakhuizen *et al.* 2009, van Noorden & van Dongen 2009) en het op een na beste jaar ooit in ons land (2004: 7 territoria).

ZWARTKOP *Sylvia atricapilla*

Rode Lijst: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: + / +

Natura 2000: nee

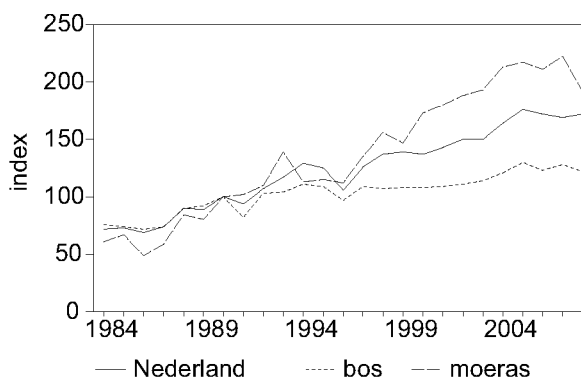
Van de *Sylvia*-zangers is de Zwartkop in ons land verreweg de talrijkste (c. 300.000 paren) en ook de meest verbreide. Bebossingen en aanplant van groen in alle

windstreken en uitgroei van bestaand bos en boombeplanting hebben de soort de wind in de zeilen gegeven. Hierbij heeft de Zwartkop ook verruiming van habitat-

keuze laten zien, want tot in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw was hij toch vooral een bewoner van rijk loofbos, terwijl hij thans in nagenoeg alle typen bos en opgaande begroeiing is te horen. Het is daarbij onduidelijk wat eerder was: populatiedruk door toename (waardoor bredere habitatkeus bevorderd werd) of bredere habitatkeus (waardoor populatietoename mogelijk werd).

De algehele toename is af te lezen aan vrijwel alle reeksen in welk landschap of landsdeel dan ook. Sterke toename is geconstateerd in gebieden waar boomgroei betrekkelijk laat zijn beslag kreeg, zoals in open duin, agrarisch gebied en moeras (figuur 6.49). Aan de andere kant van het spectrum staan bestaande veelal oude bossen, zoals in Oost- en Zuid-Nederland, waar indexreeksen sinds 1990 op stabilisatie wijzen. Zwartkoppen laten in nagenoeg alle Europese landen een toename zien, zonder dat nu precies duidelijk is waarom (PECBMS 2009, www.bto.org/birdtrends).

Nederlandse Zwartkoppen zijn kortaafstandstrekken die merendeels overwinteren in Zuidwest-Europa en Noordwest-Afrika (Speek & Speek 1984), al wordt het aandeel dat nog verder gaat misschien onderschat. Verschillende in deze regio overwinterende soorten hebben het tij mee gehad (Blauwborst, Roodborsttapuit, Tjiftjaf), wat zou kunnen wijzen op gunstige overwinteringsomstandigheden. Overigens zijn er aanwijzingen dat Nederlandse en Belgische broedvogels tegenwoordig ook in Groot-Brittannië kunnen overwinteren, in navolging van Duitse vogels bij wie een gedeeltelijke verandering van trekwegen is aangetoond (Berthold 1995, Wernham *et al.* 2002). In welke mate dit het geval is bij Nederlandse vogels en hoeverre dit een positief effect heeft op de broedvogeltrend, is vooralsnog onbekend.

Figuur 6.49. Zwartkop. Populatieontwikkeling (indexen) in Nederland en in bos en moeras sinds 1984. / Eurasian Blackcap. Population trends (indices) since 1984 in The Netherlands and in woodland and marshland separately.

Uit Constant Effort Site gegevens (1994-2008) blijkt dat de overleving van volwassen Zwartkoppen rond de 35% ligt, terwijl die van jonge vogels schijnbaar laag is. Dat laatste heeft echter ook (of vooral) te maken met een geringe plaatstrouw (kleine kans op terugvangst) van jongen. Het reproductief succes (aandeel jonge vogels binnen het totaal van de vangsten) is grillig met pieken en dalen. Zoals bij veel kortlevende kortaafstandstrekken en standvogels (denk aan Winterkoning en Koolmees), zou de overleving van jonge vogels tijdens de eerste winter wel eens een belangrijke stuwende kracht achter veranderingen in de populatiegrootte kunnen zijn. Reproductie en de overleving van volwassen vogels zijn amper van invloed.

TJIFTJAF *Phylloscopus collybita*

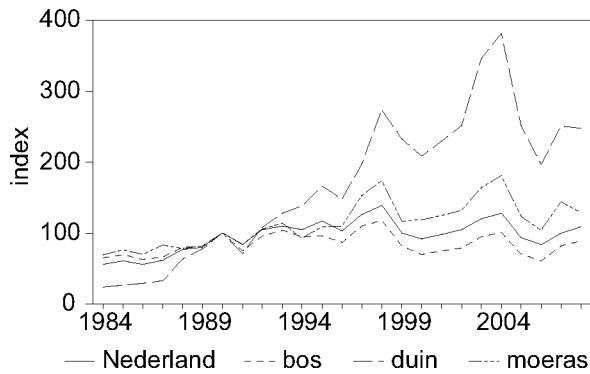
Rode Lijst: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: 0 / 0

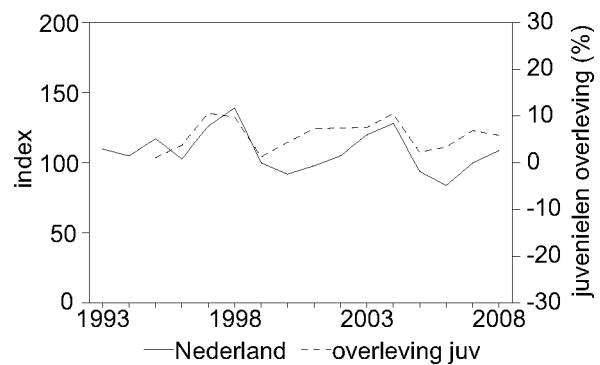
Natura 2000: nee

In ons land komt de Tjiftjaf als broedvogel vrijwel overal voor, alleen in enkele grote vrijwel boomloze gebieden is hij dun gezaaid. Verstruiking, verbossing alsmede verruiging (van de ondergroei) van ons landschap heeft de Tjiftjaf geen windeieren gelegd. Het gaat hierbij om aanplant van bomen, bosschages en groen, maar ook om langzame omvorming van oorspronkelijke naaldboom monocultures in meer natuurlijk bos, waar loofbomen en ruige ondergroei (braam, brandnetel; uitstekende nestplaatsen) binnendringen. Vanaf 1970 tot eind jaren negentig was het overal toename wat de klok sloeg (SOVON 2002), maar de laatste tien jaren is sprake van stabilisatie, waarbij toe- en afname elkaar afwisselen (figuur 6.50). Het is opmerkelijk dat de Tjiftjaf in vrijwel alle landschapstypen een identiek aantalsverloop laat zien, met alleen varianten met wat

hogere (duin, moeras, heide) of lagere (bos) indexen. De trend in halfopen agrarisch gebied en stedelijk gebied komt vrijwel overeen met de landelijke. De gegevens van Constant Effort Sites (1994-2008) laten een grillig verloop zien van de reproductie (aandeel juvenielen binnen het totaal van de vangsten) en van overleving van adulten en juvenielen. Goede en slechte jaren wisselen elkaar af zonder duidelijke trend. Gezamenlijk verklaren deze drie demografische processen een groot deel van de veranderingen in de BMP-index. Het is echter de overleving van de juveniele vogels die de doorslag geeft, de overige twee dragen niet significant bij (figuur 6.51). Hoeveel jonge vogels er geproduceerd worden, maakt dus betrekkelijk weinig uit. Hoeveel er daarvan uiteindelijk terugkeren en tot broeden komen, bepaalt in hoge mate hoeveel zingende

Figuur 6.50. Tjiftjaf Populatieontwikkeling (indexen) in Nederland en in bos, duinen en moeras sinds 1984. / Common Chiffchaff. Population trends (indices) since 1984 in The Netherlands and in woodland, coastal dunes and marshland separately.

Figuur 6.51. Tjiftjaf Verband tussen BMP-trend en de jaarlijks berekende overleving van juvenielen in 1994-2008 CES). / Common Chiffchaff Population changes (BMP-index) in relation to juvenile survival (CES) in 1994-2008.

Tjiftjaffen we in het voorjaar horen. De overleving van adulte en juveniele vogels is enigszins gecorreleerd, zo was de overleving van beide categorieën laag na de broedseizoenen van 1998 en 2004. Wat de grote mate van variatie in de overleving bepaalt is nog onduidelijk. Dit moet te maken hebben met omstandigheden in het Zuid-Europese en Noord-Afrikaanse overwinteringsgebied.

De gezamenlijke trend in de (meeste) Europese landen vanaf 1980 vertoont gelijkenis met die in ons land,

maar vanaf 1990 is er een lichte afname. Wanneer we verder terugkijken, blijkt er in Groot-Brittannië een aanzienlijke crash te hebben plaatsgevonden in 1968-75, waarbij de populatie vrijwel halveerde. Dit wordt in verband gebracht met veranderingen in de wintergebieden (www.bto.org/birdtrends, Wernham *et al.* 2002). In ons land en ook in Denemarken komt een dergelijke afname in die periode niet uit de cijfers naar voren (SOVON 2002, Heldbjerg 2005).

FITIS *Phylloscopus trochilus*

Rode Lijst: nee

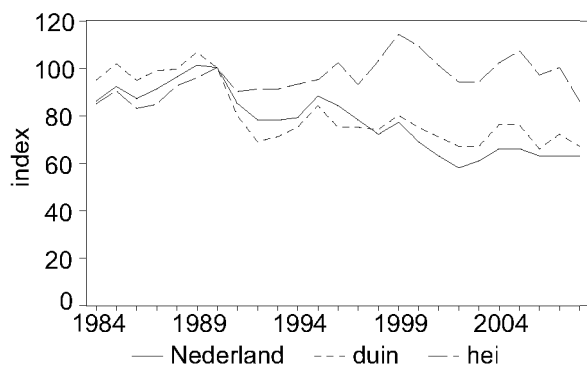
Trend vanaf 1990 resp. 1999: - /

Natura 2000: nee

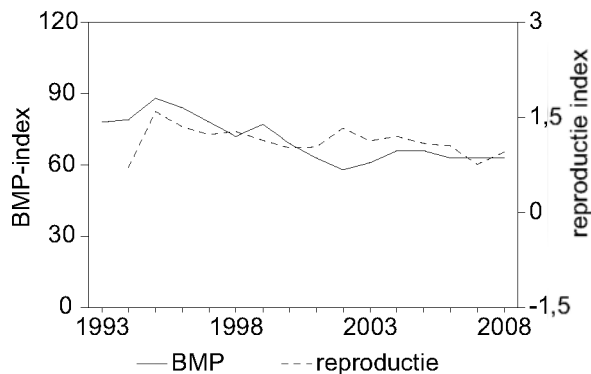
Als broedvogel komt de Fitis bijna overal in het land voor, maar er zijn concentraties in bosrijke streken op de hogere zandgronden, in de duinen, in Flevoland en in de Biesbosch. Dichtheden kunnen hier oplopen op tot meer dan 50 paren per 100 ha. De Fitis is schaars in grotendeels open (agrarische) landschappen en in stedelijk gebied zonder groen. Met jaarlijks zo'n 8500 paren is de Fitis de talrijkste zangvogel in de BMP-steekproef.

In de beginjaren van het BMP liet de Fitis oplopende trends zien en dat was vaak al zo vanaf 1970 (SOVON 2002). Omstreeks 1990 kwam hierin een kentering en tot 2008 liep de landelijke index met ongeveer 40% terug. Vrijwel dezelfde (matige) afname deed zich voor in bossen en duinen (figuur 6.52). In moeras, heide/hoogveen en halfopen cultuurland bleef de stand sinds 1990 stabiel. Afwisseling van perioden met lichte toe- of afname in de trends per landschapstype laten een grote mate van overeenkomst zien, hetgeen een gemeenschappelijke deler doet vermoeden. Afname na 1990 is geen Nederlands fenomeen, maar blijkt ook uit de

gezamenlijke index van de Europese landen (PECBMS 2009). In Groot-Brittannië is de afname in verband gebracht met een terugval in overleving van zowel adulten als juvenielen, maar dat speelde alleen in het zuidelijke landsdeel en bijvoorbeeld niet in Schotland. Britse onderzoekers vermoeden dat de oorzaken van de sterke afname gezocht moeten worden langs de trekwegen, in het winterkwartier en in (verminderde kwaliteit van) het broedbiotoop. Uit resultaten van de Britse Constant Effort Sites blijkt een duidelijk verband tussen de recente populatieafname en lagere reproductiecijfers, deels veroorzaakt door een aanzienlijke toename van het aandeel mislukte broedgevallen in de eifase (www.bto.org/birdtrends, Wernham *et al.* 2002). Volgens Zwarts *et al.* (2009) is er een aantoonbaar verband tussen de jaarlijkse aantalsveranderingen en de regenval in de Sahelzone in Afrika: na natte jaren meestal hogere broedvogelindexcijfers en na droge jaren lagere. Dit geldt in Zweden alleen voor de in het zuiden voorkomende ondersoort *P. t. trochilus*, die ook bij ons als broedvogel te boek staat. De Noord-Zweedse Fitissen

Figuur 6.52. *Fitis*. Populatieontwikkeling (indexen) in Nederland en in duinen en heide/hogveen sinds 1984. / Willow Warbler. Population trends (indices) since 1984 in The Netherlands and in coastal dunes and heathland separately.

Figuur 6.53. *Fitis*. Verband tussen BMP-trend en de reproductie-index (het aantal juvenielen per adult in de vangsten) in 1994-2008 (CES). / Willow Warbler. Population changes (BMP-index) in relation to index of average productivity (number of juveniles relative to adults captured; CES) in 1994-2008.

(*Pt. acredula*) overwinteren veel zuidelijker in Afrika, laten geen verband zien met de neerslagcijfers van de Sahel en vertonen ook geen afname. Duidelijk is dat broed- en winterregio's het verschil kunnen maken in de aantalsontwikkeling.

Vergelijken we tot slot de Nederlandse Constant Effort Site-gegevens (1994-2008), dan blijkt dat zo'n 38% van de veranderingen in het aantal *Fitis*-territoria in ons land is toe te schrijven aan variatie in de overleving van volwassen vogels. De reproductie is in Nederland in de periode 1995-2008 afgenomen (figuur 6.53). Daar staat echter een toename van de overleving van volwassen vogels tegenover, hetgeen kan duiden op een recente verbetering van de omstandigheden in hun Afrikaanse overwinteringsgebieden. Overigens is de overleving van volwassen en jonge *Fitissen* gemiddeld wat hoger dan die van de nauw verwante Tjiftjaf. In het algemeen blijken langeafstandstrekkers (*Fitis*) een wat

hogere overleving te kennen dan kortafstandstrekkers (Tjiftjaf) en standvogels.

Fitis (Ran Schols)

BAARDMAN *Pamurus biarmicus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 586

Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, zeer onvolledig, nauwelijks gegevens uit belangrijkste broedgebied (Oostvaardersplassen) en belangrijke gebieden zoals Friese IJsselmeerkust, Zwarte Meer, Ketel- en Vossemeer en Verdrongen Land van Saeftinghe eveneens onvolledig

Het is onmogelijk om de status van deze soort te schetsen aangezien uit het verreweg belangrijkste gebied (Oostvaardersplassen, laatste aantalsopgave 720 paren in 2004) wederom cijfers ontbreken, terwijl die in verschillende andere kerngebieden (te) onvolledig zijn (Friese IJsselmeerkust, Randmeren, Saeftinghe). Tellingen in andere relatief baardmanrijke gebieden tonen tegenstrijdige resultaten. In het Lauwersmeer (174

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - / 0

paren) was het een relatief goed jaar, vergeleken met de voorgaande vijf jaren (83-126), maar in de duinen van Ameland (9, tegen 8-25) en het Harderbroek Gl (22, tegen 31-54) juist niet. Het is buitengewoon jammer dat jaarlijkse en landelijke monitoring van deze soort, waarvoor Nederland een internationaal belangrijke broedpopulatie huisvest, blijkbaar niet mogelijk is.

PIMPELMEES *Parus Caeruleus*

Rode Lijst: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: + / +

Natura 2000: nee

Op enkele grote boomloze gebieden na is de Pimpelmees overal in het land als broedvogel aan te treffen, met de grootste aantallen in bosrijke streken. Als bewoner van bomen heeft de Pimpel zich in de 20e eeuw kunnen verheugen in een populatiename dankzij aanplant en uitgroei van bos, allerlei groen in steden, langs wegen en op erven, alsmede door verbossing en verstruiking van natuurgebieden. BMP-indexen vanaf 1990 laten in vrijwel alle landschappen een matige toename zien, alleen in bos en hei komt de statistische berekening uit op een stabiele stand. De trendlijnen in de verschillende landschapstypen laten daarbij veel overeenkomst zien. De sterkste groei is vastgesteld, zoals valt te verwachten gezien de ‘verbossing’, in halfopen cultuurland, moeras en duinen. Nemen we meetgegevens terug tot 1970 in ogenschouw, dan is het overal hosanna wat de trend betreft (SOVON 2002) en blijkt de toename in bos na 1990 sterk afgevlakt te zijn.

Pimpelmezen laten vrijwel overal in Europa toename zien sinds 1980 (PECBMS 2009). In Groot-Brittannië loopt de indexlijn net als bij ons schoksgewijs ophoog. In de ‘pauzes’ zijn soms strenge winters herkenbaar (1985-87, 1997), maar er moeten meer factoren in het spel zijn, waarbij gedacht kan worden aan wisselend

voedselaanbod (o.a. insecten, zaden in de winter), nestsucces en overleving. Hierbij spelen bijvoorbeeld toename van nestkasten (beter broedsucces) en wintervoeding (betere overleving) een rol. De populatiename in het Verenigd Koninkrijk blijkt niet te worden ondersteund door broedsucces, legselgrootte en overleving van jongen, want die zijn alle in meer of mindere mate teruggelopen in de voorbije decennia (www.bto.org/birdtrends). In ons land zijn er in het nestsucces, de legselgrootte en het aantal uitgevlogen jongen per legsel in de periode 1984-2008 geen wezenlijke trendmatige veranderingen opgetreden, terwijl de stand ondertussen wel is toegenomen. De reproductie (gemeten aan het aandeel juvenielen binnen het totaal van de vangsten) in 1994-2008 in Constant Effort Sites bepaalt deels de populatiegrootte zoals gemeten met het BMP. De overleving van volwassen Pimpelmezen draagt hier enigszins aan bij, terwijl de overleving van jongen geen effect lijkt te hebben. Dit staat haaks op wat we bij de meeste andere standvogels en kortereafstandstrekkingen zien (bijv. Winterkoning, Tjiftjaf), waar juist de overleving van jonge vogels, en niet zozeer die van volwassen vogels, een grote invloed heeft. Er zijn geen trends in reproductie of overleving waarneembaar.

KORTSNAVELBOOMKRUIPER *Certhia familiaris macrodactyla*

Rode Lijst: gevoelige soort

Geteld: 26

Schatting populatie: ?

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

Volledigheid: onbekend, kerngebieden Zuid-Limburg, Zuid-Oost-Groningen en Twente niet volledig onderzocht; determinatie lastig

In Zuidoost-Groningen werden 2 territoria gemeld waarin blijkens waarnemingen eind mei en in juni vermoedelijk gebroed werd (N. de Vries). De soort is hier bekend vanaf 1997 en lijkt er jaarlijks in kleine aantallen te nestelen. In Twente, in ieder geval bezet vanaf 2005, werden territoria gemeld in Twickel en Enschede (Lonnekerberg, Haagse Bos, totaal 3-4 territoria). Na het goede jaar 2007 (7 territoria) werd geen verdere toename geconstateerd, lokaal zelfs afname (Lonnekerberg van 3 naar 1) (Hulsebos 2009). In het kerngebied in Zuid-Limburg werd de soort alleen in enkele bossen geïnventariseerd; deze resultaten suggereren een pas op

de plaats, aansluitend op berichten in voorgaande jaren (Bakhuizen 2008). In Midden-Limburg werd weer een territorium aangetroffen bij Tegelen, een locatie die onregelmatig bezet lijkt te zijn. Alles bij elkaar optelend blijkt de uitbreiding over Nederland nu al jaren gestagneerd te zijn. Dat er in 2008 (vermoedelijk voor het eerst) een territoriale Kortsnavelboomkruiper werd aangetroffen in Noord-Brabant (zingend vanaf 9 maart tot in ieder geval 30 april bij Maarheze; F. Neijts), kan te maken hebben met de vasthoudendheid waarmee een vogelaar naar deze soort speurde.

BUIDELMEES *Remiz pendulinus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 39

Schatting populatie: ?

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - / - -

Volledigheid: 40-70%, kerngebieden redelijk goed onderzocht; in o.a delen van de Randmeren (m.n. eilanden Ketelmeer), Friesland en Groningen waarschijnlijk vestigingen gemist

De oogst in 2008 was wederom schamel. In de weinige regio's die nog als kerngebied kunnen worden beschouwd – het oostelijk Rivierengebied en de Randmeren – stabiliseerden de aantallen op het lage niveau van de voorgaande twee jaren (Gelderse Poort: 6 territoria tegen 5 in 2006-07) of namen ze verder af (Zwarte Meer 5, tegen 10-11). De situatie in Ketelmeer/Vossemeer (13 in 2007) is helaas niet goed bekend. Buiten deze kernen was het aantal meldingen gering, al waren 3 territoria in het Lauwersmeer voor huidige begrippen aardig (4 resp. 1 in 2006-07). In verschillende in het verleden bezette gebieden konden bij onderzoek geen Buidelmezen worden gevonden, of hooguit een enkeling.

Net als verschillende andere soorten leek de Buidelmees na zijn vestiging in Nederland een gouden toekomst

tegemoet te gaan; broedbiotoop genoeg, zo was de gedachte. Het pakte anders uit, met na een krachtige opkomst een even sterke neergang. De timing hiervan – vestiging in de jaren zeventig, piek in de jaren negentig, sterke afname daarna – doet denken aan die van de Kramsvogel. Inmiddels zijn ook de aantallen Buidelmezen buiten het broedseizoen aan het veranderen. Het seizoenspatroon in de periode 1991-99 (piek juli – half oktober) verschilt duidelijk van dat in 2000-08 (pieken voorjaar en nazomer gelijkwaardig). Dit moet te maken hebben met geslonken aantallen rondzwervende eigen broedvogels met hun jongen (juli-augustus), maar ook met afgenomen aantallen trekkers van elders (september-oktober) (Hustings & van Winden 2009).

Grauwe Klauwier produceert braakbal, Pepinusbeek Echt, 18 oktober 2008 (Ran Schols)

6.11. Klauwieren tot en met gorzen

GRAUWE KLAUWIER *Lanius collurio*

Rode Lijst: bedreigde soort

Geteld: 288 Schatting populatie: 330-380

Volledigheid: 71-90%, kerngebieden vrij goed onderzocht, elders ongetwijfeld vestigingen gemist

Natura 2000: ja

Trend vanaf 1990 resp. 1999: 0 / ++

In 2008 werden minstens 288 Grauwe Klauwieren aan het papier toevertrouwd, dat is een aanzienlijke verhoging met ongeveer 25% ten opzichte van 2007. Wie had tot voor kort dergelijke toenamepercentages bij deze soort voor mogelijk gehouden? De landelijke populatie is thans groter dan in de jaren zeventig van de vorige eeuw (200-250 paren), om van het dieptepunt in 1985 (80-140 paren) maar te zwijgen. Er valt echter nog een lange weg af te leggen naar de 'vooorlogse' aantallen van enige duizenden paren met een ruime verspreiding (Hustings & Bekhuis 1993).

Het leeuwendeel van de getelde aantallen (72%) is vastgesteld in negen kerngebieden: Bargerveen Dr 53, Drents-Friese Wold 40, Drentse Aa 40, Zuid-Limburg 37, Doornspijkse Heide Gl 13, Westerwolde Gr 12, Eener- & Tempelstukken Dr 7, Oude Vaart Havelte Dr 4 en Zuidoost-Achterhoek Gl 2. In vrijwel alle kerngebieden is de Grauwe Klauwier ten opzichte van 2007 toegenomen. De groei is hier in alle kerngebieden samen met 53% beduidend groter dan elders. Enige voorzichtigheid is echter geboden, want er zijn verschillen in dekking en inventarisatie-intensiteit.

Buiten de kerngebieden zijn per provincie de volgende aantallen doorgegeven: Groningen 4 (streek tussen stad Groningen en Dollard), Friesland 4 (Vlieland en grensgebied met Drenthe), Drenthe 56 (vooral west, midden en zuid), Overijssel 11 (Hasselt, Salland, Engbertsdijkvenen, Twente), Flevoland 2 (Oostvaardersplassen, Horsterwold), Gelderland 2 (Veluwe), Utrecht 2 (Leusderheide), Noord-Holland 1 (Kennemerduinen) en Zuid-Holland 2 (Meijndel, Maasvlakte). Alleen de provincies Zeeland en Noord-Brabant moesten het in 2008 zonder Grauwe Klauwieren stellen.

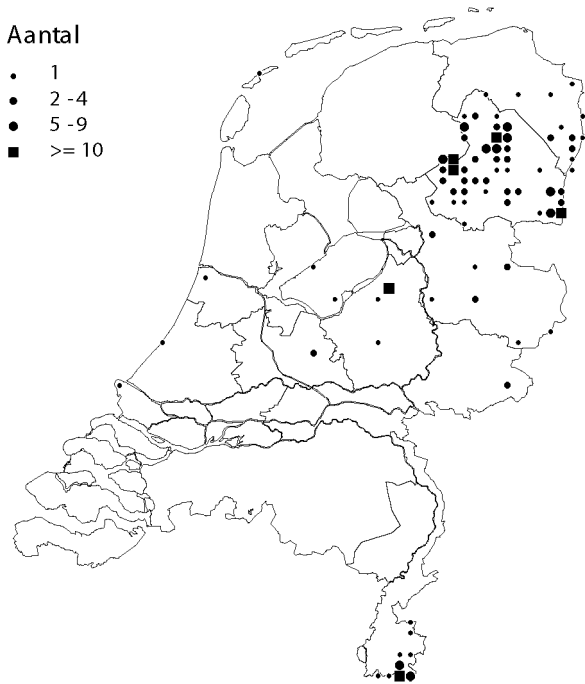
Nestvondsten en nestindicerende waarnemingen zijn het meeste vastgesteld (73%). Meermalen territoriaal gedrag werd bij 25% van de gevallen als hoogste broedcode doorgegeven, terwijl eenmalige territoriale waarnemingen of paren 2% uitmaken. Vooral buiten de kerngebieden gaat het vaak om relatief lage broedcodes. In het Fochteloërveld werd een paar waargenomen dat bestond uit twee vrouwtjes, die zich gedroegen als een paar. Eén vrouwtje had kleedkenmerken van beide geslachten (hetgeen past in de variatie van waargenomen verenkleed; S. Waasdorp). Geregeld werd een ongepaard mannetje in de buurt gezien en op 1 juni werd een nest met 9 eieren gevonden. Het broedende vrouwtje werd geregeld door het andere vrouwtje gevoerd. In de dagen erna werd het nest uiteindelijk verla-

ten en kort daarop bleek één van de vrouwtjes met een mannetje aan een ander nest te zijn begonnen (Feenstra & Waasdorp 2008).

Het zal menige vogelaar bevreemden, maar in sommige kerngebieden (in Drenthe, Zuid-Limburg) is het thans een behoorlijke opgave om alle broedparen op te sporen. Dat heeft te maken met het lokale landschap, de toename en inventarisatieperikelen. Tot voor kort werden alleen de meest ideale landschappen bezet, maar van lieverlee worden nu ook op het eerste gezicht minder aantrekkelijke gebieden gebruikt. Soms gaat het om gebieden die door beheersmaatregelen geschikter worden (extensivering grondgebruik), maar ook net ingerichte gebieden met natuurontwikkeling of natuurherstel worden soms verrassend snel bevolkt. Alle maar enigszins geschikt lijkende gebieden moeten dus afgezocht worden. Gezien de overlap in habitatkeuze kan dit lokaal zelfs neerkomen op het inventariseren van alle landschappen waar Grasmussen zitten (of te verwachten zijn), en dat zijn vaak flinke lappen. Is een Grasmus inventariseren in grote gebieden nog enig-

Aantal

- 1
- 2 -4
- 5 -9
- ≥ 10

Figuur 6.54. Grauwe Klauwier. Broedverspreiding in 2008. / Red-backed Shrike. Breeding distribution in 2008.

zins te doen (veel zang, balts en alarm), een Grauwe Klauwier vraagt veel extra aandacht omdat ze weinig opvallend zijn en bovendien pas laat arriveren. Vlak na aankomst in mei-juni zijn klauwieren nog wel actief, maar met eieren in het nest zijn ze extreem onopvallend. Zodra er in de loop van juni-juli jongen zijn, worden ze weer opvallender door de voedselvluichten e.d., maar territoria zonder nest of jongen krijg je daarmee niet op papier. Verder is het uitkijken geblazen met (juist luidruchtige) doortrekkers, zwervers of solitaire mannen. Extra bezoeken brengen in juli-begin augustus in het devies en dan vooral na de vroege ochtend, als het insectenleven goed op gang is gekomen. Van Berkel (1993) en Van Dongen (2007, 2008) geven nuttige inventarisatietips.

In Drenthe, op de Veluwe, in Zuid-Limburg en ook elders zoekt Stef Waasdorp van de Stichting Bargerveen, vaak samen met lokale vogelaars, intensief naar nesten van Grauwe Klauwieren. Jongen worden gekleuringd en zo wordt informatie verzameld over broedbiologie, dispersie en herkomst. Zijn informatie over het aantal

broedparen overlapt voor een deel met die van anderen, maar levert ook aanvullingen en die laatste zijn er trouwens over en weer. Uit zijn ringgegevens komt naar voren dat Grauwe Klauwieren in volgende jaren vaak tot ongeveer 15 km van de nestplaats worden teruggemeld en daarbij hebben mannetjes grotere plaatstrouw dan vrouwtjes. Het lijkt er dus op dat de toename voor een deel door eigen aanwas wordt bewerkstelligd (Feenstra & Waasdorp 2008).

De uitbreiding en toename in de meeste kerngebieden en ook de andere meldingen doen vermoeden dat de Grauwe Klauwier op meer plaatsen zit of kan opduiken. Het loont de moeite om ook elders, vooral op de hogere zandgronden, naar de *schatekster* te zoeken (Noord-Brabant!). Ook bij onze Vlaamse zuiderburen is de Grauwe Klauwier in opmars. In 2006-07 werd de populatie op 23-32 paren gehouden, vooral in Belgisch-Limburg tegen Noord-Brabant en Limburg aan (Vermeersch & Anselin 2009). Volgens deze auteurs wordt de toename daar gestuurd door positieve trends in Wallonië en Frankrijk.

KLAPEKSTER *Lanius excubitor*

Rode Lijst: ernstig bedreigde soort

Natura 2000: nee

Geteld: 0 Schatting populatie: 0

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - - / - -

Volledigheid: >90%, bekende (voormalige) broedplaatsen redelijk onderzocht m.u.v. enkele defensieterrainen

Geen enkele aanwijzing voor een broedgeval, ondanks bezoeken aan voormalige broedterreinen. Het laatste

goed gedocumenteerde broedgeval stamt uit 1999 van de Noord-Veluwe.

ROEK *Corvus frugilegus*

Rode Lijst: nee

Natura 2000: nee

Geteld: 45.220 Schatting populatie: ?

Trend vanaf 1990 resp. 1999: + / -

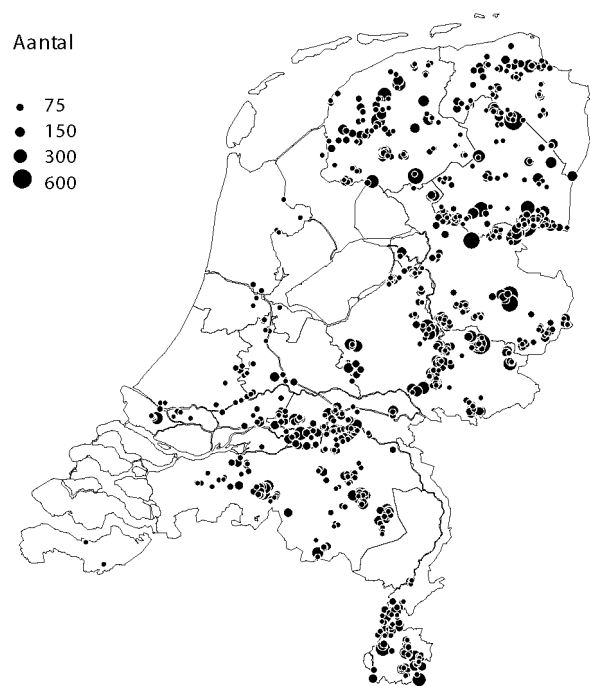
Volledigheid: 71-90%, ontbrekende gegevens van grotere kolonies (50-300 paren): Drachten Fr, Mantgum Fr, Emmen Dr, Oldemarkt Ov, Steenwijk Ov, Rouveen Ov, Vleuten Ut, Veenendaal Ut, Gaanderen Gl, Doetinchem Gl, Nijmegen-west en wijde omgeving, Hedikhuizen, Zaltbommel Gl en Helmond NB.

Tabel 6.10. Roek. Tien grote kolonies met opvallende aantalsveranderingen in 2003-08. / Rook. Ten large colonies showing remarkable numerical changes in 2003-08.

Kolonie	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Heeten, Honcoop (Ov)	325	325	325	300	300	200
Meerssen, Ulestraten, Schietecoven (Lb)	475	478	485	470	405	305
Beek, Vliegveld (Lb)	153	165	133	148	203	108
Gewande, De Kromme Hoek (NB)	59	83	86	117	91	0
Voorst, De Beele (Gl)	265	250	243	200	196	106
Sittard-Geleen, Centrale Swentibold (Lb)	150	146	130	186	139	226
Ter Apel, Bamflair (Gr)	0	70	46	43	40	135
Gulpen-Wittem, Euverum, Molenweg (Lb)	11	21	32	23	23	118
Almelo ZW (Ov)	674	465	433	453	306	421
Beek en Donk, Lage Heesweg (NB)	440	444	395	431	311	438

Na zes jaren waarin de stand jaarlijks gemiddeld met ruim 4% achteruitging, kon in 2008 gesproken worden van stabilisatie. Dit is bepaald op basis van 1484 kolonies die zowel in 2007 als 2008 geteld werden. Per regio wijkt de ontwikkeling hier soms vanaf. In West-Overijssel liep de populatie terug met 4% (op basis van 129 kolonies), op de Veluwe met 5% (96 kolonies) en in de Achterhoek met 7% (120 kolonies). Daarentegen groeide de populatie in Twente met 8% (99 kolonies) en in Groningen met 12% (94 kolonies). Goed nieuws was er uit Zeeuws-Vlaanderen, waar twee kleine nieuwe kolonies aan de rand van het verspreidingsgebied werden gevonden bij Axel (7 paren) en Terneuzen (3). Los van een mogelijk broedgeval in 1991 moeten we voor de laatste broedende Roeken in Zeeland terug naar 1962 (Walcheren).

We zijn dankbaar voor de waardevolle tellingen die verzorgd worden door regiocoördinatoren zoals J. Ummels, die heel Limburg jaarlijks telt. Met zo'n 140 kolonies, die gezamenlijk staan voor ruim 3700 roekennesten, is dit een indrukwekkende prestatie.

Figuur 6.55. Roek. Broedverspreiding in 2008. / Rook. Breeding distribution in 2008.

HUISKRAAI *Corvus splendens*

Rode Lijst: nee

Geteld: 1

Schatting populatie: ?

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

Volledigheid: onbekend, bekende broedplaats slecht onderzocht

De bekende Nederlandse minipopulatie Huiskraaien in Hoek van Holland ZH bestaat inmiddels 15 jaar.

Het aantal is na de eerste waarneming van een tweetal in 1994 gegroeid tot 27 ex. in januari 2008 (D. Hoek). Er werd dit jaar door minimaal één paar succesvol gebroed. Daarnaast werden op 8 augustus 4-5 juvenielen

gezien samen met 11 adulte vogels (R. Bisschop), zodat er mogelijk sprake is geweest van een tweede broedgeval. Opvallend genoeg werden er vlak na het broedseizoen nooit meer dan 16 vogels bijeen gezien. Wel blijken de vogels door heel het dorp rond te zwerven en zijn ze zodoende soms lastig te vinden.

BONTE KRAAI *Corvus cornix*

Rode Lijst: nee

Geteld: 3 (4)

Schatting populatie: ?

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

Volledigheid: >90%, recente broedgebieden goed onderzocht maar vestiging elders wellicht gemist

Alle meldingen van broedverdachte Bonte Kraaien kwamen wederom van de Waddeneilanden, meer bepaald van Vlieland en Ameland. Op Vlieland ging het om een al eerder opgetekend gemengd paar bij de Klaas Douwes Vijver nabij Oost-Vlieland (zeker broedend, jongen grootgebracht) en een nieuw gemengd paar in het duingebied bij Lange Paal. Ook dit paar bracht jongen groot, maar de Bonte oudervogel was zelf mogelijk

een hybride (C. Zuhorn).

Op Ameland ging het om een waarschijnlijk broedgeval van een gemengd paar bij Hollum en een gemengd paar bij het Oostbos. Dit waren waarschijnlijk dezelfde vogels als in 2007, maar in tegenstelling tot dat jaar – toen twee jongen werden grootgebracht – werd in 2008 niet succesvol gebroed (H. Engelmoer).

RAAF *Corvus corax*

Rode Lijst: gevoelige soort

Geteld: 65

Schatting populatie: 75-90

Volledigheid: 71-90%, Utrechtse Heuvelrug relatief goed onderzocht, delen van de Veluwe matig onderzocht

Natura 2000: nee

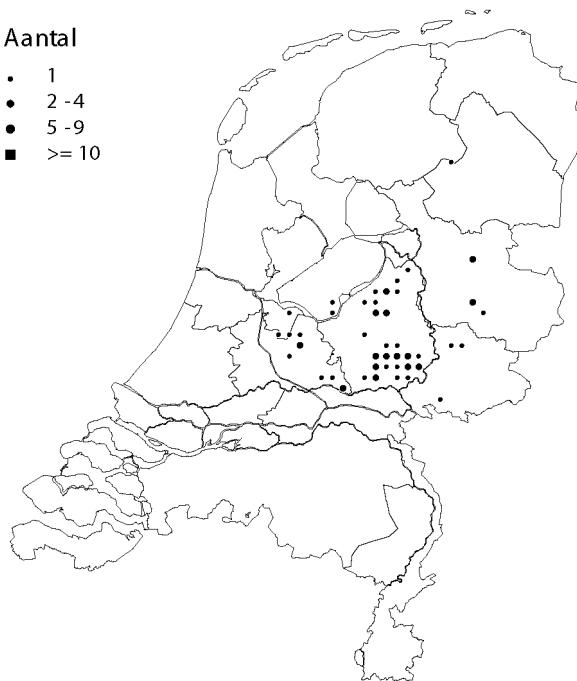
Trend vanaf 1990 resp. 1999: + / 0

In 2008 is ongeveer driekwart van de broedpopulatie geteld. Met name op de Veluwe (inclusief het overgangsgedebied naar het IJsseldal) zijn paren onopgemerkt gebleven. Sinds medio jaren negentig is de ravenpopulatie min of meer stabiel. De laatste jaren is een proces gaande van langzame afname op de Veluwe en schoorvoetende toename elders. Tot ver in de jaren negentig was de Raaf vrijwel exclusief gebonden aan het Veluwemassief en de Utrechtse Heuvelrug. Inmiddels hebben Salland, de Noordwest-Achterhoek en Flevoland zich ontpopt als kleine maar vaste broedgebieden. Ook in Drenthe (boswachterij Smilde), Montferland, het Gooi en in het rivierengebied (omgeving Culemborg) wordt in sommige jaren gebroed. Het gaat hier om fragiele voorposten van de kernpopulatie op de Veluwe-Heuvelrug. Deze vestigingen worden vaak om onopgeheldere redenen weer prijsgegeven. Sterfte van één volwassen vogel, zoals in Drenthe gedocumenteerd (Bijlsma 2005), kan al voldoende zijn om een ontlukende subpopulatie in de kiem smoren. Verse aanvoer van jonge Raven uit de bronpopulatie op de Veluwe lijkt te haperen nu de jongenproductie hier al jaren beneden de maat blijft. Voedselschaarste speelt de soort hier parten. De areaaluitbreiding lijkt nog wel tergend langzaam door te zetten, maar het toekomstperspectief is ongewis. Wanneer de verminderde jongenproductie op de Veluwe voortduurt kan op termijn een landelijke afname inzetten. Aan de andere kant zou de Raaf zich in de randgebieden kunnen consolideren

vanwege een betere voedselsituatie. Het wordt interessant om te bezien of de Raaf zich in deze gebieden ook op eigen kracht kan versterken!

Aantal

- 1
- 2 - 4
- 5 - 9
- ≥ 10

Figuur 6.56. Raaf. Broedverspreiding in 2008. / Northern Raven. Breeding distribution in 2008.

EUROPESE KANARIE *Serinus serinus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 48

Schatting populatie: ?

Volledigheid: onbekend, onvoldoende onderzocht in delen van Achterhoek en Zuid- en Midden-Limburg

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - / ?

Buiten Limburg werden territoriale Europese Kanaries alleen gemeld uit Olteholtpade Fr (F. de Vries) en Twente (Delden 1, Losser 2; B. Hulsebos). Binnen Limburg werden, zoals sinds de eeuwwisseling gebruikelijk (Bakhuizen *et al.* 2009), relatief veel territoria vastgesteld in het midden van de provincie, zowel op de westelijke Maasoever (11, waaronder 8 in Lottum) als de oostelijke (8 tussen Venlo en Roermond). De rest zat in het zuiden, met de nadruk op het zuidelijk Maasdal (o.a. Bunde-Geulle: 4), het Geuldal (11) en Vaals (7). Hoewel er in Maastricht – van oudsher bekend om zijn Europese Kanaries – wederom geen territoria konden worden ontdekt, lijkt de achteruitgang in Zuid-Limburg

af te zwakken. Het huidige niveau komt ongeveer overeen met dat in daljaren in de afgelopen decennia. De malaise is onverklaarbaar en valt niet goed te rijmen met de klimaatopwarming, die eerder in het voordeel van deze soort zou zijn (Huntley *et al.* 2007). Ook in Vlaanderen maakt de Europese Kanarie slappe tijden door. Werden net na de eeuwwisseling nog 150-250 paren vastgesteld, in 2006-07 was dat teruggevallen tot 30-50. Sterk afgenomen instroom vanuit zuidelijker gebieden (mogelijk halvering populatie in Frankrijk in 1989-2007) vormt vermoedelijk de belangrijkste oorzaak van de malaise (Vermeersch & Anselin 2009).

ROODMUS *Carpodacus erythrinus*

Rode Lijst: nee

Geteld: 9

Schatting populatie: ?

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: niet berekend

Volledigheid: onbekend, zeldzaamheid reëel, door korte inventarisatieperiode wellicht vestigingen gemist

Territoria werden vastgesteld op Ameland (4; L. Varkevisser e.a.), in Noord-Holland bij Den Helder (incl. voedseltransport), Castricum en het Kennemermeer (paar en solitaire man) (via P. Bergkamp) en bij Cadzand ZI (paar, 28 mei – 28 juni; G. Troost e.a.). Op de Schotsman in Noord-Beveland Zld zong een solitaire tweede kalenderjaar man van 10-17 juni (M. Hoekstein).

Met dit resultaat was 2008 marginaal beter dan zijn voorganger (6 territoria in 2007), maar duidelijk ver verwijderd van de gloriejaren 1992-97 (jaarlijks 25-60).

Roodmus (Corstiaan Beeke)

ORTOLAAN *Emberiza hortulana*

Rode Lijst: ernstig bedreigde soort

Geteld: 0

Schatting populatie: 0

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - - / - -

Volledigheid: >90%, ontbreken in voormalige kerngebieden reëel

Geen enkele melding die op een territorium laat staan broedgeval zou kunnen duiden. Voor de laatste aanwijzingen voor broedgevallen moeten we terug tot 2003 en 1999. In Nordrhein-Westfalen, dat van Twente tot en

met Zuid-Limburg onze oostgrens vormt, werd in 2007 voor het eerst geen broedgeval meer vastgesteld (120 in 1985-89) (von Bülow *et al.* 2007).

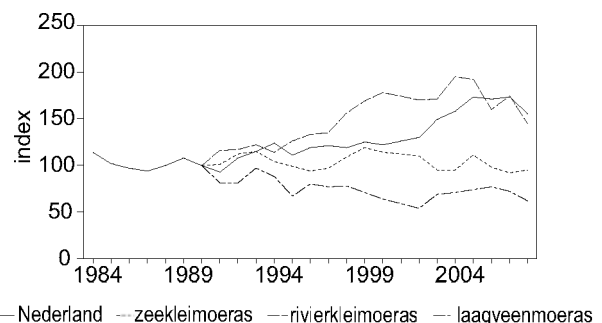
RIETGORS *Emberiza schoeniclus*

Rode Lijst: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: + / +

Natura 2000: nee

In het moerassige lage deel van ons land is de Rietgors gemeengoed, met concentraties in waterrijke moerasgebieden. In grote agrarische gebieden en stedelijke agglomeraties is de soort mager vertegenwoordigd. Op de hogere gronden zit hij vooral op natte heide, in veengebieden, beekdalen en grootschalige veenkoloniale akkers met veel ruigbegroeide sloten. De landelijk index is aanvankelijk stabiel, maar laat na 1990 een matige toename zien (figuur 6.57). Deze toename kan niet verhullen dat het in de optimale moerashabitats niet overal goed gaat. Drie typen moeras laten elk verschillende trends zien. In moerassen in het rivierengebied vaart de Rietgors wel, maar in de laagveenmoerassen niet. In laagveengebieden zou verbossing nadelig kunnen zijn, terwijl de 'rietvink' in het rivierengebied baat zou hebben bij natuurontwikkeling met matige verruiging. De sterkste toename is trouwens geregistreerd in

Figuur 6.57. Rietgors. Populatieontwikkeling (indexen) in Nederland sinds 1984 en in moerassen op zeeklei, rivierklei en laagveen sinds 1990. / Common Reed Bunting. Population trends (indices) since 1984 in The Netherlands and in several regions (marshes in marine clay, river clay and fenland areas).

Rietgors (Hans Gebuis)

agrarisch gebied, zowel in open als besloten landschappen, waarbij het overigens om relatief geringe aantallen gaat. Rietgorzen zitten hier veel aan randen, in sloten en moerasjes. Mogelijk heeft moerasvorming en verruiging door extensiever (sloot)randenbeheer hier een positief effect. Op heide en hoogveen heeft vernatting de Rietgors veel goeds gedaan (o.a. van Dijk 2007); de soort volgt hier globaal de landelijke trend. Wintergevoelig is de Rietgors alleen voor winters die tot ver in Zuid-Europa reiken, zoals in 1984/85 het geval was. Dit duidt erop dat onze Rietgorzen in elk geval voor een deel kortereafstandstrekkingen zijn die overwinteren in Frankrijk, Spanje en misschien ook Engeland (Speek & Speek 1984).

In tegenstelling tot de positieve Nederlandse trend, laat de gecombineerde trend van de meeste Europese landen een langjarige afname zien met ongeveer 1% per jaar

(PECBMS 2009). In Groot-Brittannië is de Rietgors tussen 1975 en 1985 zelfs met bijna 60% afgenomen. Vervolgens bleef de stand laag om na 2000 weer iets op te veren. De afname wordt daar in verband gebracht met landschappelijke veranderingen, vooral intensivering in de landbouw (terwijl de soort hier tussen 1965 en 1975 juist was toegenomen), met afgenomen overleving (zowel adulten als jongen) en hogere nestverliezen (eifase) (www.bto.org/birdtrends, Wernham *et al.* 2002).

Uitskomsten van Nederlandse Constant Effort Sites laten bij de Rietgors afwisselend goede en slechte reproductieve jaren zien. Zowel de reproductie (aandeel juvenielen binnen het totaal van de vangsten) als de overleving van jonge en oude Rietgorzen vertonen enig verband met veranderingen zoals gemeten in het BMP, maar bij geen van de drie is de relatie uitgesproken.

GRAUWE GORS *Emberiza calandra*

Rode Lijst: ernstig bedreigde soort

Geteld: 2 Schatting populatie: 2-5

Volledigheid: 71-90%, zeldzaamheid reëel, incidentele vestigingen mogelijk gemist

Natura 2000: nee

Trend vanaf 1990 resp. 1999: - - / - -

Opnieuw een dramatisch jaar, waarin territoriale Grauwe Gorsen alleen werden vastgesteld in de Vughtse Gement NB (zingerde vogel mei-juli; Provincie Noord-Brabant) en bij Hulsberg Lb (zingend op 1 juli; J. Wouters). Hoewel een enkel geval elders niet kan wor-

den uitgesloten, is de Grauwe Gors *de facto* als vrijwel uitgestorven te beschouwen. Een triest einde voor een soort waarvan midden jaren zeventig nog 1100-1250 paren in ons land aanwezig waren.

Literatuur

- VAN DEN AKKER P. 2007. Broeden Geoorde Futen altijd samen met Kokmeeuwen in Overijssel? Vogels in Overijssel 6: 18-15.
- VAN DEN AKKER P. 2009. Het broedseizoen 2008 van IJsvogel en Grote Gele Kwikstaart in Twente. Ficedula 38(2): 9-13.
- ARTS F.A. & MEININGER P.L. 1993. De broedvogelpopulatie van de Dwergstern in Nederland in de 20e eeuw: een reconstructie. Pp. 7-16 In: DEN BOER T.E., ARTS F., BEIJERSBERGEN R. & MEININGER P.L. Actieplan Dwergstern. Actierapport 8, Vogelbescherming Nederland, Zeist.
- ARTS F.A., GRAVELAND J. & MEININGER P.L. 2000. Kustbroedvogels, vegetatiesuccessie en natuurontwikkeling: implicaties voor toekomstig beheer van kustgebieden. Limosa 73: 17-28.
- SI BACHIR S., BARBROUD C., DOUMANDJI S. & HAFNER H. 2008. Nest site selection and breeding succes in an expanding species, the Cattle Egret *Bubulcus ibis*. Ardea 96: 99-107.
- BAILLIE S.R. 2001. The contribution of ringing to the conservation and management of bird populations: a review. Ardea 89: 167-184.
- BAKHUIZEN J.J. 2008. De Kortsnavelboomkruiper in Limburg: actueel voorkomen als broedvogel 1998-2008. Limburgse Vogels 18: 21-28.
- BAKHUIZEN J.J., UEBELGÜNN H.-P. & LAMERS G. 2009. Zeldzame broedvogels in Limburg in 2008. Limburgse Vogels 19: 46-56.
- BAKKER G. 2008. De Woudaapjes van het Koornmolengat. Aves Visum 108: 14-18.
- BAKKER M.R., HAGEMEIJER W. & TULP I. 1996. Nestplaatskeuze van Boerenzwaluw en Gierzwaluw in Nederland. Technisch rapport 15. Vogelbescherming, Zeist.
- BAUER H.-G. & WOOG F. 2008. Nichtheimische Vogelarten (Neozoen) in Deutschland. (I) Auftreten, Bestände und Status. Vogelwarte 46: 157-194.
- VAN BERKEL J.B.J.M. 1993. Het inventariseren van Grauwe Klauwier. Het Vogeljaar 41: 256-265.
- BERTHOLD P. 1995. Microevolution of migratory behaviour illustrated by the Blackcap *Sylvia atricapilla*. Bird Study 42: 89-100.
- VAN BEUSEKOM R., HUIGEN P., HUSTINGS F., DE PATER K. & THISSEN J. (red.). 2005. Rode Lijst van de Nederlandse broedvogels. Tirion, Baarn.
- BIJLSMA R.G. 1993. Ecologische atlas van de Nederlandse roofvogels. Schuyt & Co, Haarlem.
- BIJLSMA R.G. 1995. De nestkaart: hoe, wat, waar, waarom. SOVON, Beek-Ubbergen.
- BIJLSMA R.G. 1997. Handleiding veldonderzoek roofvogels. KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- BIJLSMA R.G. 2005. Drentse Raven-idylle *Corvus corax* in de kiem gesmoord. Drentse Vogels 19: 58-61.
- BIJLSMA R.G. 2009. Trends en broedresultaten van roofvogels in Nederland in 2008. De Takkeling 17: 7-50.
- BIJLSMA R.G., HUSTINGS F. & CAMPHUYSEN C.J. 2001. Algemene en schaarse vogels van Nederland. GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.
- BOELE A. 2009. Monitoring van Steenuilen in 2003-2008: een succes! Athene 14: 60-66.
- DE BOER P., OOSTERBEEK K.H., KOFFIJBERG K., ENS B., SMIT C.J. & DE JONG M.L. 2007. Broedsucces van kustbroedvogels in de Waddenzee in 2006. SOVON-monitoringrapport 2007/03, Alterra-rapport 1745, IMARES-rapport C036/08. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- DE BOER P., KLAASSEN O. & DIJKSEN L. 2008. Blauwe Kiekendieven op de Waddeneilanden in 2007. SOVON-onderzoeksrapport 2008/08. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- DE BOER P., BIJLSMA R.G., FEENSTRA H., DE VRIES N. & LANTINGA J. 2009. Na 20 jaar weer succesvol broedgeval van Rode Wouw *Milvus milvus* in Nederland. De Takkeling 17: 134-143.
- BRANDSMA, O. 2007. De vestiging en opmars van ganzen als broedvogels in de hoogwaterzone en het weidevogelgebied Giethoorn-Wanneperveen. Vogels in Overijssel 6: 48-57.
- VAN DEN BREMER L., VAN HARKEN R. & STROEKEN P. 2009. Terreingebruik en voedselkeus van broedende Steenuilen in de Achterhoek. Athene 14: 93-128.
- BREUKERS C.P.M., STORM A.A., VAN DAM E.M. & VAN OIRSCHOT M.C.M. 1996. Biologische monitoring rijkswateren: watersysteemrapportage Volkerak-Zoommeer 1987-1994. RIZA nota nr. 96.003.
- VAN DEN BRINK B. 2003. Hygiënemaatregelen op moderne boerenbedrijven en het lot van Boerenzwaluwen. Limosa 76: 109-116.
- VAN DEN BRINK H., VAN DIJK A.J., VAN OS B.L.J. & VENEMA P. 1996. Broedvogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.
- BRÜHNE M. & GIESSLING B. 2008. Stelzenlaufer: Erfolgreiche Brut 2008 in Nordrhein-Westfalen. Charadrius 44: 122-125.
- BTO <http://www.bto.org/birdtrends2000/wcrgarwa.htm>
- BULK E.-G., BULK S. & MOELLER E. 2008. Kranich: Erster Brutnachweis in Nordrhein-Westfalen. Charadrius 44: 126-127.
- VON BÜLOW B., KIPP M. & SCHNITZLER P. 2007. Ortolane *Emberiza hortulana* in Nordrhein-Westfalen verschwunden? Charadrius 43: 35-37.
- CAMPHUYSEN C.J. & LEOPOLD M.F. 2007. Drieteenmeeuw vestigt zich op meerdere platforms in Nederlandse wateren. Limosa 80: 151-154.
- CAMPHUYSEN C.J. & DE VREEZE F. 2005. De Drieteenmeeuw als broedvogel in Nederland. Limosa 78: 65-74.
- CBS 2009. Landelijke natuurmeetnetten van het NEM

- in 2008. Kwaliteitsrapportage NEM. Centraal Bureau voor de Statistiek. Den Haag / Heerlen.
- CHYLARECKI P., BURFIELD I.J. 2007. Population trends of widespread woodland birds in Europe. *Ibis* 149 (suppl. 2): 78-97.
- VAN DIERMEN J. 2007. Erlecomse Kluut broedt in Engeland (...philopatry? Not me!). *De Mourik* 2007(1): 16-19.
- DIERSCHKE J. 2008. Bestandsentwicklung von Kornweihe *Circus cyaneus* und Sumpfohreule *Asio flammeus* auf den Ostfriesischen Inseln. *Vogelkundliche Berichte aus Niedersachsen* 40: 459-465.
- VAN DIJK A.J. 2004. Handleiding Broedvogel Monitoring Project (Broedvogelinventarisatie in proefvlakken). SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- VAN DIJK A.J. 2007. Broedvogels en beheer op de heide van het Dwingelderveld in 1964-2006. Vereniging Natuurmonumenten, 's-Graveland.
- VAN DIJK A.J. 2008. BMP E: inventarisatie van enkele soorten. *SOVON-Nieuws* 21(4): 15-16.
- VAN DIJK A.J. & EVERTS H. 2008. Wilde Zwaan *Cygnus cygnus* voor het vierde jaar broedend in ZW-Drenthe. *Drentse Vogels* 22: 25-27.
- VAN DIJK A.J., VAN DER WEIDE M.J.T., DEUZEMAN S., DIJKSEN L., ZOETEBIER D. & PLATE C. 2002. Kolonievogels en zeldzame broedvogels in Nederland in 2000 en 2001. *SOVON-monitoringrapport* 2002/03. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- VAN DIJK A.J., HUSTINGS F., KOFFIJBERG K., VAN DER WEIDE M.J.T., ZOETEBIER D. & PLATE C. 2003. Kolonievogels en zeldzame broedvogels in Nederland in 2002. *SOVON-monitoringrapport* 2003/02. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- VAN DIJK A.J., HUSTINGS F., ZOETEBIER D. & PLATE C.L. 2003A. Broedvogel Monitoring Project jaarverslag 2000-2001. *SOVON-monitoringrapport* 2003/01. SOVON, Beek-Ubbergen.
- VAN DIJK A.J., HUSTINGS F. & VAN DER WEIDE M. 2004. Handleiding Landelijk Soortonderzoek Broedvogels (Kolonievogels en zeldzame soorten). SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- VAN DIJK A.J., DIJKSEN L., HUSTINGS F., KOFFIJBERG K., SCHOPPERS J., TEUNISSEN W., VAN TURNHOUT C., VAN DER WEIDE M.J.T., ZOETEBIER D. & PLATE C. 2005. Broedvogels in Nederland in 2003. *SOVON-monitoringrapport* 2005/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- VAN DIJK A.J., DIJKSEN L., HUSTINGS F., KOFFIJBERG K., OOSTERHUIS R., VAN TURNHOUT C., VAN DER WEIDE M.J.T., ZOETEBIER D. & PLATE C. 2006. Broedvogels in Nederland in 2004. *SOVON-monitoringrapport* 2006/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- VAN DIJK A.J., BOELE A., VAN DEN BREMER L., HUSTINGS F., VAN MANEN W., VAN KLEUNEN A., KOFFIJBERG K., TEUNISSEN W., VAN TURNHOUT C., VOSLAMBER B., WILLEMS F., ZOETEBIER D. & PLATE C.L. 2007. Broedvogels in Nederland in 2005. *SOVON-monitoringrapport* 2007/01. SOVON, Beek-Ubbergen.
- VAN DIJK A.J., BOELE A., HUSTINGS F., KOFFIJBERG K. & PLATE C. 2008. Broedvogels in Nederland in 2006. *SOVON-monitoringrapport* 2008/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- VAN DIJK A.J., BOELE A., HUSTINGS F., KOFFIJBERG K. & PLATE C.L. 2009. Broedvogels in Nederland in 2007. *SOVON-monitoringrapport* 2009/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- VAN DIJK J.C.B., STIENEN E.W.M., GERRITSEN S. & MAJLOOR F. 2009. Reproductie van de Kokmeeuw in kust- en binnenlandkolonies. *Limosa* 82: 13-22.
- VAN DONGEN R. 2007. De Grauwe Klauwier in Limburg heeft toekomstperspectief. *Limburgse Vogels* 17: 19-26.
- VAN DONGEN R. 2008. Grauwe Klauwieren in Limburg: een impressie van het broedseizoen 2008. *Limburgse Vogels* 18: 29-34.
- DUBOIS P.J. 2007. Les oiseaux allochtones en France: statut et interactions avec les espèces indigènes. *Ornithos* 14: 329-364.
- DUBOIS P.J., LE MARECHAL P., OLIOSSO G. & YESOU P. 2008. Nouvel inventaire des oiseaux de France. Delachaux & Niestlé, Paris.
- EGGENHUIZEN T. 2009. Nachtzwaluw in Flevoland. *De Grauwe Gans* 25(3): 3-5.
- FEENSTRA H. & WAASDORP S. 2008. Grauwe Klauwieren *Lanius collurio* profiteren van natuurontwikkeling in het Fochteloërveld. *Drentse Vogels* 22: 50-56.
- FLADE M. & SCHWARZ J. 2004. Ergebnisse des DDA-Monitoringprogramms, (II): Bestandsentwicklung von Waldvögeln in Deutschland 1989-2003. *Vogelwelt* 125: 177-213.
- GARTHE S., FREYER T., HÜPPOP O. & WÖLKE D. 1999. Breeding Lesser Black-backed Gulls *Larus graellsii* and Herring Gulls *Larus argentatus*: coexistence or competition? *Ardea* 87: 227-236.
- GILROY J.J., ANDERSON G.Q.A., GRICE P.V., VICKERY J.A., WATTS P.N. & SUTHERLAND W.J. 2009. Foraging habitat selection, diet and nestling condition in Yellow Wagtails *Motacilla flava* breeding on arable farmland. *Bird Study* 56: 221-232.
- GREGORY J. 2008. The Black-winged Stilt nesting in Cheshire. *Birding World* 21: 250-251.
- GROOTERS S. 2009. Broedgeval van Casarca in 2008 in Neede. *SOVON-Nieuws uit de provincie Gelderland* 2009(2): 6.
- VAN HARXEN R. & STROEKEN P. 2009. Nieuwe aantalschatting van de Steenuil in Nederland. *Athene* 14: 43-48.
- VAN HARXEN R. & STROEKEN P. 2009a. Prooiaanvoer bij de webcamuilen in 2009. *Athene* 14: 75-87.
- HELDJBERG H. 2005. De almindelige fugles bestandsudvikling i Danmark 1975-2004. *Dansk Orn. Foren. Tidsskr.* 99: 182-195.
- HEWSON C.M., AMAR A., LINDSELL J.A., THEWLIS R.M.,

- BUTLER S., SMITH K. & FULLER R.J. 2007. Recent changes in bird populations in British broadleaved woodland. *Ibis* 149 (suppl. 2): 14-28.
- DE HOOG J.E.W., COOPS H., SOTRM A.A., OHM M. & PRINS K.H. 1997. Biologische monitoring zoete rijkswateren: Watersysteemrapportage Haringvliet, Hollands Diep, Biesbosch 19994. RIZA nota nr. 96.0232.
- HULSEBOS B. 2009. Resultaten LSB in Twente. *Ficedula* 38(1): 11-17.
- HUNTLEY B., GREEN R.E., COLLINGHAM Y.C. & WILLIS S.G. 2007. A climatic atlas of European breeding birds. Durham University, RSPB & Lynx Edicions, Barcelona.
- HUSTINGS F. & BEKHUIS J. 1993. Grauwe Klauwieren *Lanius collurio* in het Nederland van nu: restanten van een glorieuzer verleden? *Het Vogeljaar* 41: 2-17.
- HUSTINGS F. & VAN WINDEN E. 2008. Buidelmees op zijn retour. *SOVON-Nieuws* 22(2): 3-4.
- HUSTINGS F., VAN DER COELEN J., VAN NOORDEN B., SCHOLS R. & VOSKAMP P. 2006. Avifauna van Limburg. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.
- HUSTINGS F., KOFFJBERG K., VAN WINDEN E., VAN ROOMEN M., SOVON GANZEN- EN ZWANENWERKSGROEP & SOLDAAT L. 2008. Watervogels in Nederland in 2006/07. SOVON-monitoringrapport 2008/04, Waterdienst-rapport 2008.061. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- IJNSEN F. 1991. Karaktergetallen van de winters vanaf 1706. *Zenit* 18: 313-315.
- JANSEN M. 2008. Broedgevallen Krooneend Veluwemeer & Drontermeer, seizoen 2008. Verslag in eigen beheer.
- VAN DER JEUGD H., VOSLAMBER B., VAN TURNHOUT C., SIJRDSEMA H., FEIGE N., NIENHUIS J. & KOFFJBERG K. 2006. Overzomerende ganzen in Nederland: grenzen aan de groei? SOVON-onderzoeksrapport 2006/02.
- VAN DER JEUGD H., SCHEKKERMAN H. & MAJOOR F. 2007. Het Constant Effort Site project: een vinger aan de pols van populaties van zangvogels. *Limosa* 80: 79-84.
- DE JONG J. 2009. Aantal broedparen van de kerkuil teruggelopen in 2008. *Nieuwsbrief uilen* 2009: 3-4.
- JULLIARD R., CLAVEL J., DEVICTOR V., JIGUET F. & COUVET D. 2006. Spatial segregation of specialists and generalists in bird communities. *Ecology Letters* 9: 1237-1244.
- KATS R. 2007. Common Eiders *Somateria mollissima* in the Netherlands. The rise and fall of breeding and wintering populations in relation to the stocks of shellfish. *Alterra Scientific Contributions* 19.
- KLAASSEN O., DE BOER P., VAN DEN BREMER L. & DIJKSEN L. 2009. Blauwe Kiekendieven op de Waddeneilanden in 2008. SOVON-onderzoeksrapport 2009/04. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- KLEEFSTRA R. & SPIJKSTRA-SCHOLTEN W. 2008. Blauwe Kiekendieven *Circus cyaneus* en Velduilen *Asio flammeus* profiteren van tijdelijke Mid-Friese braaklegging. *De Takkeling* 16: 76-84.
- KLEEFSTRA R., HORN H., LEOPOLD M. & OVERDIJK O. 2009. Kleine Zilverreigers in de Waddenzee; van mediterrane verschijning naar Nederlandse wadvogel. *Limosa* 82: 158-170.
- KLEINE J. 2009. Fauna-inventarisatie Nationaal Park Dwingelderveld en omgeving 2008. Rapport in eigen beheer. Dwingeloo.
- VAN KLEUNEN A. 2004. Broedvogels van de Slikken van de Heen-West en Plaat van de Vliet in 2004. SOVON-inventarisatierapport 2004/29. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- KOFFJBERG K. & SCHOPPERS J. 2009. Kwartelkoningen in 2008 en evaluatie van Beschermingsplan Kwartelkoning. SOVON-informatierapport 2009/02. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- KOFFJBERG K., DIJKSEN L., HÄLTERLEIN B., LAURSEN K., POTEL P. & SÜDBECK P. 2006. Breeding birds in the Wadden Sea in 2001. Results from the total survey in 2001 and trends in numbers between 1991-2001. Wadden Sea Ecosystem No 22. Common Wadden Sea Secretariat, Trilateral Monitoring and Assessment Group, Joint Monitoring Group of Breeding Birds in the Wadden Sea, Wilhelmshaven, Germany.
- KOFFJBERG K., VAN KLEUNEN A., MAJOOR F. & KURSTJENS G. 2007. Evaluatie van de effectiviteit van beschermingsmaatregelen voor Kwartelkoningen in Nederland. SOVON-onderzoeksrapport 2007/09. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- KOFFJBERG K., DIJKSEN L., HÄLTERLEIN B., LAURSEN K., POTEL P. & SCHRADER S. 2009. Breeding birds. Thematic report 18. In: CWSS, Quality Status Report Wadden Sea. Wadden Sea Ecosystem 25. www.waddensea-secretariat.org.
- VAN DER KOOIJ H. 2009. De broedseizoenen 2007 en 2008 van de Purperreiger *Ardea purpurea* in Nederland. *Vogeljaar* 57: 147-154.
- DE KRAKER K. 2008. Broedvogels Grevelingen 2008. Rapport Ecologisch Adviesbureau Sandvicensis, Burgh-Haamstede.
- KURSTJENS G., QUAEDACKERS W. & P. VAN BEERS. 2009. Territoriale Graszanger in het Natuurpark Roode Beek in 2008. *Limburgse Vogels* 19: 73-75.
- LANTINGA J. & DE VRIES N. 2009. Nieuwe broedvogel voor de provincie Groningen: de Rode Wouw. *Grauwe Gors* 36: 117-119.
- LAURUSCHKUS H. & KRIEGS J.O. 2008. Vogel des months november: Kleines Sumpfhuhn. *Charadrius* 44: 129-131.
- LEGOUAR P., SCHEKKERMAN H., VAN DER JEUGD H., VAN NOORDWIJK A., STROEKEN P., VAN HARXEN R. & FUCHS P. 2009. Overleving en dispersie van Nederlandse Steenuil op grond van 35 jaar ringgegevens. *Athene* 14: 7-28.

- LOK T., OVERDIJK O., HORN H. & PIERSMA T. 2009. De lepelaarpopulatie van de Wadden; komt het einde van de groei in zicht? *Limosa* 82: 149-157.
- LOSKE K.H. & LEDERER W. 1987. Bestandsentwicklung und Fluktuationsrate von Weistreckenziehern in Westfalen: Uferschwalbe, Rauchschwalbe, Baum-
pieper und Grauschnapper. *Charadrius* 23: 101-127.
- VAN LUNSEN D. 2009. Het Zwanenwater actueel: Cetti's zanger. *De Tringiaan* 32: (74-75).
- LUTTEROP D. & KASEMIR G. 2008. Griend Vogels en Bewaking 2007. Rapport Natuurmonumenten, 's Graveland.
- VAN MANEN W., POT A., OTTENS G. & JONKER M. 2009. Broedende Ruigpootuilen in Drenthe in 2008. *Limosa* 82: 49-58.
- MARION L., BARBIER L. & MORIN C. 2006. Status du Blongois Nain *Ixobrychus minutus* en France entre 1968 et 2004 et causes probables de l' évolution de ses effectifs. *Alauda* 74: 155-170.
- MEIJER R. 2007. Broedvogels in het Nationaal Park De Biesbosch. Een overzicht van 1970 t/m 2006 verzamelde waarnemingen. Nationaal Park De Biesbosch en Staatsbosbeheer.
- MEIJER R. & WEEL B. 2007. De broedvogelbevolking van de Biesbosch, 35 jaar na de nieuwe start. *Limosa* 80: 139-152.
- MEININGER P.L. & ARTS F.A. 1997. De Strandplevier *Charadrius alexandrinus* als broedvogel in Nederland in de 20e eeuw. *Limosa* 70: 41-60.
- MEININGER P.L. & GRAVELAND J. 2002. Leidraad ecologische herstelmaatregelen voor kustbroedvogels. Balanceren tussen natuurlijke processen en ingrijpen. Rapport RIKZ/2001.046, Rijksinstituut voor Kust en Zee, Middelburg.
- MEININGER P.L. & VAN SWELM N.D. 1994. Brandganzen *Branta leucopsis* als broedvogel in het Deltagebied. *Limosa* 67:1-5.
- MEININGER P.L., ARTS F.A. & VAN SWELM N.D. 2000. Kustbroedvogels in het Noordelijk Deltagebied: ontwikkelingen, knelpunten en potenties. Rapport RIKZ/2000.052. Rijksinstituut voor Kust en Zee / Stichting Ornithologisch Station Voorne, Middelburg/Oostvoorne.
- MERLE S. 2008. Hivernage de Grue cendrée en centre France. *Ornithos* 15: 400-410.
- MINISTERIE VAN LANDBOUW, NATUUR EN VOEDSELKwaliteit 2006. Natura 2000 doelendocument. Ministerie van LNV, Den Haag.
- MOURIK G. 2008. Eerste broedgeval van steltkluut in Krimpenerwaard. *De Waardvogel* 47(4): 9-109.
- MULLIÉ W.C. 2009. Duizenden Grauwe Kiekendieven fourageren veilig op bespoten sprinkhanen in Senegal. Nieuwsbrief Stichting Werkgroep Grauwe Kiekendief 3(1): 5.
- VAN NOORDEN B. & VAN DONGEN R. 2009. Gemengd broedgeval Spotvogel x Orpheusspotvogel en het voorkomen van de Orpheusspotvogel in Limburg tot en met 2009. *Limburgse Vogels* 19: 1-10.
- VAN OOSTEN H.H., BEUSINK P., DE BOER P., VAN DEN BREMER L., DIJKSEN L., KLAASSEN O., MAJOOR F., VAN TURNHOUT C. & WAASDORP S. 2008. De laatste karakteristieke vogels van het open duin: de dynamiek van populaties op de rand van uitsterven – en oplossingen. SOVON-onderzoeksrapport 2008/17, Stichting Bargerveen/SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen/Beek-Ubbergen.
- OSIECK E.R. & HUSTINGS F. 1994. Rode Lijst van bedreigde soorten en blauwe lijst van belangrijke soorten in Nederland. Techn. Rapport 12. Vogelbescherming Nederland, Zeist.
- OVAA A., GROENENDIJK D., BERLIN M. & CDNA 2009. Rare birds in the Netherlands in 2008. *Dutch Birding* 31: 331-352.
- PANNEKOEK J. & VAN STRIEN A. 2001. TRIM 3 Manual (TRENDS and INDICES for Monitoring data). Research Paper 0102. CBS, Voorburg.
- PECBMS 2009. The State of Europe's Common Birds 2008. CSO/RSPB, Prague, Czech Republic.
- VAN DE POL M., PEN I., HEG D. & WEISSING F. J. 2007. Variation in habitat choice and delayed reproduction: adaptive queuing strategies or individual quality differences? *American Naturalist* 170: 530-541.
- QUAEDACKERS W. 2009. Paartje Woudaap te Ora et Labora in Brunssum in 2008. *Limburgse Vogels* 19: 78-81.
- REES E., O. EINARSSON, B. LAUBEK 1997. *Cygnus Cygnus* Whooper Swan. BWP Update Vol 1, nr 1: 27-35.
- ROBINSON R.A., FREEMAN S.N., BALMER D.E. & GRANTHAM M.J. 2007. Cetti's Warbler *Cettia cetti*: analysis of an expanding population. *Bird Study* 54: 230-235.
- DE RODER F.E. & BULSMA R.G. 2008. Derde broedgeval van de Zeearend *Haliaeetus albicilla* in Nederland. *De Takkeling* 16: 188-198.
- ROODBERGEN M., VAN TURNHOUT C. & TEUNISSEN W.A. 2008. Meetnet Agrarische Soorten: Plan van aanpak voor Flevoland en verkenning voor een landelijke implementatie. SOVON-informatierapport 2008/03. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- VAN ROOMEN M.W.J., BOELE A., VAN DER WEIDE M.J.T., VAN WINDEN E.A.J. & ZOETEBIER D. 2000. Belangrijke vogelgebieden in Nederland, 1993-97. SOVON-informatierapport 2000/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- ROOS M. 2009. 2008 een verrassend goed klutenjaar. *De Kieft* 33(1): 28-30.
- SAMENWERKINGSVERBAND WESTBRABANTSE VOGELWERKGROEPEN 2007. Atlas van de West-Brabantse broedvogels. NPN media, Breda.
- SCHIEKERMANN H., VAN DER JEUGD H. & MAJOOR F. 2008. Constant Effort Sites. Pp. 51-54 In: VAN DIJK A.J., BOELE A., HUSTINGS F., KOFFIJBERG K. & PLATE C.L. 2009. Broedvogels in Nederland in 2007. SOVON-monitoringrapport 2009/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.

- SCHILDER B. 2009. De Steenuil in Overijssel. Vogels in Overijssel 2009: 4-11.
- SCHOPPERS J. 2009. Succesvol broedende Kolganzen bij Olburgen in 2008. Vlerk 26: 128-135.
- SCHOPPERS J. & KOFFIJBERG K. 2008. De Kwartelkoning in Nederland in 2007. SOVON-informatierapport 2008/04. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- SEYMOUR A., HARRIS S., RALSTON C. & WHITE P.C.L. 2003. Factors influencing the nesting success of Lapwings *Vanellus vanellus* and behaviour of Red Fox *Vulpes vulpes* in Lapwing nesting sites. Bird Study 50: 39-46.
- SLATERUS R. 2009. Broedgeval van vermoedelijke Noordse Kwikstaart bij Spaarndam in 2009. Dutch Birding 31: 211-217.
- SOVON 1987. Atlas van de Nederlandse vogels. SOVON, Arnhem.
- SOVON VOGELONDERZOEK NEDERLAND 2002. Atlas van de Nederlandse broedvogels 1998-2000. (Nederlandse Fauna 5) Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.
- SPEEK B.J. & SPEEK G. 1984. Thieme's vogeltrekAtlas. Thieme, Zutphen.
- STIENEN E.W.M., ARTS F.A., DE BOER P., BEEREN W.J. & MAJOOR F. 1998. Broedresultaten van Kokmeeuwen *Larus ridibundus* in Nederland in 1997. Sula 12: 1-11.
- STIENEN E.W.M., BRENNINKMEIJER A. & VAN DER WINDEN J. 2009. De achteruitgang van de Visdief in de Nederlandse Waddenzee; exodus of langzame teloor-gang? Limosa 82: 171-186.
- VAN STRIEN A. & PANNEKOEK J. 1999. Missen is gissen. Ontbrekende tellingen in vogelmeetnetten. Limosa 72: 49-54.
- STROEKEN P., VAN HAXEN R., VAN TURNHOUT C. & NIENHUIS J. 2009. Reproductie van de Steenuil in Nederland in de periode 1977-2007. Athene 14: 51-59.
- STRUCKER R.C.W., HOEKSTEIN M.J.S. & WOLF P.A. 2008. Kustbroedvogels in het Deltagebied in 2007. Rapport Rijkswaterstaat Waterdienst / 2008.032. Delta Project Management/DPM. Culemborg.
- STRUCKER R.C.W., HOEKSTEIN M.J.S. & WOLF P.A. 2009. Kustbroedvogels in het Deltagebied in 2008. Rapport Rijkswaterstaat Waterdienst BM 09.05/Delta Project Management, Culemborg.
- SÜDBECK P., BAUER H.-G., BOSCHERT M., BOYE P. & KNIEF W. 2007. Rote Liste der Brutvögel Deutschlands, 4.Fassung, 30 November 2007. Berichte z. Vogelschutz 44: 23-81.
- SUDFELDT C., DRÖSCHMEISTER R., GRÜNEBERG C., MITSCHKE A., SCHÖPF H. & WAHL J. 2007. Vögel in Deutschland – 2007. DDA, BfN, LAG VSW, Münster.
- TEIXEIRA R.M. (red.). 1979. Atlas van de Nederlandse broedvogels. Natuurmonumenten, 's-Graveland.
- TEUNISSEN W. 2009. Monitoring weidevogels. pp. 44-50. In: VAN DIJK A.J., BOELE A., HUSTINGS F., KOFFIJBERG K. & PLATE C.L. 2009. Broedvogels in Nederland in 2007. SOVON-monitoringrapport 2009/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- THIJSSSE J.P. 1912. Het Vogelboekje. Versluys, Amsterdam.
- TOSSERAMS M., LAMMENS E.H.R.R. & PLATTEEUW M. 2000. Het Volkerak-Zoommeer. De ecologische ontwikkeling van een afgesloten zee-arm. Riza rapport 2000.024.
- TRIERWEILER C., DRENT R.H., KOMDEUR J., EXO K.-J., BAIRLEIN F. & KOKS B.J. 2008. De jaarcyclus van de Grauwe Kiekendief: een leven gedreven door woelmuizen en sprinkhanen. Limosa 81: 107-115.
- VAN TURNHOUT C. 1999a. Naar een broedvogelmeetnet voor de Zoete Rijkswateren: Meetplan. SOVON-onderzoeksrapport 1999/01, RIZA-rapport 99.014. SOVON, Beek-Ubbergen.
- VAN TURNHOUT C. 1999b. Naar een broedvogelmeetnet voor de Zoete Rijkswateren: Achtergronddocument bij het Meetplan. SOVON-onderzoeksrapport 1999/02, RIZA-rapport 99.014. SOVON, Beek-Ubbergen.
- VAN TURNHOUT C.A.M., FOPPEN R.P.B., LEUVEN R.S.E.W., VAN STRIEN A. & SIEPEL H. 2010. Life-history and ecological correlations of populations change in Dutch breeding birds. Biological Conservation 143: 173-181.
- DE VEER W. 2009. Project grote gele kwikstaart (*Motacilla cinerea*). Blauwe Klauwier 35(1): 10-12.
- VERGEER J.W. 2008. Broedvogels van Tiengemetten in 2008. SOVON-inventarisatierapport 2008/22. SOVON Vogelonderzoek Nederland. Beek-Ubbergen.
- VERMEERSCH G., ANSELIN A. & DEVOS K. 2006. Bijzondere broedvogels in Vlaanderen in de periode 1994-2005. Populatie-trends en recente status van zeldzame, kolonievormende en exotische broedvogels in Vlaanderen. Mededeling INBO.M.2006.2 Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel.
- VERMEERSCH G. & ANSELIN A. 2009. Broedvogels in Vlaanderen 2006-2007: recente status en trends van Bijzondere Broedvogels en soorten van de Vlaamse Rode Lijst en/of Bijlage I van de Europese Vogelrichtlijn.[INBO.M.2009.3]. Mededelingen van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, 2009(3). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel.
- VISSEER E., KOKS B., TRIERWEILER C., ARISZ J. & VAN DER LEIJ R.J. 2008. Grauwe Kiekendieven *Circus pygargus* in Nederland in 2007. De Takkeling 16(2): 130-145.
- VISSEER H. 2002. Detectie van milieuveranderingen. Een toepassing van Structurele Tijdreeksmodellen en het Kalmanfilter. RIVM-rapport 550002002/2002. RIVM, Bilthoven.
- VLUG J.J. 2009. Roodhalsfuten in de broedtijd in Noord-Holland. Tussen Duin en Dijk 8(3): 4-7.

- VOOUS K.H. 1980. Lijst van Europese broedvogels, inclusief Nederlandse Vogellijst. *Limosa* 53: 91-104.
- VOSLAMBER B., VAN DER JEUGD H.P. & KOFFIJBERG K. 2010. Broedende ganzen in Nederland. *De Levende Natuur* 111 (1): 40-44.
- WASSINK G.J. 2009. Limburgse Oehoe gevolgd door de Vogelwerkgroep Zuidoost-Achterhoek. *De Leunink* 36(2): 43-50.
- VAN WEPEREN M. 2009. Habitat selection of the Corn-crake (*Crex crex*) in floodplains along the Dutch Rhine river branches. Radboud Universiteit Nijmegen.
- WERKGROEP OOIEVAARSTELLING 2009. De ooievaar in Nederland: Overzicht broedseizoen 2008. Rapport in eigen beheer, Asperen (versie 01-11-2009).
- WERNHAM C.V., TOMS M.P., MARCHANT J.H., CLARK J.A., SIRIWARDENA G.M. & BAILLIE S.R. (eds.) 2002. The Migration Atlas: movements of the birds of Britain and Ireland. T. & A.D. Poyser, London.
- WILLEMS F., OOSTERHUIS R., DIJKSEN L., KATS R. & ENS B. 2005. Broedsucces van kustbroedvogels in de Waddenzee 2005. SOVON-onderzoeksrapport 2005/07 / Alterra-rapport 1265. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen / Alterra, Texel.
- WOETS D. 2009. Opkomst en ondergang van een sympatrisch broedende populatie kiekendieven *Circus* in het laagveenmoeras De Weerribben (1971-2007). *De Takkeling* 17: 205-249.
- YËSOU P. & CLERGEAU P. 2005. Sacred Ibis: a new invasive species in Europe. *Birding World* 18: 517-526. www.bto.org/birdtrends [Breeding Birds in the Wider Countryside].
- ZEEGERS T. 2008. Krekelzanger te Ora et Labora, Brunsum 2007 en 2008. *Limburgse Vogels* 18: 86-87.
- ZWARTS L., BIJLSMA R.G., VAN DER KAMP J. & WYMENGA E. 2009. Living on the edge: Birds and wetlands in a changing Sahel. KNNV Publishing, Zeist, The Netherlands.

Bijlagen

Bijlage 1. Tellers in 2008	124
Bijlage 2. Berekening van trends en indexen	128
Bijlage 3. Grafieken van landelijke indexen	129
Bijlage 4. Soortbesprekingen broedvogelrapporten 2000-2008	139

Bijlage 1. Tellers in 2008

Overzicht van waarnemers die in 2008 tellingen hebben verricht en/of telgegevens hebben ingeleverd bij SOVON. Het overzicht is niet compleet, want sommige gegevens komen binnen via contactpersonen. Wellicht zijn sommige namen verkeerd gespeld, bijvoorbeeld omdat ze niet goed leesbaar waren. Wij verontschuldigen ons voor mogelijke omissies en verschrijvingen.

H.A. van der Aa; L.A.B. Aalders; G.W.M. van Aalst; B. Aarts; G.H.A. Abel; W.W.L. Aelen; B. Aerts; C. van den Akker; P. van den Akker; T. Albada; Y. Albada; P.W. Alblas; W.F.G. Alblas; K. Aleman; K.J. Alsem; J. van Alst; H. Alta; A. Althuis; M. van Amstel; J. van den Andel; H. Andringa; L.P. Apon; W. Appels; M. Arentsen; G. Arfman; F.A. Arts; B. van As; J.J. van As; T. Asbreuk; L.F.J. van Asseldonk; H.M. van Assendelft; W. Baalbergen; R.G.M. Baars; VWG KNNV Hoorn, E.J. Baars; L. Baarssen; W. Bach Kolling; R.C. Backx; A. de Baerdemaeker; G. Baeyens; M. Bakermans; J.J. Bakhuizen; A. Bakker; J. de Bakker; J.H. Bakker; L. Bakker; S. Bakker; D.G. Baks; F. Balduk; B. van Balen; L. Ballering; A. van Baren; P.F. de Barse; A. Bartelds; C.J. Barth; J. Barwegen; L.H. Batenburg; B. Bats; P. Bauwens; P.W.M.M. Bax; H.J.M. Beckers; J.C. Beckers; P. Beckers; Stichting Ark, B. Beekers; M. van Beekveld; A. de Beer; W.J. Beeren; P. Beersma; C. van Beinum; J.F. Bekhuis; J. Bekkema; M.L. Benard; J. Benoist; G. van der Bent; J. van Bente; VWG Roosendaal, W. van Benthem; A.H. van den Berg; A.J. van den Berg; H. van der Berg; J. van den Berg; J.G. van den Berg; Stichting Het Zuid-Hollands Landschap, G. van den Berg; T.J. van den Berg; VWG Ouderkerk aan de Amstel, E. van den Berg; S.H. Berg-Blok; J.H.I.J.M. ten Berge; L.M.J. van den Bergh; W. van den Bergh; A. Berghuis; P.Y. Bergkamp; H. Bergsma; W. van Berkel; R. Berkelder; M. en L. Berlijn; E. Bernardus; J. Beuken; T. Beunis; R.F.J. van Beusekom; J. de Beuze; B. van Beyma; S. de Bie; W. Bil; M. Birkenhäger; M. Birnage; H.G. Bisschop; Staatsbosbeheer Langelo Dr, R. Blaauw; Natuurmonumenten Giethoorn, B. Blaauwbroek; J.P. Blakenburg; E. Blanke; R. Blanke; P.L. Bleijenberg; R. Blickman; R. de Block; E. Bloeming; D. Blok; J. Blokhuis; H.G.J. Blom; A.D. Bode; W. van Boekel; E. Boekema; A. Boele; P. Boelee; P. Boelhouwer; A. den Boer; C. Boer; J.W. de Boer; P. de Boer; R. de Boer; T.J. de Boer; V. de Boer; W. de Boer; J. Boeren; M.W.J. Boerenkamp; H. Boerma; P.P.B.M. Boermans; G. Boerrigter; L.S. Boersma; S. Boersma; Y.M.J.G. Boesten; A. Bokhorst; C. Bol; J.H. Bolhuis; M. Bonder; M. Bons; M. de Bont; M. Bonte; J.A.M. Bontemps; A. van den Boom; G. Boomhouwer; V. van der Boon; P. Boone; S. Boonstra; T. Bors; R. Borst; D.H.W. Bos; J. Bos; F. Bosch; J.J.H. Bosch; W. Bosch; W.J. Bosch; E.P. Boshuizen; St Benediktus Abdij, Achelse Kluis, J. Bosmans; L.E.J. Bot; Vogelwacht Weert e.o., G.P.J.M. Botermans; C. Both; S. Botman; H.J. Bouma; P.W. Bouma; H. Bouman; H.B. Bouman; M. Bouts; C. Bouwer; S. Bouwhuis; H. Bouwmeester; A. Boven; H.J.A. Braafhart; S. Braaksma; J. Braat; E.W.F. Brandenburg; O. Brandsma; J. Bredenbeek; N. van Brederode; M. van Bree; C.W. Breider; H. Breij; H. Brem; L. van den Bremer; P. Bremer; G.J. Breukers; M. Brijker; Staatsbosbeheer Schoonebeek, G. Bril; B. van den Brink; F.H.J. van den Brink; H. van den Brink; W. van den Brink; G. Brinkman; J. Brinkman; J. Brinkmans; A.M. Broeckman; G. Broekgerrits; A.H. Broer; H. den Brok; B. Brouwer; P. Brouwer; R.E. Brouwer; Van der Goes en Groot, R.E. Brouwer; J. van Bruggen; W. van Bruggen; L.L.M. de Bruijn; Z. Bruijn; B. de Bruin; J. de Bruin; N.C. de Bruin; P. de Bruin; B. Bruins; D. Bruins Slot; R. Brunink; E. Bruulsema;

A. op den Buijs; M.A. Buise; Stichting Weidevogelbescherming De Monden, H. Bulder; B. Bult; E. Bulten; H. Bun; L. Bunnik; M. Bunschoek; P. du Burck; B. van der Burg; P. Busink; J.C. Buys; W.G.A. Büsse; W. Calame; C. Caris; H.J.W.G. Castelijns; R. Cazemier; J.E.M. van der Coelen; W. van der Coelen; B.G.P. Coenen; G.E. Corbett; W. Corten; Werkschuur Oudemolen Staatsbosbeheer, A.G. Cort.; F. Cottaar; G. de Croock; A.J.G.H. Cuijpers; L.T. Cupers; R. Cuperus; L. Daanen; Vogelwacht de Maasheggen, L. Daanen; B. Daemen; J. Daemen; T. Daleman; P. van Dam; R. Dam; Staatsbosbeheer Haaksbergen, R.R. Dear; H.W. Deenen; A. Dekker; G. Dekker; G.J. Dekker; H. Dekker; N.J.M. Dekker; J.H.M. Dellink; A. Derks; J.P. Derks; P.A.J. Derksen; J. van Deursen; S. Deuzeman; L.C. Dieben; H. van Diek; M.T.J. van Dien; R. van Dien; M. van Diepen; A. Diepeveen; J. Diepstra; J. van Diemen; A.J. van Dijk; E.A. van Dijk; F. van Dijk; H. van Dijk; J. van Dijk; J.W.H. van Dijk; K. van Dijk; O.W. Dijk; R. van Dijk; T.R. van Dijk; Y. van Dijk; J. Dijkema; A.J. Dijkse; L.J. Dijkse; N. Dijkshoorn; A.A. Dijkstra; B. Dijkstra; J. Dijkstra; R. Dillerop; S. Dirksen; L. Dolmans; G.J.G. Dommerholt; M. van Dongen; R. van Dongen; J. van Doorn; A. Doornbos; H.J.H. Dorgelo; A. van Dorp; D. van Dorp; C.J. Douw; E. Douwma; L.J. Draaijer; G. Draaisma; O. Drent; WAD Werkgroep Avifauna Drenthe, R.H. Drewes; J. op den Dries; A. Driessen; N.J. Drost; J. Duindam; IVN VWG Nuth, H. Duisings; D. Duits; P. Duiven; B. Ebbelaar; P. Eekelder; B. Egberink; T. Eggenhuizen; A. Ehrenburg; Kerkuilenwerkgroep Groningen, A. Eijkenaar; P.J. van den Eijnde; J.H.H.M. Eikhoudt; J. Ekkelkamp; W. Elferink; C. Elfferich; P. Elfferich; T. van de Elsen; W.H. Elsinga; G. van Elst; G. van den Elzen; S. Elzerman; VWG Ridderkerk en Barendrecht, A.A. Elzerman; G. Elzinga; A. van der Ende; G.F.C. van den Ende; F. Engelen; H. Engelmoer; G. Engels; S.H. Ens; A. Epping; K. Eradus; F. Erhart; E.A.W. Ernens; J. Ernst; F.J.H. van Erve; F.J. Esmeijer; SBB West-Brabant Deltagebied, C. Ettema; G. Euverman; E. Evers; E. Evers; P.J.M. Evers; J.J. den Exter; B.F.V.W. Oosterzee, A. Fabriek; H.E. Fabritius; M. Faessen van Kessel; J. Feddema; H. Feenstra; M. Feenstra; J. Fekkes; VWG Schouwen-Duiveland, J.C. van Felius; B. Fey; H. Fiddelaers; P.A.M. Floris; R. Foekema; E. Foekens; H. Folkerts; C. Fonhof en L van Dam; W.J.B. Fontijn; R. Foppen; Fryske Feriening foar Fjildbiology; J.C.M. Frijters; T.W.J. Gadella; Y. Galama; M.A. van Galen; R. Gans; R.A. Garskamp; A. van Gastel; H. van Gasteren; S. Geelhoed; F. Geene; G. Geertse; H.C.A. van Gelder; P.B. Gelderloos; F. Geldermans; A. Geleyns; J.H.B. Gels; B. van Gemen; K. van Gent; W.G. Gerritse; G.J. Gerritsen; R. Gerritsen; F.J. van Gessel; S. Gielen; E. Gietema-Morsink; J. Gijsberts; P. Gijsen; J.W.H. van Ginkel; J. Glas; J.F.W. Glaudemans; J.M. Gleichman; J. Glorie; R. van Gompel; Provincie Noord-Brabant, G. van Gool; R. Gorissen; J. van Gorkum; J. Goudzwaard; E. Goutbeek; J.P.M. Govers; E. de Graaf; W.A.J. Gremmen; A. Grevers; D.J. van der Groef; F.M. van Groen; H. Groen; M. Groenendaal; R. Groenendaal; P. Groeneweg; J. de Groot; J.B. Groot; T. de Groot; W. Grootendorst; H.G. Grooters; S. Grooters; J.W. Grotenhuis; H. Grouls; M. Grunder; J. Gubbels; M. Guichelaar; E. de Haan; M. de Haan;

Bijlage 1. Vervolg

Natuurmonumenten De Wieden, B. de Haan; R.E.P. Haan; B. ter Haar; M. Haas; A.G.M. Haase; G.S. Habers; M.J.A. Hageman; I. Hagens; VWG De Wouw IVN afd Elsloo, A.J. Hamers; W. Hamers; P.J.G. Hammer; A.J. Hamming; S. Handgraaf; J. Hannen; H. Harder; J. Harder; H.S. Harrewijne; B. 't Hart; H. van der Hart; J. Hartemink; R. van Harxen; L.W. Hassing; E.H.M. Hauser; J. Haverkamp; H. Hazelhorst; L.M. Heemskerk; R. Heemskerk; B. Heeres; B. Heerink; T.W. van Heesch; R. Heideveld; A. Heijblom; J.A.W. Heijkers; B. Heijman; M.A. Heinen; D. van den Helden; A.A. Hell; S. Hempenius; H.F. Hendriks; J.T. Hendriksma; B. Hendrikx; G. Hensgens; T. Hermanns; B. Hermans; J.L.B. Hermans; P. Hermens; A. Hermsen; A. Heuseveldt; B. Heuseveldt; A. van de Heuvel; H. van den Heuvel; VWG Borculo - Ruurlo, A. Heykamp; H. Hielkema; G. Hiemstra; E.M. van Hijum; P. Hikspoors; G. Hilbrands; W.H. Hobbelen; A. Hoeben; KNNV VWG Wageningen e.o., J.A. Hoefsloot; D.M. Hoek; P. van Hoek; M.S.J. Hoekstein; K.N. Hoekstra; Y.S. Hoekstra; B.J. Hoentjen; G.J.H. Hof; H.J. Hof; J. Hof; M. van 't Hof; L. Hofland; Gelders Landschap, J. Hofman; A.H. Hoitzing; O.A. Holterman; T. van der Honing; G. van Hoof; M. van Hoof-Hijman; M. Hooftman; J.L. Hoogenboom; T. Hoogendoorn; W.C.M. Hoogkamer; F.C. Hooijmans; J.W. Hooijmans; W.S. Hooijmans; J.C.E.W. Hooijmeijer; F.R. ten Hoor; G. van Hoorn; H.J. van Hoorn; G. Hoovers-Witteveen; A. Hooymans; F. Hopman; P. Hoppenbrouwers; G. van de Horn; M. Hornman; P. van Horssen; Provincie Zuid-Holland, R. ter Horst; R. ter Horst; VWG KNNV Apeldoorn e.o., C.J. ter Horst; L.H. Hoste; A. Hottinga; P.J. van den Hout; M. Houweling; Natuurwerkgroep Otterlo, G.D.B. van Houweligen; A. Hoving; R. Hovinga; R. Huisman; D. Huitema; It Fryske Gea, A. Huitema; J. Huizenga; B.H.H. Hulzebos; D. Hulzebos; A. van den Hurk; F. Hustings; A. Hut; A. ter Huurne; J. Hylkema; W. van Impelen; P. Imthorn; A.C.J. Jaarsveld; F.H.H. Jacobs; J. Jacobs; J.A.W. Jacobs; P.J.M. Jacobs; K. Jager; T. Jager; A. Jansen; H. Jansen; J.B.W.A. Jansen; J.H. Jansen; M. Jansen; R. Jansen; A.M. Janssen; A.M.P. Janssen; C. Janssen; E.W.A. Janssen; H. Janssen; J. Janssen; M. Janssen; G. Jellema; F. Jelsma; R. Jentink; J. Jes; D. Jeurissen; J. Jeurissen; A. de Jong; C. de Jong; G.J. de Jong; K.H. de Jong; M.L. de Jong; N. de Jong; W. de Jong en Helene de Jong; J.H. de Jonge; R. de Jonge; M.G.M. Jongenelen; M. Jonker; M.R. Jonker; D.A. Jonkers; J. Jonkers; A. Joon; P. Joossen; K. Joustra; Y. Joustra; J. Kaiser; A. Kalverboer; L.C. Kamer-van der Heijden; W. Kammeijer; M. van Kammen; C. van Kampen; T. Kampstra; A. Kant; T. Kappen; C. Karsemakers; J. Keizer; R. Keizer; A. van Keken; L. Kelder; G.C. Kenter; C. Kes; H.M. van Kessel; R.T. Kiewiet; J.E. Kikkert; H.A. Kivit; H.J.P. Klaassen; O. Klaassen; P. van Klaveren; C. van Kleef; H. van Kleef; J. Kleefstra; R. Kleefstra; D. Klein; W. Klein; J. Kleine; M.C.M. Klemann; A. van Kleunen; KNNV VWG Assen, J.J. Klever; E. Kleyheeg; IVN VWG Zuidwest Veluwezoom, F.D. Klinge; A. van Klinken; G.J. van Klinken; P.H. Klip; N. Klippel; O. van der Klis; W.J.C. Klok; KNNV VWG Assen, P.R. Klomp; Staatsbosbeheer Distr. Salland-Twente, T. Klomphaar; M.F. Klop; G.C. van der Klugt; E. Klunder; M.H. Knecht; B.H. Knecht; L. Knijnsberg; A. Knobben; L. Knol; J. de Kock; T. de Koe; T. Koekenbier; J.P. Koen; C.F. Koens; K. Koffijberg; H. Kogelman; J. Kok; P.A. Kokke; W. Kolber; A. Kolders; A.M.C. Kolen; H. van der Kolk; M.A.B. Kolkman; P.A.M. Konijn; P. de Koning; H.A.B. Konninger; A.D. Kooij;

H. van der Kooij; W. Kooij; B. Koole; M. Koopsen; A. Koot; N. Koppelaar; M.A. Korbijn; I.J. Korfage; G. Korthals; H. Koster; H. Kouwenberg; C. de Kraker; P. de Kraker; J. Kramer; C.P.J. Kraneveld; A. van der Kreek; P.J.M. Krijnen; A. Kroes; R. Kruse; M. Kuijpers; VWG Midden-Kennemerland, J. Kuijs; B. van Kuik; J.K. van Kuik; E. Kuipers; H.D.R. Kuipers; J. Kuipers; Y.D. Kuipers; D. Kunst; It Fryske Gea, T. Kunst; H. Kuperus; G. Kurstjens; R.G.M. Kwak; B. Kwakkel; F. Kwant; H.J. Kwikkel; N.E. Kysters; Landschapsbeheer Nederland; Landschapsbeheer Zuid-Holland; E.A. ter Laak; J. van der Laak; E. van der Laan; H.H. van der Laan; J.G.M. van de Laar; J.H.L. van de Laar; A. Lagarde; A.J. Lagerwerf; B. Lahuis; E. Lam; G. Lamers; M. Langbroek; W. Langbroek; G. de Lange; H. de Lange; P.G.M. de Lange; G. Langedijk; J. Langenbach; A.L. Langendoen; M.R. Langevoort; W. Laning; R.M. Lanjouw; A.H.M. Lansink; J.W.J. Lansman; M.P. Lantsheer; D. Laponder; A. Lassche; Natuurbeschermingsvereniging Yhorst Staphorst e.o., A. Lassche; H. Laugs; BFVW Oud-Bildt, D. Lautenbag; F.P.M. Lebens; M.J.H. van der Lee; A. Leegwater; C. Leemhuis; P. Leemreide; N. Leenders; N. Leerling; V.M. van Leest; J. de Leeuw; K. de Leeuw; J.H. van Leeuwen; M. van Leeuwen; Provincie Flevoland, M. van Leeuwen; J. Leferink; J.-M. Leferink-Foppele; B. van Leijen; J.J.G. Leijen; H.N. Leijss; J.W. Leijssen; A. Leijstra; J. Lenselink; G.H. Lenssen; G. Leufkens; I. Leyenaar; L. van Lier; J. van Lierop; C. van Lierop-Hoeben; H. Ligthart; S. Lilipaly; R. van Limburg Stirum; H. Linde; A. van der Linden; J. van der Linden; L. Lockhorst-van Overeem; J. Lok; G. Lokker; G. Lont; L.D.M. van der Loo; R. van Loo; W. Louwsma; M.M.H. Loven; N. Lucassen; C.A. Luijsterburg; L.G. Luijten; D. Lutterop; M. van der Maar; D. Maas; J.W. Maas; J. ter Maat; G. Maatkamp; D. van der Made; P.J.H. Maeghs; H. Maessen; P.F.M. Maessen; H. Magnin; Coördinator Gelderse Poort, F. Majoor; F. Majoor; H. Manders; H.A. Mandos; W.E. van Manen; J. Mantel; P.J. Marcus; F.G. Martens; Provincie Noord-Brabant, P. Martens; B. Mattheij; C. Matthijsse; J. Mecking; J. Medenblik; H.A. Meek; A. Meenink; L. van der Meer; T. van der Meer; P. van Meerkerk; J.L. Meerman; Vereniging Natuur en Milieu WYK b. Duur, F. Meeuwes; B. Meeuwissen; F.A.N. Meeuwissen; H.A.M. Meeuwssen; P.C. Meijer; T. Meijer; J.A. Meijerink; G. Meijers; J. Meindertsma; B. Mekkes; H. Mekkes; M.P. Melchers; D. Melman; R. Messemaker; J. van der Meulen; L. Meuwissen en van Lieshout; P. de Mey; J.W. Minnaar; G.A. Minnema; T. van Minnen; P. Modderkolk; G. Mollema; M. Mollet; H.E. Mom; J. Mook; H.A. Moorlag; K. van de Mortel; T.C. van de Mortel; H.J. Mos - vd Tang; D. van Mourik; J. Mulder; VWG Garderen, A. Mulder; H.W. van Mulken; F. Musman; J. Mussche; A. Musters; T.O.V. Muusse; Staatsbosbeheer Veluwe, A.J. Mörzer Bruyns; Natuur- & Vogelwacht De Alblasterwaard; D. Nadorp; J.C. Nagel; A. Nagelhout; J. Nap; F. Neijts; J. Nicolai; M. van Nieff; J. Nienhuis; P. van Nies; H. Niesen; L. de Niet; M.M. van den Nieuwenhuijzen; M. van Niftrik; B. Nijeboer; G.J.A. Nijenhuis-Jansen; L. Nijholt; Bureau N, F. Nijland; W. Nijlunsing; W.T. de Nobel; A. Nolten; F. van der Noord; B. van Noorden; Provincie Limburg, B. van Noorden; P. van Nuys; F. Oelmeijer; G.J. Olink; H. Olk; A.G. Olsthoorn; M.P. Olthoff; Ministerie van LNV, G. van Ommering; B.J. Oolbekkink; M. Ooms; E. van Oort; T. Oortwijn; Stichting Bargerveen, H.H. van Oosten; B. Oosterbaan; H. Oosterhuis; R. Oosterhuis; J. Oosterman; N. Oosterveen; E. Oosterveld;

Bijlage 1. Vervolg

VWG Noordwest Achterhoek, E.D.H.J. Oosthof; J. van Oostveen; J. Op 't Hoog; J.P. Oppentocht; B.L.J. van Os; H. Osinga; C.G.A. Oskam; T. Otten; G. Ottens; H.J. Ottens; H. Oud; M.H. Oude Veldhuis; M. Oudega; L. den Ouden; H. Out; G.L. Ouweneel; A. Ova; O. Overdijk; Vereniging Natuurmonumenten Schiermonnikoog, O. Overdijk; B. Oving; H. van Paassen; H.J. van Paddenburgh; R. Pahlplatz; A.J.M. Panhuijsen; R. Pannekeet; R. Pannekoek; R.G.T. Papendorp; F. Parmentier; K. de Pater; A. Patterson; L. van de Pavard; W. Penning; M. Pennings; R. Penninx; W. Peters; M. Peters-Dullaert; G. Peterse; J.F. Phijl; J. Philippona; VWG IVN de Maasdorpen, W. Philipsen; A. Piek; R. Pieterse; J.W.R. Pilzecker; M. v.d. Plas-Haarsma; CBS projectgroep Natuur, C. Plate; J. van der Ploeg; R. van der Ploeg; W.P. van der Ploeg; E.J. Plomp; W. Plomp; N. van der Poel; W. Poelmans; H.M. Pohlmann; A.A. Polderman; C. Poolen; H. Poortinga; J. Poortstra; M.J.M. Poot; P. Popma; P. Post; K. Posthuma; A. Postma; A.D. Postma; J. Postma; A. Pot; F. Prikken; Vogelwacht Uffelte eo, F. Prikken - Scholten; G.A.H. Prins; D. Prinsen; S. Pruiksma; E. Pullen; F. Pulles; R. Purmer-Moerkamp; H. Quaden; J.V.W. Quaedackers; Rijkswaterstaat Waterdienst Zeeland; H. Raaijmakers; K. Raangs; N.J. Rab; J. Rademaker; D.J. Radstake; W. Raedts; J.H. Rahder; H.C. Ravesteijn; R.W. Reddingius; L. van Ree; J. Reemers; L.J.M. Reemers; M.F.J. van de Reep; Provincie Zeeland, P. van der Reest; H. Reeze; H. Reijnen; W. Reinink; S. Reinstra; VWG Berkheide, J.C. van Reisen; A. Remeus; W. Remmelzwaal; N. Reneerkens; W.G. Renkema; A. Renssen; J.J. van der Rest; H. Reumers; J. Reumers; R.J. Reurink; I. Riemersma; J.P. Riemersma; Werkgroep Ooievaarstelling, R. Rietveld; D.W. Rijkers; C. Rijkse; S.H.M. van Rijn; Westbrabantse Vogelwerkgroep, A. Rijnen; M. van Rijswijk; J. van der Rijt; F.E. de Roder; F. Roelofs; H. Roelofs; J. Roemen; A. Roering; H.J. Roersma; J.L.A.M. Roijendijk; J.H. Rombout; E. Romijn; A.L. Roobeek; C.F. Roobeek; M. van Roomen; M. Roos; Rijkswaterstaat Waterdienst Lelystad, M. Roos; T. Roosjen; P.J. Roskam; A. Rozema; M.A. Ruijs; R. Ruis; H. Ruiter; W. de Ruiter; H. Russer; Staatsbosbeheer Flevoland; Staatsbosbeheer Regio Flevoland-Overijssel; Staatsbosbeheer Texel; St. Weidevogel Meetnet Friesland; J.N.C. van der Salm; G. Sanders; G.M. Sanders; I. Sanders; N. Sanders; J. Santing; F.J.A. Saris; V. Schaafsma; N.W. Schaafstra; L.H.J. Schaap; P. Schaap; C.J. Schaper; Provincie Groningen, C.W.M. van Scharenburg; C.J.G. Scharringa; Landschap Noord-Holland, C.J.G. Scharringa; E.M. Scheeringa; Z. Scheeringa; A. van Scheltinga; A. Schenk; F. Schepers; A. Scherff; P.P. Schets; A.J.A. van Schie; C.A.J. van Schie; NM Woerdense Verlaat, M. van Schie; B. Schilder; M. Schildwacht; J. Schimmel; J.J. de Schipper; N. de Schipper; W. Schipper; A. Schnieders; Stichting Twickel, W.J. Schoemaker; T. Schoenmaker; K. Schonenberg; J. Schoonderwoerd; J. van Schoonneveldt; J. Schoppers; P. Schoppers; A. Schortinghuis; E. Schothorst; A. Schotman; A.G.M. Schotman; H. Schouten; N. Schouten; R.W.H. Schouten; R. Schouw; J.J. Schroder; R.J.H. Schröder; E. Schumm; D. Schut; T. Schuurman; R. Schwartz; R.T.J.M. Schwartz; A. van Seggelen; VWG De Peel, T. van Seggelen; M. Segond von Banchet; A. Seijkens; J.M. Seijkens; A. Senden; R. Senden; E. Sentjens; B. Setton; WRN Werkgroep Roofvogels Nederland, H. Sevink; D. Siccama; W. Siemensma; B. Siemema; H. Sierdema; S.J. van der Sijs; M. Sikkema; P. Sikma; KNNV Drachten, H. Simonides; P.J.

Simpelaar; R. Slaterus; M.L. Slikkerveer-Bakker; Q. Slings; Q.L. Slings; M. Sloendregt; J.J. Sloot; H. Sloots; H. van der Slot; N. Slotboom; T.C.J. Sluijter; E.P. van der Sluis; W. Smeenk; J. Smeets; W.G.G. Smeets; D.J. Smid; G.T. Smit; H. Smit; NOU, E.C. Smith; J.C. Smittenberg; G. Snaak; J. Snoeijer; J.H.M. Snoijink; C.M. Sol; M.G. Sol-Sikkema; P. Solleveld; P. van Someren; J. van Son; W. Sonntag; P.E.J. Soons; A.L. Spaans; P. Spannenburg; J. van der Spek; P.J. Spierenburg; K. Spijker; W.F. Spoelder; P.M. Spoorenberg; E. Staats; F.M. Stam; N.C. Stam; J. Stapersma; J. Staps; J.P.C. van der Steen; L. Steen; A. Steenbergen; J. Steenbergen; H.J. Steendam; A.J. Steenvoorden; P. Steffens; J. Stegeman; I. Sterken; IVN Hellendoorn-Nijverdal, A.J. Stevens; J. Stevens; W.J.H.M. Stevens; J. Stigters; A. Stip; E. Stockx; F.J. van der Stoep; M.G. van der Stoop; W. Stoopendaal; R.P. van Straaten; R. Strietman; R. Strijker; S.F. Strik; P.M. Stroeken; E. Stroetinga; J. Stronks; R. Strucker; J.J. Stuart; J. Stufken; P. Stuivenberg; K. Sturris; W. Swart; R. van Swieten; P. Tak; H.J. Talen; De Kooiplaats, T. Talsma; A.J.W. Tamis; M. Tamminga; D. Tanger; K. Tanis; A.D. Tate; J. Teeuwisse; R.M. Teixeira; E. Temminck; Y.K. Tempelmans-Plat; P. Tepper; R. Terlouw; E. Terpstra; G.E.M. Terpstra; A.H. Teunissen; H.W. Teunissen; W. Thijs; E. Tholhuijsen; C. Thomas; P. Thomas; W. Tijssen; J.P.G. van de Tillaart; H. Timmer; J.H.M. Timmermans; J. Tjoelker; M. van Tol; M.W.M. van der Tol; O. Tol; T. Tol; F.L.L. Tombeur; J.J.M. van Tongeren; L. Tromper; G. Troost; H. van Tuijl; C. van Turnhout; B. Ubels; A.A. van Uchelen; D. Udo-Kuijper; H.P. Uebelgün; H.M.G. Uilhoorn; Provincie Drenthe, K. Uilhoorn; J. Ummels; VWG IVN Bakel; VWG Pica; VWG Texel; Vereniging voor Vogelbescherming De Vechtstreek; Vereniging Natuurmonumenten Texel; C. de Vaan; H. Vader; L. Varkevisser; J. Veefkind; D. van Veelen; R. van der Veen; S. van der Veen; T. van der Veen; VWG IVN Aalst Waalre, A.W.M.J. Veen; D. Veenendaal; L. v d Velde; G.H. van Veldhuizen; K. Veldkamp; R. Veldkamp; E.J.M. Veling; F.A. van Velden; D.J. Venema; J. Venema; P. Venema; T.H. Venhorst; W. Verbaan; A.M.C.A. Verbeek; L.A.W. Verbeek; P. Verbeek; R.G. Verbeek; M. Verbeeten; P.M. Verbij; B. Verboog; P. Verburg; B. Verdonk; J. Vereijken; W. Vergoossen; R.O.J. Verhoef; J.G. Verhoeven; J.L. Verhoeven; H.J.S. Verkade; J. Verkerk; L. Vermeer; E. Verschoor-Kalff; M. Versluis; Staatsbosbeheer Odoorn, G. Versluis; F. Versluis; M. Versluis; R.C.L. Versteeg; L.A. Vervoort; C. Viets; H.J. van Vilsteren; J.A.J. Vink; A. Visch; G. Visscher; J. Visscher; A. Visser; H. Visser; Stichting Werkgroep Grauwe Kiekendief, E. Visser; K. Vledder; R. Vlek; J. Vlieger; M. de Vlieger; M. van Vliet; P.J. van Vliet; R. van der Vliet; J. Voerknecht; R.L. Vogel; C.J.J. Vogelzang; L.B. ten Voorde; S. Voorn; M. van de Vorm; M.C.J. Vorstenbosch; T. Vorstenbosch; C. Vos; S. Vos; R. Vos + N. Stuijver; B. Voslammer; G. Vossebelt; H.A. Vossen; J. de Vreede; J. Vrehen; D. Vreugdenhil; E. Vrieling; C. de Vries; E.W. de Vries; F. de Vries; G. de Vries; J. de Vries; J.P. de Vries; M. de Vries; N. de Vries; O. de Vries; O.L. de Vries; W.S. de Vries; Y. de Vries; J. Vrijlink; B. Vroegindewij; J. Vrolijk; E. de Vroome; H. van Vugt; G.W.M. Vullings; R.J.M. van der Waard; Stichting Bargerveen, S. Waasdorp; P.M.M. Waenink; A.W.P. Wagter; A. van der Wal; B.G. van de Wal; T. Walda; J. Walhout; T.M. Walta; R. Wanders; H.H. Waning-Vos; A. Wansing; T. van Wanum; G. van de Wardt; G.J. Wassink; E. van de Water; J. Watermulder; H.H. Weekamp; B. Weel; J. Weel; J. Weelink; W. Weenink; B. van Wees;

Bijlage 1. Vervolg

M.J.T. van der Weide; F.H. van de Weijer; F.J.B. Weijermars; T. Weijers; P. van de Werf; R. van der Werf; Y. vd Werf; Werkgroep Kolonievogels Avifauna Groningen; J.J. Werkman; H.J. Wernicke; I Wesseling; Twentse VWG, G. Wesseloo; A. Westendorp; A. Wester; R. Wester; B. Westerink; F. Westerink; H. Westerlaken; M. Westermann; J.C.P. Westgeest; R. van Westrienen; M.J.A. Weterings; M. van der Weyden; J. van Wichen; A.P. Wieland; A. Wielink; C. Wiersema; H. Wiersma; W. Wijckmans; R.A.M. Wijering; Ver. Bescherming Weidevogels Weerselo, W.A.M. Wijering; R. van Wijk; R. Wijnbergen; VWG 't Hökske, P.C.P. Wijnen; M. van Wijngaarden; Natuurmonumenten, R. de Wijs; W.J.R. de Wijs; J. de Wildt; A. Willemen; J. Willems; H.J.V. Willemsen; E.A.J. van Winden; J. van der Winden; P. de Winden; H. Winkelmolen; BFVW Johannesga Rotserhaule, S. de Winter; B. Winters; C.J.W. Winters; R. Winters; B. de Wit; T. de Wit;

VWG Zwijndrechtse Waard, J.A. de With; C. Witkamp; J. Witte; J.G. Witte; M.W. Witte; E. Witter; A.G. Witteveen; I.W. van Woersem; Staatsbosbeheer Ooy, H. Woesthuis; B. Woets; D. Woets; E.E. Wokke; A. Woldering; P. Wolf; A.C. van de Wolfshaar; H.J. Wolters; R. Wortelboer; H.A. Wouda; J.D. van der Woude; J.E. Woudman; J. Wouters; P. Wouters; R. van de Wouw; A. van der Wulp; R.J. Zagt; T. Zandstra; J.M. van Zanten; J.G. Zantinge; T. van der Zee; K. van Zegeren; P. Zegers; A.J.M. Zeinstra; Landschap Overijssel, M. Zekhuis; C. van 't Zelfde; D. van 't Zelfde; E.M. Zijderveld; N.P. Zijlmans; BFVW Heech, B. Zijlstra; M. Zijm; J.T.C. Zijp; D. Zoetebier; K. Zoetendal; L. van Zoggel-v d Burgt; R. Zollinger; Staatsbosbeheer Terschelling West, A. Zonderland; C.J.T. Zuhorn; C. Zuyderduyn; P. Zuyderduyn; A.H. Zwart; Staatsbosbeheer Terschelling West, F. Zwart; H.P. Zweers.

Bijlage 2. Berekening van trends en indexen

Algemeen

Het aantal broedparen of het aantal territoria dat per jaar wordt geteld vormt het uitgangspunt voor verdere analyse. Voor het berekenen van trends worden deze aantallen omgerekend naar een index. Deze worden gepresenteerd ten opzichte van 1990, het eerste jaar waarvoor we voor veel soorten beschikken over goede gegevens (van enkele soorten, met name zeldzame soorten of koloniebroedvogels, is de reeks veel langer; de landelijke en een deel van de regionale BMP-trends starten in 1984). Om tot indexen te komen worden een aantal bewerkingsschappen doorlopen, die hieronder worden toegelicht. De trends worden berekend door het CBS, met behulp van het pakket TRIM (TREnd analysis and Indices for Monitoring data; van Strien & Pannekoek 1999, Pannekoek & van Strien 2001).

Indexberekening en trends van BMP-soorten

Bij de ligging van de plots van het BMP zijn bos en natuurgebieden oververtegenwoordigd en onder andere het agrarisch gebied ondervertegenwoordigd. Het feit dat de proefvlakken niet evenredig over de Nederlandse landschappen en regio's zijn verdeeld, is een probleem indien de aantalsontwikkeling tussen deze gebieden verschilt. In 2005 is een belangrijke stap gezet om voor de niet-representatieve bemonstering te corrigeren. Indexen worden nu eerst berekend per stratum ('stratificatie') en vervolgens per stratum 'gewogen' opgeteld tot landelijke indexen. Bij het 'wegen' wordt rekening gehouden met over- en onderbemonstering en met populatiegroottes (verspreiding). Een stratum is hierbij een combinatie van een landschapstype en een fysisch-geografische regio (bijv. moeras in het Hollandse laagveengebied, heide op de zandgronden van Zuid-Nederland). Het uitgangspunt is dat aantalsontwikkelingen in proefvlakken binnen die strata sterker overeenkomen dan tussen verschillende strata. Ontbrekende tellingen kunnen in dit geval beter worden bijgeschat. Er worden in de stratificatie zeven landschapstypes en 14 regio's onderscheiden. Voor weidevogels wordt daarnaast ook rekening gehouden met verschillen in dichtheden, maar dit bleek geringe verschillen op te leveren zodat dit voor de andere broedvogels niet is doorgevoerd. Als het aantal proefvlakken per stratum te klein is, worden verschillende strata samengevoegd (bijv. heide op de zandgronden van Zuid-Nederland en van Midden-Nederland). Voor het berekenen van de populatiegroottes per stratum werden BMP-dichtheden en relatieve dichtheden en/of aantalsschattingen per atlasblok uit de broedvogelatlas (SOVON 2002) gecombineerd.

De procedure is toegepast voor de BMP-gegevens vanaf 1990. Voor de periode 1984-89 zijn vaak te weinig gegevens beschikbaar om de gehanteerde stratificatie door te voeren, en wordt het bovendien niet verantwoord geacht om het berekende populatieaandeel per stratum te gebruiken. Vooruitlopend op de toepassing van een vereenvoudigde correctieprocedure voor de periode 1984-89, worden de betreffende landelijke indexen toch in dit rapport gepresenteerd. Om de geringere betrouwbaarheid van deze jaarindexen te illustreren, worden ze in de indexgrafieken

gemarkeerd. Behalve landelijke indexen, worden voor enkele soorten ook jaarindexen per fysisch-geografische regio of per landschapstype gepresenteerd. Hierbij is gecorrigeerd voor over- en onderbemonsteringen van verschillende landschapstypen binnen de regio's. De door TRIM berekende betrouwbaarheidsintervallen van de landelijke indexen vanaf 1990 worden gepresenteerd in bijlage 3. Hierbij is rekening gehouden met overdispersie en seriële correlatie. Hoe kleiner de betrouwbaarheidsintervallen, hoe betrouwbaarder de indexen. De indexwaarden van BMP-soorten zijn ook te vinden op <http://www.sovon.nl/default.asp?id=767>.

Indexberekening van LSB-soorten

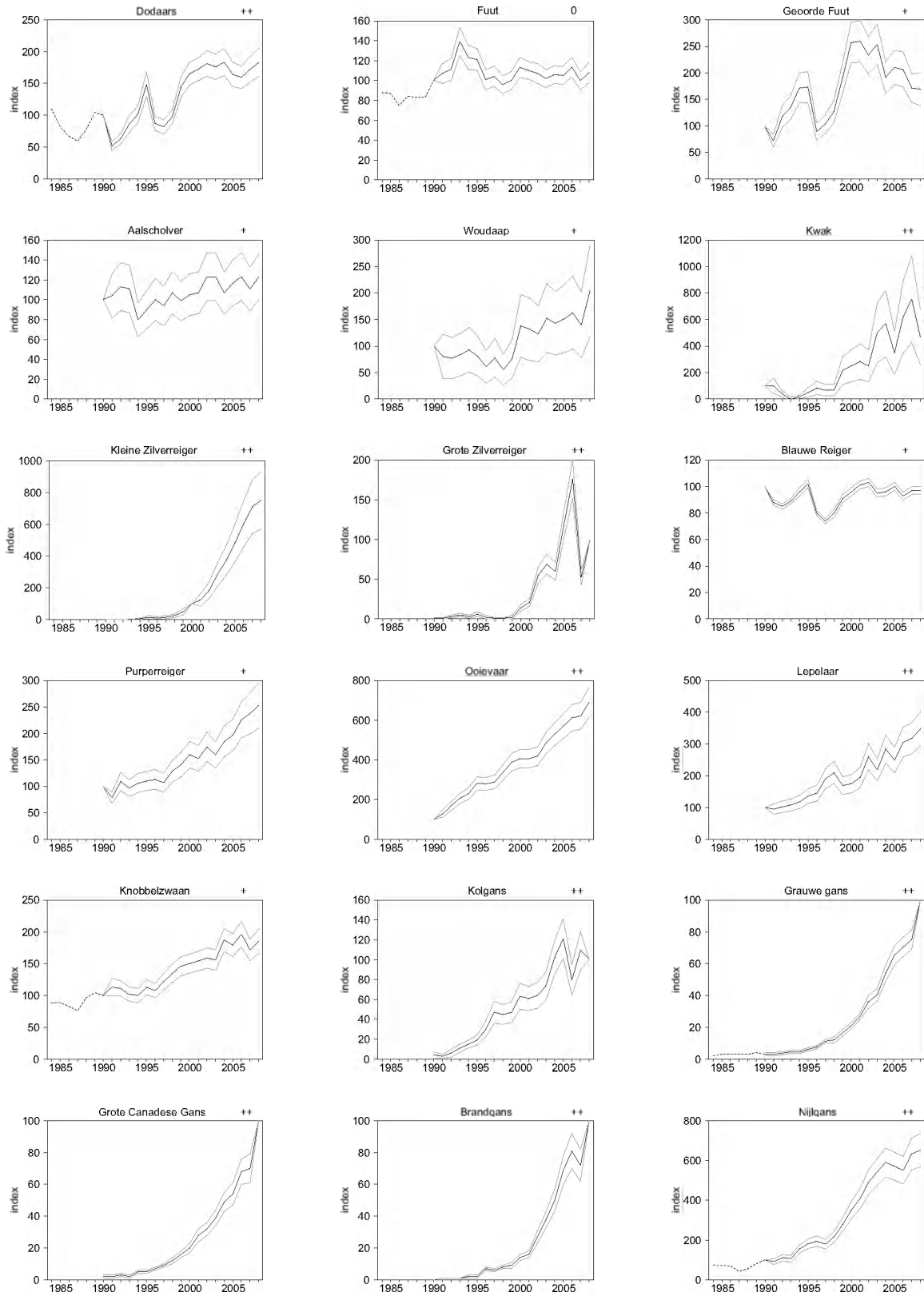
Ook bij de berekening van indexen voor LSB-soorten wordt rekening gehouden met regionale verschillen in teldekking en aantalsontwikkeling. Dit is meer noodzakelijk naarmate er jaarlijks een kleiner deel van de landelijke populatie wordt geteld. In 2009 (indexen 1990-2008) is een belangrijke verbetering doorgevoerd door, in navolging van het BMP, 'stratificatie-en-weging' toe te gaan passen. Voor 7 kolonievogels vindt stratificatie plaats naar in totaal 14 fysisch-geografische regio's (Blauwe Reiger, Stormmeeuw, Kleine Mantelmeeuw, Zilvermeeuw, Oeverzwaluw, Huiszwaluw, Rook). Bij 23 soorten zeldzame broedvogels wordt gestratificeerd naar dezelfde 14 fysisch-geografische regio's (Goorde Fuut, Roerdomp, Kolgans, Canadese Gans, Brandgans, Eider, Bruine Kiekendief, Porseleinhoen, Kleine Plevier, Bontbekplevier, Kemphaan, Steenuil, Nachtzwaluw, IJsvogel, Grote Gele Kwikstaart, Paapje, Tapuit, Kramsvogel, Grote Karekiet, Baardman, Buidelmees, Grauwe Klauwier, Grauwe Gors). Bij twee soorten worden daarnaast één of twee extra regio's onderscheiden (Eider: Waddenzee-Oost en Waddenzee-West; Grauwe Klauwier: Bargerveen). De indexen van deze 30 LSB-soorten worden per stratum gewogen gecombineerd tot landelijke indexen. Voor het berekenen van de populatiegroottes per stratum zijn aantalsschattingen per atlasblok uit de broedvogelatlas (SOVON 2002) gebruikt. Voor de overige LSB-soorten heeft weging niet of nauwelijks effect op de aantalsontwikkeling. In dit rapport worden zowel landelijke als regionale indexen gepresenteerd vanaf 1990.

Berekening trends

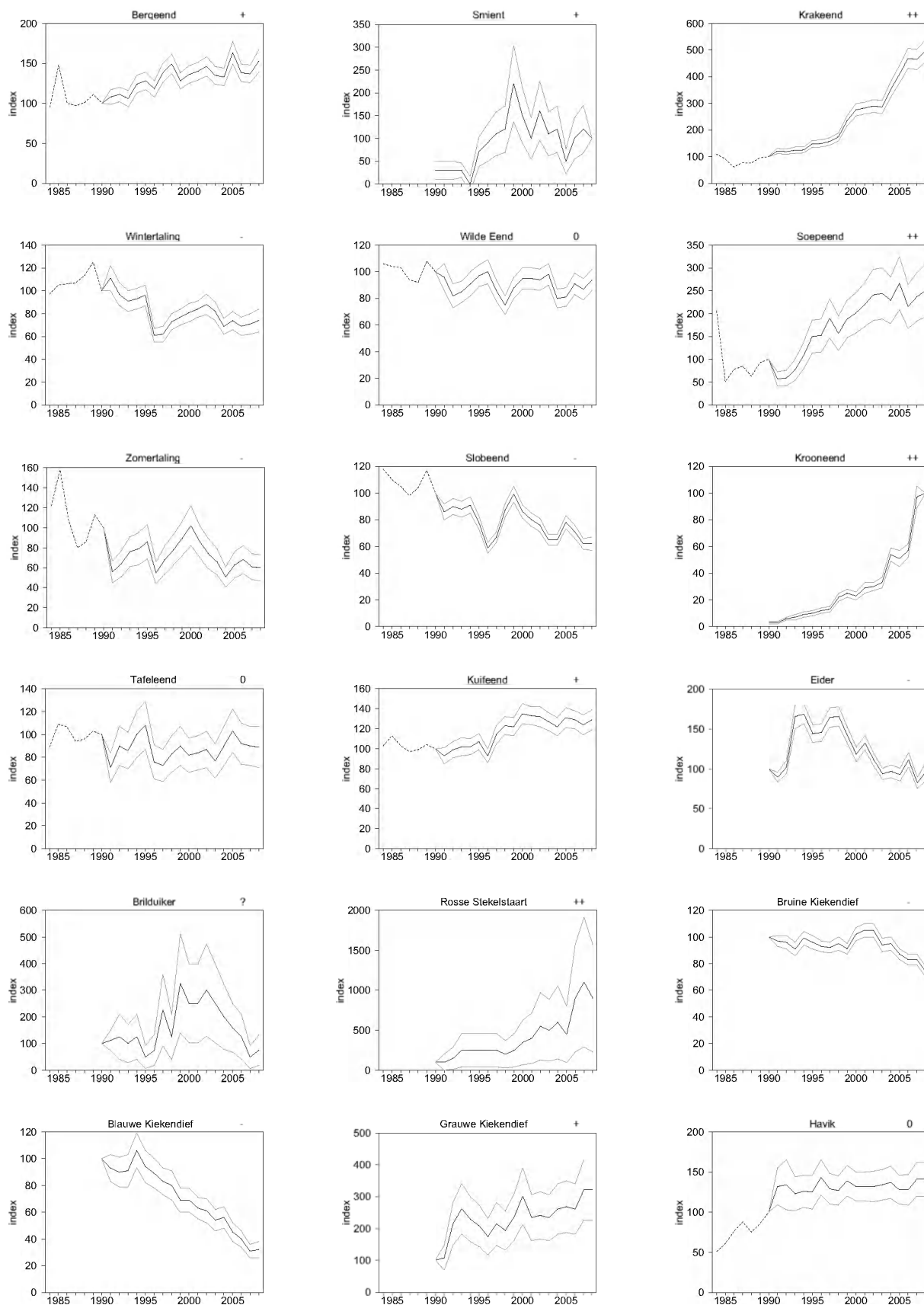
Jaarindexen geven de aantalsontwikkeling van jaar op jaar weer. Daarnaast is het van belang te weten hoe de aantallen van de soort over de hele onderzoeksperiode veranderen. Dit wordt bepaald door middel van trendberekening via TRIM. Hierbij wordt door de jaarlijkse indexen een lijn berekend die de ontwikkeling het beste beschrijft. De trend wordt afgeleid van de helling van die lijn en wordt onderverdeeld in zes klassen, variërend van sterke toename tot sterke afname (tabel 2.5). De trends worden in de soortteksten besproken. Trendindicaties zijn tevens opgenomen in de indexgrafieken in bijlage 3. Ook voor het beschrijven van aantalsontwikkelingen in Natura 2000-gebieden is van deze trends gebruik gemaakt.

Bijlage 3. Grafieken van landelijke indexen

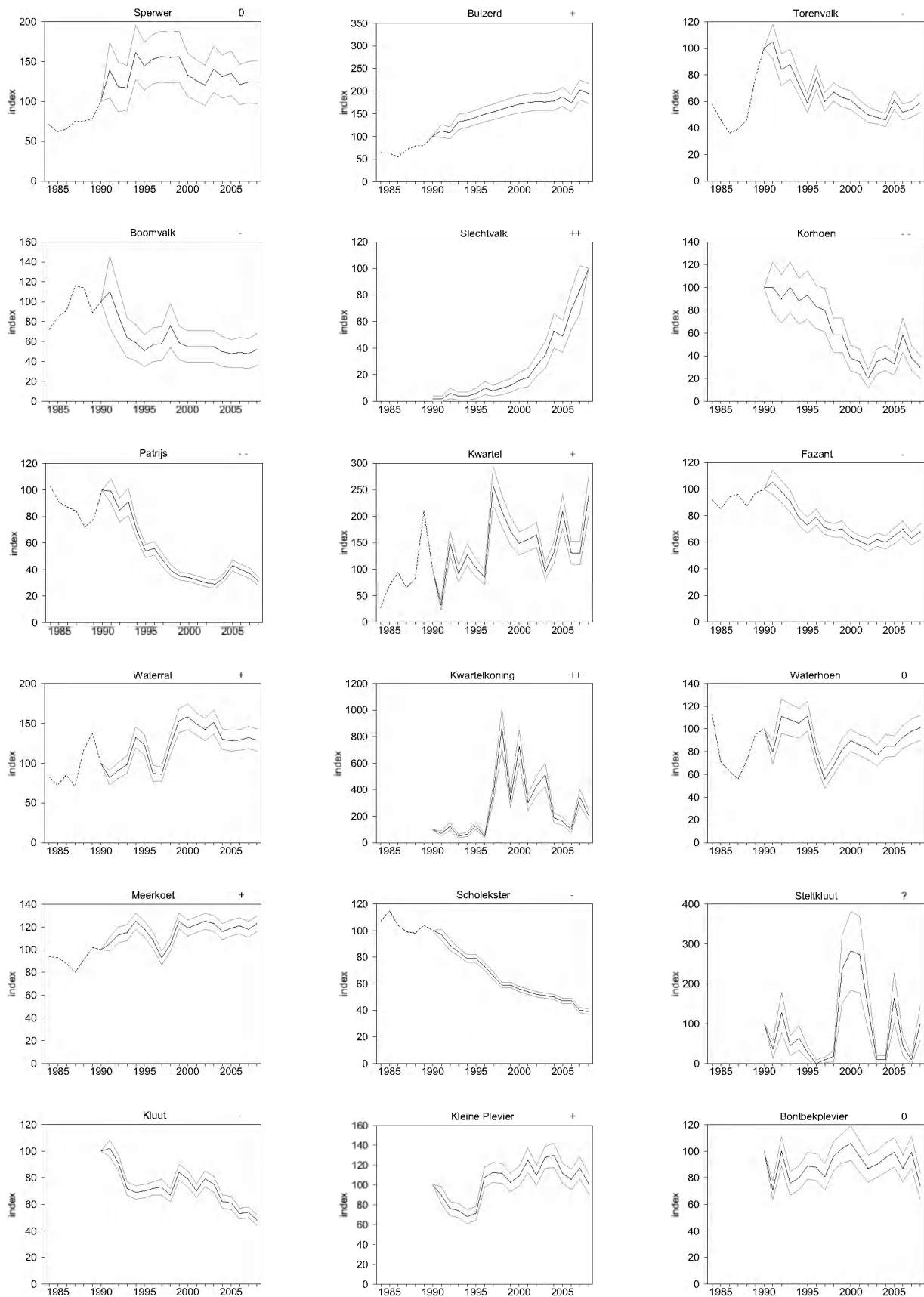
Algemene, schaarse en zeldzame vogels, en kolonievogels in 1984-2008 of 1990-2008 en het bijbehorende 95%-betrouwbaarheidsinterval (vanaf 1990). Een aantal soorten ontbreekt in dit overzicht omdat daarvan (voor een deel van de periode) geen betrouwbare index berekend kan worden. Naast een aantal zeer zeldzame soorten gaat het om: Roerdomp, Pijlstaart, Middelste Zaagbek, Wespandief, Porseleinhoen, Houtsnip, Stormmeeuw, Kleine Mantelmeeuw, Zilvermeeuw, Draaihals, Baardman, Kramsvogel en Europese Kanarie.

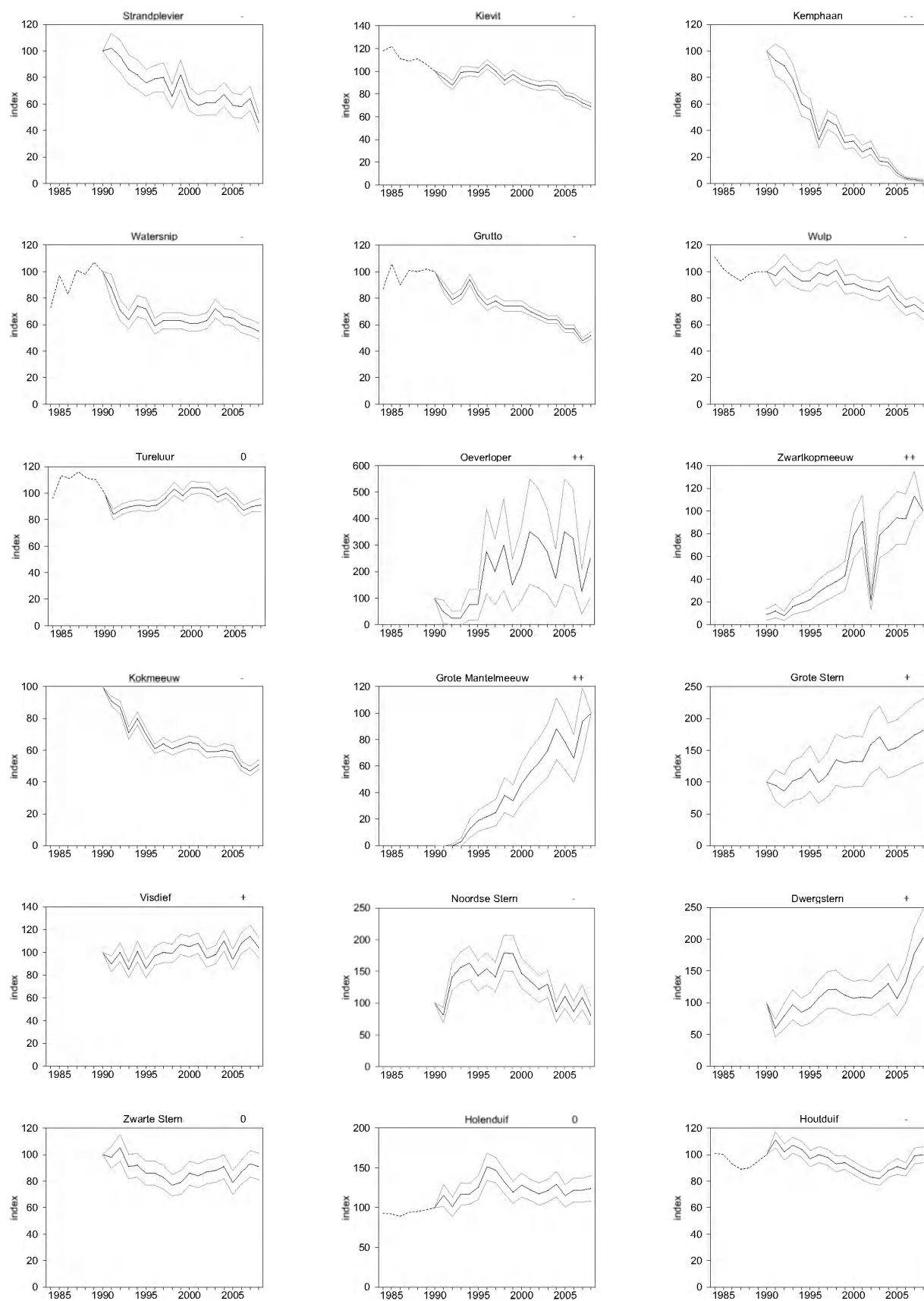
Bijlage 3. Vervolg

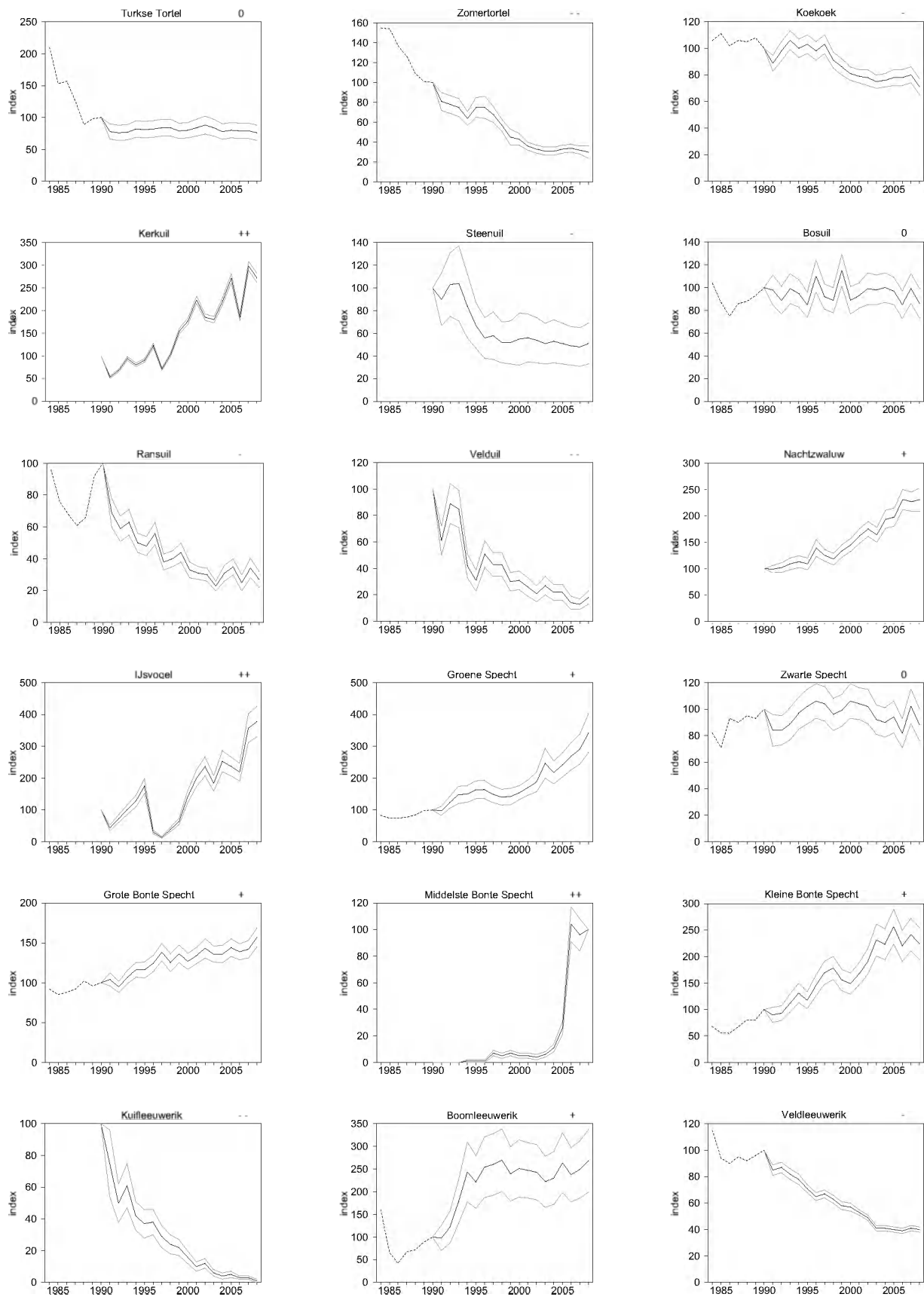
Bijlage 3. Vervolg

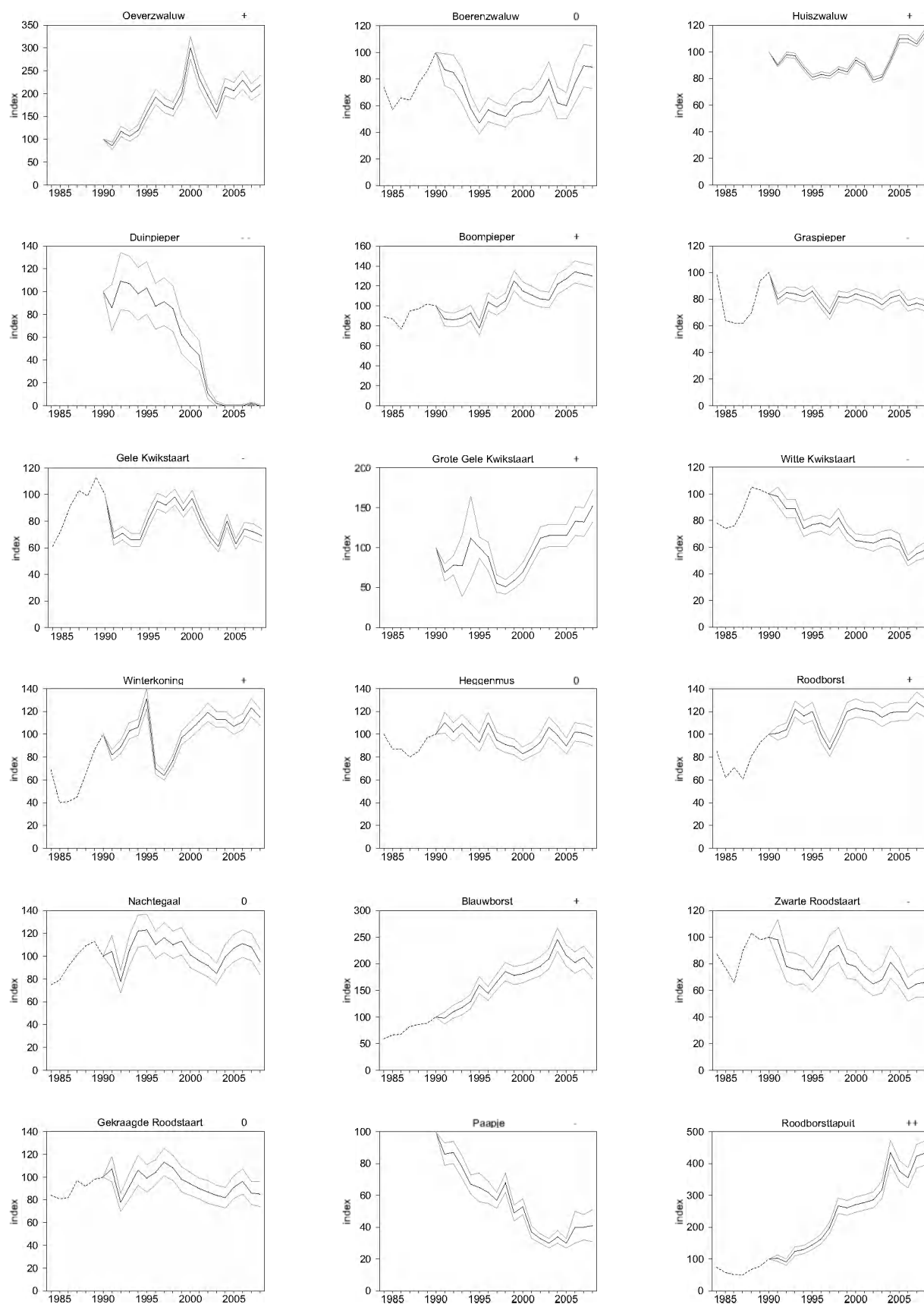
Bijlage 3. Vervolg

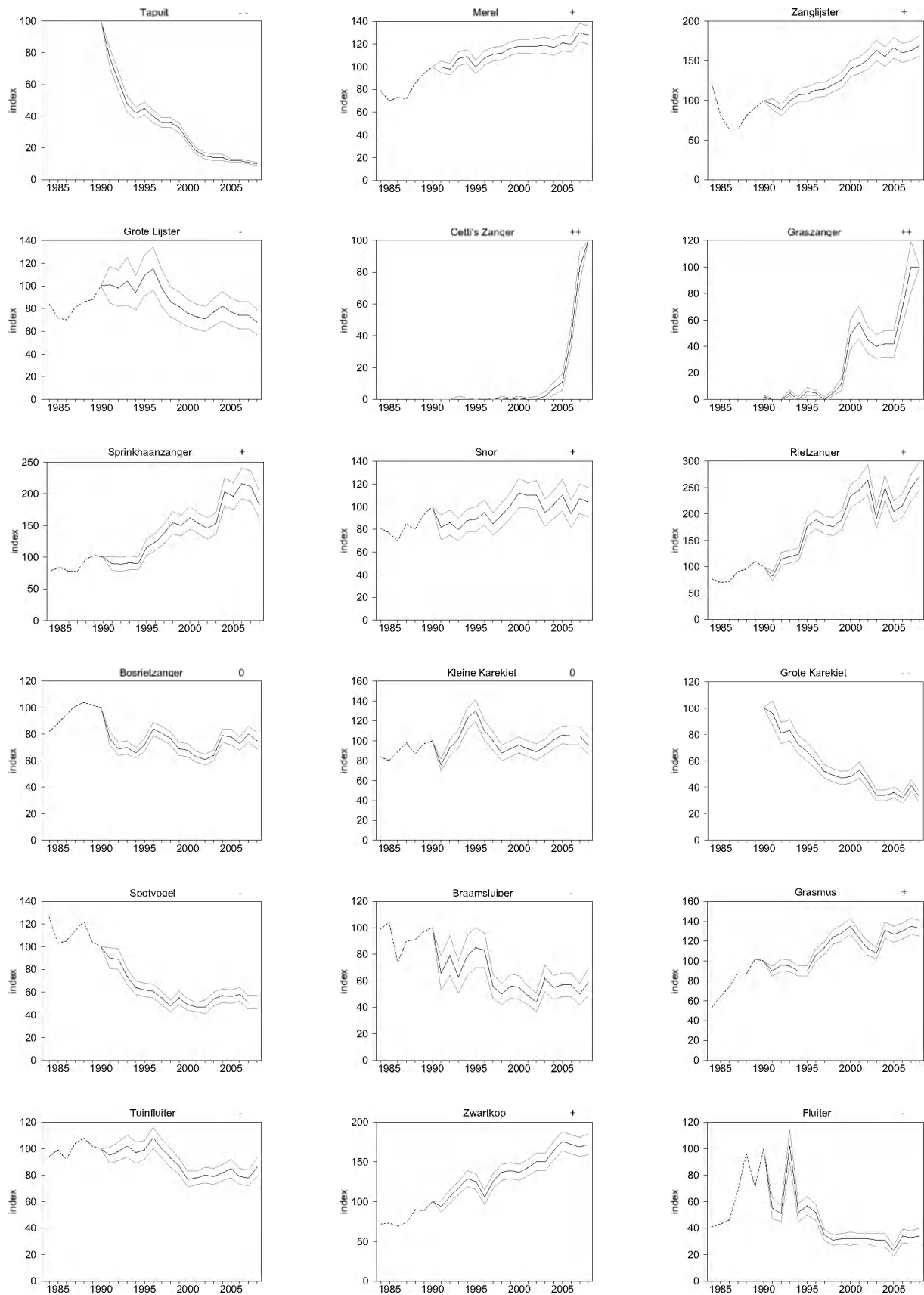
Bijlage 3. Vervolg

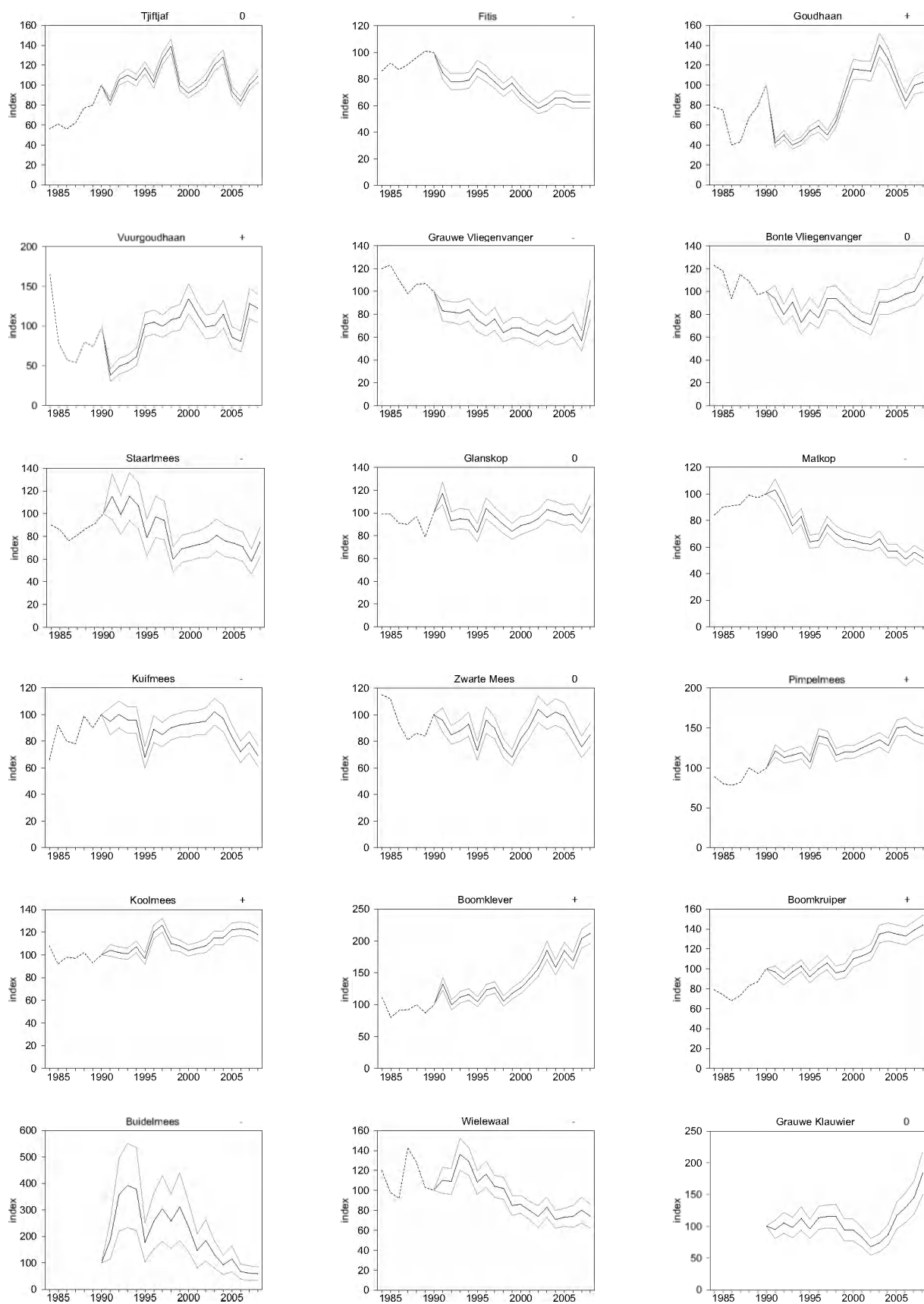
Bijlage 3. Vervolg

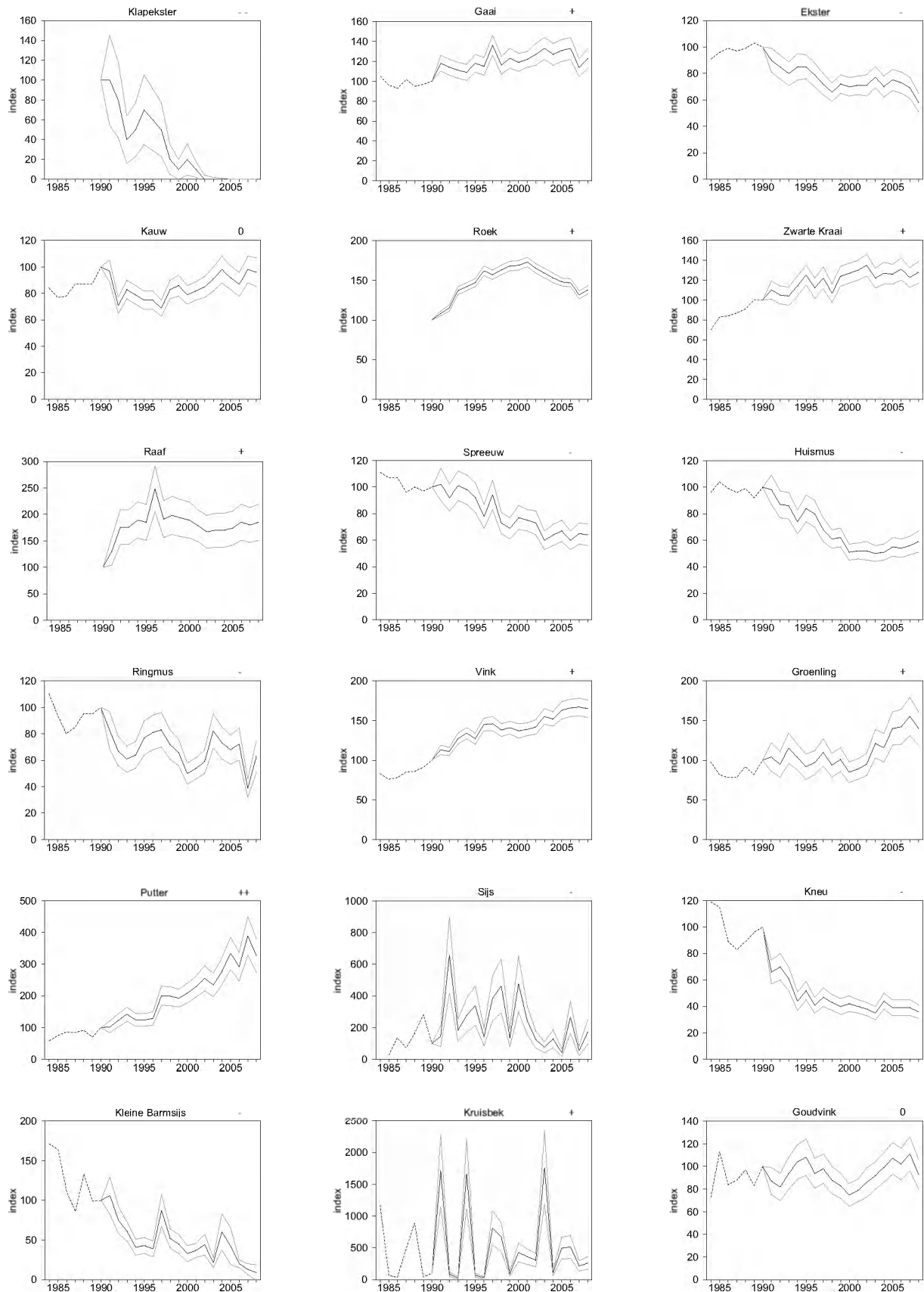
Bijlage 3. Vervolg

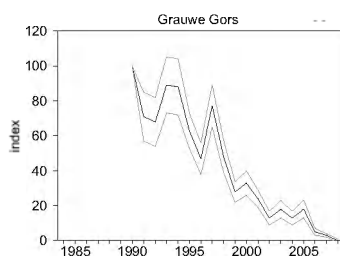
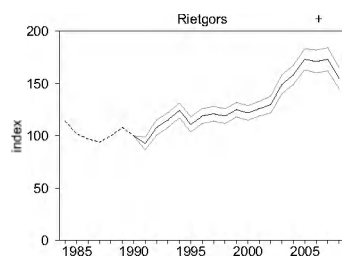
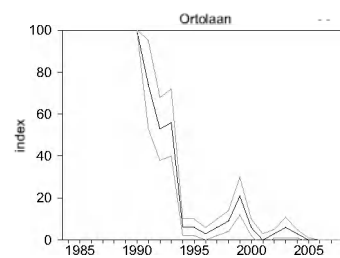
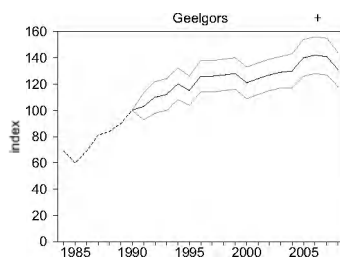
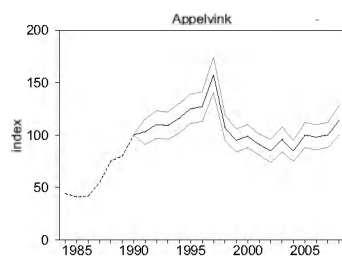
Bijlage 3. Vervolg

Bijlage 3. Vervolg

Bijlage 3. Vervolg

Bijlage 4. Soortbesprekingen broedvogelrapporten 2000-2008

Onderstaande tabel geeft een overzicht van de jaren waarin een soort in een jaarrapport besproken is. De resultaten van het BMP en LSB zijn vanaf 1992 gepubliceerd in jaarverslagen, aanvankelijk per deelmeetnet maar met ingang van verslagjaar 2003 over het Meetnet Broedvogels als geheel. Sinds de publicatie van de Atlas van de Nederlandse Broedvogels 1998-2000 zijn inmiddels negen broedvogelrapporten verschenen. Over de periode 2000-01 verscheen zowel een BMP-rapport (van Dijk et al. 2003a) als een rapport over kolonievogels en zeldzame broedvogels (van Dijk et al. 2002; hier samen in één kolom, zie Spreeuw BMP-rapport). Over 2002 verscheen een rapport over kolonievogels en zeldzame broedvogels (van Dijk et al. 2003). De rapporten over de broedseizoenen 2003 tot en met 2008 zijn digitaal als pdf-bestand beschikbaar op www.sovon.nl (van Dijk et al. 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, dit rapport).

Soort	2000-01	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Wetenschappelijke naam
Dodaars			x	x	x	x	x		Tachybaptus ruficollis
Roodhalsfuut	x	x	x	x	x	x	x	x	Podiceps grisegena
Geoorde Fuut	x	x	x	x	x	x	x	x	Podiceps nigricollis
Aalscholver	x	x	x	x	x	x	x	x	Phalacrocorax carbo sinensis
Grote Aalscholver								x	Phalacrocorax carbo carbo
Roerdomp	x	x	x	x	x	x	x	x	Botaurus stellaris
Woudaap	x	x	x	x	x	x	x	x	Ixobrychus minutus
Kwak	x	x	x	x	x	x	x	x	Nycticorax nycticorax
Koereiger						x	x	x	Bubulcus ibis
Kleine Zilverreiger	x	x	x	x	x	x	x	x	Egretta garzetta
Grote Zilverreiger	x	x	x	x	x	x	x	x	Casmerodius albus
Blauwe Reiger	x	x	x	x	x	x	x	x	Ardea cinerea
Purperreiger	x	x	x	x	x	x	x	x	Ardea purpurea
Ooievaar	x	x	x	x	x	x	x	x	Ciconia ciconia
Heilige Ibis	x	x	x	x	x	x	x	x	Threskiornis aethiopicus
Lepelaar	x	x	x	x	x	x	x	x	Platalea leucorodia
Zwarte Zwaan	x	x							Cygnus atratus
Wilde Zwaan					x	x	x	x	Cygnus cygnus
Zwaangans					x				Anser cygnoides
Toendrarietgans					x				Anser serrirostris
Kolgans	x	x	x	x	x		x	x	Anser albifrons
Dwerggans				x	x				Anser erythropus
Grauwe Gans					x				Anser anser
Soepgans					x				Anser anser forma domesticus
Indische Gans	x		x	x	x				Anser indicus
Sneeuwgans					x				Anser caerulescens
Ross' Gans			x						Anser rossii
Keizergans					x				Anser canagicus
Canadese Gans spec.	x	x	x	x	x	x	x	x	Branta canadensis / hutchinsii
Brandgans	x	x	x	x	x	x	x	x	Branta leucopsis
Casarca	x	x	x	x	x			x	Tadorna ferruginea
Smient	x	x	x	x	x	x	x	x	Anas penelope
Pijlstaart	x	x	x	x	x	x	x	x	Anas acuta
Krooneend	x	x	x	x	x	x	x	x	Netta rufina
Witoogeend			x			x	x	x	Aythya nyroca
Topper						x			Aythya marila
Eider	x	x	x	x	x	x	x	x	Somateria mollissima
Brilduiker	x	x	x	x	x	x	x	x	Bucephala clangula
Kokardezaagbek								x	Lophodytes cucullatus
Middelste Zaagbek	x	x	x	x	x	x	x	x	Mergus serrator
Rosse Stekelstaart	x	x	x	x	x	x	x	x	Oxyura jamaicensis
Wespendief			x	x	x	x	x		Pernis apivorus
Zwarte Wouw	x				x	x	x	x	Milvus migrans
Rode Wouw								x	Milvus milvus
Zeearend						x	x	x	Haliaeetus albicilla
Slangenarend			x						Circus gallicus
Bruine Kiekendief	x	x	x	x	x	x	x	x	Circus aeruginosus
Blauwe Kiekendief	x	x	x	x	x	x	x	x	Circus cyaneus
Grauwe Kiekendief		x	x	x	x	x	x	x	Circus pygargus
Visarend	x	x	x	x	x			x	Pandion haliaetus

Bijlage 4. Vervolg

Soort	2000-01	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Wetenschappelijke naam
Torenvalk						x			Falco tinnunculus
Slechtvalk	x	x	x	x	x	x	x	x	Falco peregrinus
Korhoen	x	x	x	x	x	x	x	x	Tetrao tetrix
Patrijs							x		Perdix perdix
Kwartel							x		Coturnix coturnix
Porseleinhoen	x	x	x	x	x	x	x	x	Porzana porzana
Klein Waterhoen	x	x	x	x	x	x	x	x	Porzana parva
Kleinst Waterhoen	x	x	x	x	x	x	x	x	Porzana pusilla
Kwartelkoning	x	x	x	x	x	x	x	x	Crex crex
Kraanvogel	x	x	x	x	x	x	x	x	Grus grus
Steltkluut	x	x	x	x	x	x	x	x	Himantopus himantopus
Kluut	x	x	x	x	x	x	x	x	Recurvirostra avosetta
Griel	x	x	x						Burhinus oedinemus
Kleine Plevier	x	x	x	x	x	x	x	x	Charadrius dubius
Bontbekplevier	x	x	x	x	x	x	x	x	Charadrius hiaticula
Strandplevier	x	x	x	x	x	x	x	x	Charadrius alexandrinus
Bonte Strandloper	x	x	x				x	x	Calidris alpina
Kemphaan	x	x	x	x	x	x	x	x	Philomachus pugnax
Watersnip			x	x	x	x	x		Gallinago gallinago
Houtsnip							x		Scolopax rusticola
Bosruiter				x					Tringa glareola
Oeverloper	x	x	x	x	x	x	x	x	Actitis hypoleucos
Zwartkopmeeuw	x	x	x	x	x	x	x	x	Larus melanocephalus
Dwergmeeuw	x	x	x	x	x	x	x	x	Larus minutus
Kokmeeuw	x	x	x	x	x	x	x	x	Chroicocephalus ridibundus
Stormmeeuw	x	x	x	x	x	x	x	x	Larus canus
Kleine Mantelmeeuw	x	x	x	x	x	x	x	x	Larus fuscus
Zilvermeeuw	x	x	x	x	x	x	x	x	Larus argentatus
Geelpootmeeuw	x	x	x	x	x	x	x	x	Larus michahellis
Grote Mantelmeeuw	x	x	x	x	x	x	x	x	Larus marinus
Drieteenmeeuw	x				x	x	x	x	Rissa tridactyla
Lachstern					x	x			Gelochelidon nilotica
Grote Stern	x	x	x	x	x	x	x	x	Sterna sandvicensis
Visdief	x	x	x	x	x	x	x	x	Sterna hirundo
Noordse Stern	x	x	x	x	x	x	x	x	Sterna paradisaea
Dwergstern	x	x	x	x	x	x	x	x	Sternula albifrons
Zwarte Stern	x	x	x	x	x	x	x	x	Chlidonias niger
Witvleugelsstern		x	x		x	x	x	x	Chlidonias leucopterus
Holenduif						x			Columba oenas
Turkse Tortel							x		Streptopelia decaocto
Zomertortel				x					Streptopelia turtur
Halsbandparkiet	x								Psittacula krameri
Monniksparkiet					x				Myopsitta monachus
Kerkuil	x	x	x	x	x	x	x	x	Tyto alba
Dwergooruil								x	Otus scops
Oehoe	x	x	x	x	x	x	x	x	Bubo bubo
Steenuil			x	x	x	x	x	x	Athene noctua
Ransuil							x		Asio otus
Velduil	x	x	x	x	x	x	x	x	Asio flammeus
Ruigpootuil	x							x	Aegolius funereus
Nachtzwaluw	x	x	x	x	x	x	x	x	Caprimulgus europaeus
IJsvogel	x	x	x	x	x	x	x	x	Alcedo atthis
Bijeneter	x	x			x	x	x	x	Merops apiaster
Draaihals	x	x	x	x	x	x	x	x	Jynx torquilla
Grijskopspecht	x	x	x						Picus canus
Groene Specht							x		Picus viridis
Zwarte Specht			x	x	x	x	x		Dryocopus martius
Middelste Bonte Specht	x	x	x	x	x	x	x	x	Dendrocopos medius
Kuifleeuwerik	x	x	x	x	x	x	x	x	Galerida cristata
Boomleeuwerik			x	x	x	x	x		Lullula arborea

Bijlage 4. Vervolg

Soort	2000-01	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Wetenschappelijke naam
Veldleeuwerik						x			<i>Alauda arvensis</i>
Oeverzwaluw	x	x	x	x	x	x	x	x	<i>Riparia riparia</i>
Boerenzwaluw								x	<i>Hirundo rustica</i>
Huiszwaluw	x	x	x	x	x	x	x	x	<i>Delichon urbicum</i>
Duinpieper	x	x	x	x	x	x	x	x	<i>Anthus campestris</i>
Graspieper							x		<i>Anthus pratensis</i>
Engelse Kwikstaart	x	x	x	x	x	x	x	x	<i>Motacilla flavissima</i>
Noordse Kwikstaart								x	<i>Motacilla thunbergi</i>
Grote Gele Kwikstaart	x	x	x	x	x	x	x	x	<i>Motacilla cinerea</i>
Rouwkwikstaart	x	x	x	x	x	x	x	x	<i>Motacilla yarrellii</i>
Winterkoning								x	<i>Troglodytes troglodytes</i>
Heggenmus								x	<i>Prunella modularis</i>
Noordse Nachtegaal		x	x	x	x	x			<i>Luscinia luscinia</i>
Blauwborst			x	x	x	x	x		<i>Luscinia svecica (cyanecula)</i>
Roodsterblauwborst				x					<i>Luscinia svecica svecica</i>
Zwarte Roodstaart							x		<i>Phoenicurus ochruros</i>
Gekraagde Roodstaart					x				<i>Phoenicurus phoenicurus</i>
Paapje	x	x	x	x	x	x	x	x	<i>Saxicola rubetra</i>
Roodborsttapuit			x	x	x	x	x		<i>Saxicola rubicola</i>
Tapuit	x	x	x	x	x	x	x	x	<i>Oenanthe oenanthe</i>
Beflijster					x				<i>Turdus torquatus</i>
Merel						x			<i>Turdus merula</i>
Kramsvogel	x		x	x	x	x	x	x	<i>Turdus pilaris</i>
Zanglijster							x		<i>Turdus philomelos</i>
Cetti's Zanger	x		x	x	x	x	x	x	<i>Cettia cetti</i>
Graszanger	x	x	x	x	x	x	x	x	<i>Cisticola juncidis</i>
Krekelzanger	x	x		x		x	x	x	<i>Locustella fluviatilis</i>
Snor			x	x	x	x	x		<i>Locustella luscinioides</i>
Rietzanger			x	x	x	x	x		<i>Acrocephalus schoenobaenus</i>
Veldrietzanger							x	x	<i>Acrocephalus agricola</i>
Bosrietzanger								x	<i>Acrocephalus palustris</i>
Grote Karekiet	x	x	x	x	x	x	x	x	<i>Acrocephalus arundinaceus</i>
Orpheusspotvogel	x	x	x	x	x	x	x	x	<i>Hippolais polyglotta</i>
Tuinfluit							x		<i>Sylvia borin</i>
Zwartkop								x	<i>Sylvia atricapilla</i>
Grauwe Fitis			x		x				<i>Phylloscopus trochiloides</i>
Bergfluit	x								<i>Phylloscopus bonelli</i>
Tjiftjaf				x				x	<i>Phylloscopus collybita</i>
Iberische Tjiftjaf	x			x	x	x	x		<i>Phylloscopus ibericus</i>
Fitis								x	<i>Phylloscopus trochilus</i>
Goudhaan							x		<i>Regulus regulus</i>
Kleine Vliegenvanger	x					x	x		<i>Ficedula parva</i>
Withalsvliegenvanger				x		x			<i>Ficedula albicollis</i>
Baardman	x	x	x	x	x	x	x	x	<i>Panurus biarmicus</i>
Matkop							x		<i>Parus montanus</i>
Zwarte Mees						x			<i>Periparus ater</i>
Pimpelmees								x	<i>Parus caeruleus</i>
Kortsnavelboomkruiper	x	x	x	x	x	x	x	x	<i>Certhia familiaris macrodactyla</i>
Buidelmees	x	x	x	x	x	x	x	x	<i>Remiz pendulinus</i>
Wielewaal							x		<i>Oriolus oriolus</i>
Grauwe Klauwier	x	x	x	x	x	x	x	x	<i>Lanius collurio</i>
Klaapekster	x	x	x	x	x	x	x	x	<i>Lanius excubitor</i>
Huiskraai	x	x	x	x	x	x	x	x	<i>Corvus splendens</i>
Roek	x	x	x	x	x	x	x	x	<i>Corvus frugilegus</i>
Bonte Kraai	x	x	x	x	x	x	x	x	<i>Corvus cornix</i>
Raaf	x	x	x	x		x	x	x	<i>Corvus corax</i>
Spreeuw	x								<i>Sturnus vulgaris</i>
Ringmus						x			<i>Passer montanus</i>
Europese Kanarie	x		x	x	x	x	x	x	<i>Serinus serinus</i>
Kneu				x					<i>Carduelis cannabina</i>

Bijlage 4. Vervolg

Soort	2000-01	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Wetenschappelijke naam
Kleine Barmstijfs							x		Carduelis cabaret
Grote Kruisbek		x		x					Loxia pytyopsittacus
Roodmus	x	x	x	x	x	x	x	x	Carpodacus erythrinus
Geelgors							x		Emberiza citrinella
Ortolaan	x	x	x	x		x	x	x	Emberiza hortulana
Rietgors								x	Emberiza schoeniclus
Grauwe Gors	x	x	x	x	x	x	x	x	Emberiza calandra

Postbus 6521
6503 GA Nijmegen
Toernooiveld 1
6525 ED Nijmegen
T (024) 7 410 410

E info@sovon.nl
I www.sovon.nl

GEGEVENS AUTORITEIT
NATUUR

landbouw, natuur en
voedselkwaliteit

Ministerie van Verkeer en Waterstaat

Rijkswaterstaat

Nederland is door zijn afwisselende landschap met droge en natte natuur en zijn milde klimaat een belangrijk broedgebied voor veel bijzondere vogelsoorten. Tegelijkertijd kent Nederland een hoge bevolkingsdichtheid en verstedelijking. Dit schept bijzondere (Europeesrechtelijk vastgelegde) verplichtingen ten aanzien van het behoud van deze vogelsoorten en de inrichting en het beheer van broedgebieden. Mede om deze reden vinden in ons land al tientallen jaren inventarisaties plaats van broedvogels, in hoofdzaak door vrijwilligers. De inventarisaties richten zich op alle broedvogels, van zeldzame vogels en kolonievogels tot algemene soorten.

Broedvogelinventarisaties worden door SOVON Vogelonderzoek Nederland georganiseerd binnen het Netwerk Ecologische Monitoring. Het onderzoek vindt plaats in samenwerking met het Centraal Bureau voor de Statistiek, de Gegevensautoriteit Natuur van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Rijkswaterstaat Waterdienst en de provincies.

